

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ**

Научно-методический сборник
(Выпуск XX)

Ответственный редактор В. А. Глущенко, доктор филологических наук, профессор

Коллектив авторов Н. М. Маторина (составление), 2010

Корректоры А. С. Орел, Е. А. Тищенко

**THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS
OF RUSSIAN PHILOLOGY.
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS**

Підписано до друку 06.07.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 25,25.
Тираж 100 прим. Зам. № 255.

Підприємець Маторін Б.І.
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.

Министерство образования и науки Украины
Славянский государственный педагогический университет

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ РУССКОЙ
ФИЛОЛОГИИ**

Научно-методический сборник
(Выпуск XX)

Утверждено
на заседании ученого совета СГПУ.
Протокол № 7 от 02.07.2010 г.

Славянск – 2010

УДК 80 (470 + 571) (075)
ББК 81.411.2
Т338

Редакционная коллегия:

В. А. Глущенко – доктор филологических наук, профессор – отв. ред. (Славянский государственный педагогический университет);
Г. Ф. Гаврилова – доктор филологических наук, профессор (Педагогический институт Южного федерального университета, г. Ростов-на-Дону);
И. Н. Казаков – кандидат филологических наук, доцент (Славянский государственный педагогический университет);
В. М. Калинин – доктор филологических наук, профессор (Донецкий национальный медицинский университет им. М. Горького);
Н. П. Матвеева – доктор филологических наук, профессор (Черноморский государственный гуманитарный университет им. Петра Могилы);
Н. М. Маторина – кандидат филологических наук, доцент (Славянский государственный педагогический университет);
А. А. Нестеренко – доктор филологических наук, профессор (Витебский государственный университет им. П. М. Машерова);
Е. С. Отин – доктор филологических наук, профессор (Донецкий национальный университет).

Збірник «Теоретические и прикладные проблемы русской филологии» увійшов до «Переліку № 6 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук». – Додаток до Постанови Президії ВАК України № 1 – 03/8 від 11.10.2000 р.

(Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 6. – С. 13.)

Т338 Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник. – Вып. XX / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2010. – 402 с.
ISBN 5-7763-4464-6

Рассматриваются актуальные вопросы русского, украинского и общего языкознания и литературоведения, методики преподавания языка и литературы в педагогическом вузе и общеобразовательной школе.

Сборник предназначен для научных работников, преподавателей педагогических вузов, учителей, аспирантов, студентов.

Выпуск подготовлен по материалам научных исследований преподавателей и аспирантов Славянского государственного педагогического университета и других вузов Украины, учителей общеобразовательных заведений.

УДК80 (470 + 571) (075)
ББК 81.411.2

ISBN 5-7763-4464-6

© Славянский государственный педагогический университет, 2010

Рубан А. А. МИФ О ВЕЧНОЙ ЖЕНСТВЕННОСТИ И ЕГО ВОПЛОЩЕНИЕ В РОМАННОМ ТВОРЧЕСТВЕ Л. Н. АНДРЕЕВА	328
Беличенко О. Л. ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ П. А. ФЛОРЕНСКОГО В ПРОСТРАНСТВЕ ЖИЗНИ И ВРЕМЕНИ	334

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Бондаренко Г. І., Клименко З. О. ФЕМІНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ	342
Тендітна Н. М. ЕРОТИЗАЦІЯ ОБРАЗУ СМЕРТІ У ПРОЗІ О. УЛЬЯНЕНКА.....	350
Карабьова А. А. КОНФЛІКТ ВНУТРІШНЬОГО ХАРАКТЕРУ ЯК КРИЗА ЖІНОЧОЇ САМОТОТОЖНОСТІ В СЮЖЕТНІЙ МОДЕЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІРИНИ ВІЛЬДЕ	356
Романько В. І. ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ СТАНІСЛАВА ЖУКОВСЬКОГО.....	361

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАННЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Мамонова С. Н., Овчарова В. Г. УРОК-МАСТЕРСКАЯ – ЭТО СЕГОДНЯ АКТУАЛЬНО И ИНТЕРЕСНО УЧЕНИКАМ (о методике проведения уроков литературы по изучению биографии писателя)	368
--	-----

РЕЦЕНЗИИ

Глущенко В. А., Орёл А. С. АКТУАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ О СМЯГЧЕНИИ ЗАДНЕЯЗЫЧНЫХ В ПРАСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ	381
Карабьова О. В. ЄДНІСТЬ СМЕРТІ ТА ЖИТТЯ ЯК ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЕСТЕТИЧНОГО ОСЯГНЕННЯ.....	387
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	393

МЕТОДОЛОГИЯ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Глущенко В. А.
(м. Слов'янськ)

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК СКЛАДНЕ СТРУКТУРНЕ УТВОРЕННЯ

Проблема наукових методів є однією з найважливіших і водночас недостатньо розроблених у наукознавстві та в конкретних науках, зокрема в мовознавстві. Є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює «непорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису» [24, с. 48]. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях [11, с. 7].

Якщо «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має скласти предмет досліджень особливого роду – теорії лінгвістичних методів» [29, с. 6] (а це, безперечно, так), слід констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру є надзвичайно актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

У пропонованій статті наводиться наша оцінка (значною мірою критична) тих нечисленних концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в науковій літературі. На основі цього подається розроблена нами (з опорою на тезу В. І. Постовалової) концепція лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе три компоненти: онтологічний, операціональний і телеологічний. У стислому вигляді вона викладена в наших роботах [9, с. 12–13; 7, с. 3–6; 8, с. 124–127]. Підготовка й публікація цієї статті викликана бажанням автора більш докладно викласти цю концепцію та підсилити аргументи на її користь.

Надалі ми звертаємося не тільки до праць з лінгвістичної методології, а й до наукознавчих досліджень узагалі, що, сподіваємося, заповнить певні прогалини в теорії лінгвістичного методу.

Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження).

Наукознавці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. найчастіше трактують метод у вузькому смислі, розглядаючи його як сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні. Так, з погляду В. В. Бикова метод виступає як «схема упорядкованих послідовностей операцій» [6, с. 87–88], в інтерпретації Г. І. Рузавіна – як «певна систематична процедура» [22, с. 11].

Отже, в межах вузького трактування науковий метод виступає як сукупність прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує лінгвістичний метод, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [25, с. 339]. Перше з цих значень є широким, друге – вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Так, з погляду О. С. Ахманової лінгвістичний метод доцільно розглядати як «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови» [1, с. 232].

Такий підхід відбився в поширеній класифікації методів. Поділяючи наукові методи на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні, наукознавці серед загальнонаукових методів виділяють спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент (методи емпіричного дослідження), абстрагування, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання (методи, що використовуються на емпіричному й теоретичному рівнях), ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний і гіпотетичний методи (методи теоретичного дослідження) [22, с. 53–161, 227–232]. Отже, у межах цієї класифікації метод ототожнюється з операцією (прийомом, процедурою).

Зазначена класифікація набула значного поширення й у працях, присвячених методам лінгвістичних досліджень. Так, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання [25, с. 339; 24, с. 49–51].

Однак ці феномени є операціональними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших як прийом. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження» [24, с. 49].

Лактюшина Т. Л., Логвинова Л. Л.
 ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
 НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ..... 238

УСТНОЕ НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО. ДРЕВНЕРУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Ледняк Ю. В., Ледняк А. В.
 ПРОБЛЕМАТИКА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СПЕЦИФИКА
 ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЙ ДОНБАССА..... 244

Зиновченко Н. Л.
 ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ПОДРОСТКОВ И
 МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ ЗЕМНОЙ ЖИЗНИ ПРЕСВЯТОЙ
 БОГОРОДИЦЫ 250

Архим. Феофан (Люкшин)
 ЗАКОНЫ БОЖЕСТВЕННЫЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ (к вопросу о
 параллелях между законами хаммурапи и книгой завета) (Исх. 21–23)... 274

ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Гохберг О. С.
 СПЕЦИФИКА СТРУКТУРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В
 ФЕЛЬЕТОНЕ КАК ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ
 ЖАНРЕ..... 293

Барабанова О. А., Колган О. В.
 ВПЛИВ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ НА
 ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО
 РОМАНТИЗМУ..... 299

Воробйова Д. А., Матвієнко Т. В.
 КАТЕГОРІЯ КОМІЧНОГО В АСПЕКТІ ЕСТЕТИКИ ВЕРБАЛЬНИХ
 МИСТЕЦТВ..... 306

ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Александрова И. В.
 ИСТОРИЯ РУССКОЙ КОМЕДИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX в. КАК
 ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА..... 313

Казаков И. Н.
 КЛАССИФИКАЦИЯ СКАЗОВЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ
 ФОРМ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ВЫРАЖЕННОСТИ
 РАССКАЗЧИКА (на материале лесковского сказа)..... 318

Решетняк О. О., Боровик О. Й. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДЕЯКИХ ПАРТИКУЛЬОВАНИХ СУБСТАНТИВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ	160
Новікова О. О. РОЛЬ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	165

СТИЛИСТИКА. ЯЗЫК ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Кочукова Н. І. ФУНКЦІОНУВАННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ	170
Усова Н. В. «РИМСКИЕ МОТИВЫ» В ПОЭТОНИМИИ Ф. ТЮТЧЕВА	174
Истомина А. С. ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В СКАЗОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. М. ШУКШИНА	180
Лобачова І. М. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКСИМОРОНА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА ХХ ст.	190
Вєтрова Е. С. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВИБАЧЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ ст.	197

ЛИНГВОДИДАКТИКА

Маторина Н. М., Маторин Б. И. МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА (прикладной аспект)	205
Сологуб Т. В. К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ ПОПОЛНЕНИЮ ЗНАНИЙ О РУССКОМ ЯЗЫКЕ	216
Цибулько Л. Ф. ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА ЗАНЯТТЯХ З ГРАМАТИКИ	224
Малахова О. А., Помирча С. В. ПОНЯТТЯ „АРХЕТИП” У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	229

Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з іншого, на «лінгвогеографічний метод» [там же, с. 53–54] (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

Отже, зазначені операціональні елементи (спостереження та ін.), які, безперечно, входять у структуру різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу» [14, с. 209–211].

З нашого погляду, ототожнення методу з операціями (прийомами, процедурами) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності» [15, с. 111].

Поряд із тенденцією ототожнювати методи з операціями (прийомами, процедурами) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція – відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операціональні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад у монографії Ю. С. Степанова [29, с. 14]. З нашого погляду, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операціональні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смислі науковий, у тому числі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витоки можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Науковий метод «окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні

настанови пізнавального процесу». Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи», він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями» [16, с. 373].

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки («ідоли») їх предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги» [15, с. 111–114].

Отже, науковий, у тому числі лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [26, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою» [там же]; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою [там же, с. 259].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [12, с. 231].

Проте в концепціях Б. О. Серебренникова та Л. П. Іванової не враховано мету дослідження, хоча Б. О. Серебренников, як ми бачили, підкреслював, що специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою. Думку про те, що будь-який метод завжди з'єднаний з метою дослідження, висловлював і Ю. С. Степанов [29, с. 17].

За умови включення мети дослідження у структуру методу (а це видається цілком правомірним) у ній може бути виділений телеологічний компонент.

З нашого погляду, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операціональний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постовалою в роботі, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій [21, с. 24], а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. Більше того, дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було

Зубенко К. В.
ЧАСТИНИ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ
ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ..... 85

Огієнко К. О.
АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ВИТОКИ ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ..... 91

Каморникова Ю. В.
ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ ПІ ПІЛОВИНИ
XX ст. – ПОЧАТКУ XXI ст..... 100

Лихолет А. С.
ПИТАННЯ СУРЯДНОСТІ Й ПІДРЯДНОСТІ В ПРАЦЯХ УЧЕНИХ
МОСКОВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ 106

ЛЕКСИКОЛОГИЯ. СЛОВООБРАЗОВАНИЕ. ГРАММАТИКА

Слабоуз В. В.
ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ ПРО
ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНОЇ НАЗВИ 112

Усова О. О.
АНТРОПОЕТОНИМИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ЖАНРОУТВОРЮЮЧОЇ
ЛЕКСИКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (на матеріалі новел і оповідань
М. Хвильового)..... 125

Спічка А. Г.
ДЕЯКІ СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІСЕМІЧНИХ ТА
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ
ІНШОМОВНОМУ ТЕКСТІ 132

Шепель Ю. А.
РАЗРЕШЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ ПРОИЗВОДНЫХ В ПРЕДЕЛАХ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЯДА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО
ПОЛЯ..... 136

Савченко Е. В.
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ГЛАГОЛОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
РУССКОМ, УКРАИНСКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ..... 149

Винникова Т. С.
К ВОПРОСУ О РАЗНОВИДНОСТЯХ ПЕРЕХОДА ИЗ ОДНОЙ
ЧАСТИ РЕЧИ В ДРУГУЮ..... 156

СОДЕРЖАНИЕ

МЕТОДОЛОГИЯ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

<i>Глущенко В. А.</i> ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК СКЛАДНЕ СТРУКТУРНЕ УТВОРЕННЯ.....	3
<i>Тищенко К. А.</i> ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ МЕТОДИ В ЛІНГВОГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	12
<i>Сорока Т. В.</i> МАТРИЧНИЙ МЕТОД ЯК СПОСІБ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ АКСІОНОМЕНІВ.....	18
<i>Скрябіна В. Б.</i> МЕТОДОЛОГИЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ЛЮБОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	22
<i>Зеленько А. С.</i> МОВНО-МОВЛЕНЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ – ЧАСТИНА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (до питання про синергетичний детермінізм).....	29

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Косьонкина Г. Ю.</i> М. М. ГУХМАН ПРО ДІАХРОНІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ І ДІАХРОНІЧНІ КОНСТАНТИ.....	39
<i>Орел А. С.</i> СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИ ПРО ПРАСЛОВ'ЯНСЬКУ ФОНОЛОГІЧНУ СИСТЕМУ.....	45
<i>Кольга Ю. І.</i> МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ В МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст.	54
<i>Глущенко В. А., Овчаренко В. М., Рябініна І. М.</i> ПРОБЛЕМА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ГЛОТОГЕНЕЗУ В ПРАЦЯХ Є. К. ТИМЧЕНКА.....	68
<i>Фельчак О. О.</i> ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ Г. П. ПІВТОРАКА.....	75

розкрито. Очевидно, через ці обставини концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів.

Вона була розвинена й обґрунтована в наших публікаціях [9, с. 12–13; 7, с. 3–6; 8, с. 124–127]. Ми при цьому брали до уваги не тільки власне лінгвістичні методологічні студії, а й праці загального наукознавчого спрямування.

При такому підході комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операціональний.

Охарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати [27, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [21, с. 102]. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення [27, с. 25–26].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, трактують як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження [3, с. 74]. Підхід визначає напрям дослідження [20, с. 24; 4, с. 59], проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання [20, с. 24]; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [4, с. 60].

Як приклад розглянемо структуру порівняльно-історичного методу. У його онтологічний компонент входить ряд принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, є принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятим: у будь-якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, ідеться й про принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Проведена нами історико-наукова реконструкція показала, що в працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ [9].

У науковій літературі принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські» [20, с. 80] і як принципи лінгвогенетичних досліджень взагалі [10, с. 29–44]. Зокрема, вони, як ми намагалися показати, є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять в онтологічний компонент порівняльно-історичного методу [9, с. 15–22]. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причиновий, системний).

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності в порівняльно-історичних дослідженнях. Розглядаючи принципи системності та історизму, В. І. Постовалова відзначає, що дуже часто ці принципи інтерпретують як незалежні; у цьому випадку питання про їхню сумісність у межах тієї або іншої теоретичної концепції є дискусійним. Цей підхід допускає такі трактування: 1) обидва принципи виключають один одного; 2) обидва принципи обов'язково виступають як супутні; 3) обидва принципи не виключають один одного [21, с. 63–64]. Сама В. І. Постовалова вважає принцип історизму одним з різновидів принципу системності, якщо розглядати систему як сукупність її функціонально-генетичних станів [там же, с. 63]. Подібний погляд представлено в праці І. В. Бойченка та В. І. Куценка: автори розглядають принцип історизму як подальшу конкретизацію принципів розвитку, детермінізму та системності [5, с. 19].

У філософії досить поширеним є пояснення взаємозв'язку принципів історизму, причиновості та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ (він, як відомо, є найбільш загальною закономірністю існування світу, результатом і виявом універсальної взаємодії всіх предметів і явищ). Так, Я. Ф. Аскін зазначає взаємозв'язок принципів детермінізму та загального зв'язку явищ і підкреслює, що «детермінізм відбиває активний бік цього взаємозв'язку» [1, с. 14]. О. Г. Спіркін вважає, що принцип загального зв'язку явищ існує в причиновому та системному вияві [28, с. 87].

Подібний підхід відбився й у мовознавстві. На думку В. М. Русанівського, конкретизацією принципу загального зв'язку явищ є принцип причиновості [23, с. 3], а з погляду О. С. Мельничука – принципи причиновості та системності [18, с. 19–20]. Найбільш завершений вигляд такий підхід дістав у концепції В. К. Журавльова: як конкретизацію та вияв універсального принципу загального зв'язку явищ інтерпретовано три принципи – історизму, причиновості й системності [10, с. 39–40].

Операціональний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур. За Г. А. Климовим, це 1) прийом генетичного ототожнення фактів, 2) процедура лінгвістичної реконструкції, 3) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ [13, с. 84]. Найбільш суттєвою частиною операціонального компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції

теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Усова Нина Васильевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков.

Усова Оксана Олеговна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украиноведения Донецкого государственного университета управления.

Фельчак Александра Александровна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Цибулько Людмила Федоровна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Шепель Юрий Александрович – доктор филологических наук, доцент кафедры перевода Днепропетровского государственного технического университета.

общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Помирчая Светлана Викторовна – ассистент кафедры теории и практики начального образования Славянского государственного педагогического университета.

Решетняк Елена Александровна – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Романько Валерий Иванович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Рубан Алла Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы, заведующая русско-украинским отделением филологического факультета Славянского государственного педагогического университета.

Рябинина Ирина Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Савченко Елена Вацлавовна – ассистент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Скрябина Виктория Борисовна – аспирант кафедры сопоставительного языкознания и теории и практики перевода Киевского национального лингвистического университета.

Слабоуз Виктория Васильевна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Сологуб Татьяна Васильевна – учитель-методист Катериновской ООШ I–III ступеней Константиновского района Донецкой области.

Сорока Татьяна Вячеславовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета.

Спичка Антонина Гавриловна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Тендитная Надежда Николаевна – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Тищенко Екатерина Анатольевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и

[17, с. 202].

Телеологічний компонент порівняльно-історичного методу становить його мета. У сучасній компаративістиці її трактують достатньо широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (граматик і словників) споріднених мов [19, с. 485].

Проте, з нашого погляду, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не тільки на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження – як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі [9, с. 14–15]. Саме так, з методологічних позицій, трактували мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл [там же, с. 99, 175].

Викладена й аргументована у статті концепція лінгвістичного методу, як нам видається, «знімає» протиріччя, тією або іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операціональний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований підхід дозволяє об'єднати у цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, прийоми (процедури, операції) та мета дослідження. Це є актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Термін *лінгвістичний метод* має отримати однозначне тлумачення.

2. При вузькому трактуванні лінгвістичного методу він ототожнюється з операціями (прийомами, процедурами), тобто виступає як гомогенний феномен; така інтерпретація збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

3. Найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатнього адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах широкого трактування. Метод у широкому тлумаченні є складною логічною одиницею, яку можна інтерпретувати як гетерогенний феномен. Найбільш експланаторною й перспективною з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів видається концепція, згідно з якою у структурі методу виділяються три різноманітні компоненти: онтологічний, операціональний і телеологічний.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленому вивченні співвідношення методу, методології та методики; принципу та підходу; операції, прийому та процедури. Необхідно також уточнити класифікацію (класифікації) лінгвістичних методів і виявити специфіку кожного методу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскин. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова Ольга Сергеевна. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
4. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–78.
5. Бойченко И. В., Куценко В. И. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания / И. В. Бойченко, В. И. Куценко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 8–26.
6. Быков В. В. Методы науки. – М. : Наука, 1974. – 215 с.
7. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
8. Глущенко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / В. Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.
9. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
10. Журавлев В. К. Диахроническая фонология / Владимир Константинович Журавлев. – М. : Наука, 1986. – 232 с.
11. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту. – 1999. – № 5. – С. 7–14.
12. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освита України, 2006. – 312 с.

литературы Славянского государственного педагогического университета.

Лихолет Анна Сергеевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Лобачева Ирина Николаевна – аспирант кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Логвинова Людмила Леонидовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой логопедии Славянского государственного педагогического университета.

Малахова Елена Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды.

Мамонова Светлана Николаевна – учитель высшей категории, «Учитель-методист» Добропольского учебно-воспитательного комплекса «Спеціалізована школа I–III ступенів № 4 з поглибленим вивченням окремих предметів – дошкільний навчальний заклад».

Матвиенко Татьяна Васильевна – старший преподаватель кафедры философии и политологии Донецкого юридического института Луганского государственного университета внутренних дел им. Е. О. Дидоренко.

Маторин Борис Иванович – старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Маторина Наталья Михайловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Новикова Ольга Александровна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украиноведения Донецкого юридического института Луганского государственного университета внутренних дел им. Е. О. Дидоренко.

Овчаренко Вадим Николаевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Овчарова Валентина Григорьевна – учитель русского языка и литературы Добропольского УВК: ООШ-лицей.

Огиенко Екатерина Александровна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Орел Анна Сергеевна – кандидат филологических наук, ассистент кафедры

Славянского государственного педагогического университета.

Зубенко Екатерина Вячеславовна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Истомина Анна Сергеевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Казаков Игорь Николаевич – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Каморникова Юлия Витальевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Караблева Алена Анатольевна – аспирант кафедры украинской литературы и фольклористики Донецкого национального университета.

Караблева Ольга Владимировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Клименко Зоя Александровна – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы, заведующая украинским отделением филологического факультета Славянского государственного педагогического университета.

Колган Елена Владимировна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы.

Кольга Юлия Игоревна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Косёнкина Анна Юрьевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Кочукова Наталья Ивановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Лактюшина Татьяна Леонидовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры логопедии Славянского государственного педагогического университета.

Ледняк Анна Владленовна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Ледняк Юлия Владленовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории

13. Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Климов Георгий Андреевич / отв. ред. Н. З. Гаджиева. – М. : Наука, 1990. – 168 с.

14. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Кочерган Михайло Петрович. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

15. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

16. Кримський С. Метод / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 373.

17. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Макаев Энвер Ахмедович. – М. : Наука, 1977. – 205 с.

18. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – С. 19–32.

19. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485–486.

20. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

21. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.

22. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. – М. : Мысль, 1974. – 237 с.

23. Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 3–11.

24. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

26. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

27. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24–27.

28. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособие для вузов /

А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.

29. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

В статье дана оценка отраженных в научной литературе концепций лингвистического метода. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, операциональный и телеологический.

*Тищенко К. А.
(м. Слов'янськ)*

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ МЕТОДИ В ЛІНГВОГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У сучасному мовознавстві методика генетичних досліджень мов іноді без достатніх підстав ототожнюється з порівняльно-історичним методом. Проте у сучасних генетичних дослідженнях широко використовують, поряд з порівняльно-історичним, інші методи, зокрема кількісні, статичні, метод лінгвістичної географії [4, с. 80–81; 10, с. 84–101]. Важливим видається той факт, що порівняльно-історичний метод є основним, у той час як інші наукові методи доповнюють його [10, с. 101]. Це дозволяє вважати порівняльно-історичний метод найважливішим інструментом пізнання мовної історії, який має, по-перше, певні особливості та, по-друге, певні межі застосування [11, с. 6].

Порівняльно-історичний метод доцільно тлумачити як складну одиницю, що включає три різні компоненти: онтологічний, операциональний та телеологічний.

Основною метою порівняльно-історичного методу (телеологічний компонент) є відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичного опису (граматик і словників) споріднених мов [9, с. 485].

Як належність онтологічного компонента порівняльно-історичного методу виступають певні принципи (принцип історизму, принцип причиновості, принцип системності і принцип загального зв'язку явищ) і підходи (історичний, причиновий, системний) [2, с. 15].

Операціональний компонент порівняльно-історичного методу представлено такими прийомами і процедурами як: 1) генетичне ототожнення фактів, 2) лінгвістична реконструкція архетипу та

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Александрова Ирина Викторовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры русской и зарубежной литературы Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.

Архимандрит Феофан (Люкин) – г. Святогорск, Святогорская Успенская Лавра.

Барабанова Елена Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Беличенко Ольга Леонидовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Бондаренко Галина Ивановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Боровик Оксана Иосифовна – ассистент кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Ветрова Эльвира Сабировна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой украинской филологии Макеевского экономико-гуманитарного института.

Винникова Татьяна Сергеевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Воробьева Дарина Анатольевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры философии и политологии Донецкого юридического института Луганского государственного университета внутренних дел им. Е. О. Дидоренко.

Глуценко Владимир Андреевич – доктор филологических наук, профессор кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Гохберг Ольга Сергеевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Зеленько Анатолий Степанович – доктор филологических наук, профессор кафедры украинской филологии и общего языкознания, почетный профессор Луганского национального университета им. Тараса Шевченко.

Зиновченко Наталья Леонидовна – старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы

смерть як у тлін і розпад, його не цікавить розгорнута подія смерті, але він вдається до ґрунтового осмислення історичних катастроф і концентрує трагізм. Переважно тропами його художності є гіпербола та алегорія. У полі метафізичного бунту його потяг до смерті долається пристрасною любов'ю до вічного життя і до духовної свободи як найвищої цінності у внутрішньому світі письменника.

Рецезована монографія Н. Тендітної достойно входить в широкий контекст літературознавчих досліджень танатичної проблематики в художній літературі, яка передбачає єдність смерті та життя, адже саме цілісність сприйняття цього явища – головне джерело естетичного осягнення.

Рецензия на монографию Н. Н. Тендитной «Эстетика смерти у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка» способствует включению ее в широкий контекст литературоведческих исследований о восприятии смерти в украинской литературе конца XX в. – начала XXI в. Эстетика смерти в прозе писателей Е. Пашковского и О. Ульяненко представлена в психоаналитической интерпретации и свидетельствует о танатоцентричности постмодернистической эпохи.

фонетичного закону, 3) хронологізація й локалізація мовних явищ [5, с. 6, 58–59; 6, с. 9, 29].

Без сумніву, порівняння є домінуючим універсальним прийомом порівняльно-історичного методу [11, с. 11, 25; 6, с. 12; 10, с. 38–39; 1, с. 229–235]. Нерівномірність змін, що відбуваються у різних ланках єдиної мовної структури і в окремих представниках мовної сім'ї, наявність у них як архаїзмів, так і інновацій є аксіомою діахронічного мовознавства. Саме тому постійно існує можливість лінгвістичної екстраполяції у минуле на базі порівняння різних фактів і їх сукупності як у межах однієї групи, так і в масштабах мовної групи [6, с. 12].

У практиці сучасних порівняльно-генетичних досліджень значну роль відведено процедурі лінгвістичної реконструкції. Безперечно, реконструкція є найбільш суттєвою частиною порівняльно-історичного методу [8, с. 202]. У науковій літературі розрізняють три види лінгвістичної реконструкції: *зовнішню, внутрішню і філологічний метод* [5, с. 47; 6, с. 25].

Без сумніву, основним завданням генетичних досліджень є розкриття процесів історичного розвитку споріднених мов або окремо взятої мови [6, с. 11–12]. Предметом дискусій на сьогодні залишається лише питання про обсяг входження інновацій окремих мов у сферу компетенції порівняльно-історичного методу [там само, с. 12].

Отже, метою статті є розв'язання питання про вивчення специфіки порівняльно-історичного й історичного методів. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) розкрити погляди сучасних компаративістів на досліджувану проблему; 2) виявити, що залишилося поза увагою дослідників; 3) дослідити особливості й межі застосування зовнішньої реконструкції, внутрішньої реконструкції, “філологічного методу”; 4) визначити критерії розрізнення кожної із зазначених процедур.

Відомо, що деякі вчені протиставляють два лінгвогенетичних методи – *історичний і порівняльно-історичний* [14, с. 105]. За словами О. Т. Хроленка, поступово від ідеї порівняння споріднених мов лінгвістика перейшла до порівняння в межах однієї мови. Отже, історичний метод розвинувся в надрах іншого лінгвогенетичного методу – порівняльно-історичного [там само]. Обидва методи засновані на принципі історизму, використовують спільний арсенал прийомів і процедур. Це, як зазначає О. Т. Хроленко, спричинилося до того, що дуже часто вони не розмежовуються [14, с. 105].

Однак наукова література містить низку тверджень про те, що вивчення історичного минулого конкретної мови має специфічні риси: моменти історичності посилюються, відносна хронологія поєднується з точними історичними межами, порівняння обмежується однією мовою. Крім того, фонетична і морфологічна будова слова виявляються різними

для різних періодів розвитку мови. Саме тому доцільно виділяти *історичний* метод [7, с. 263].

Отже, історичний метод обмежено рамками однієї мови і фіксує увагу на окремих мовних ярусах – фонетиці, морфології, синтаксисі, лексиці. Практичні досягнення цього методу втілюються й закріплюються в історичних граматиках мов.

Техніка історичного методу зводиться до методики порівняння явища, розглянутого на різних етапах мовного розвитку і належним чином інтерпретованого. В історичному методі найбільш ефективно використовується *методика внутрішньої реконструкції* [14, с. 106; 7, с. 265].

Сучасна компаративістика характеризується пильною увагою як до теорії, так і до практики реконструкції; її цікавить поступовий перехід від зовнішньої реконструкції до реконструкції внутрішньої [3, с. 68].

Внутрішня реконструкція протиставлена зовнішній принциповою різницею їх емпіричної бази [5, с. 48]. Внутрішня реконструкція свідомо обмежена матеріалом конкретної мови в її історичному розвитку. Вона спрямована на аналіз відповідностей у межах даної мови, на розкриття внутрішніх зв'язків і відносин між елементами лише даної мовної системи в статичному й динамічному аспектах. Матеріалом же зовнішньої реконструкції є факти споріднених мов [3, с. 69].

Методика зовнішньої реконструкції, на відміну від різнотипної суми прийомів внутрішньої реконструкції, характеризується уніфікованою технікою дослідження. У своїй типовій схемі процедур зовнішня реконструкція містить: 1) зіставлення однакових чи близьких за своєю семантикою одиниць; 2) визначення системних кореспонденцій у їх матеріалі; 3) встановлення хронологічного співвідношення між матеріалом порівнюваних одиниць і 4) виведення праформи [5, с. 48].

Для методики внутрішньої реконструкції важливим є факт існування у синхронно засвідченій мовній системі явищ, що відображають різні етапи історії даної системи. Ця методика охоплює цілу сукупність різних за своїм характером прийомів: 1) прийом системного відновлення відсутніх ланок; 2) прийом типологічних імплікацій; 3) прийом аналізу пережитків [5, с. 49–50]. У випадку вивчення мов з тривалою писемною традицією різновидом методики внутрішньої реконструкції може виступати *«філологічний метод»* [5, с. 50].

«Філологічний метод» заснований на аналізі давніх писемних пам'яток, у яких знаходять ті мовні форми, що мають значення для наступної історії мови. Очевидно, що цей метод дозволяє будувати архетипи шляхом відповідної інтерпретації елементів писемного тексту. На наш погляд, основними прийомами «філологічного методу» є: 1) критика (рецензування) рукопису; 2) атрибуція та інтерпретація тексту;

деструктивності, який повністю переміщується в містичну площину. «Батьківська» фігура Блоха з «Сина тіні» замінюється фігурою погібельного ангела – образом сатани. Демонізація й естетизація смерті все відчутніше пов'язується з постмодерністською чуттєвістю, з нагнітанням різного роду збочень і аномалій.

Тлумачення художньої танатології за допомогою біблійної символіки, натуралізму та постмодерної гри здійснене Н. Тендітною при аналізі роману «Знак Саваофа». Назва роману вказує на біблійну містифікацію, оскільки єврейське означення одного з імен Божих – Саваоф. Письменник моделює долю й психіку персонажів (Андрій Лямур, Володька, Миколай), які вчинили ряд вбивств. Дослідниця віднаходить альянсу мотивації вчинків персонажа Миколи і головного героя «Злочина і кари» Ф. Достоєвського. Небезпечний індивідуалізм, який поєднує в собі крайній егоїзм і нарцицизм, притаманний більшості персонажів О. Ульяненка.

Щодо стилістики роману «Дофін Сатани», Н. Тендітна висловлює думку про перехід О. Ульяненка від модернізму до постмодернізму. Дослідниця визначає жанр роману як детектив, в якому одна сюжетна лінія – це розслідування ланцюга вбивств, а інша – злочинні дії і наміри.

Головний персонаж, Іван Білозуб є дофіном Сатани і втілює дію темних сил. Постмодерністська гра автора запозичує персонажів з сюжетів масової культури. Так, слідчий Ракша та вбивця Іван Білозуб – персонажі-суперники, які виборюють незвичайну жінку – Ліліт. Демонічний розум Білозуба продукує різні містифікації, насажені патологічним нарцицизмом. Ульяненко здійснює містичний психоаналіз життя свого персонажа-маніяка: деструктивне дитинство визначає й передбачає долю вбивці.

Підсумовуючи письменницьку лінію розслідування смертоносною тіні людини, Н. Тендітна відзначає, що мотивація дій головного героя-маргінала розкривається через величезну кількість містичних деталей на тлі чітко структурованого сюжету.

У висновках авторка монографії узагальнює результати дослідження. У творах Є. Пашковського та О. Ульяненка спостерігається танатоцентричність постмодерної епохи. Є. Пашковський наближається до психологічного типу неоекспресіоніста, релігійному світогляду якого властивий есхатологізм.

Заради видовищності смерті О. Ульяненко використовує шоковую натуралістичну поетику, розвінчує егоцентричний індивідуалізм. Характерною тенденцією його прози стає нагнітання різного роду психопатологій, вбивств і збочень (т. зв. демонізована танатологія). Найбільшим позитивом його творчості Н. Тендітна вважає відмову від спрощеного розуміння зла на основі його художньої об'єктивності. Щодо Є. Пашковського, авторка монографії наголошує, що він не вдивляється в

страхотлива розповідь про «смерть на спір» (хто з підлітків влечить на шпалах перед наближенням поїзда), яка виявиться фатальною, спланує долі трьох друзів. Образ електропоїзда як «вовчої зорі» символізує в романі наглу смерть, яка вистежує кожну людину. Дослідниця зазначає, що з усіх різновидів смерті Є. Пашковський концентрує особливу увагу на самогубстві. Так, у «Вовчій зорі» мотив самогубства вказує на втрачений страх гріха в українському селі.

Аналізуючи роман-есе «Щоденний жезл» Є. Пашковського, який вивершує експресивну стилістику, Н. Тендітна переконливо доводить, що емоційна насиченість рефлексій спричинила перехід роману в есе. «Я намагався повернути увагу до постчорнобильзму на серйозному рівні», – так коментує свій творчий задум письменник. Він укотре зосереджується на трагічних подіях української історії та сучасному українському суспільстві. Естетизація смерті досягається за допомогою таких художніх засобів, як алегорія та гіпербола. Образ постчорнобильської України постає в зупиненому часі, а українці мешкають на території смерті, де приречені «поволі вигибати». Українська історія переживається як історія проклятого народу. Авторка монографії зазначає, що стилістика роману нагадує «войовничо-наступальне християнство», яке прямо пов'язане з проблемою влади й упорядкуванням світу (метафора «щоденного жезлу»).

У третьому розділі монографії «Містицизм смерті у постмодерній прозі Олеся Ульяненка» запропоновано аналіз демонічної мотивації смерті, яка має естетичне спрямування – розвінчання модернізму (90-ті роки ХХ ст.) та наближення до естетики постмодернізму (початок ХХІ ст.).

Для аналізу Н. Тендітна обрала такі твори О. Ульяненка: романи «Сталінка» (1996), «Син тіні» (2002), «Знак Саваофа» (2006), «Дофін Сатани» (2003). Натуралістична оповідь «Сталінки» постає як історія біологічного виродження роду Піскарьових, представлена в трьох поколіннях. Родова деградація обумовлена розплатою за сталінський гріх патріарха роду. Письмник показує, як атеїстичне суспільство, витіснивши в підсвідоме релігійні потяги, формує маніакальну людину, яка прагне перейняти функцію Бога на землі. Вагому роль у презентації некрофільних потягів відіграє міське «сталінське» середовище. Місто Київ постає як образ, позначений «тавром катастрофи» (Л. Масенко). А будь-яка спроба втечі з цього міста смерті є марною.

У аналізованому романі «Син тіні» О. Ульяненка Н. Тендітна простежує явище фанатичного служіння ідеалу руйнування, принесення індивідуальної долі в жертву демонічному кумиру. У центрі роману – сповідь убивці. Дослідниця застосовує термін Е. Фрома «деструктивність екстазу», характеризуючи кіллера. Суб'єктивну історію вбивці письменник моделює, використовуючи художні принципи натуралізму. Кловський – інтелектуальний убивця-естет. Смерть для нього – демонічно-естетична.

У романі «Дофін Сатани» той самий сюжет поклоніння ідолу

3) класифікація текстів (рукописів, видань) [12, с. 412].

Якщо зважати на досить обмежену сферу використання «філологічного методу», а також на той факт, що онтологічна природа мовних явищ, відновлених за писемними пам'ятками, потребує витлумачення завдяки залученню даних сучасного мовного стану, то його незначне місце у порівняльно-генетичних дослідженнях є досить очевидним [5, с. 47–48].

Наукова література містить твердження про те, що результати обох реконструкцій, зовнішньої і внутрішньої, у багатьох випадках мають позачасовий площинний характер. Так, окремі елементи або цілі фрагменти системи, що реконструюються, здебільшого, проєцируються на площину прамови. Реконструкція динамічна поки що залишається у сфері побажань [8, с. 203]. Це твердження справедливе лише для реконструкції зовнішньої, де відносна хронологія являє собою певну класифікацію: явища балто-слов'янські, явища праслов'янські тощо [3, с. 88].

Інша річ відносна хронологія, заснована на даних внутрішньої реконструкції. Зіставлення двох фонетичних законів дозволяє напевно визначити: тільки один з них міг діяти раніше. Це дає можливість встановити їх хронологічну ієрархію [там само].

Отже, якщо зовнішня і внутрішня реконструкції дозволяють встановити відносну хронологію мовних явищ, то «філологічний метод», заснований на даних з давніх писемних пам'яток, – абсолютну [12, с. 412].

Виходячи з вищезазначених фактів, доведемо, що розмежування двох лінгвогенетичних методів – історичного і порівняльно-історичного – це протиставлення процедур внутрішньої реконструкції і «філологічного методу» процедурі реконструкції зовнішньої.

Зазначимо, що внутрішня реконструкція також є порівняльною, як і зовнішня. В. К. Журавльов твердить, що це дві сторони одного і того ж порівняльно-історичного методу, суть якого полягає у порівнянні споріднених морфем: у випадку зовнішньої реконструкції використовують мовний матеріал різних (споріднених) мов, а у процедурі внутрішньої реконструкції – різні варіанти однієї і тієї ж морфемі у межах однієї мови [3, с. 70].

Аналіз сучасного стану компаративістики показав, що реконструкція, заснована на матеріалі ряду мов, виявляється еклектичною, а на даних однієї мови – неповною [8, с. 92]. Виходом з цього парадоксального положення може бути лише поєднання прийомів зовнішньої і внутрішньої реконструкції [там само].

Хоча внутрішня і зовнішня реконструкції, по суті, різні, у той же час вони йдуть назустріч одна іншій. Внутрішня реконструкція базується на аналізі синхронних станів однієї мови, вона ретроспективна, тобто спрямована від сучасності в минуле. Внутрішня реконструкція акцентує увагу на іррегулярних фактах, що порушують принцип системності [3,

с. 72].

Зовнішня реконструкція, на думку В. К. Журавльова, у цілому перспективна, спрямована від минулого до сучасності [3, с. 73]. Вона зосереджена на пошуках реліктів прамови, на встановленні долі прамовного явища «на ґрунті» окремої мови між колінами «родовідного дерева», на пошуки рефлексів успадкованого стану [там само]. Відомо, що сам цей минулий стан реконструюється на основі засвідчених, як правило, найбільш давніх фактів споріднених мов.

Проте у лінгвіоісторіографічній літературі знаходимо низку тверджень про ретроспективний характер зовнішньої реконструкції [2, с. 60, 61, 126, 129]. Як зазначає В. А. Глущенко, вивчення наукової спадщини Харківської та Московської лінгвістичних шкіл показує, що реконструкція в їх працях має ретроспективний характер [там само].

Ілюстрацією ретроспективного характеру реконструкції в історико-фонетичних дослідженнях учених Харківської школи можуть служити такі процеси, що відбулися в історії української мови, як виникнення дзвінких африкат (в інтерпретації О. О. Потебні), дифтонгізація *o*, *e* в нових закритих складах (у трактуванні О. О. Потебні та П. Г. Житецького) [2, с. 60]. Прикладом ретроспективної реконструкції етапів звукової еволюції в інтерпретації вчених Московської школи є, зокрема, дослідження П. Ф. Фортунатовим і О. О. Шахматовим зміни *je* > *o* на початку слова [там само, с. 126].

Надійність результатів дослідження вчені Харківської і Московської лінгвістичних шкіл пов'язували з орієнтацією перш за все на сучасні діалектні дані та з ретроспективним характером лінгвістичної реконструкції [там само, с. 129].

Виходячи з вищезазначених фактів, зауважимо, що зовнішня реконструкція може мати як перспективний, так і ретроспективний характер [13, с. 183].

Відомо, що факти, одержані методом внутрішньої реконструкції, іноді можуть вступати у протиріччя з даними зовнішньої реконструкції. Саме тому обидва різновиди реконструкції повинні взаємно доповнювати один одного. Фонетичні закони мають бути ретельно перевірені даними як зовнішньої, так і внутрішньої реконструкції.

Співвідношення переваг зовнішньої і внутрішньої реконструкції останнім часом дещо змінилося. Можливості внутрішньої реконструкції високо оцінені у зв'язку з досягненнями у вивченні історії окремих мов. Через це в сучасних порівняльно-генетичних дослідженнях свідчення внутрішньої реконструкції є досить вагомими. Залишається обмеженою лише сфера використання «філологічного методу».

Отже, найбільш повне уявлення про історичний розвиток як конкретної мови, так і мовної групи формується лише за умов, коли всі три різновиди реконструкції, що діють у межах порівняльно-історичного

(В. Суковата). Замість «високої» (героїчної й трагічної смерті) побутує «низька», «профанна» й «карнавальна». Н. Тендітна вбачає риси «карнавальної» смерті у творчості Ю. Андруховича («Рекреації»). Іронічне ставлення до смерті авторка відчитує у прозі В. Діброви («Бурдик»), Ю. Винничука («Граната на двох»). Пародійність, художній парадокс щодо змалювання події смерті авторка монографії констатує у творах І. Ципердюка («Похорон друга») та В. Даниленка («Дзеньки-бреньки»).

Н. Тендітна акцентує увагу на вагомому значенні категорії «потворного» у розкритті образу смерті в літературі постмодерного періоду, апелюючи до концепцій З. Фрейда та Ю. Крістевой. З культурним кодом «низької смерті» авторка пов'язує провідну семантику сучасної епохи – семантику маргінальності (О. Ульяненко).

Обґрунтовано й переконливо Н. Тендітна проаналізувала художні версії апокаліпсису у творах «вісімдесятників». Виокремивши найбільш популярні образи всесвітнього Потопу та Чорнобиля: у Ю. Андруховича («Перверзія», «Московіада»), Ю. Іздрика («Воцтек», «Острів КРК», «Подвійний Леон», «Вода»), Г. Пагутяк («Кіт з потонулого будинку») тощо.

Спираючись на думку Т. Гундорової щодо «риторичного апокаліпсису» Ю. Іздрика, Т. Прохаська, Ю. Андруховича, Б. Жолдака, В. Єшкілева та «метафізичного апокаліпсису» Є. Пашковського, Н. Тендітна осмислює художню апокаліптику останнього і констатує цілковиту руйнацію традиційного сюжету в його прозі: ідеї хаосу відповідає деструктурована картина світу.

У другому розділі монографії «Танатологічна гіперболізація у романах Є. Пашковського» увагу зосереджено на стильовому й психологічному аспектах художньої танатології. Проаналізовано прозу Є. Пашковського як явище новомодерністське, в якому має місце експресіоністська стильова домінанта.

Дослідження охоплює романи Є. Пашковського «Свято» (1989), «Вовча зоря» (1991), «Безодня» (1992), роман-есе «Щоденний жезл» (1999). Аналізуючи тексти, авторка монографії зазначає, що гіперболізація смерті у прозі Є. Пашковського відіграє важливу роль у творенні моделі апокаліптичного світу, у виявленні соціальних причин людських страждань. Розуміння смерті та її екзистенційне переживання в Є. Пашковського прямо пов'язане з християнською метафізикою і постає як складне національне явище. У першому романі «Свято» ментальне сприймання смерті тісно пов'язане з давнім ритуалом. Опозицією до «свята» як простору життя є «безодня» – метафора смертешезання (роман «Безодня»). Роман «Безодня» позначає смерть образом водяної прірви, де потоплений храм. Відповідно до цього символу смерті розбудовуються історії героїв роману, приречених на життєву поразку. Образ наглої смерті стає лейтмотивом «Вовчої зорі». Одним з головних епізодів цього роману є

моделей світу, інтерпретації образів смерті, представлених провідними письменниками постмодерного періоду Є. Пашковським та О. Ульянєнком в естетично-психологічній системі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, який нараховує понад 230 назв, до якого входять праці українських, російських, західноєвропейських та американських учених – літературознавців, психологів, філософів, культурологів, соціологів.

У вступі Н. Тендітна аргументовано наголошує на актуальності й науковій новизні дослідження: вперше здійснено синтетичний психологічно-стильовий аналіз тлумачення образів і мотивів смерті для розрізнення ментальних станів художньої свідомості Є. Пашковського та О. Ульянєнка. Важливим аспектом роботи є також виявлення провідної стильової домінанти – експресіоністичної у Є. Пашковського і натуралістичної в О. Ульянєнка.

Так, більш вагомими, вважаємо, є дослідження, які спираються як на положення власне теорії літератури (головним чином поетики), так і інших дисциплін гуманітарного циклу, які можна вважати базовими для них: філософії, естетики, психології, соціології; антропології, культурології та ін. Таке інтегральне розуміння гуманістики стало особливо актуальним в наш період і знайшло ґрунтовне втілення в монографії Н. Тендітної.

Щоб упевнитися в цьому, достатньо уважно проаналізувати теоретико-методологічну базу дослідження. В її основу покладено провідні твердження гуманістичного психоаналізу Е. Фромма, у яких розроблена антропологічно-філософська концепція людини на основі усвідомленого ставлення до життя і смерті. Важливого аспекту для пізнання художньої танатології в монографії набули філософські праці А. Камю та С. К'єркегора. Для дослідження феномена смерті Н. Тендітною цілком слушно використано розробки соціологів (Е. Дюркгайма, П. Ар'єса та М. Шенкао), в яких аналізується ставлення людини до смерті в різні історичні епохи. Також теоретичною базою стали праці сучасних філософів (М. Ліповецького, В. Суковати), літературознавців (А. Мережинської, Т. Гундорової, М. Приплюцької, М. Кіяновської), в яких розкрито розуміння смерті в постмодерний період.

Мотивацію естетики смерті авторка тісно пов'язала з постколоніальним психоаналізом (Н. Зборовська); для розуміння психології образності Н. Тендітна орієнтувалася на концепцію М. Моклиці, яка модерну естетику розглянула на основі психологічних типів К. Г. Юнга.

У першому розділі монографії «Образ життя і смерті як ментальні стани свідомості в художній літературі постмодерного періоду» розглядається естетика смерті в художній літературі постмодерного періоду, характерною особливістю якого стає «танатологічний нарсицизм»

методу, органічно взаємодіють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. А. Методы типологии / Виноградов В. А. // *Общее языкознание : методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 224–256.
2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20 рр. ХХ ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
3. Журавлев В. К. Внутренняя реконструкция / Журавлев В. К. // *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей : теория лингвистической реконструкции*. – М. : Наука, 1988. – С. 68–90.
4. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / Звегинцев В. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 384 с.
5. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Климов Г. А. / отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1971. – 87 с.
6. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Климов Г. А. // *Общее языкознание : методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.
7. Кодухов В. И. Общее языкознание / Кодухов В. И. – М. : Высш. школа, 1974. – 303 с.
8. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Макаев Э. А. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
9. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / Нерознак В. П. // *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485–486.
10. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Серебренников Б. А. // *Общее языкознание : методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
11. Смирницкий А. И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства : материалы к курсам языкознания / Смирницкий А. И. / под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1955. – 58 с.
12. Тищенко К. А. До питання про види лінгвістичної реконструкції / Тищенко К. А. // *Лексико-граматичні іновачії в сучасних слов'янських мовах : матеріали ІІ Міжнародної конференції 14–15 квітня 2005 р.* / упорядник Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – С. 411–414.
13. Тищенко К. А. Проблеми методики лінгвогенетичних досліджень (теоретичний і лінгвіоісторіографічний аспекти) / Тищенко К. А. // *Вісник*

Дніпропетровського університету : серія Мовознавство / ред. рада : М. В. Поляков та ін. – Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2005. – Вип. 11, Т. 2. – С. 179–186.

14. Хроленко А. Т. Общее языкознание / Хроленко А. Т. – М., 1989. – С. 105–106.

Статья посвящена исследованию сравнительно-исторического и исторического методов в современном языкознании. Особое внимание обращено на специфику процедуры лингвистической реконструкции.

Сорока Т. В.
(м. Ізмаїл)

МАТРИЧНИЙ МЕТОД ЯК СПОСІБ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ АКЦІОНОМЕНІВ

Лексика мови становить систему, цілісну організацію із взаємопов'язаними й взаємозалежними ділянками, які, у свою чергу, мають власні властивості і підлягають законам існування цієї цілісності. Структура і система літературних мов найбільш природно та найоб'ємніше представлені в тлумачних словниках, в яких фонологія, морфологія, словотвір виступають у вигляді комплексної форми вираження змісту лексичних одиниць. Значення, його дефініція і тлумачення, традиційно перебуває у центрі уваги науковців (І. В. Арнольд, Л. М. Васильєв, М. В. Нікітін, Ж. П. Соколовська, Й. А. Стернін, Є. Ф. Скороходько, М. П. Фабіан та інші). Лексикографічна практика складання тлумачних словників націлювала дослідників на вивчення лексичного значення слова не як ізольованого, а органічного елемента системи мови. Відповідно до цього, ті тлумачні словники, котрі володіють найповнішими банками інформації стосовно слів, дозволяють здійснити аналіз мовних засобів їх вираження в «термінах семантичних складників» [1].

Метою статті є розкриття специфіки семантичного аналізу акціономенів із використанням матричного методу.

Матеріалом дослідження виступають акціономени¹, які кваліфікуються як слова на позначення ціннісно-фундаментальних констант культури, що поєднують в собі форму вираження і зміст. Форма акціономена – це багатогранне явище, завдяки якому лексичне значення проявляється у всій своїй повноті.

Для вибору матеріалу дослідження системно-структурних

¹ акціономен (від грецького слова *ἀξία* – "цінність" і латинського – *nomēn* – "ім'я, назва") – термін, що позначає найменування цінності [термін наш – Т. С.].

палатализованных свистящих рефлексов второй переходной палатализации и переход *ê* в *і* после палатализованных свистящих (с. 44).

В целом все восемь реконструированных Ю. Я. Бурмистровичем процессов, связанных с изменением праславянских заднеязычных согласных шесть раз под воздействием гласных переднего ряда, один раз под воздействием звука [j'] и один раз под воздействием гласного заднего ряда, имеют определённые причины. Выявление и обоснование этих причин стало основной задачей автора монографии (с. 46).

В Заключении Ю. Я. Бурмистрович делает вывод о том, что любой язык постепенно стремится избавиться от имеющихся в нём противоречий, рано или поздно это осуществляется. Но любое изменение в языке нередко порождает новое противоречие, поэтому задача историка языка – выявление противоречий, объяснение происхождения и дальнейшего пути изменений в языке, с обоснованием каждого теоретического положения (с. 47–48). Сам Ю. Я. Бурмистрович блестяще справился с поставленной задачей.

Следует отметить перспективность использования подобного рода работ для повышения научно-методического уровня преподавания и изучения историко-лингво-славяноведческих дисциплин в целом. Системность, логичность, обоснованность – фундаментальные принципы Ю. Я. Бурмистровича, которые целесообразно применять для построения как одной лингвистической дисциплины, так и для системы дисциплин. Это, несомненно, будет способствовать усилению их познавательного и воспитательного эффекта.

Караб'льова О. В.
(м. Слов'янськ)

ЄДНІСТЬ СМЕРТІ ТА ЖИТТЯ ЯК ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЕСТЕТИЧНОГО ОСЯГНЕННЯ

Тендітна Н. М. Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка : монографія / Тендітна Н. М. – Слов'янськ, 2010. – 188 с.

Кожна історична доба пропонує свою модель життя і смерті, використовуючи різноманітні мовні, культурні, релігійні, політичні ресурси для тлумачення цього феномена. Життя і смерть в естетичній діяльності пізнаються як дещо завершене і цілісне і визначаються за рівнем моральних уявлень і танатологічності у сприйнятті культури.

Наприкінці ХХ ст. в українській літературі сформувалася нова постмодерна свідомість, якій властиве загострене апокаліптичне чуття.

Монографія Н. Тендітної присвячена аналізу двох прозових

палатализованного (диезного) представителя). Таким образом, палатализация заднеязычных заполнила пустую «диезную нишу», что произошло под «давлением системы» (с. 32, 35).

Две последние палатализации и одна палатация, как отмечает Ю. Я. Бурмистрович, прошли на третьем этапе среднего периода параллельно. На основании этого автор делает вывод: «язык предоставил людям – носителям праславянского языка разные возможности видоизменения заднеязычных, оказавшихся перед новым (дифтонгическим) диезным гласным [i̯₂], и все они были испробованы, но ... в разных группах говоров были выбраны разные возможности» (с. 36).

Первая и единственная непреходная палатация заднеязычных, указывает Ю. Я. Бурмистрович, осуществилась также на третьем этапе среднего периода после монофтонгизации дифтонгов (перед гласным °ū₂ дифтонгического происхождения) (с. 37). Ставшая непреходно диезной ещё на первом этапе среднего периода заднеязычная квазифонема, очутившись рядом с новой бемольной °ū₂, становится палатальной непреходно (с. 37–38).

На этом же этапе Ю. Я. Бурмистрович выделяет ещё одну, особую переходную палатацию, которая, по слова автора, коснулась не заднеязычных, а одного из смычных переднеязычных согласных, но в которой определённую и немаловажную роль сыграли как раз заднеязычные согласные (с. 38). А именно, вхождение заднеязычных бемольных фонем <k>, <g> в диезную группфонему с начальным переднеязычным <t> сопровождалось палатацией переднеязычных (с. 40). Заднеязычные же, выполнив «катализирующую» роль, сами исчезали (с. 41).

Значение второй переходной бодуэновской палатализации для фонематической системы праславянского языка Ю. Я. Бурмистрович оценивает следующим образом: 1) проходя через границы группфонем, она смогла разрушить группфонемы и подготовить переход всей фонематической системы от группфонемного состояния к фонемному; 2) смогла фонемизировать диезные переднеязычные свистящие варианты заднеязычных фонем, которые после распада группфонем объединятся в одну фонему (в отличие от губных и переднеязычных диезных / недиезных квазифонем) не смогли вследствие своей неоднородности по месту и способу образования (с. 41, 42). В то же время Ю. Я. Бурмистрович отмечает непоследовательность второй переходной палатализации не только в разных диалектах, но и в рамках одного диалекта, ср. *голубика* и *голубица* (с. 42).

Делая вывод о том, что результатом второй переходной палатализации заднеязычных стали именно диезные (палатализованные) свистящие, Ю. Я. Бурмистрович указывает, в частности, на такие факторы, как изменение гласных непереднего ряда в гласные переднего ряда после

особливостей лексичної семантики сучасної української мови, за М. П. Фабіан, вводиться формальний, суто мовний критерій – віднесеність слів, які аналізуються, до однієї частини мови – іменника, що дає змогу визначити й описати їх семантику за допомогою:

- 1) матричного аналізу семної структури аксіономена при побудові таблиць на першому етапі класифікації матеріалу;
- 2) схеми лексико-семантичного поля на основі побудованих таблиць;
- 3) аналізу таблиці полів за математичним принципом перетину множин;
- 4) опису співвідношення слів на позначення цінностей у полях, їх зв'язків та особливостей [2, с. 19–20].

Матричний метод представлення семантичних відношень між аксіоіменниками сучасної української мови розглядається як метамова для опису досліджуваних об'єктів аналізу, а матриця² у вигляді таблиці – як модель системи семантичних зв'язків, з одного боку, та семантична структура аксіолексики, з другого. Дана модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де плюсом позначається співвідношення аксіономенів та їх значень (див. табл. 1).

Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу і рівнозначною окремому значенню слова. Але у парадигматичному аспекті семема вже не є найпростішою й неподільною, тому що має свою структуру і включає ряд компонентів.

На позначення компонентів змісту семеми уживалися різноманітні терміни: *маркер* (Катц, Фодор), *фігура* (Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Васильев, Жолковський), *семантична ознака* (Г. Уфімцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. У нашому дослідженні вводяться наступні варіанти сем – *конкретизована сема* та *генералізована сема* [терміни наші – Т. С.].

Під *конкретизованою семемою* ми розуміємо семантичний компонент, конкретне значення якого упорядковується змістом вихідної семеми, тобто в значній мірі співпадає з відповідним лексикографічним тлумаченням. Наприклад, в семемах 1 аксіономенів ВОЛЯ, СВОБОДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, МОРАЛЬ *конкретизованою семемою* виступають наступні семантичні компоненти: ВОЛЯ – 1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. // Прагнення досягти своєї мети; рішучість. СВОБОДА – 1. Відсутність політичного й економічного

² матриця (від лат. *mater*, *matr*- – «мати», зазвичай для тварин і рослин) – в найбільш загальному значенні щось, в межах чого знаходиться, породжується, розвивається або приймає форму інший об'єкт (об'єкти)

гноблення, утиску та обмежень; воля. // Державний суверенітет. СПРАВЕДЛИВІСТЬ – 1. Об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. МОРАЛЬ – 1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика (у 2 знач.) [3].

Генералізована сема – це семантична ознака, яка має узагальнений зміст, що виводиться логічним шляхом з конкретизованої семи вихідної семми. *Генералізованими семми* відповідних семем1 представлених слів на позначення цінностей виділено: ‘рішучість’ (аксіономен ВОЛЯ); ‘воля’ й ‘державний суверенітет’ (аксіономен СВОБОДА); ‘об’єктивність, неупередженість’ (аксіономен СПРАВЕДЛИВІСТЬ); ‘етичність’ (аксіономен МОРАЛЬ).

Таблиця 1

Лексичний склад	Рішучість	Бажання, хотіння	Вимога, наказ	Влада	Привілля	Легкість, відсутність утруднень	Зняття заборони	Звільнення	Заповіт	Перебування не в неволі	Свобода, незалежність	Воля	Державний суверенітет	Дозвілля; незайнятий час	Правова норма	Простота; невимушеність	Об’єктивність, неупередженість	Етичність	Повчання, настанови
Воля																			
Свобода																			
Справед- ливість																			
Мораль																			

Структурування аксіолексики сучасної української мови передбачає виділення її складу й внутрішньої організації, внаслідок чого відбувається поділ досліджуваної лексики на лексико-семантичні поля, мікрополя, лексико-семантичні угруповання та встановлюються синтагматичні й парадигматичні зв'язки між ними.

Процедура збору фактичного матеріалу і виділення семного складу лексичних значень аксіоіменників полягає в таких послідовних етапах:

а) з тлумачного словника виписуються іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні та імпліцитні вказівки на форми і засоби передачі аксіолексем, в результаті чого укладається картотека

Поэтому автор монографии предлагает новый подход, основанный на теории группофонем и на связанном с ней законом строгой последовательности компонентов-квазифонем внутри сложной группофонемы (с. 23–27). Суть йотации, как указывает Ю. Я. Бурмистрович, заключается в том, что квазифонема <j’> передавала входящей в группофонему согласной и свою палатальность, и свою щелинность, а сама как избыточная устранялась. По мнению исследователя, причинами устранения <j’> из группофонемы явились следующие факторы: 1) щелинность данной фонемы (соседство двух щелинных квазифонем в группофонеме противоречит фонематическому закону строгой последовательности компонентов-квазифонем внутри сложной группофонемы); 2) небольшая смыслообразующая и смыслоразличительная функция <j’> по сравнению с остальными согласными квазифонемами (с. 26, 27).

Следующее синтагматическое противоречие, как отмечает Ю. Я. Бурмистрович, возникло в праславянском языке после монофтонгизации дифтонгов. Она заключалась в «соседстве заднеязычного согласного перед переднерядным гласным (пусть и дифтонгического, а не монофтонгического происхождения, но главное состояло в том, что тональность нового гласного была дизной)» (с. 28). Появление звука \bar{I}_2 дифтонгического происхождения привело к изменению тональности заднеязычных согласных, оказавшихся перед новым \bar{I}_2 . Указанное изменение поддерживалось также новым законом внутрислогового сингармонизма (возник вследствие преобразования закона внутригруппофонемного сингармонизма). Причиной его появления Ю. Я. Бурмистрович называет совпадение группофонемы и слога под действием закона открытых слогов.

В монографии указывается, что результаты изменения заднеязычных согласных перед \bar{I}_2 были неодинаковы для разных диалектов праславянского языка. Так, в западных говорах (предках чешского и польского языков) осуществилась вторая переходная палатация (с. 29). В южном, восточном и частично в западном диалекте разрешение синтагматического противоречия пошло иначе: дизный гласный компонент превратил заднеязычный согласный компонент в дизный же, но свистящий звук, т. е. осуществилась первая переходная палатализация (с. 30). В некоторых северо-западных говорах восточного диалекта праславянского языка прошла вторая непереходная палатализация (с. 30, 31).

Причиной вышеуказанных изменений Ю. Я. Бурмистрович считает и серьезное парадигматическое противоречие. Суть этого противоречия заключается в следующем: переднеязычные и губные согласные квазифонемы (компоненты группофонем) имели по три соотносительных по тональности представителя, а заднеязычные – по два (не было

накопившихся в ней противоречий стали возникать группофонемы. Одинаковую тональность гласного и согласного компонентов в составе группофонемы обеспечивал закон внутригруппофонемного сингармонизма. При этом надо учитывать, что перед началом формирования группофонем согласные были бемольными или недиезными, а гласные – диезными либо недиезными (с. 16, 17). Таким образом, объединение согласных и гласных фонем в группофонемы сопровождалось изменением тональности. Ю. Я. Бурмистрович предлагает следующие варианты этих изменений: 1) если недиезный согласный сочетался с диезным гласным или бемольный согласный сочетался с недиезным гласным – изменение тональности шло в пользу гласного; 2) если бемольный согласный объединялся с диезным гласным, то тональность получалась нулевая, группофонема становилась нейтральной (палатальной) (с. 17). Возникшее в связи с этим огромное синтагматическое противоречие, по мнению Ю. Я. Бурмистровича, было разрешено первой переходной палатацией заднеязычных, в результате которой в фонематической системе праславянского языка появились палатальные (среднеязычные) шипящие (с. 18). Доказательством именно палатальности новых шипящих, по мнению Ю. Я. Бурмистровича, явилась также их фонемизация, которая осуществилась благодаря переходу $\bar{e} \rightarrow \bar{a}$ после этих квазифонем (с. 19).

С этапом генерализации группофонем, началом действия фонетического закона строгой последовательности компонентов-квазифонем внутри сложной группофонемы связан ряд процессов, которые, по мнению автора, и вызвали смягчение заднеязычных согласных. Так, процесс генерализации группофонем требовал, с одной стороны, втягивания всех одиноких согласных фонем в группофонему, с другой стороны, фонетический закон требовал строгой последовательности компонентов внутри группофонемы, что мешало заднеязычным изменяться в палатальные шипящие (с. 22). Поэтому при вхождении бемольных согласных в диезную группофонему они не могли измениться в палатальные, но принять тональность всей группофонемы должны были в соответствии с законом внутригруппофонемной восходящей звучности (то есть, как и другие типы фонем, стать диезными непереходно). Следовательно, утверждает Ю. Я. Бурмистрович, осуществилась первая непереходная палатализация заднеязычных (с. 23).

Далее автор констатирует интересный факт: в то время как на первую непереходную палатализацию заднеязычных исследователи не обращают внимания, на процесс смягчения и заднеязычных, и других согласных под воздействием звука [j'] «внимание обращают, и даже большое» (с. 23). Но особые трудности, по мнению Ю. Я. Бурмистровича, возникают у исследователей с установлением причин, причем ни одна из предложенных точек зрения не выдерживает критики (с. 24).

мовного матеріалу;

б) за одержаною в такий спосіб картотекою аналізується кількісний та якісний склад слів на позначення цінностей, а також їх семантика;

в) на основі аналізу словникових дефініцій та з'ясування конкретизованих сем моделюється матриця, по горизонталі якої розміщується семний склад значень аксіономенів (тобто генералізовані семи), а по вертикалі – їх лексичних склад; наявність у лексичних значеннях спільної семи позначається знаком (+);

г) списки слів та сем у матриці групуються по спадній в залежності від кількісного вираження сем;

д) по матриці контролюється схема лексико-семантичного поля (ЛСП) аксіолексики. Від аналізу семної і лексичної структури як автономних мікросистем переходимо до вивчення співвідношень аксіономенів. При цьому ЛСП виступає як система, а слова на позначення цінностей – як її складники.

В результаті застосування матричного методу картина польової структури аксіолексики значно ускладнюється, розкриваються внутрішні механізми й динаміка змістових взаємодій аксіономенів під впливом екстралінгвістичних факторів. Це дає змогу сформулювати властивості й відношення, притаманні мові взагалі, а звідси – визначити семантичні закономірності формування аксіолексики в досліджуваній мовній системі.

Перспективним видається лексико-семантичне зіставлення іменників на позначення цінностей в віддаленоспорідненнях та неспоріднених мовах у вигляді матриць, що уможливить виявлення спільних і специфічних властивостей системно-структурної організації аксіолексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
2. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
3. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. – 723 с.

В статті раскрыта специфика семантического анализа аксиономенов с использованием матричного метода.

Скрябіна В. Б.
(м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ЛЮБОВНОМУ ДИСКУРСІ

Невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики пов'язані зі зміною парадигм у сучасному мовознавстві. Співіснування двох домінуючих парадигм, прагматичної та когнітивної [7, с. 18], вимагає створення нових методологічних засад їх інтеграції, оскільки ці парадигми мають відмінні підходи до аналізу мови, різняться понятійним апаратом і процедурами дослідження. У роботі надається огляд методів конверсаційного та дискурсивного аналізу у дослідженні стратегій персуазивності у любовному дискурсі.

Персуазивність обговорювалася і вивчалася в рамках комунікативно-функціональної парадигми в англійських і німецьких публікаціях у 80–90 роки ХХ ст. (Р. Лакофф, Х. Перельман, Е. Манн, П. Коста, П. Кесслер, Й. Коппершміт, Г. Гейснер) на базі конверсаційного аналізу як мовленнєвий макроакт (Е. Манн, П. Коста); як сукупність прийомів, спрямованих на підсилення аргументів (Б. Холлі); на матеріалі комерційної реклами (П. Кесслер) і політичної комунікації (М. Хоффман). Персуазивний вплив та стратегії персуазивної комунікації були проаналізовані з позицій прагмалінгвістики та теорії мовленнєвої діяльності російським вченим А. В. Голодновим на матеріалі рекламного дискурсу. Основні принципи персуазивної комунікації виокремила В. Є. Чернявська, яка інтерпретує персуазивний політичний текст як форму реалізації мовленнєвої дії на дискурсивному рівні.

У той час як персуазивні типи дискурсів (політичний, публіцистичний, рекламний) достатньо вивчені (Р. Лакофф, В. Є. Чернявська, А. В. Голоднов), персуазивний вплив у рамках інших функціональних стилів залишається практично недослідженим. Любовний дискурс є перспективним об'єктом лінгвістичного аналізу в аспекті персуазивного та маніпулятивного впливів.

Термін «любовний дискурс» зустрічається у праці Р. Барта «Фрагменти любовного дискурсу». Автор визнає кохання насамперед мовленнєвим феноменом, особливим типом дискурсу. За Р. Бартом, кохання – це дискурс, про що свідчить сама назва його книги "Fragments d'un discours amoureux" (букв.: фрагменти дискурсу закоханого") [3, с. 3].

Комунікація між закоханими належить до контактного, міжособистісного спілкування, основним мотивом якого є бажання переконати співрозмовника в істинності своїх почуттів, прагнення виразити свої симпатії і тим самим викликати відповідне почуття у співрозмовника. Адекватною методологічною основою для моделювання

недизезності, дизезності, нейтральності); дає періодизацію історії фонематическої системи праславянського мови, засновану на теорії групфонем.

В класифікації Ю. Я. Бурмистровича учтені, во-перших, різниця сутності процесів пом'якшення (автор чітко розмежує палатації і палаталізації); во-вторых, зміни або незміни якості звуку, в залежності від чого палатація / палаталізація може бути перехідною або неперехідною; в-третьих, синтагматический і парадигматический аспекти.

Отметим чіткість структури рецензованої роботи. Автор виділяє в ній наступні компоненти: I. Постановку проблеми (вказується на необхідність перегляду традиційних поглядів). II. Розв'язання проблеми (здесь, во-перших, коротко викладається авторська класифікація праславянських пом'якшень заднеязычних, см. с. 12–15, во-вторых, проводиться обґрунтування розв'язання проблеми з використанням різних параметрів: беруться внутрішні супереччя, фонетическі і фонематическі закони, діючі в визначеному періоді, етап розвитку системи групфонем, акустическі властивості гласних і согласних фонем в відношенні до властивостей артикуляційних, см. с. 4–6). III. Висновок. IV. Контрольний практикум (для роз'яснення теоретических положень пропонується система вправ в перспективному і ретроспективному планах, см. с. 48–54).

Авторська класифікація праславянських пом'якшень заднеязычних Ю. Я. Бурмистровича дана в хронологическої послідовності (в формі формул):

1. Перва перехідна палатація: $h^{\circ} + \cdot \bar{i}_1 \rightarrow '(\check{s}' \bar{i}_1)$.
2. Перва неперехідна палаталізація: $h^{\circ} + \cdot (r \cdot \bar{i}_1) \rightarrow \cdot (h \cdot r \cdot \bar{i}_1)$.
3. Йотова перехідна палатація: $h^{\circ} + \cdot (j' \bar{a}) \rightarrow (\check{s}' \bar{a})$.
4. Розширення першої перехідної палатації: $s + \cdot (\check{c}' V) \rightarrow '(\check{s}' \check{c}' V)$.
5. Друга перехідна палатація: $h^{\circ} + \cdot \bar{i}_2 \rightarrow '(\check{s}' \bar{i}_2)$.
6. Перва перехідна палаталізація: $h^{\circ} + \cdot \bar{i}_2 \rightarrow \cdot (s \cdot \bar{i}_2)$.
7. Друга неперехідна палаталізація: $h^{\circ} + \cdot \bar{i}_2 \rightarrow \cdot (h \cdot \bar{i}_2)$.
8. Перва неперехідна палатація: $\cdot (k \cdot l \cdot \bar{e}) \bar{u} \rightarrow '(k' l' \bar{u})$.
9. Особлива перехідна палатація: $k^{\circ} + \cdot (t \cdot \bar{i}) \rightarrow '(\check{s}' t' \check{s}' \bar{i})$.
10. Друга перехідна палаталізація: $\bar{i}_1 + h^{\circ} \rightarrow \bar{i}_1 s^{\circ}$ (с. 12–15).

Розгляд механізму кожного з вищевказаних процесів, а також встановлення причинно-слідственних відношень між цими і іншими процесами в праславянській фонематическої системі проводиться во другій частині рецензованої монографії (в обґрунтуванні розв'язання).

Говорячи про розвиток початкової фонематическої системи праславянського мови, Ю. Я. Бурмистрович зауважує, що для розв'язання

методологические принципы построения фонематической теории (математическая точность в изложении лингвистических фактов, нахождение противоречий и путей их устранения, указание всех возможных вариантов развития языковой системы) могут быть применены для исследования других разделов языкознания, что с успехом продемонстрировал Ю. Я. Бурмистрович.

Анализу работ Ю. Я. Бурмистровича «Домашние задания к практическим занятиям по курсу «Историческая фонемология цепочки славянских языков» (1995), «Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского» (2001), «Какими должны быть пособия по историко-лингво-славяноведческим дисциплинам?» (2004), «Найти пропавший век! : очерки по истории славянского исторического языкознания» (2006), «Концепции современной русистики» (2009) посвящены рецензии В. А. Глушенко, в частности в соавторстве с И. Н. Рябининой, В. Н. Овчаренко, А. С. Орёл. Рецензенты отмечают стремление автора как можно более точно установить причинно-следственные связи между всеми процессами в истории языка.

Следует отметить, что каждое отдельно взятое положение теории Ю. Я. Бурмистровича, изучение каждого процесса, явления полностью соответствует общетеоретическим и методологическим принципам концепции в целом. Рецензируемая работа посвящена исследованию процессов смягчения заднеязычных согласных в праславянском языке и его диалектах. Не соглашаясь с традиционным положением большинства учёных о трёх палатализациях заднеязычных в праславянском языке, Ю. Я. Бурмистрович выдвигает собственную концепцию процессов смягчения заднеязычных. В основе неприятия автором монографии традиционной точки зрения лежит прежде всего отсутствие пояснения причин названных выше процессов, а также ряд терминологических и хронологических неточностей в их описании. Как указывает Ю. Я. Бурмистрович, противоречивые вопросы, связанные с классификацией праславянских смягчений, а также с установлением рефлексов этих процессов, некоторыми учёными всё же поднимались (Б. Каллеманом, В. Н. Чекманом), но такие случаи были единичными и на традиционную классификацию влияния не оказали (с. 6, 7).

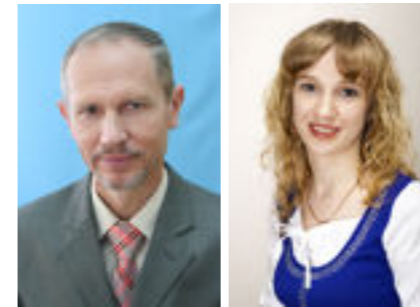
Для исправления указанных недостатков Ю. Я. Бурмистрович начинает свою работу с расшифровки и уточнения ряда терминов: *сингармонизм*, *палатация*, *палатализация*; даёт таблицу соотношений акустических и артикуляционных терминов с «метафорическими» (*твёрдость*, *мягкость*, *полумягкость*), которые используются в традиционных концепциях; предлагает собственную классификацию тональностей для диахронической фонемологии (*бемольность*,

персуазивной комунікації між закоханими та для лінгвістичної інтерпретації текстів, що реалізують функцію персуазивного впливу у любовному дискурсі, вважаємо прагматичний і дискурсивний аналіз. Зокрема у нашій роботі зосередимо увагу на основних принципах та методах конверсаційного та дискурсивного аналізів.

Об'єктом вивчення як конверсаційного так і дискурсивного аналізу в широкому розумінні є мовленнєва взаємодія. Обидва види аналізу орієнтуються на установки діяльнісної парадигми, представники якої вважають, що мова не є самоцінною і не вивчається сама в собі і сама для себе. Вона як онтологічно так й епістемологічно включається у людську діяльність, будучи одним із найважливіших її інструментів та одним із найцінніших її продуктів. Предметом дослідження в конверсаційному аналізі є соціальні норми та конвенції, ситуативний контекст (місце і час мовленнєвої події, дистанція спілкування), соціальні ролі комунікантів, ступінь їхнього знайомства, склад учасників комунікації, рівень формальності і т. ін.

Конверсаційний аналіз спрямований на вивчення методів і механізмів, які використовують для організації розмови, формальних, рекурентних правил і технологій проведення бесіди і механізмів комунікації, проте він не враховує і не пояснює психологічні та особистісні явища мовних феноменів. Аналіз дискурсу включає в дослідження стратегію й інтенцію мовців, тобто прагматичні параметри, а також передбачає вивчення ментальних процесів, які ігноруються в конверсаційному аналізі. Як зазначає Н. Д. Арутюнова: «З одного боку дискурс звернений до прагматичної ситуації, яка необхідна для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності, для виявлення його імплікацій і пресупозицій, для його інтерпретації... З іншого боку дискурс звернений до ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних і соціокультурних правил і стратегій породження і розуміння мовлення в тих чи інших умовах» [2, с. 137]. Дослідження любовного дискурсу передбачає використання методів дискурсивного і конверсаційного аналізу, оскільки важливою ознакою цього дискурсу є його інтерактивний характер.

Конверсаційний аналіз виник у 70-х роках у руслі етнометодології (запропонованої у 1967 році соціологом Х. Гарфінкелом теорії засобів і прийомів організації членами соціокультурного товариства своєї повсякденної діяльності) і спрямований на емпіричний аналіз розмов (Х. Закс, Е. Щеглов, Г. Джефферсон, Ч. Гудвін)). На початковому етапі в конверсаційному аналізі вивчали процеси практичного умовиводу (*inference*) і прийомів, за допомогою яких учасники мовленнєвої взаємодії (наприклад, під час розповіді історій чи жартів) здійснюють внутрішню структурування соціальних подій і встановлюють порядок ведення розмови, указуючи по черзі один одному на майбутні мовленнєві ходи.

Глуценко В. А., Орёл А. С.
(г. Славянск)

На наступному етапі вчені звернулися до дослідження впорядкованості соціальних подій, що впливають на організацію розмов повторюваними в них зразками і своїми структурними властивостями. Найбільш сильним і ефективним засобом організації розмови почали розглядати перехід (*turn*) від однієї міни комунікативних ролей до іншої (*turn taking*), як такої, що характеризує межі окремого мовленнєвого внеску (*move*, ходу) кожного і стосується інтересів усіх сторін.

Комунікативні ходи кваліфікують як засоби маніфестації мовцями свого розуміння напрямку, в якому розвиваються здійснювані дії [10, с. 54] (тобто їхня інтерпретація попереднього ходу, відповідних очікувань партнерів і своїх власних очікувань від наступного ходу). Міну комунікативних ролей трактують як систему взаємодії, що гарантує безперервний перебіг розмови, забезпечення як мовцем так і слухачем умов і відповідних сигналів (мовних і немовних) передачі комусь із учасників права на черговий мовленнєвий внесок. Розробляються теорії послідовності мовленнєвих ходів, теорії маркованості / немаркованості оптимального ходу і теорії переважного права на певний мовленнєвий хід. У працях Н. А. Коминої, О. Д. Белецької, С. О. Аристова зазначаються правила сполучуваності та взаємозумовленості мовленнєвих ходів у рамках парних послідовностей (нормативні сполучення і відхилення від норми).

Особливий інтерес для конверсаційного аналізу становлять проблеми передачі комунікативних ролей, маркери розмови, акти корекції та редагування, акти підтримання і перевірки розуміння. Оскільки всі вони беруть участь у конструкції сценарію взаємодії, ці мовленнєво-організуючі засоби часто розглядаються у сфері дейксису дискурсу як метакомунікативний елемент. У роботах С. О. Аристова передача чи ініціація мовленнєвого кроку досліджується при інтегрованому підході до вивчення цього феномену, де враховується наявність суб'єкта (який здійснює мовленнєвий сигнал), об'єкта (його партнера у мовленнєвому спілкуванні, на якого здійснюється вплив за допомогою мовленнєвого сигналу), параметри ситуації спілкування (включаючи соціальні змінні), ціль і результат здійснення міни комунікативних ролей [1, с. 78].

Основний методичний принцип конверсаційного аналізу полягає в тому, що матеріал не досліджується без теоретичних попередніх роздумів [10, с. 45]. Матеріал не служить підтвердженням гіпотез, а теоретичні конструкції як і категорії аналізу виводяться безпосередньо із самого аналізу.

Любовний дискурс вивчається нами в контексті розмовного мовлення, яке характеризується спонтанністю, ситуативністю та невимушеністю. За допомогою методики конверсаційного аналізу можемо встановити ефективність переконання у любовному дискурсі, його успішність чи неуспішність як інтенціонального ходу, спостерігаючи за

АКТУАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ О СМЯГЧЕНИИ ЗАДНЕЯЗЫЧНЫХ В ПРАСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Бурмистрович Ю. Я. Проблема полного комплекта смягчений заднеязычных согласных в истории праславянского языка : монография / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасск. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2009. – 60 с.

Основным направлением исследований профессора Хакасского государственного университета (Россия) Ю. Я. Бурмистровича являются проблемы исторической фонологии (фонемологии) русского языка. Огромный вклад внёс Ю. Я. Бурмистрович в историческую фонемологию «цепи» славянских языков от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского (в сравнении с украинским и белорусским). Использование сравнительно-исторического и типологического методов для реконструкции праязыков, для изучения последующей динамики языковых систем и актуалистического метода с целью анализа лингвистических концепций позволило раскрыть историю важнейшего фрагмента фонематической системы праславянского языка и охарактеризовать развитие научной мысли, посвящённой изучению данной проблемы.

Созданная Ю. Я. Бурмистровичем с опорой на теорию группофонем В. К. Журавлёва фонематическая концепция (её фундаментальные идеи изложены в монографии Ю. Я. Бурмистровича «Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского» и других трудах учёного заслуживает пристального внимания исследователей лингво-историко-славяноведческих дисциплин. Важность и актуальность использования данной теории в современных исследованиях обуславливается прежде всего большим количеством неточностей в изложении соответствующего материала в научной и учебной литературе. Оригинальные

VII. Рефлексія

1. Метод «Закончи предложение»

МОЁ ОТКРЫТИЕ БУЛГАКОВА

- а) Я узнал о писателе, что....
- б) Я ответственно выбираю будущую профессию, как Булгаков, потому что...
- в) Меня поразило в судьбе писателя то, что.....
- г) Жизнь Булгаков – пример того, как.....
- д) Знакомство с биографией писателя способствует воспитанию нравственных качеств, таких как....
- е) Чтение «Записок юного врача», «Морфия» было небесполезным, потому что.....
- ж) Спасибо Булгакову за то, что...

VIII. Домашнее задание

Прочитать повесть Булакова «Собачье сердце». Подготовить сообщение на тему: «Горькие плоды экспериментаторства в медицине и литературе» на материале повести и биографии писателя.

Наведено варіанти проведення уроків літератури по вивченню біографії письменника.

відповідною реакцією реципієнта у формі вербального акту чи невербальної дії.

Стратегії та інтенції мовців, які ігноруються в конверсаційному аналізі, вивчає дискурсивний аналіз. Дискурсивний аналіз як власне науковий напрямок сформувався в останні десятиліття завдяки думці про те, що ніякі мовні явища не можуть бути адекватно зрозумілі й описані поза їхнім уживанням, без урахування їхніх дискурсивних аспектів. Цим можна пояснити таку ситуацію в мовознавстві, коли дискурсивний аналіз стає одним з центральних розділів лінгвістики. Цей напрям виник як важлива частина комп'ютерної лінгвістики в 1970-і роки ХХ ст. у ряді наукових центрів, що займалися проблемами штучного інтелекту й автоматичної обробки природної мови: Європа – Т. ван Дейк; США – З. Харрис (йому належить перше вживання терміна дискурсивний аналіз [9]), У. Чейф, С. Томпсон, М. Митун, Дж. Дюбуа, П. Кленсі, С. Каммінг та ін. Хоча елементи дискурсивного аналізу можна зустріти вже в американських етнолінгвістичних дослідженнях, орієнтованих на запис і аналіз усних текстів різних мов (наприклад, у Ф. Боаса), а також у представників Празької лінгвістичної школи (у тому числі у В. Матезіуса з його інтересом до тексту).

Дискурсивний підхід передбачає дослідження культурного і соціального компонентів комунікації закоханих, поєднання соціального, досвідного й мисленнєвого планів дійсності. Окрім того, дослідження персуазивної поведінки передбачає розкриття особливостей комунікативної поведінки персонажів з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників впливу на розгортання персуазивної інтеракції.

Дискурс – семіотичний простір, що включає вербальні та невербальні знаки, орієнтовані на обговорення конкретної комунікативної сфери, а також тезаурус прецедентних висловлень і текстів. У потенційному вимірі дискурс включає уявлення про типові моделі мовленнєвої поведінки й набір мовних дій та жанрів, специфічних для конкретного типу комунікації [8, с. 11].

Любовний дискурс розглядаємо, за В. І. Карасиком, у рамках конститутивних, жанрово-стилістичних, змістових і формально-структурних категорій на основі семи ознак текстуальності (когезії – формально-граматичної зв'язності тексту, когерентності – змістової зв'язності тексту, інтенціональності, інтерпретованості, інформативності, ситуативності, інтертекстуальності [5, с. 235].

Для ілюстрації використання методів конерсаційного та дискурсивного аналізів наведемо фрагмент дискурсу з роману Дж. Блер «Портрет Шарлотти», в якому гість, містер Кемпін, запрошений на вечерю, вперше бачить доньку господаря і використовує комплімент для того, щоб переконати її у своїй зацікавленості:

It's a pleasure to have you with us this evening, Mr Campion,' returned

Charlotte. *'I believe you have come all the way from Lincolnshire especially.'*
'I thought your father might have some business proposition to make.'
'And that was your only reason for coming?' There was a mild rebuke in her teasing tone.
'I knew no other reason when I received the invitation, but I do now. At this moment business is far from my mind and no doubt it will be for the rest of the evening.'
'You flatter me, Mr Champion,' she protested demurely.
'Indeed I do not, Miss Wakefield.'
'But you must have met many young ladies far more beautiful than I.'
 He gave a slight shake of his head. *'None that captured my attention as you did immediately I entered the room.'*
'Ah, maybe that was my dress.' She gave a knowing smile.
 Charles raised his hands in protest. *'No, you underestimate your charm and my judgement.'* The pause was almost insignificant but it placed an emphasis on those words. Then he added, *'But of course your dress is most exquisite.'*

Містер Кемпін та його співрозмовниця Шарлотта належать до одного соціального класу, але містер Кемпін значно старший від Шарлотти. Комунікативна ініціатива належить Шарлотті: як справжня господиня вона розпочинає і спрямовує хід бесіди. Початок бесіди з комунікативно-прагматичної позиції може здаватися «примусовим», оскільки партнер по комунікації змушений відповідати на ініціативу, але якою буде його реакція і що він скаже у відповідь, залежить лише від нього. Таким чином, у фазі початку бесіди можемо прослідкувати можливість тематичного обговорення і варіанти конституювання власне стосунків між комунікантами. У наведеному фрагменті містер Кемпін розвиває тему, але вже у вигідному для нього напрямі, щоб досягнути своєї мети: справити приємне враження і переконати співрозмовницю у своїй зацікавленості. Він зазначає, що його першочерговою метою відвідання вечері були ділові переговори з батьком Шарлотти, а потім висловлює свою симпатію до дівчини за допомогою непрямого компліменту: *At this moment business is far from my mind and no doubt it will be for the rest of the evening.'*

Тактика компліменту (комплімент зовнішності, інтелекту, внутрішнім якостям співрозмовника) відображає ілюктивну мету містера Кемпіона (встановити контакт і висловити своє захоплення): *'...of course your dress is most exquisite' '... you underestimate your charm ...'*

Як бачимо, з метою справити позитивне враження на співрозмовницю він користується тактикою самопрезентації: *'... you underestimate your charm and my judgement.'*

Щоб надати більшої ваги своїм словам, містер Кемпін робить коротку паузу: *'The pause was almost insignificant but it placed an emphasis*

13. Заботься о собственном здоровье, физическом и нравственном.

VI. Афиширование

Учитель. Я приглашаю вас к творчеству

1. Презентация творческих работ учеников

1.1. Составление мини-проекта «Булгаков – врач и писатель» (готовая схема, составленная одной из групп, прилагается (рис. 1)). Творческие группы защищают составленный проект.

1.2. Литературное исследование с использованием кинофрагментов.

Цель: находит ли тема врачевания своё продолжение в последующих произведениях Булгакова? Продолжить составление Кодекса чести врача.

Материал для исследования: фрагмент беседы доктора Стравинского с Бездомным в психиатрической клинике (роман «Мастер и Маргарита»); диалог доктора Преображенского с Борменталем (учитель-ученик) (повесть «Собачье сердце»).

Предложения для Кодекса:

14. Доктор – тонкий психолог, для которого интересы больного превыше всего.

15. Никогда не иди на преступления, доживи до старости с чистыми руками.

16. Оставь после себя ученика, преемника.

17. Будь терпим по отношению к больным, люби их.

Вывод: Стравинский, Преображенский, Борменталь – выразители булгаковских мыслей, идей, нравственных принципов.

ОБРАЗЕЦ СОСТАВЛЕНИЯ СХЕМЫ МИНИ-ПРОЕКТА «БУЛГАКОВ – ВРАЧ И ПИСАТЕЛЬ»

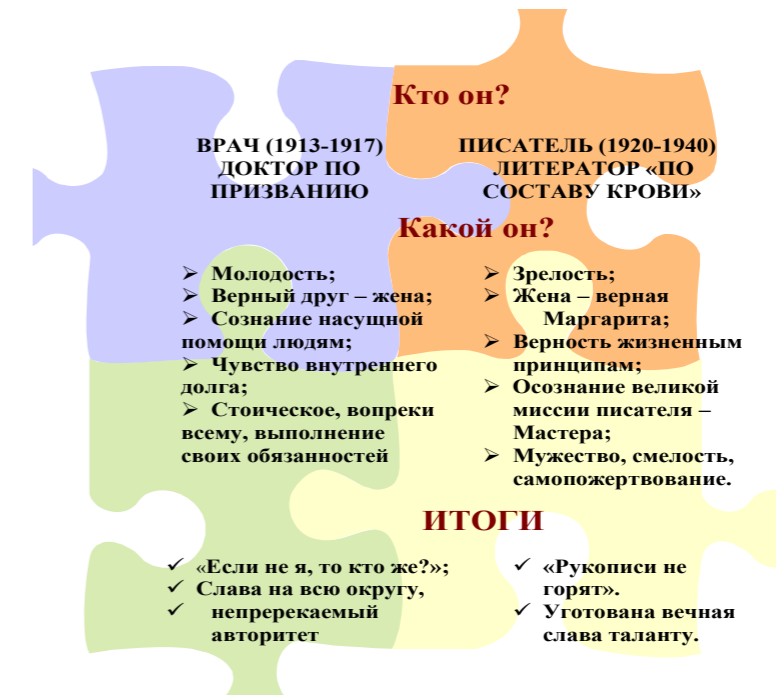

Рис. 1

«Морфий»)

«Как-то, когда жили в Никольском, привезли мальчика, больного дифтеритом. Михаил осмотрел его и решил отсосать пленку трубкой. Ему показалось, что при этом кое-что попало и ему. Тогда он решил ввести себе противодифтеритную сыворотку. Начался сильный зуд, который долго не прекращался, и Михаил попросил меня ввести ему морфий. Ему стало легче, и он, боясь повторения зуда, попросил еще инъекцию. Так постепенно он стал привыкать к морфию. Не знала, что делать, чувствовала, что это не кончится добром. Но он регулярно требовал морфия. Я плакала, просила его остановиться, но он не обращал внимания. Ценой невероятных усилий я заставила его уехать в Киев, в противном случае, сказала, мне придется покончить с собой. Это подействовало, и мы уехали.

В первое время ничего не изменилось, он по-прежнему употреблял морфий, заставляя меня бегать в аптеку, которая находилась на Владимирской улице, у пожарной каланчи. Там уже начали интересоваться, что это доктор так много выписывает морфия. И он, кажется, испугался, но своего не прекратил и стал посылать меня в другие аптеки.

Мать его, конечно же, ничего не знала об этом. И тогда я обратилась к Ивану Павловичу Воскресенскому за помощью. Он посоветовал вводить Михаилу дистиллированную воду. Я так и сделала. Уверена, что Михаил понял, в чем дело, но не подал вида и принял «игру». Постепенно он отошел от этой страшной привычки. И с тех пор никогда больше не принимал морфия, но и никогда не говорил об этом».

Ученик. «Записки юного врача» – это рассказы о самосовершенствовании, саморазвитии главного героя, который является художественной копией самого Булгакова. А «Морфий» - произведение о врачебной ошибке и её печальных последствиях. Это рассказ-предупреждение.

Учитель. Составьте план-схему «Путь Полякова к гибели»

5. Метод «Цепочка»

Составление по содержанию рассказа плана -схемы «Путь Полякова к гибели».

Первая инъекция – попытка избавиться от боли → вторая инъекция – боязнь повторения ее → привыкание → раздражительность → способность на преступление (воровство) → деградация личности → самоубийство

6. Дискуссия «Нужны ли записки доктора Полякова?»

(Ученики делятся на группы: «Да. Нужны» / «Нет. Эти сведения вредны». Аргументируют ответы примерами).

7. Подведение итогов

Учитель. Что мы можем добавить к Кодексу чести врача?

Ученик. 12. Не злоупотребляй служебным положением.

on those words.»

Такт примушує його співрозмовницю заперечити йому: 'You flatter me, Mr Champion', таким чином дотримуючись постулату ввічливості, відповідно до якого повага до співбесідника проявляється у приниженні власного положення.

В аспекті модусу взаємодії, наведений діалог належить до кооперативних, оскільки партнери мають однаковий соціальний статус і їхні комунікативні цілі збігаються. Як підкреслює С. О. Аристов, «досягнення згоди в таких розмовах щодо організації стосунків спрямоване в основному на те, щоб зберегти свій «імідж» чи «обличчя», так само як і імідж партнера, принаймі на експліцитному рівні» [1, с. 6]. Характерними для таких ситуацій є кооперативні стратегії, які відображаються у технології міни комунікативних ролей.

Мовними засобами реалізації тактики компліменту в цьому фрагменті виступає лексика позитивної семантики (*captured my attention, your charm, most exquisite*), вища ступінь порівняння прикметників (*most exquisite*), підсилювальні *no doubt, indeed*, які надають висловленню більшої ілюктивної сили.

Грамматичними синтаксичними засобами персуазивності у наведеному фрагменті є заперечні конструкції: *Indeed I do not, Miss Wakefield, None that captured my attention as you did immediately I entered the room, No, you underestimate your charm and my judgement*, а також сполучники.

Сполучникам кон'юнкції і дис'юнкції між висловленнями надають великого значення у НЛП, там спрацьовує правило переваги зв'язних переходів між реченнями (сполучники *і, коли, якщо, тому що* і т. п.). Оскільки рівний перехід від одного речення до іншого викликає непомітну зміну стану і полегшує досягнення персуазивного ефекту. З іншого боку, порушення зв'язності висловлення диз'юнктивного характеру, розривна комунікація, неприродні переходи чи відсутність переходів – сприймаються як «удари» і забезпечують швидку і різку зміну стану.

У наведеному вище фрагменті, наприклад, містер Кемпйон вживає кон'юнктивні сполучники *but* та *and*: *I knew no other reason when I received the invitation, but I do now. At this moment business is far from my mind and no doubt it will be for the rest of the evening.*

У любовному дискурсі синтаксичними засобами персуазивності може бути *узагальнення* (генералізація), *випущення* (делеція) та *викривлення* (дисторція), відповідно дефіновані як експлікація лише певної частини глибинної інформації (редукція інформації), вербалізація її спрощеної версії (неадекватність інформації) та подання її гіпотетичної суб'єктивованої моделі (віртуалізація інформації), що і зумовлює нетотожність між семантичною конденсованістю первинної інформативності повідомлення та його репрезентованою версією,

уможливаючи концептуальне прогнозування сприйняттєвих реакцій.

У нашому фрагменті мовні універсалиї процесів узагальнення (генералізації) реалізуються через вживання універсального квантифікатора, неозначено-особового займенника (*None that captured my attention as you did immediately I entered the room*), який і надає текстові обмежувальної, екстенсивної модальності.

У синтаксисі художнього дискурсу вивчається також стиль, який дослідники з дискурсивного аналізу розуміють як результат вибору між альтернативними варіантами синтаксичної структури. Така синтаксична варіативність указує на особливості соціальної й комунікативної ситуації, а також мовну особистість мовця. Так, К. Ф. Седов [6, с. 9] виділяє три типи мовних особистостей: куртуазна (відрізняється підвищеною семіотичністю поведінки, надає перевагу етикетним формам соціальної взаємодії), раціонально-евристична (спостерігається тенденція до вираження емоцій шляхом непрямой комунікації (жарт, іронія) і спирається на розсудливість та поміркованість) та інвективна (демонструє знижену знаковість і комунікативні прояви у вигляді відображення негативних емоційно-біологічних реакцій та інвективів). У нашому фрагменті можемо припустити, що містер Кемпін належить до куртуазного типу мовної особистості, що проявляється у виборі ним синтаксичних конструкцій, які є характерними для ввічливої етикетної форми взаємодії: *Indeed I do not, Miss Wakefield; No, you underestimate your charm and my judgement, But of course your dress is most exquisite.*

Вербальні повідомлення доповнюються і підсилюються невербальними сигналами: *He gave a slight shake of his head. She gave a knowing smile. Charles raised his hands in protest.*

Таким чином, любовний дискурс як складний соціолінгвістичний феномен, який детермінується соціокультурними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, доцільно розглядати з позицій конверсаційного та дискурсивного аналізів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Сусов // Лингвистический вестник : сб. науч. тр. – Ижевск, 1999. – Вып. I. – С. 5–10.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : "Языки русской культуры", 1999. – I – XV. – 896 с.
3. Барт Р. Фрагменты речи влюблённого / Р. Барт. – М. : Ад Маргинем, – 2002. – 432 с.
4. Голоднов А. В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Голоднов Антон Владимирович. – Санкт-Петербург, 2003 – 247 с.

Последствия

делали ампутаций? Очень, очень хорошо. Не хуже Леопольда». Полотенце в подарок, добрая слава, авторитет

Творческое задание группам

Предложите, каким требованиям должен соответствовать врач. Составьте кодекс врачебной чести.

ОБРАЗЕЦ ВЫПОЛНЕНИЯ ТВОРЧЕСКОГО ЗАДАНИЯ

(Прием «снежный ком»: каждая группа по очереди формулирует свои предложения)

Кодекс чести врача

1. Не бойся взять на себя ответственность за спасение жизни пациента.
2. Безотлагательно оказывай медицинскую помощь любому, кто в ней нуждается.
3. Проявляй высочайшее уважение к жизни человека.
4. Заботливо, уважительно, беспристрастно относись к своим пациентам.
5. Умей мобилизоваться в экстремальной ситуации. Сохраняй спокойствие.
6. Будь готов работать в любых условиях, в любое время.
7. Умей ставить интересы страждущего на первое место.
8. Используй в работе опыт предшественников. Не отвергай помощь коллег.
9. Обращайся к коллегам за помощью и советом, сам никогда не отказывай коллегам в помощи и совете.
10. Храни благодарность и уважение к своим учителям, будь требовательным и справедливым к своим ученикам, способствуй их профессиональному росту.
11. Постоянно занимайся самообразованием, никогда не останавливайся на достигнутом.

*(Содержание Кодекса дополняется в ходе урока).

V. Разрыв

(На фоне музыки)

Учитель. В 1927 году Булгаков напишет «Морфий», который не продолжает список рассказов сборника «Записки юного врача», а представляет отдельное самостоятельное произведение.

Почему? На этот вопрос вы сможете ответить после знакомства с историей создания рассказа «Морфий».

Ученик. История написания рассказа (Из воспоминаний Татьяны Лаппы, первой супруги Булгакова)

(Демонстрация видеосюжета из художественного фильма

Вывод: В основе рассказов сборника «Записки юного врача» не вымышленные, а реальные события из жизни Булгакова. Изучение биографии писателя не по учебнику, а по произведениям гораздо интереснее.

IV. Социоконструкция

Работа в группах (на основе предыдущего деления учащихся на группы: по любимому произведению из «Записок юного врача»).

1. Объявление задания группам: По предложенной схеме анализа рассказов, на основе избранных видеосюжетов из художественного фильма «Морфий», режиссера Алексея Балабанова (2008 года), подготовить рассказ о профессиональных качествах Булгакова-врача.

2. Презентация творческого продукта

ОБРАЗЕЦ АНАЛИЗА РАССКАЗА «ПОЛОТЕНЦЕ С ПЕТУХОМ» (выступает спикер группы)

А. Биографический факт.

(Из воспоминаний Татьяны Лаппы, первой жены М. А. Булгакова), текст читает спикер группы, чтение сопровождается видеосюжетом из указанного фильма

Б. Анализ рассказа:

возраст героя
место работы

23 года
Мурьевская больница (сутки
езды по бездорожью от города
Грачевка, захолустье)

профессиональные
умения и навыки

практически никаких, он
выпускник медицинского
факультета Киевского
университета, 15 пятерок в
дипломе

предшественник

доктор Леопольд. Богатый
инструмент, библиотека,
лекарства заграничные.

случай, описанный в рассказе
выбор молодого врача

девушка попала в мялку
оказать помощь безнадежному
пациенту

смелое решение

сделать ампутацию умирающей
девушке

действия врача

внешнее хладнокровие, хотя
оперировал впервые

исход операции

удачный – жива

оценка коллег, жителей,
пациентов

«Вы, доктор, вероятно много

5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.

6. Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К. Ф. Седов // Вопросы стилистики. Язык и человек. – Саратов, 1996. – Вып. 26. – С. 8–14.

7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

8. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище / К. Серажим. – К. : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.

9. Harris Z. S. Discourse Analysis / Z. S. Harris // Language № 28. – New York : Linguistic Circle of New York, 1952. – P. 1–30.

10. Saks H. An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology / H. Saks // Studies in Social Interaction / ed. by D. Sudhow. – N. Y. : Free Press, 1972. – 345 p.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Blair J. Portrait of Charlotte / J. Blair. – L. : Piatkus, 2000. – 314 p.

*Зеленько А.С.
(м. Луганськ)*

МОВНО-МОВЛЕНЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ – ЧАСТИНА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Ця розвідка, як і ряд інших, підсумовує пошуки фундаменталіста-мовознавця, який розв'язує питання про сутність значення у мові, що є серцевиною усієї науки про мову. Робиться це автором на основі методології й теорії мовознавства, яка нині представлена останньою мовознавчою парадигмою – когнітивною лінгвістикою, а ним представлена напрямком цієї парадигми – синергетичним детермінізмом, раніше витлумачуваним як лінгвістичний детермінізм [8, 9]. Він цілком сприймає констатоване І. О. Голубовською твердження з приводу когнітивної лінгвістики і концептуального аналізу і робить чергову спробу доповнити лінгвістичну парадигму, сформувавши її різновид – синергетичний детермінізм, що передбачає замість нечітко визначених мовної та концептуальної моделей чотири: ослівеснену повсякденно-побутову, художню, релігійну та наукову. Цілком обґрунтовано утвердження когнітивної лінгвістики у науці про мову І. О. Голубовська кваліфікує як злам у мовознавстві на межі тисячоліть, бо започаткована давньогрецьким мовознавством європейська й світова

лінгвістика однобоко зосередилася лише на вербальному компоненті спілкування, нехтуючи позавербальним та умовами й середовищем спілкування. Лише остання парадигма, підготовлена усією парадигматичною дескриптивною від супротивного, а безпосередньо-генеративною лінгвістикою, повертається до початкового етапу, зважаючи на зроблену помилку. В українському мовознавстві про це лише нині стало йтися. Так, серед повідомлень про захист докторських дисертацій в одному з номерів Бюлетеня ВАК України за 2009 рік зустрічається, нарешті, звітка про захист дисертації Солощук Людмилою Василівною роботи на тему «Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі» (10.02.01 – германські мови) у спецраді Київського національного університету імені Тараса Шевченка [11, с. 43].

Аналіз літератури. Маємо наголосити, що сутність когнітивної лінгвістичної парадигми, чітко визначена ніким іншим як тією ж таки І. О. Голубовською у її фундаментальних розвідках [1, 2]. Крім оперування категоріями концепту, мовної моделі світу, заслуговує на увагу розрізнення у лексичному значенні денотативного та конотативного компонентів, відповідно виділенні у національно-мовній картині світу концептів з назвами реальних об'єктів зовнішнього світу та концептів, що мають у своїй структурі оцінно-ціннісний конотативний компонент [2, с. 118], а тепер іншими дослідниками уже як ментальних та емотивних, зокрема й нами словесного і позавербального компонентів спілкування.

Актуальність дослідження. Нова парадигма передбачає вироблення нової системи теоретико-лінгвістичних категорій і новий набір операціонально-дослідницької методики дослідження, власне нову лінгвістичну категоризацію пізнавальної системи мови. Наявна лінгвістична категоризація на етапі когнітивної лінгвістика ніяк не співвідноситься з традиційним описовим мовознавством, як не співвідносилась лінгвістична категоризація з анатома-фізіологічними уявленнями про наслідки мовно-мовленнєвої діяльності на вже згаданому етапі описового мовознавства. Здавалося б на сучасному етапі нова уточнена й збагачена лінгвістична категоризація когнітивізму мала бути уже узгодженою з анатома-фізіологічною і пояснюватися нею, але поки що цього не відбувається, бо не бачиться на горизонті аналітика ученого, який би хоч якось наближався своїм баченням до Вільгельма фон Гумбольдта, Фердинанда де Сосюра чи М. Я. Марра. До речі, саме варіативність представлення когнітивної лінгвістичної парадигми це аргументовано підтверджує.

Мета статті. Проблема значення як нейтральна у семасіології розв'язується у когнітивній науці залученням психології. На жаль, дописувачі до журналу «Вопросы психологии» у психології констатують також кризу, а це значить, що згадана проблема поки лише ставиться, але

людям.

III.2 Сравнительный анализ документальных материалов и содержания рассказов из книги «Записки юного врача»

Инструкция: Работа в группах (ребята объединяются в группы по избранным и прочитанным заранее рассказам: «Стальное горло», «Крещение поворотом», «Вьюга», «Звёздная сыпь», «Полотенце с петухом»). Перед ними воспоминания Татьяны Лаппы, первой жены Булгакова). **Задание:**

1. Сопоставить документальный и художественный текст. Сделать выводы. Записать в таблицу.

ОБРАЗЕЦ ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТЫ

В документе	В «Записках юного врача»
<p>1 «Не могу я сейчас забыть того случая, когда молодая девушка, чудом оставшаяся жить благодаря стараниям Михаила, подарила льняное полотенце с вышитым ею большим красным петухом. Долго это полотенце было у нас, перевозили мы его и в Киев, и в Москву. А потом оно исчезло».</p> <p>(Из воспоминаний Татьяны Лаппы, первой супруги Булгакова)</p>	<p>1. «...она, обвисая на костылях, развернула свёрток, и выпало длинное снежно-белое полотенце с безыскусственным красным вышитым петухом. Так вот что она прятала под подушку на осмотрах. То-то я помню нитки лежали на столике.</p> <p>...И много лет оно висело у меня в спальне в Мурьеве, потом странствовало со мной. Наконец обветшало, стерлось, продырявилось и исчезло, как стираются и исчезают воспоминания».</p> <p>(М. Булгаков. Собачье сердце. Роман. Повести. Рассказы. – М., Эксмо-Пресс, 1999. – 403 с., рассказ «Полотенце с петухом»)</p>
<p>2. «Вспоминая работу Михаила в земстве, хочу сказать, что для него было вполне естественным откликаться на помощь по первому зову. Сколько раз приходилось ему вместо сна и отдыха садиться в сани и в стужу, и в метель отправляться по неотложным делам в дальние селенья, где был необходим доктор. Никогда я не видела его раздражительным, недовольным из-за того, что больные досаждали ему. Не слышала никаких жалоб на перегрузку и утомление. Перерыв у Михаила был только на обед, иногда приём больных затягивался до самой ночи».</p> <p>(Из воспоминаний Татьяны Лаппы, первой супруги Булгакова)</p>	<p>2. «Потом себя стало жаль: жизнь моя такая трудная. Люди сейчас спят, печки натоплены, а я опять и вымыться не мог. Несет меня вьюга, как листок. Ну, вот, я домой приеду, а меня, чего доброго, опять повезут куда-нибудь. Так и буду летать по вьюге. Я один, а больных-то тысячи...»</p> <p>(М. Булгаков. Собачье сердце. Роман. Повести. Рассказы. – М., Эксмо-Пресс, 1999. – 430 с., рассказ «Вьюга»)</p>

3. Словарная работа

Определить значение каждого слова в синонимическом ряду: врач – доктор – лекарь (слайд 9).

Врач – лицо с высшим медицинским образованием, лечащее больных.

Доктор – то же, что и врач. Высшая ученая степень, а также лицо, которому присуждена эта степень.

Лекарь – то же, что и врач.

(обобщить суть значений и оттенки различия)

4. Экскурс в историю

Ученик. (Экскурс (от лат. exsurgus) – отступление от главной темы изложения для освещения побочного или дополнительного вопроса).

Тот, кто посвящает себя врачеванию, даёт клятву Гипократа. (Демонстрация слайда 7 с текстом клятвы): « В какой бы дом я не вошёл, я войду туда для пользы больного».

Путь, избранный Булгаковым, проторен. По нему прошли доктор-писатели:

А. Чехов, В. Вересаев, С. Руданский, Я. Корчак, А. Конан Дойл (слайд 10).

III. Самоконструкция

(Слайды на экране 11, 12 с фото Булгакова 20-х годов XX века, фото Татьяны Лаппы, иллюстрации к периоду жизни Булгаковых в Никольском, обложка книги «Записки юного врача»). На экране (или доске) слова:

*«Свою работу Михаил любил,
относился к ней со всей
ответственностью».*

Из воспоминаний Татьяны Лаппы

III.1. Воспроизведение учащимися фактического материала

(из дополнительных источников, заранее подготовленных).

Ускоренным выпуском (в связи с началом первой мировой войны) закончив Киевский университет святого Владимира, молодой доктор Булгаков работает в прифронтовых госпиталях, набирается нелёгкого врачебного опыта. Освобождённый по болезни от службы в армии, он прибывает в 1916 году в Смоленскую губернию для самостоятельной врачебной деятельности. Впечатления этих лет лягут в основу книги «Записки юного врача» (1926). Обо всём пережитом в Никольской земской больнице Булгаков расскажет в печальных, юмористических, ярких тонах через несколько лет, вернувшись в родной Киев. В действительности же, как вспоминает Татьяна Лаппа, первая жена, это был умопомрачительно тяжёлый, изнуряющий труд от рассвета до заката. И с этой усталостью могла сладить только молодость да ещё сознание насущной помощи

никак не разв'язується. Саме тому ми пропонуємо ескізний попередній проект з позиції синергетичного детермінізму, який можна трактувати як ще один варіант когнітивної парадигми.

Виклад матеріалу. Про часову віддаленість розв'язку згаданої проблеми попереджає понад двохтисячна еволюція понятійного усвідомлення європейським мовознавством у XX столітті фонем як диференціатора морфем і слів, започаткованої напівусвідомленням її розрізнявальної функції давньогрецькими фундаторами буквено-звукового письма, посталого на основі фінікійського складового.

Автор цієї розвідки базується у своїй концепції на розумінні того, що Всесвіт – це функціонування матерії, яка складається з субстанції й енергії. Функціонування матерії реалізується ритмічними коливаннями. Навіть людський організм завдячує своїм існуванням понад ста коливанням. Отже, безкінечний Всесвіт постає різноманітно дискретно членованою субстанцією, частки якої перебувають у постійних ритмічних змінах. Природні явища й природні катаклізми виявляють зміну форми субстанції у процесі перетворення маси-субстанції в енергію і видозміни форм субстанції. До заяви підсвідомої й свідомої істоти-людини названі процеси не напівусвідомлювалися і не усвідомлювалися, не дублювалися ідеальними знаками й, зрозуміло, суб'єктивно останні не змінювалися за природними об'єктивними закономірностями функціонуючих знаків. Людина розумна, точніше сприймаюча, у процесі взаємодії з природним середовищем працею й суспільним життям у вигляді ритуалізованого повсякденного побуту, мистецтва й науки створила уже згаданий дубльований ідеальний варіант навколишнього середовища, що дало змогу розумово експериментувати з ним з метою його глибокого пізнання й наступного використання для інтенсифікації свого впливу на середовище. Пізнаючи потенційні закономірності-енергію у вигляді інформації, знання, людина інтенсифікувала цю взаємодію. Якщо у безпосередньому взаємозв'язку з повсякденно-побутовим ритуалом та за допомогою мистецтва людина підсвідомо керує своєю взаємодією з середовищем, моделюючи її, то наука робить цей процес свідомим, ефективним, активним.

Суперечність між безмежним Всесвітом і можливостями його пізнання (в аспекті ментального) та дискретністю й обмеженістю його пізнання людиною, зумовлених її потребами й можливостями, розв'язується підсвідомим втручанням-спрямуванням її усвідомленого користування (фіксованих у ряді важливих моментів безпосередньо) рецепторами органів людського тіла, закодованих генною, а опосередковано – мовною системою.

Генна природна інформація в організмі матеріалізується матеріальними засобами, підсвідомо й свідомо у звуковій мові, мистецтві, науці, мовами комп'ютерів та Інтернету, власне ідеальними знаками. На

етапі від наочно-дійового до конкретно-образного мислення за допомогою мови жестів міміки, ручна мова видозмінюється у мову звукову. Формування мови науки – це з'ява надбудови над звуковою природною мовою, як і з'ява комп'ютерних мов та мови Інтернету над мовою науки, які на новому технологічному рівні замінюють звуковий та писемний варіанти природної звукової мови. Звукова мова, співіснуючи з ручною, на етапі зрлого понятійного мислення в аспекті змісту сформувала наукову мову, яка якийсь час суміщається із звуковою природною, що матеріалізує конкретно-образне мислення.

Генна інформація нагромаджувалася у процесі безпосередньої взаємодії біологічного організму з природним середовищем через збереження її позитиву, підсвідомо й свідомо – у процесі психічного опосередкування цієї взаємодії. Така віртуальна енергія-інформація починає функціонувати за її внутрішніми закономірностями, лише відштовхуючись час від часу від її матеріального джерела. Саме на рівні підсвідомості генне розрізнення корисного й шкідливого трансформується у хороше та погане, а далі – красиве й потворне, моральне та аморальне. Це узгоджується з витлумаченням пізнання як формування свідомості, що є наслідком взаємодії ментального та почуттєвого компонентів.

Маємо визнати, що до чітко визначеної моноекторної генної спадковості тварин у людини додається багата підсвідомо соціологізована психічна варіативна інформація, сформована за допомогою конкретно-образного мислення, та надзвичайно багата галузева структурована наукова інформація, сформована за допомогою понятійного мислення. У першому випадку передача інформації реалізується у вигляді образів конкретних предметів, речей, у другому – узагальнених образів речей, у третьому – сутностей речей як понять, сукупностей сутнісних ознак предметів, речей, явищ. Беремо до уваги тезу вчення Зигмунда Фрейда, що визначальною у психічній діяльності пересічної людини постає підсвідомість, базована на закономірностях конкретно-образного мислення. Визнаємо те, що сучасна людина у її кінцевому нинішньому анатомо-фізіологічному вигляді сформувалась за період неандертальця.

У людини, крім генетичної передачі інформації, важливу роль відіграє підсвідоме спершу наочно-дійове конкретно-образне, нарешті, – усвідомлене наукове понятійне мислення, кориговане структуруючим почуттєвим компонентом. Наочно-дійове класично ілюструється навчанням ремеслу у середньовічних цехах. Конкретно-образне є базою формування повсякденно-побутового ритуалу та усіх видів мистецтва. Мистецтво як найбільш гармонійний засіб психологізації щодалі поглиблюється пізнаними наукою закономірностями й вимагає ефективного й пришвидшеного засобу колективного взаємообміну й уніфікації у процесі виховання й навчання. Усе це має деталізовано осмислитися під кутом зору філософії педагогіки, зокрема педагогіки й

Булгаков – талантливейший писатель – был не менее талантливым врачом. Добросовестным, ответственным, самозабвенным, смелым...

(на фоне слайдов с фотоиллюстрациями портретов писателя, его семьи, виды Киева, Подола, университета).

2. Биографическое веретено

(сопровождается демонстрацией электронной презентации)

Ученик. Детство и юность писателя прошли в уголке старого Киева, на крутом Андреевском спуске к Подолу. Здесь, на втором этаже дома, жила семья профессора Киевской духовной академии Афанасия Ивановича Булгакова. 3 (15) мая 1891 года тут родился сын Афанасия Ивановича. Михаил был старшим ребенком в семье. Отец – честный, строгий, добропорядочный, а мать – мягкая интеллигентная женщина (слайд 1, 2).

Ученик. В начале 1907 года Афанасий Иванович умер от склероза почек, той самой наследной болезни, которая тридцать три года спустя настигнет и сына, Михаила Афанасьевича. Михаил, как первенец в большой семье, в 15 лет остался за старшего помощника матери – Варваре Михайловне, урожденной Покровской, в молодости бывшей учительнице. На руках у неё семеро детей: трое мальчиков и четыре девочки (слайд 3).

Ученик. Михаил не радовал близких своими успехами, обучался в Первой Киевской гимназии и ярко выраженных способностей не проявлял. В аттестате зрелости были лишь две отличные оценки: по закону божьему и географии. Простой и демократический стиль общения царил в не слишком богатом, но уютном доме на Андреевском спуске в Киеве. Но зато у Михаила рано развилось чувство самостоятельности и взрослости (слайд 4).

Ученик. Однажды сам выбрал медицинский факультет Киевского университета. Стать врачом Михаил Булгаков решил твердо и бесповоротно. И не случайно. Это была семейная традиция. Лечили больных его двоюродные тётки. Врачевал души людей его отец – священник, преподаватель Духовной академии Афанасий Иванович Булгаков. Михаил сохранил о нём благодарную уважительную память как о вечном труженике, учёном муже, историке церкви, справедливом человеке. Учился с увлечением: пропадал в анатомическом театре, увлекался работой с микроскопом, штудировал учебники.

Ученик. 1916 год. Булгаков – выпускник медицинского факультета Киевского университета (слайд 5). На руках – диплом с отличием (слайд 6). Как и все, он дает клятву Гиппократу, суть которой сводится к словам: «В какой бы дом я не вошел, я войду туда для пользы больного» (слайд 7). Впереди – начало самостоятельной жизни. Какой она будет? Об этом мы сможем узнать из его рассказов сборника «Записки юного врача», которые, по сути, являются автобиографическими (слайд 8).

- Умеют сопоставлять архивные документы (воспоминания современников) с художественным произведением.
- Знают рассказы из «Записок юного врача», анализируют их по предложенной схеме, составляют таблицы по литературным источникам.
- Отбирают необходимый материал, видеосюжеты для подтверждения своих размышлений.
- Приобретают опыт работы в группах, командах.

*Все профессии в мире –
от людей и только три –
от богов. Судья, педагог и врач –
это назначение свыше.
Сократ*

Этапы работы мастерской

I. Индуктор

(Музыкальный фон: на экране кадры из профессиональной деятельности врачей, демонстрация которых сопровождается песней «Люди в белых халатах» на слова Л. Ошанина, музыка Э. Колмановского, в исполнении И. Кобзона).

Представление проблемной ситуации

Учитель. На первый взгляд может показаться, что разговор о профессии, а тем более о профессии врача, на уроках литературы не уместен. Но это поспешное суждение. Вдумайтесь, как глубоко значение слова «врач»! Это значит: врачевать, лечить, исцелять человека. И не всегда с помощью медицинских инструментов, лекарственных препаратов, лечебных процедур. Всё чаще убеждаешься, что слово, доброе, искреннее, задушевное, уместное, своевременное, быстрее восстанавливает силы человека. Может, не физические, но душевные – точно! В литературе мы отметили важную особенность: за писательское перо часто берутся дипломированные врачи, чувствуя в себе силы исцелять не только тело, но и душу человека, ***подчиняясь назначению свыше.***

Обратимся к эпиграфу урока (читает ученик).

Ученик. (После озвучивания эпиграфа). Профессия врача – одна из наиболее древних. В этом были уверены известные философы. Знаменитый Авиценна так охарактеризовал доктора: «Профессиональный врач должен иметь глаза сокола, руки девушки, мудрость змеи и сердце льва». Но почему мы об этом начали разговор на уроке литературы, посвященном изучению биографии писателя?

II. Тема урока

1. Вступительное слово учителя, сообщение темы урока.

Учитель. Мы познакомимся с творческой судьбой великого мастера слова – Михаила Афанасьевича Булгакова. В биографии писателя – разгадка сюжетных линий многих его произведений. Вот что интересно:

психологии вищої освіти.

Безпосередньо реалізується взаємодія людського організму з природним середовищем за допомогою вольових актів, що постають як наслідок взаємодії названих ментального й почуттєвого компонентів свідомості. Це цілком зрозуміле під кутом зору витлумачення положення філософії про те, що матерія функціонує у часі й просторі.

Неспіввідносність закономірностей функціонування об'єктивних чинників, що впливають на закономірності функціонування суб'єкта людини (не говорячи про ще більшу кількість, які навіть, опосередковано ще не впливають чи вже не впливають чи взагалі ніколи не будуть впливати на неї) є умовою формування синергетичного індетермінізму, пояснення процесу людиною Всесвіту і себе й підставою визнання важливості фактора інституції науковця-фундаменталіста чи пересічної людини-умільця у повсякденній практиці. Це поштовх до розуміння процесу творчості. Людина функціонує у безкінечній кількості функціонуючих закономірностей Всесвіту. Вона відрізняється від тварини сумою, формами сприйняття цих закономірностей. Де у живому світі відбувся перехід від генетично зумовленого суто природного до підсвідомого ритуального соціально-психологічного і як підсвідомі художні й повсякденно-побутові форми пізнання змінюються усвідомленими понятійно-науковими – проблема усієї науки у комплексі – від філософії до кожної з гуманітарних соціальних та точних природничих галузей. Складним є виявлення чинника-причини, випадковості чи закономірності його з'яви.

Отже, свідомість витлумачується як взаємодія ментальних закономірностей взаємодії людського організму з природним середовищем та закономірностей формування й функціонування емоцій. Свідомість в еволюційному розвитку людини видозмінюється залежно від зміни типу мислення (наочно-дійового, конкретно-образного, понятійного). Відповідно свідомість як родове поняття на першому й другому щаблях постає підсвідомістю і лише на третьому етапі – видовим поняттям – власне свідомістю. Ментальний компонент свідомості формується за участі керованих ним емоцій, що утворюють почуття. Емоції і вже структуровані почуття формують ментальний компонент, відповідним чином структуралізуючи його. До речі, вони самі структуралізуються також.

Порівняно строго визначена анатомо-фізіологічна природа людини фактично визначила її психологічні можливості, що розширюються завдяки соціологізації останніх й опосередкування за допомогою знарядь праці та засобів виробництва, а особливо виробленої людиною знакової моделі світу. Якщо раніше людина в основному посилювала й розширювала межі своїх фізичних можливостей, то нині вона збагачує розумовий потенціал й поглиблює пізнання, оперуючи віртуальною

моделлю світу. Почуттєвий чинник регулює ментальний компонент за допомогою рецепторів, які або дають насолоду від задоволення потреби, утверджуючи її позитивний розв'язок, або застерігають від певного больового акту через незадоволення потреби. Започаткований анатомо-фізіологічно рецепторами органів людини процес пізнання завдячує закодованій не лише у генному, але й мовному кодах інформації. Іntenція взаємодії також регулюється почуттями. Ізоморфізм названих кодів уже став предметом дискусій серйозних учених і фактично позитивно ними сприймається. Це стає фундаментальним положенням для виявлення шляхів виформування мовного знака, зокрема з'яви сучасних знакових одиниць мови когнітивістами-лінгвістами у цілому. Цьому передували примітивно схоластично в аспекті сексуалізму, спроба М. Я. Марра у вигляді чотирьох елементів, А. Вежбицької – у вигляді небагатьох примітивів, Ю. С. Степанова – у вигляді констант, В. А. Широкова – у вигляді корпускул; аналітично-раціонально це здійснює С. С. Єрмоленко – у процесі дослідження паремій та художнього тексту.

Нами усе щойно повідомлене доповнюється смисловою й термінологічною деталізацією мовної та концептуальної моделей світу, що постали повсякденно-побутовою та науковою до уточнених словесного (вербального) варіанта повсякденно-побутової та наукової, а також художньої й релігійної моделей, що реалізується автором цієї розвідки в аспекті сформованого ним синергетичного детермінізму [6].

Таким чином, наголошується, що синергетичний детермінізм спрямовує дослідника на необхідність оперування свідомістю замість мислення. У свідомості нами виленовуються трьохкомпонентне мислення і структурований почуттєвий компонент. Як і вся одиниця інформації, лексема зокрема, бінарно, поступово усвідомлюється уся специфіка лайливої лексики, яка стала предметом дослідження через її здатність бути арсеналом табуованої сфери життєдіяльності повсякденного побуту мовця. Вона, найперше, стосується сфери розмноження (сексу). До речі, у європейських мовах синтетична любов розчленовувалась на звужену позитивно забарвлену любов та нейтральний секс. Звертаємо увагу й на те, що дещо інша в аспекті предметного значення – позитивно забарвлена сфера інтимності. Йдеться не лише про власне секс. Лексеми на позначення сфери сексуальності – нейтральні лексеми, у яких предметний компонент майже непомітно забарвлений негативним почуттєвим елементом. Найвна категорія любові – у повсякденно-побутовій словесній моделі світу. Конотована поетично, як любов і дещо антонімічний їй інтим (інтимність) у художній моделі світу трансформуються у нейтральну категорію сексу у науковій моделі світу. Позитивно забарвлена конотована лексика – складовий компонент мемуарної й епістолярної та художньої літератури, у чому переконує дослідницька робота аспіранта, керована автором цієї розвідки. Наголосимо у черговий раз, що обценна лексика на

произведений, используя технологию урока педагогической мастерской.

Урок-мастерская **«Врачевать не только тело, но и душу...»** **(по рассказам М. А. Булгакова)**

Цели:

образовательная: знать основные биографические факты из жизни Булгакова, уметь сопоставлять их с историей написания и сюжетами произведений писателя; анализировать различные источники информации; составлять по предложенной схеме анализ прочитанных произведений, развивать творческий потенциал учащихся, активизировать познавательную деятельность.

развивающая: устанавливать соответствия между аргументированно реальными событиями и художественным произведением, литературным произведением и другими видами искусства, доказывать свои суждения, развивать речь, логику мышления; способствовать закреплению навыков культуры речи и ведения дискуссии, обогащению фантазии, расширению кругозора, развивать способности кодирования информации.

воспитательная: учить старшеклассников профессиональной ориентации, формировать основные жизненные компетентности, воспитывать ответственное отношение к выбору будущей профессии, воспитывать творческую личность, учить работать в группах, командой.

Тип урока: урок изучения нового материала: изучение биографии писателя на материале его произведений.

Жанр урока: *урок-мастерская* построения знаний и формирования ценностных ориентаций.

Оборудование: видеофильм, электронная презентация дополнительных материалов по теме урока, фотогалерея.

Ключевые слова: врачевать, врач, доктор, лекарь

Ожидаемые результаты:

➤ Учащиеся могут, опираясь на знание биографии Булгакова, анализировать его ранние произведения, объясняя совпадения между реальными событиями и художественным вымыслом.

Из истории технологии мастерских

Технология мастерских основывается на идеях свободного воспитания Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстого, С. Френе, психологии гуманизма Л. С. Выготского, Ж. Пиаже, К. Роджера.

В технологии мастерских главное – не сообщить и освоить информацию, а передать способы работы.

Результаты выражаются в овладении учащимися творческими умениями, в формировании личности, способной к само-совершенствованию, саморазвитию.

Целевые ориентации:

✓ предоставит учащимся психологические средства, позволяющие им личностно саморазвиваться, осознавать самих себя и свое место в мире, в котором они живут, перспективы «будущего», которые затронут их самих.

Концептуальные соображения:

- ✓ гипотезы: культурные формы должны лишь предлагаться ребенку, но не навязываться;
- ✓ отказ от методов принуждения и форм подавления достоинства учеников;
- ✓ в мастерской предоставляется возможность каждому продвигаться к истине своим путем;
- ✓ процесс познания гораздо важнее, ценнее, чем самосознание;
- ✓ ученик имеет право на ошибку; ошибка считается закономерной ступенью процесса познания;
- ✓ творческая деятельность – безоценочная деятельность;
- ✓ сотрудничество, сотворчество, совместный поиск.

Мастерская – это оригинальный способ организации деятельности учеников в составе малой группы (7–15 учеников) при участии учителя-мастера, иницирующего поисковый, творческий характер деятельности учеников.

Основные методические приемы – элементы технологии: индукция, самоконструкция, социализация, разрыв, коррекция, творческое конструирование знаний.

Урок-мастерская расширяет границы урока изучения биографии писателя, делает его современным и интересным для учеников, которым придется задуматься о выборе своего жизненного пути.

Предлагаем вам сценарий урока литературы в 11 классе – урока изучения биографии Булгакова на материале его литературных

позначення сфери сексу має негативний відтінок. Названа група формує заборонену віртуально функціонуючу підмодель, протиставлену нормативній. Для показу табуйованого характеру негативно забарвленої лексики на позначення сексу ми, наприклад, вдаємося до аналізу модерних міні-романів, присвячених опису проживання студентів у гуртожитку, відтвореного двома молодими письменниками (Т. Каплуновою, Д. Задніпровським).

Аналіз змістової сторони мови дає підстави з певними припущеннями твердити, що категоризація у мовознавстві специфічно опосередковано повторює категоризацію пізнавального світу, але реалізується вона за своїми внутрішніми закономірностями. Скажімо, трансформація номінативних одиниць у предикативні одиниці й категорії відбувається у процесі переходу парадигматизації у синтагматизацію мовних структурних елементів.

Щойно нами було сказано, що предикатизація як форма синтагматизації реалізується по-різному. Так класична модель постає предикатизацією – виділенням у предмета суб'єкта, а пізніше – об'єкта динамічної ознаки. Цей спосіб синтагматизації прослідковується О. О. Потебнею. Нині встановлюються інші шляхи, зокрема молодією дослідницею С. С. Терещенко явище чи категорія широкозначності різних частин мови, зокрема іменника, займенника, дієслова [12]. Так, про синтагматизацію дієслів з розширеною семантикою вона веде мову у третьому розділі своєї дисертації. Згадана дослідниця помітила й відзначила, що у художніх текстах широкозначні слова постають повторними компонентами й, посилаючись на російського ученого В. Гака, кваліфікує цю повторну номінацію як різновид синтагматичної [12, с. 107]. Справді, слова з розширеною семантикою (факт, діло, справа, робота і т. д.), базовані на узагальненні не видових, а ознак різнотипних денотатів – це шлях до утворення синтагм синтаксеми (речення).

До речі, також не виникає сумніву, що парадигматична трансформація видових ознак-сем у родові синтагматичні – то один з основних способів формування предикативних мовних одиниць-категорій. Адже не викликає сумніву статус речення «Вільха, осика, береза, в'яз – то дерева».

Становлення предикатизації прослідковується, наприклад, й у випадку аналізу фразеологізмів, паремій, художнього дискурсу – в аспекті синтаксичному, при аналізі сполучуваності лексем різних лексико-граматичних розрядів слів – в аспекті морфологічному.

Таким чином, підтверджуємо, що пізнання реального світу, сприйняття його як предметів і явищ та їх взаємозв'язків трансформується в ідеальну модель світу, поетапно поглиблюється й все більше узагальнюється й абстрагується. На якомусь етапі пізнання об'єктивні взаємозв'язки речей, явищ постають взаємозв'язками знаків.

У цьому процесі аналітиком-філологом виділяються парадигматичні й витворені на їх основі синтагматичні, супроводжувані парадигматичними. Розуміння цього процесу, як ми щойно переконались, потребує аналізу нині виділених категорій широкочисленості й конотації.

Так, природно сприймаємо думку уже згаданої дослідниці С. С. Терещенко, що семантика дієслів виражає відношення між предметами, явищами й розкривається, головним чином, через синтагматичні зв'язки [12, с. 163]. Певні, що предикативізація у становленні мови (ручної, звукової) відбувається одночасно із формуванням парадигматизації, хоч реалізується це підсвідомо. Парадигматично виділені назви позначених і виділених об'єктів поступово лінгвістично поєднуються за наявними у свідомості носіїв «мови» закономірностями – за законами конкретно-образного мислення (метонімічно) на етапі чи в сфері повсякденно-побутової й художньої моделей чи за аналогією й індуктивно тощо – у науковій моделі світу.

Треба визнати, що межа між індуктивними сексуально орієнтованими дослідженнями нами згадуваних класичних традиціоналістів-грамотистів і сучасних функціоналістів, зокрема Є. К. Карпіловської, В. А. Широкова, та індуктивістами-раціоналістами, наприклад С. С. Єрмоленком, умовна. Можливо, хіба що слід звернути увагу на те, що других відрізняє від перших комплексність у виявленні шляхів і рушіїв семантико-предикативних синтагматичних процесів, з одного боку, та посилення на положення фундаментальної науки, зокрема філософії.

Так, ознайомлення з загальнотеоретичним дослідженням С. С. Єрмоленка [4] переконало, що саме положення Ч. С. Пірса про зумовленість у знака форми змістом є умовою наукового дослідження трансформації парадигматики у синтагматику, визначення категорій широкочисленості та категорії конотації як рушіїв зміни мовної системи, а також пошуку інших, крім родо-видових і широкочисленості, шляхів перетворення парадигматичних зв'язків мовних одиниць у синтагматичні. Російський мовознавець В. І. Шаховський у розвідці, вміщеній в Інтернеті [13], підсумовуючи здобутки світової й російської емотіології й згадуючи про первинну й вторинну номінацію, називає початковим компонентом у становленні свідомості й мови (як її важливого універсального засобу вираження) емоцію [13]. Під цим кутом зору цілком погоджуємось з В. І. Шаховським, що людина, взаємодіючи з реальним світом, відображає його вибірково за допомогою емоцій, які постають посередником між об'єктивним світом та його відображенням у мові людини. У даному випадку підсумуємо сказане тезою, що реалізується це трикомпонентною свідомістю з трикомпонентним мисленням.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Тривала епопея визначення співвідношення мови й мислення, а потім мови й свідомості

использует те средства обучения, развития и воспитания, которые стратегией модернизации образования отмечаются как важнейшие.

Цели эти таковы:

- ученик должен действовать автономно и рефлексивно (познавательная и самообразовательная компетенции);
- использовать различные средства интерактивно;
- входит в социально-гетерогенные группы и функционировать в них (социальная и личностная компетенции).

Мастерская акцентирует внимание на состоянии, мыслях, общении, творчестве учащихся, т. е. на сочетании **учения, общения и творчества.**

Лозунг мастерской – «Все способны!». Эта технология направлена на «погружение» участников мастерской в **процесс поиска, познания и самопознания.**

Мастерская имеет свои принципы, свой алгоритм работы.

Выделим этапы мастерской:

- **мотивационный** (предъявление *индуктора* – побудителя познавательной деятельности, первое задание в мастерской, мотивирующее дальнейшую деятельность участников; *индуктор* – предмет, побудитель направленной деятельности – помогает ученикам пробиться через опыт, через заслон своих знаний, убеждений, которые показывают ему только ту реальность, которая им соответствует, а все остальное делает невидимым. Прозреть, увидеть, озадачиться, а затем организовать поиск – вот та цепочка действий, в которую мастер мечтает включить ученика, придумывая индуктор);

- **создание творческого продукта**, индивидуально или в групповом взаимодействии; обычно основано на деконструкции (разрушение, разъединение, рассогласование избранных для работы материалов) и реконструкции (позволяет из разрозненных частей, единиц создать целое новое явление, представление, знание, которое необходимо предъявить группе или всем участникам мастерской);

- **социализация**, то есть предъявление созданного продукта, идей, результатов всем участникам (*афиширование* и чтение текстов, выставка рисунков и т. п.), соединение индивидуальных результатов, коллективная работа;

- **промежуточная рефлексия и самокоррекция** деятельности, формирование информационного запроса (выстраивание новых проблем);

- **новая информация** и ее обработка;

- **корректировка** творческого продукта или **создание нового варианта** версии, гипотезы; групповая или индивидуальная работа;

- **общая рефлексия** на уровне мысли, анализа своего пути, своих ощущений, впечатлений и выход на новую систему проблем.

*Мамонова С. Н., Овчарова В. Г.
(з. Доброполье)*

УРОК-МАСТЕРСКАЯ – ЭТО СЕГОДНЯ АКТУАЛЬНО И ИНТЕРЕСНО УЧЕНИКАМ (о методике проведения уроков литературы по изучению биографии писателя)

АКТУАЛЬНОСТЬ ТЕМЫ

Уроки литературы, посвященные изучению биографии писателя, начинают знакомство не только с автором произведений, которые предстоит изучить школьникам. Они должны стать уроками восхищения и удивления, открытия и дружбы; уроками, развивающими желание прочитать творение писательского гения, найти для себя ответы на самый главный вопрос юности: а кто я в этом мире? Где моё место в жизни? Как понять своё предназначение? По нашему мнению, технология урока-мастерской позволяет не только активизировать познавательную деятельность ученика, но и даёт возможность самореализоваться, самоутвердиться, осознанно подойти к своему профессиональному выбору.

Инновационный аспект современного урока литературы

Педагогическая мастерская как явление педагогической технологии признана одним из современных способов ведения урока, общения учащихся и педагога, развития предметных компетенций и жизненных компетентностей школьников.

Такой тип урока стимулирует творчество учащихся, делает их активными участниками процесса обучения.

Условием удачного проведения занятий является следование законам мастерской, учет основных принципов её проведения.

Мастерская – это общение, причем ещё в большей степени, чем урок. Мастерские дают обильный материал для рефлексии и последующей деятельности педагога. Слово это означает новый тип занятий, основанный на гуманистической философии. Мастерские – такая педагогическая технология, которая по своей специфике основывается на тех целях,

завершилася нами витлумаченням мови, власне мовної діяльності, як частини й компонента усїєї психїчної діяльності. До цього наука, зокрема мовознавство й психологія, йшли довго. Еволюція психологічних парадигм дала можливість автору розвідки логїчно підійти до визначення співвідношення мови й свідомості, сутності мовно / мовленнєвої діяльності, по-їншому інтерпретувавши питання про співвідношення мови й мислення, мови й мовлення [7]. До речі, особливо незграбно визначалася сутність мови марксистсько-ленїнською філософією, у якій це реалізовувалося примітивною дихотомією мови й мислення, а мова інтерпретувалася її звуковою формою. Здійснений нами аналіз дає змогу трактувати звукову мову як один з етапів спілкування людини й визначити її як засіб і форму вираження свідомості, власне підсвідомості, на певному етапі пізнавальної діяльності людини, певного етапу взаємодії людини з природним середовищем.

Неабиякої ролі у цьому процесі набуває значення форм сприйняття й матеріалізації-категоризації їх сприймаючим суб'єктом: чи то твариною, чи то людиною. У зв'язку з цим актуалізується вивчення поведінки тварин, зокрема гри у них, форм матеріальної й духовної культури усіх народів світу (від примітивних до сучасних цивілізованих), генетичного й мовного кодів як акумуляторів, що керують анатомо-фізіологічними блоками взаємодії закономірностей взаємодії людини з навколишнім середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І. О. Лінгвістика на зламі тисячоліть: прологоменти до вивчення національно-мовних картин світу / І. О. Голубовська // Мовні концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 166–176.

2. Голубовская И. А. Антропологическая парадигма в современном языкознании: основные теоретические постулаты и модули лингвистического исследования / И. А. Голубовская // Studia Linguistica : збірник наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип. 2. – С. 110–122.

3. Дудко І. В. Роль дієслівної граматичної категоризації у формуванні мовної картини світу / І. В. Дудко // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 231–242.

4. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / Єрмоленко С. С. – К., 2006. – 384 с.

5. Зеленько А. С. До переоцінки загальнотеоретичної спадщини академіка М. Я. Марра / А. С. Зеленько // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : збірник наукових праць, присвячених 100-річчю

від дня народження професора Стефана Пилиповича Самійленка. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 72–79.

6. Зеленько А. С. Ізоморфізм, когнітивна лінгвістика, синергетика (про необхідність використання понять категорії, концепту, моделі світу, фрейма) / А. С. Зеленько // *Культура народів Причорномор'я* : научний журнал. – 2008. – № 142. – Т. 1. – С. 283–289.

7. Зеленько А. С. Мовно-мовленнєва психічна діяльність / А. С. Зеленько // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Вип. 6. – 354 с.

8. Зеленько А. С. Про становлення семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : стан і перспективи / Зеленько А. С. – Луганськ : «Альма Матер», 2005. – 199 с.

9. Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні / Зеленько А. С. – Луганськ : «Альма Матер», 2004. – 252 с.

10. Мацків П. В. Особливості функціонування поняттєвого поля Бог у словниково-діахронному дискурсі / П. В. Мацків // *Лінгвістика*. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – 2008. – № 3 (15). – С. 127–133.

11. Повідомлення про захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук // *Бюлетень комісії України*. – 2009. – № 5 (115). – С. 40–47.

12. Терещенко С. С. Лексично-семантична парадигма широкозначних слів української мови : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Терещенко Світлана Сергіївна. – Дніпропетровськ, 2008. – 164 с.

13. Шаховський В. И. Вначале была эмоция / В. И. Шаховський // *Мир лингвистики и коммуникации* : научный журнал. [Электронный ресурс]. – 2008. – № 2 (11). – Режим доступа к журн. : http://tverlingua.by.ru/archive/011/3_2_11.htm.

В статті визначаються психологічні основи мови, мови, мовної діяльності шляхом використання її автором категорій моделі світу, свідомості, мислення, диференціації останніх.

Озоном дихає в лице.

Воно, як небо, незоре,

Тьмяніє синню і свинцем.

Тут поруч маємо і епітет, і порівняння, і метафору.

Правда, іноді зустрічаються епітети і деякі порівняння, які можна назвати шаблонами. На щастя, таких троп у Жуковського мало, та й мають місце вони в основному в ранніх поезіях.

У свої твори С. Жуковський вводить рідкісні, оригінальні, а іноді тільки йому притаманні слова та словосполучення. В контексті ці перлини словотвору несуть велике смислове та емоційне навантаження. Вслухайтесь у ці вирази: “*лоза брунькується у березні*”, “*вітряний причал*”, “*вітровий*”, “*озорінь*”, “*трави ніжночулі*”, “*небо запрозориться*”, “*повнозерні жнива*”, “*інеєм сад мій зачлечаний*”, “*невтолимість*”, “*дивосад*”.

При необхідності автор використовує прийом повторення: “*цей біль у мене не стиха, не стиха...*”

У віршах зустрічається синонімічний ряд: “*Мамо, матусенько, ненько*”; “*Дощовики, зонти, плащі*”.

Серед віршованих розмірів переважає ямб.

Все, наведене вище, дає нам право сказати, що автор скрупульозно працює над словом, завжди в пошуках нових художніх засобів, нових форм вираження своєї думки. Така титанічна праця над словом дає свої результати: з-під пера С. Жуковського вийшли твори, які по праву зайняли чільне місце в сучасній українській поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Квятковский А. П. – М. : Сов. Энци., 1966.

2. Косяченко В. Осіння далечинь / Косяченко В. // *Донбасс*. – 1998 (спецвипуск).

3. Кравченко А. Песенный дар поэта : о новой книге С. Жуковского / Кравченко А. // *Донбасс*. – 1998. – листопад.

4. Романько В. Освідчення в любові Станіслава Жуковського : літер.-крит. нарис / В. Романько. – Донецьк : НСПУ, 2001.

5. Сіробаба М. Вінок сонетів в інтер'єрі української літератури / М. Сіробаба // *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-метод. зб. – Слов'янськ : СДП, 1999. – Вип. VI.

6. Соболев В. Там, де квітнуть сонцєвіти і тече калинова вода... / Соболев В. // *Донеччина*. – 2000. – 18 травня.

7. Шептуха В. «Калинова вода» / Шептуха В. // *Донеччина*. – 1996. – 27 лютого.

Рассматриваются вопросы теоретико-литературных и художественных особенностей поэтического наследия украинского поэта Станислава Жуковского.

“Дивляться в річку задумані вікна”, “Сад видзвонює плодами, / Гукаючи свого садівника”. А з вірша “Хомутовий степ” хочеться привести цілу строфу:

*Простір кличе, зве мене до себе,
Хвилюється під вітром травостій,
Де у замрії приазовське небо
Хмарок легких розмотує сувій.*

Тут перед читачем яскраво проходять три образи, які знаходяться в дії, живуть своїм загадковим життям: простір кличе, травостій хвилюється, приазовське небо розмотує сувій.

А у виразі “*дерев мовчазних сон чутливий*” бачиться подвійна метафора, яка наближається до метонімії.

На своєму місті у контексті слів заграли і такі метафори: “*Свіжістю дихала гілочка кожна*”, “*вітер часу обпіка мені скроні*”, “*співають рейки, дихають мартени*”.

Перед нами, як жива істота, предстає сад, змальований в сонеті “Батьків сад”:

*В задумі сад здійма до неба віти,
Сторожко стука у віконне скло,
Мов сповіща про сонячне тепло,
Квітневі посилаючи привіти.*

Авторові вдаються і порівняння, якими рясніють рядки його творів: “*Від запаху полинного терпкого, мов од кохання, кругом голова*”, “*настояне на пахоцях повітря тече, немов напружена ріка*”, “*стискали спазми горло, як удав*”, “*Стою на пероні лелекою я*”, “*І б’ється, мов птиця, тривога моя*”, “*І страх теперішній в майбутнє вужем незримо заповза*”. В останніх двох прикладах порівняння поєднується з метафорою.

У поезії С. Жуковського помітна велика кількість яскравих епітетів, як ось для прикладу: “*сад світанковий*”, “*зірчастий сніг*”, “*світанки веселкові*”.

Ознаки, які виражені епітетом, здається, так тісно приросли до означуваного предмета, що це допомагає читачеві краще збагнути їх в смисловому та емоційному відношеннях.

З особливою теплотою і любов’ю у Жуковського згадуються степ та море. Можливо тому, що саме з цими поняттями у поета багато пережитого, особистого, що увійшло в душу і серце. І саме в тих віршах, де описані степ та море, на нашу думку, використані найбільш вдалі художні засоби, різноманітні тропи. А що стосується епітетів, то до одного тільки слова “степ” їх у поета декілька: *привітний, розлогий, заповідний, різний, ранковий, у сляві неповторної краси, степ мого дитинства; степ, що пшеницями пишній*.

А звернімо увагу на першу строфу вірша “Море”:
Високі хвилі котить море,

ЛІНГВІСТИЧЕСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

*Косьонкина Г. Ю.
(м. Слов’янськ)*

М. М. ГУХМАН ПРО ДІАХРОНІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ І ДІАХРОНІЧНІ КОНСТАНТИ

У мовознавстві останніх десятиріч стало помітним пробудження інтересу до теоретичної проблематики, яка тривалий час знаходилася на периферії лінгвістичної науки. Це положення, мабуть, ще більше стосується кола питань, пов’язаних з проблемою універсалій. Пробудження інтересу до універсалій не було випадковим. Воно по’язане з широкою проблематикою загальної теорії мови та історико-типологічними дослідженнями зокрема.

Дедалі більший інтерес до типологічних досліджень можна пояснити інтересом до виявлення універсальних законів мови. Так, ще в 70-х рр. ХХ ст. у передмові до збірника «Universals in linguistic theory» редактори відзначали втрату в американських мовознавців інтересу до простого опису окремих мов, якщо при цьому не виявлялося значення одержаних фактів для загальної лінгвістичної теорії [13, с. 13].

Раніше вивчення універсалій було антитезою основної тематики, яка знаходилася в розробці здебільшого в дескриптивістів США [17, с. 28], а також мовознавців інших країн, які здійснювали дослідження в цьому напрямку. В. Чейф в одній із монографій протиставив вивчення універсалій концепціям, згідно з якими «мови можуть відрізнятися одна від іншої, до того ж ця відмінність не передбачена» [14, с. 6].

У 1961 році було проведено спеціальну конференцію, присвячену універсаліям. Її матеріали увійшли до відомого збірника за редакцією Дж. Грінберга [15, с. 12]. Збірник відіграв значну роль у популяризації самої тематики та привернув до неї увагу мовознавців різних шкіл та напрямків.

За відносно короткий час з’явилося багато робіт, присвячених універсаліям. Дослідники намагалися виявити універсалії на всіх рівнях мови.

На думку М. М. Гухман, побудова послідовної та єдиної класифікації повних універсалій, що виявляють у різноманітних дослідженнях, практично неможлива, занадто неоднорідний та різноманітний їхній склад. Ще більш різноплановими є універсалії, які належать до класу «неповних чи імплікаційних» універсалій. Саме брак теоретичного обґрунтування критеріїв відбору універсалій призвів до розпливчатості та нестійкості

самого поняття [3, с. 4].

Включення проблеми універсалій у головну тематику XI Міжнародного з'їзду лінгвістів свідчить про широкий інтерес до цього питання. Автори статей, що були опубліковані в «Preprints» [18, с. 23], намагалися уточнити зміст поняття універсалії, відмежувати його від подібних об'єктів та знайти методикку визначення й опису універсалій.

Проте водночас у багатьох роботах, присвячених універсаліям, трапляються, частково в нових термінах, ідеї, які були неодноразово висловлені значно раніше, у працях переважно радянських мовознавців. Багато питань відносно універсалій були порушені І. І. Мещаніновим під час розробки теорії понятійних категорій [7, с. 197]. Привертає увагу і виокремлення ознак, які є постійними, універсальними для певного типу. Такі ознаки І. І. Мещанінов намітив у своїх дослідженнях, присвячених ергативному та номінативному типам будови речення [6, с. 132]. У багатьох роботах, що вийшли в межах універсології пізніше, повторюються ті ж понятійні одиниці, які були в 30-і – 40-і рр. у центрі уваги І. І. Мещанінова та його учнів переважно у зв'язку з вивченням відмінностей в оформленні суб'єктно-предикатно-об'єктних відношень.

У працях зарубіжних учених також розглядалося питання співвідношення ергативної та номінативної конструкцій [16, с. 233], проте ця проблема ставилася та розв'язувалася на значно обмеженішому матеріалі із залученням переважно ізольованих явищ, без розгляду усіх ознак – координат, що було таким характерним для праць І. І. Мещанінова та його учнів [5, с. 77].

Радянські дослідники, які працювали в цьому напрямку, уважали головним своїм завданням не стільки виявлення загального, універсального, скільки розкриття передусім специфічних форм реалізації цього загального. Тобто встановлення якого-небудь інваріанта на будь-якій ділянці мови не розцінювалося тоді з погляду можливості побудови якоїсь абстрактної моделі. Воно було лише засобом визначення та кращого пізнання діалектичних зв'язків загального та часткового. Саме ця риса відокремлює радянські роботи цього напрямку не тільки від логіко-граматичних побудов структуралізму 30-х років, але й від подальших праць, присвячених універсаліям.

Сучасне поняття «універсалія» використовується для позначення явищ, властивостей та ознак різноманітного ступеня загальності. У зв'язку з цим можна виділити онтологічне та епістемологічне трактування цього терміна.

У першому випадку універсалії розглядають як деякі загальні ознаки чи властивості, що притаманні самому об'єкту лінгвістики, тобто мові. У другому випадку вони позначають визначені універсальні методи та процедури опису мови, використання яких не зумовлене ніякими структурними особливостями окремих мов.

*Тумани розпускають коси,
І гуси десь кричать в імлі.
На трави впали світлі роси –
Крокує жовтень по землі.
(«Осінь»)*

Як стверджують дослідники, використання такої форми вірша, як тріолети, поетами минулих часів було епізодичним (Ф. Сологуб, І. Рукавишников). Відрадно, що наш земляк звернувся до цього виду віршування.

Терцини – це строфи по три рядки, які пов'язані безкінечною вереницею рим: аба-бвб-вгв і т. д. Із середнім рядком кожної строфи римують перший і третій рядки наступних строф. Завершує твір рядок, який римується з середнім рядком останньої строфи. “Слов'яногірські терцини”, “Терцини розпачу” С. Жуковського повністю відповідають вимогам, які ставляться до цієї досить складної форми вірша, що прийшла до нас ще з часів появи “Божественної комедії” А. Данте. Поети рідко звертаються до терцини (О. Пушкін, О. К. Толстой). Ось так починаються «Терцини розпачу» нашого земляка:

*Вечірнього міста вогні золотаві
На мокрім асфальті блищать, як в ріці.
Під вітром осіннім поникли отави,*

*І краплі холодні висять на лиці,
Неначе на ньому непрохані сльози
Застигли в тривожні хвилини оці.*

*І що тобі вітру зловісні погрози,
Коли від розпуки аж рветься душа.
І випита чарка, звичайно, не доза*

*Лише гіркоту, мов полин, полиша.
А в серці, як мука, палає відраза,
І думка про спокій уже не втіша.*

У поезії С. Жуковського можна відмітити уміле використання різноманітних тропів (використання слів у переносному значенні). Метафори, порівняння, епітети, гіперболи – ці та інші види троп підсилюють емоційну та пізнавальну сторони поетичної мови, індивідуалізують її.

Предмети та явища, описані С. Жуковським, нагадують живі істоти, вони живуть серед читачів, і цим стають ближчими, зрозумілішими. Приведемо ряд особливо вдалих, на наш погляд, метафор, які використав автор: “Метелиця крилом торка вікно”, “Лиш трави шепчуться в росі”,

одну з газелей С. Жуковського, яка має назву “Освідчуюсь тобі...”:

*Вночі і вдень молюся я тобі!
Несу і захват, і печаль тобі!*

*Що хочеш в мене вимагай, проси –
Усе віддам без роздумів тобі!*

*Підкорений всевладністю краси,
Зітхаю я і мучусь по тобі.*

*Смієшся ти – змовкають голоси,
Мені і світу тільки що в тобі!*

*В коханні пристраснім на всі часи,
Я кожний день освідчуюсь тобі!*

Октава – строфа з восьми рядків з твердою схемою рим – абабабвв, при обов’язковому чередуванні чоловічих і жіночих закінчень. Цю форму вірша, якою добре володіли А. Майков, О. Пушкін, намагається використовувати і С. Жуковський. Відомі його “Октави весни” (“Інтермеццо”, “Клен”, “Березиль”), “Зрілість”, “Спогад про перше кохання”. Правда, не у всіх цих творах автор притримується обов’язкового чергування чоловічих і жіночих закінчень.

*Ось криги тріск. Ось зойкнула синиця.
А там в ярку захлюпала вода,
Мов джерелом озвалася криниця,
У котру тихо небо загляда.
І золотими зорями іскриться
Його принадна голуба слюда...
Я відкладаю всі діла і справи,
Бо ж весняні складаються октави..
(«Октави весни»).*

Тріолети – вірш складається з восьми рядків і оснований на тройному повторі (рефрені) – перший рядок повторюється як 4 і 7, другий рядок повторюється як 8. Його схема абаааб. Прийшов цей вірш з французької поезії середніх віків. У збірках С. Жуковського зустрічаємо “Тріолети” (В. М. Сосюрі), “Тріолети” (Пам’яті Г. Кривди), “Тріолети”. Приведемо один з таких віршів, який входить в останній цикл.

*На трави впали світлі роси –
Крокує жовтень по землі.
Мене веде дорога в осінь,
На трави впали світлі роси,*

Для проблематики типологічних досліджень головний інтерес представляють універсалії онтологічного плану. Онтологічні універсалії неоднорідні у своєму узагальненні чи в універсальності тих категорій властивостей та ознак, які вони визначають. Абсолютних або необмежених мовних універсалій небагато. Ці універсалії не тільки є дуже загальними та малоінформативними, але вони не дають підстав для типологічних протиставлень мовних систем. Вони виступають загальними ознаками мови. Пошуки та визначення абсолютних універсалій є одним з головних завдань мовної теорії, але типологія починається лише тоді, коли універсалія розглядається на фоні визначених розбіжностей та протиставлень. Саме перехід від необмежених абсолютних універсалій до обмежених утворює базу для типологічних досліджень.

Беручи до уваги все вищезазначене, універсалії розглядають як відносно стійкий зв’язок визначеного набору ознак, який притаманний одній значній групі мов. Такими обмеженими універсаліями є набір ознак, який характеризує типологію мов номінативного строю на відміну від ергативного. Проте обмежені універсалії можуть означати більш ізольовані ознаки, на базі яких неможливо будувати типологічну класифікацію мов, які однак долучаються до набору можливих характеристик мов.

На перший погляд сама постановка питання про використання універсалій під час класифікації мов може видатися неправомірною, бо універсалії охоплюють значну кількість мов та констатують спорідненість між ними згідно з пунктами основоположного характеру. Проте в процесі класифікації важливо відзначити ті відмінності між окремими групами, які слугують причиною їхнього розмежування. Тим самим вельми доречно ввести саме порівняння на базі єдиних критеріїв, які були обрані як основоположний початок для порівняння явищ, що є різнохарактерними у своїх деталях. При цьому необхідно, щоб ознака, яка була обрана для класифікації, відображала істотні, а не часткові сторони явища, що вивчається. Змістовна категорія, що послідовно передається системою мовних форм, може бути обрана як істотна ознака порівняльних мов.

Отже, універсалія не може бути тією вихідною категорією, за межами якої історична типологія не існує і не може існувати. Замість універсалії М. М. Гухман вводить поняття *діахронічної константи* [2, с. 23]. Діахронічні константи розглядають як моделі, що узагальнюють об’єктивні закономірності мовних перетворень. Це той будівельний матеріал історичної типології, який незмінно присутній у всіх її різновидах: в історичній типології споріднених та неспоріднених мов, у функціональній, формально-структурній та контенсивній (змістовній) типології. Саме діахронічна константа об’єднує всі ці різновиди в єдиний напрям лінгвістичних досліджень – історичну типологію [2, с. 24].

Одним з головних критеріїв визначення діахронічних констант є критерій односпрямованості модельованих процесів. Розробляючи це

питання, дослідники, зокрема Г. Альтман, В. Лефельд та Х. Хаарман, намагалися будувати теорію мовних змін на основі створених типологічних класифікацій [12, с. 54]. Обов'язковими стали такі вимоги: 1) відповідність (узгодження) теорії з тими процесами, які були відмічені в минулому, тобто теоретичні узагальнення повинні підтверджуватися засвідченими емпіричними фактами; 2) здатність передбачати напрямок майбутніх змін через виявлення стійких закономірностей, що утворюють основу мовних змін. Це означає, що предметом подібної теорії є діахронічні універсалії.

Який зв'язок має предмет історичної типології з універсаліями, як співвідносяться діахронічні універсалії з діахронічними константами? Яка сутність терміна *діахронічні (типологічні) константи*? Усі ці питання потребують подальшого розгляду.

Як зазначив В. М. Солнцев [10, с. 13], у мовах в принципі не існує явищ абсолютно унікальних. Те чи те явище, яке існує в певний момент в одній мові та є відсутнім в іншій, унаслідок розвитку може зникнути в цій мові та з'явитися в іншій.

З цього погляду питання про загальні властивості та риси може бути поставлене так: усі мови обов'язково мають низку істотно загальних рис, що зберігаються за весь час наявності і функціонування мови. Це ті риси, без яких не може існувати жодна мова. Ці риси обов'язково є універсальними з погляду їхньої наявності, проте вони існують у різноманітних мовах у конкретних різновидах. Наприклад, усі мови мають слова, але слова різних мов можуть відрізнятися певними властивостями, у різних мовах можуть переважати ті чи ті типи слів. Крім цих рис мови можуть мати із синхронного погляду неуніверсальні риси (є не в усіх мовах), проте з *діахронічного* погляду вони не є універсальними (абсолютно специфічними) для жодної мови. Згідно з цим констатуємо, що в усіх мовах наявні: а) актуально загальні риси та б) потенційно загальні.

Проте деякі мовознавці, зокрема Б. О. Серебренников [9, с. 10], вважають, що ми можемо спостерігати намагання мовознавців підвести під поняття універсалій і такі явища, які фактично не мають ознак загальності, абсолютної поширеності. Так, він зазначав, що, з погляду авторів «Меморандуму про мовні універсалії» [8, с. 35], «дуже важливим моментом є включення до поняття універсалія таких загальних законів чи тенденцій, які здійснюються з високим ступенем імовірності для різних мов чи одної мови в процесі її існування в часі» [там само]. Він вважає, що ці так звані *діахронічні універсалії* мають імовірний характер.

Саме такий імовірний характер мають і деякі структурні кореляції. Наприклад: «З імовірністю, більше ніж випадковою, можна очікувати, що в мовах з домінантним порядком VSO означення стоїть після іменника» [1, с. 28].

Ураховуючи все вищезазначене, Б. А. Успенський дав таке

ддг, що являє собою різновид класичного французького сонета. По суті своїй цей твір є реквіємом, який поет присвячує померлому батькові. І тут дуже промовистими є рядки заключних терцинів:

*І журиться селянська наша хата,
Не так давно на radoці багата,
Бентежна серцю у домівку путь.*

*Стрічать не вийде батько на подвір'я,
Та яблуні в душі – немов повір'я,
Його любов'ю світлою цвітуть.*

Другий його вінок сонетів – «Вінок любові» присвячений темі кохання, написаний за схемою абаб-вгвг-деде-жж. Написаний він, як і твір «Батько», п'ятистопним ямбом.

Рондель – це старофранцузька форма вірша, коли він будується на двох скрізних римах і складається із рядків, об'єднаних в три строфи, причому в першій і в другій – по чотири рядки, в третій – п'ять. В такому вірші обов'язково повинні повторюватися 7 і 8 рядки з 1-м та 2-м, заключний рядок повторює перший. С. Жуковський освоїв і цю складну форму вірша, про що можна судити з таких його творінь, як, насамперед, «Творець-природа», «Живе на землі ... В. М. Сосюрі».

*Дивуємось: творець-природа,
Й побожно дивимось услід,
Як жінка йде весняних літ,
І нас її чарує врода..*

*Вона, як сонце з небозвода,
Що серце кличе у політ.
Дивуємось: творець природа,
Й побіжно дивимось услід.*

*Яка розкутість і свобода!
Проміниться над нею світ,..
І в наших душах тане лід,
І мить оця, мов нагорода...
Дивуємось: творець-природа.*

(«Творець-природа»)

Газель – це форма ліричного вірша, яка прийшла від мусульманських народів – зі Сходу (узбекська, таджикська, туркменська, азербайджанська літератури). Як правило, основний зміст газелі – оспівування любові до жінки, туга з приводу нещасного кохання. Складається такий вірш не менш як з трьох і не більш ніж з 12 двохрядкових строф, заримованих моноримою. Великим майстром газелі був Алішер Навої, а в російській літературі цією формою вірша вдало користувався В. Брюсов. Приведемо

Як приклад, можна навести такі сонети нашого земляка: “Батьків сад”, “Зимовий сонет”, “Осінній сонет”, “Сонет досвіду”. У цих творах рядки римуються по схемі абба-абба-ввг-ддг. У сонеті “Дике поле” інша схема – абаб-абаб-вв-гддг. Як приклад, можна привести першу строфу «Зимового сонету»: «Метелиця крилом торка вікно, // Мов проситься її впустить до хати, // Щоб у теплі хоч хвильку подрімати – // Вона вже натомилася давно».

С. Жуковський має в своєму творчому доробку і два вінки сонетів – “Батько” та “Вінок любові”.

“Це вельми трудна поетична форма, що вимагає від поета виняткової майстерності (особливо у доборі виразних рим)”, – так сказав про вінки сонетів як різновид віршованої форми один з визначних дослідників теорії літератури О. П. Квятковський 1, с. 72 .

Історично склалося так, що вінок сонетів, виникнувши в Італії в XIII столітті, свого сучасного вигляду набув наприкінці XVII століття, а в українську літературу прийшов лише на початку XX століття. Рідко хто з поетів звертається до цієї поетичної форми. Щоб читач краще уявив собі, що собою являє вінок сонетів, подаємо довідку, вміщену свого часу в “Поетичному словнику”: “Вінок сонетів – це архітектонічна форма поеми, що складається з 15 сонетів і будується так: тематичним і композиційним ключем /осною/ є магістральний сонет /або магістрал/, що замикає собою поему; цей п’ятнадцятий за рахунком сонет пишеться раніше за інші, він включає в себе замисел усього вінка сонетів. Перший сонет починається першим рядком магістрала й закінчується другим його рядком; перший вірш другого сонета повторює останній рядок першого сонета й закінчується цей сонет третім рядком магістрала. І так далі – до останнього 14 сонета, який починається останнім рядком магістрала й закінчується першим його рядком, замикаючи собою кільце рядків. Таким чином, 15-й, магістральний сонет складається з рядків, що послідовно пройшли через усі 14 сонетів.» 1, с. 72 .

Вінки сонетів С. Жуковського підлягали критичним аналізам, а про один з них – “Батько” – науковці відмітили, що він повністю відповідає композиційним вимогам, які ставляться до цього виду віршування, крім того, “чітко простежується так званий “сонетний замок”. Рими в основному точні й не граматичні, а таке їх поєднання, як “подвір’я-повір’я”, є швидше винятком, ніж правилом” 5, с. 70 . Порівнявши вінок сонетів “Батько” С. Жуковського з подібними творами таких поетів, як Б. Кравціва (“Дзвенислава”), В. Рубана (“З усіх музичних милозвучних гам...”), дослідник М. В. Сіробаба прийшов до висновку, що «саме вінок сонетів Жуковського слід визнати кращим з-поміж проаналізованих” 5, с. 70 .

Поема С. Жуковського “Батько” написана за схемою абба-абба-ввг-

визначення поняття «універсалія»: «Під мовними універсаліями треба розуміти закономірності, що є загальними для всіх мов, для їхньої абсолютної більшості» [11, с. 10]. Б. О. Серебренников вважає, що це визначення містить певну суперечність, бо воно поширюється одночасно на явища універсальні та неуніверсальні. Він наголошував, що мовознавці змішують два різних типи явищ, що поєднуються під одним терміном «універсалії» [9, с. 5].

Розробка питання діахронічної універсалії привертала увагу багатьох мовознавців, але дослідники приділяли увагу саме уточненню поняття *універсалія*, виділенню «повних» та «неповних», імплікаційних універсалій, складанню списку універсалій, які були виявлені дослідниками на різних рівнях мови.

Проте, як зазначила М. М. Гухман, лише певна група повних універсалій співвідносна з типологічним варіюванням та є саме тим відправним пунктом для виявлення типологічно маркованих ознак, які визначають своєрідність конкретних мов. Щодо так званих неповних (імплікаційних) універсалій, то М. М. Гухман вважає, що «не слід розглядати всі раніше наведені в літературі зразки стійких імплікацій як універсалії» [3, с. 22].

Отже, термін *неповна універсалія* є невдалим. Через обмеженість явищ, які позначені цим терміном, неможливо використовувати поняття «універсалія».

М. М. Гухман запропонувала у всіх подібних випадках використовувати термін *константа*. Це узуальна для різних мов ознака, не зумовлена ні генетичними, ні ареальними зв’язками.

Положення, яке безперечно є діахронічною універсалією, говорить про те, що всі мови змінюються залежно від змін суспільного існування їхніх творців та носіїв. У цій універсалії відображається одна з головних властивостей, одна з головних онтологічних характеристик мов. Водночас ця діахронічна універсалія виявляє шляхи вивчення різноманітних аспектів змін мови. Найбільш прямолінійний та чіткий прояв цієї діахронічної універсалії – у розвитку мови, у тих перетвореннях, які відбуваються в системі форм його існування. Оскільки сутність змін суспільного існування – розвиток, перехід від нижчих форм до вищих, та зміна мови, яка відображає процес суспільного розвитку, спричиняє наприкінці прогрес мови. Це друге твердження може розглядатися як повна діахронічна універсалія. Отже, згідно з твердженням М. М. Гухман, повні діахронічні універсалії – це головні положення історико-матеріалістичної теорії розвитку мови [2, с. 45].

Суперечність самого визначення універсалій, у якому фактично змішуються поняття нетипологічні, іноді – лінгво-логічні (понятійні категорії) та поняття типологічні (лінгвістичні універсалії), є причиною того, що до сьогодні робляться спроби визначити їхню суть.

Сучасний період розвитку світового мовознавства характеризується підвищеним інтересом до проблеми універсалій. Тлумачення мовних універсалій має, однак, двоїстий характер. Насамперед, до поняття універсалій включають абсолютні універсалії. Проте абсолютні універсальні якості окремо самі по собі ще не дають підстав для побудови ніякої типології, бо саме поняття загальної універсальності виключає поняття типової інваріантності. Навіть закономірні засоби вираження понятійних категорій у різноманітних мовах можуть бути виявлені тільки через вивчення типологічних імплікаційних універсалій. Лінгвістичні універсалії, що виражають різноманітні типи мовної одностайності, є типологічними поняттями, вивчення яких має велике теоретичне значення. Питання про співвідношення діахронічних універсалій з історичною типологією достатньо складне. Імовірно, що до діахронічних універсалій слід віднести нерівномірність темпів змін не лише окремих рівнів, а й окремих ділянок мовної системи. Спостереження універсальних, а тим паче константних категорій у різних мовах розкривають ніяк не тотожні, хоч інколи й схожі шляхи їхніх змін та розвитку. Отже, питання діахронічної універсалії потребує подальшого уточнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии / Гринберг Дж. // Новое в лингвистике. – 1970. – № 5. – С. 27–35.
2. Гухман М. М. Историческая типология и проблема диахронических констант / Мирра Моисеевна Гухман. – М. : Наука, 1981. – 247 с.
3. Гухман М. М. Лингвистические универсалии и типологические исследования / Гухман М. М. // Вопросы языкознания. – 1973. – № 1. – С. 3–16.
4. Гухман М. М. О содержании и задачах исторической типологии / Гухман М. М. // Всесоюзная научная конференция по теоритическим вопросам языкознания : тезисы докладов и сообщений пленарных заседаний. – М. : Наука, 1977. – 224 с.
5. Гухман М. М. Типологические исследования / Гухман М. М. // Теоретические проблемы советского языкознания. – М. : Наука, 1968. – 135 с.
6. Мещанинов И. И. Общее языкознание / Мещанинов И. И. – М. : Наука, 1940. – 468 с.
7. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / Мещанинов И. И. – М. : Наука, 1945. – 269 с.
8. Осгуд Ч. Меморандум о языковых универсалиях / Осгуд Ч. // Новое в лингвистике. – 1970. – № 5. – С. 33–37.
9. Серебренников Б. А. О лингвистических универсалиях / Серебренников Б. А. // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 3–17.

типов гендерного конфликта, а именно конфликт внутреннего характера как кризис женской самоидентичности, который характеризуется максимальным приближением к миру женщины.

*Романько В. І.
(м. Слов'янськ)*

ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ СТАНІСЛАВА ЖУКОВСЬКОГО

У сучасному літературному процесі одне із провідних місць займає поетична творчість Станіслава Жуковського, автора більш як півтора десятка збірок, близько двадцяти пісень, музику до яких створили такі відомі композитори, як Сергій Мамонтов, Олександр Рудянський, Донат Патрича та інші.

Літературознавці та критики, колеги по перу не могли бути байдужими до творчості талановитого поета – вони відгукнулися чисельними статтями, рецензіями. Про творчі здобутки поета сказали своє слово А. Кравченко 3, В. Косяченко 2, с. 72, В. Соболев 6, Л. Талалай 2, с. 71, В. Шептуха 7, а В. Романько присвятив йому літературно-критичний нарис «Освідчення в любові Станіслава Жуковського» 4. І все ж, вважаємо, що поезія поета-земляка ще недостатньо оцінена, мало проаналізована, а переважна більшість критичних статей носять поверховий характер.

У даній публікації ми звернемося до питання теоретико-літературних та художніх особливостей творчості Станіслава Жуковського – у критичній літературі воно ще не знайшло свого відображення.

Станіслав Жуковський вдало володіє різновидами віршованих форм: в його доробку ми зустрічаємо сонет і газель, рондель і октави, терцини і тріолети. Вірші донецького поета можна використовувати як наочний матеріал на лекційних та практичних заняттях зі студентами, на уроках у середній школі не тільки з метою ознайомлення аудиторії з широким діапазоном творчості поета-земляка, а й з питаннями теорії літератури, розкриття секретів поетичної майстерності.

Зупинимося на особливостях кожної форми вірша, які зустрічаються у С. Жуковського, з тим, щоб показати різнобічний талант поета, його працездатність, уміння знайти потрібну форму віршування.

На нашу думку, найбільше вдається Жуковському сонет. Як відомо, це вірш із 14 рядків, які римуються по відповідній схемі (вона може мати декілька варіантів). В українській поезії наш земляк продовжує славні традиції таких майстрів сонету, як А. Данте, Ф. Петрарки, В. Шекспіра, О. Пушкіна і своїх співвітчизників Д. Павличка, Р. Лубківського та ін.

озону” [1, с. 61]. Зоня сприймається Лесею як небезпека від початку їхнього знайомства, проте Леся наважується на складну гру із Зонею, на своєрідний двобій двох жіночих досвідів, двох традицій жіночої поведінки.

Пані Леся дізнається із анонімного листа про зраду свого чоловіка із машиністкою та вирішує з'ясувати з нею взаємини, – таким є сюжетний оберт дії у повісті “Кар'єра”. Вона приїжджає до Зоні, щоб поговорити із звабницею. Цей епізод розкривається як відкритий зовнішній конфлікт. Те, що тривалий час нуртувало душу Лесі, врешті, виходить на поверхню як страшне для неї самої звинувачення у зраді чоловіка та машиністки. Внутрішній конфлікт оприявлюється, промовляються всі звинувачення. Ірина Вільде дає змогу висловитись обом героїням, обидві розкриваються перед читачем, демонструючи два підходи до конструювання власної долі.

Якщо спочатку в повісті читач стикається зі стражданнями Лесі внаслідок підозри щодо ймовірних відносин між машиністкою та чоловіком, підозр, які виїдали, гнітили її душу, позбавляючи її можливості перебувати у власній патріархальній ідилічності, то після одержання анонімного листа Леся назавжди втрачає навіть сподівання на таку ідилічність. Оприявлення внутрішнього конфлікту символізує у творі смерть її патріархальної жіночої долі, перекреслення здобутого нею жіночого досвіду. Попереду на неї очікує нове життя, в якому вона не вміє жити, до якого вона не пристосована традицією свого виховання. Адже фраза у творі налаштовує читача саме на такі випробування Лесі: “...Леся усвідомила собі, що власне жертвою тієї боротьби впало і її сімейне щастя” [1, с. 77]. Отже, прихований внутрішній конфлікт Лесі, вийшовши на поверхню людських відносин, веде до нищення не тільки адвокатської справи Чуйгуків (адже Зоня прагне помінятися місцями з адвокатом), а й до важких випробувань сім'ї, настільки важких, що, можливо, вони її знищать.

Конфлікт внутрішнього характеру як криза жіночої самототожності представлений у новелах “Одного весняного вечора...”, “Кар'єра”, “Рожі” та ін. Цей тип гендерного конфлікту у творчості Ірини Вільде характеризується максимальним наближенням до внутрішнього світу жінки та прагненням заговорити від її імені, тож про всі перипетії конфлікту читач дізнається зазвичай від самої героїні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільде Ірина. На порозі [Текст] / Ірина Вільде. – К. : Державне видавництво «Художньої літератури», 1955. – 342 с.
2. Вільде Ірина. Незбагненне серце [Текст] / Ірина Вільде. – Львів : Каменяр, 1990. – 253 с.

В статті розглядаються особливості художественної конфліктології в малій прозі Ірини Вільде. Аналізується один из

10. Солнцев В. М. Универсальность и неуниверсальность синтаксических категорий и средств / Солнцев В. М. // Мещаниновские чтения. – М. : Наука, 1971. – 778 с.

11. Успенский Б. А. Проблема универсалий в языкознании / Успенский Б. А. // Новое в лингвистике. – 1970. – № 5. – С. 9–15.

12. Altmann G. Allgemeine Sprachtypologie. Prinzipien und Messverfahren / Altmann G., Lehfeldt W. – München, 1973. – 235 s.

13. Bach E. Universals in linguistic theory / Bach E., Harms R. – New York, 1968. – 253 p.

14. Chafe W. Meaning and the structure of language / Chafe W. – Chicago, 1971. – 203 p.

15. Greenberg J. H. The role of typology in the development of a scientific linguistics / Greenberg J. H. // Theoretical problems of typology and the Northern Eurasian languages. – Budapest, 1970. – 352 p.

16. Fillmore Ch. Universals in linguistics theory / Fillmore Ch. – New York, 1968. – 267 p.

17. Joos M. Reading in linguistics / Joos M. – Chicago, 1966. – 343 p.

18. Kurylovicz Y. Universaux linguistiques Preprints / Kurylovicz Y. // International journal of linguistics. – 1972. – V. 16. – № 3. – P. 30–37.

Стаття посвящена проблемам историко-типологических исследований в лингвистическом аспекте. Предпринята попытка уточнения и разделения таких понятий, как диахроническая константа и диахроническая универсалия в концепции М. М. Гухман.

*Орел А. С.
(м. Слов'янськ)*

СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИ ПРО ПРАСЛОВ'ЯНСЬКУ ФОНОЛОГІЧНУ СИСТЕМУ

Дослідження праслов'янської фонологічної системи є прямим продовженням студій протослов'янського фонологічного матеріалу. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, однією з найхарактерніших рис фонологічної системи взагалі є тенденція до усунення протиріч, що часто сприяє виникненню інших протиріч [3, с. 72]. На думку Ю. Я. Бурмистровича, праслов'янська мова наслідувала низку протиріч із протослов'янського періоду, що власне й стало поштовхом для подальших фонологічних змін.

Лінгвістичний аналіз поглядів учених на фонологічну систему праслов'янської мови майже не проводився, окремі коментарі наявні в роботах В. А. Глуценка [7, с. 160–161], Ю. Я. Бурмистровича [4;

5]. Отже, актуальність вивчення праць з фонології праслов'янської мови не викликає сумнівів.

Метою статі є лінгвістичний аналіз наукової спадщини вчених, які займалися дослідженням фонологічної системи праслов'янської мови.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) виділення основних концепцій у дослідженні праслов'янської фонологічної системи; 2) встановлення тенденцій та законів, які діяли в звуковій системі праслов'янської мови; 3) аналіз праслов'янських фонологічних процесів.

У статті застосовується актуалістичний метод.

Історико-фонологічне вивчення праслов'янської звукової системи, унаслідок складності історії зазначеної системи, вимагає чіткої періодизації. Так, з погляду Н. ван Вейка, вивчення історії праслов'янської фонологічної системи розпадається на два періоди: більш довгий і консервативний перший період та короткий і багатий на зміни другий [6, с. 293–313]. Дві великі епохи в розвитку праслов'янської фонологічної системи виділяв С. Б. Бернштейн [2, с. 51–52]. На його думку, першу епоху (до виникнення тенденції до відкритих складів) характеризує відсутність діалектного членування праслов'янської мови; другу епоху, коли проходить втрата закритих складів, характеризує діалектне роздроблення, що й спричиняється до розпаду праслов'янської мовної єдності на окремі слов'янські діалекти [там же]. У Ф. П. Філіна та Ю. Я. Бурмистровича дослідження праслов'янської фонологічної системи поділене на три періоди: ранній, середній та пізній [11, с. 99–110; 3, с. 72], кожен з яких характеризує низка фонологічних змін. В. К. Журавльов, згідно з власною теорією групофонем, поділив розвиток фонологічної системи праслов'янської мови на три етапи [8, с. 90–96]. Перший етап характеризується формуванням групофонем як фонологічних одиниць, на другому етапі відбувається генералізація системи групофонем та усунення залишків системи фонем, для третього етапу характерним є процес розпаду групофонем [там же].

Пошуки загальних тенденцій розвитку праслов'янської мови було відбито у фундаментальних ідеях історичної фонології, серед яких мовознавці відзначили тезу Н. ван Вейка щодо виділення основних тенденцій розвитку праслов'янської фонологічної системи (які були прийняті Р. Нахтігалом, А. Вайаном, А. Мартіне, Ф. П. Філіним та ін.), гіпотезу Р. О. Якобсона про складовий сингармонізм у праслов'янській мові тощо. [4; 8]. Синтез зазначених ідей дозволив наступним дослідникам відтворити цілісну картину розвитку фонологічної системи праслов'янської мови.

Отже, основними тенденціями розвитку праслов'янської фонологічної системи, як свідчить аналіз низки історико-фонологічних досліджень, є тенденція до палаталізації та до відкритих складів

новелі також використовується принцип контраверсійності, який вибудовується за рахунок двох протиставлених лейтмотивів. Глибоке внутрішнє переживання жінки, яке вона до того ж приховує, стає сюжетом новели.

Такі новели, де фактичну дію складає опис підсвідомих жіночих імпульсів, можна віднести до медитативних, зважаючи на рівень відтвореного переживання. А сама сюжетна модель таких творів із внутрішнім конфліктом жіночої самототожності повністю порушує класичний традиційний новелістичний сюжет та пропонує натомість незавершену, асоціативно відкрити (у сенсі теорії відкритого тексту У. Еко) структуру. Внутрішній конфлікт на основі жіночого переживання – це переміщення читача у сферу думок та вражень жінки та створення фемінного світу, маскулінний при цьому повністю знищується. Конфлікт жіночої самототожності не потребує присутності чоловіка у такому тексті. Його можна ідентифікувати як екзистенційно-гендерний конфлікт.

Часто такий конфлікт постає на основі жіночої емансипації. Такий тип конфлікту маємо в повісті “Кар'єра” (1938 р.) Ірини Вільде. Образ Зоні, символізуючи для Лесі крайню форму жіночої емансипації, викликає у неї неприйняття Зоні як особистості. Зоня всіляко демонструє власне нерозуміння поведінки Лесі: “Я ще не бачила жінки, якій би вийшло на добре тому, що була надто зразковою мамою чи дружиною” [1, с. 56]. Дівчина намагається вчити Лесю, як правильно жити за її, модернізованим, за своєю суттю – антипатріархальним, способом життя. Тож конфлікт між емансипованою та патріархальною поведінкою жінки постає у творі спочатку як зовнішній. Адаже в дію втягнені всі члени родини Чуйгуків та ще й прислуга. Провокаційні з боку Зоні запрошення Лесі до театру ліліпутів та на передвиборні жіночі збори натикаються на внутрішню неспроможність Лесі бути “активісткою”, породжують у її душі хвилювання за свій імідж у власному оточенні, вона міркує: “Одне може сьогодні Лесю сказати про себе: не була ніколи затурканою, обмеженою квочкою, за яку (Лесю знала про це) вважав її дехто з громадських діячок, втім і Зоня. Мала вроджену несміливість щодо справ, що лежали поза колом її інтересів або переходили межі її природних здібностей. Можна сказати про неї, що мала заглибоке, як на пересічну жінку, відчуття “свого місця” в житті” [1, с. 57]. Як бачимо з наведеного уривка, зовнішній конфлікт переростає у внутрішній, адже демонстративні заяви Зоні щодо Лесі викликають у останньої глибокі переживання, а надалі й стрес.

Поступово навколо уявлень про Зоню створюється певний ореол бунту, істерії, напруги тощо. Лесю зізнається сама собі: “Правда й те, що присутність Зоні відчувалася, як свого роду дразливий тягар. Ішов з неї якийсь неспокій, що каламутив атмосферу їх тихого сімейства. Здавалося іноді, що вся кімната сповнюється нервовим очікуванням, як димом. Було іноді враження, що якби Зоня встала і пішла собі, в хаті запахло б свіжістю

матеріального. За феміністичною теорією таке зіткнення двох жіночих досвідів обминути в одній родині неможливо, інша справа, яким саме чином кожна родина проминає цей випробувальний етап. Жіноча самототожність Ірки як закоханої відразу активізується та рівень її зростає. Марія й Ірка, незважаючи на відмінності у жіночому досвіді, не вступають у відвертий конфлікт та не втрачають довіри одна до одної. Перед читачем виникає, так би мовити, зразкове вирішення гендерного конфлікту родинного рівня.

До цього типу належить конфлікт у новелі «Рожі» (1936 р.). Криза жіночої самототожності проявляється у момент одержання жінкою квітів у подарунок та розгортається у площині любовного почуття. Чоловік надсилає жінці квіти, але вона вибухає обуренням: «...Як і що можна подумати про чоловіка, що сьогодні, в часи безробіття, голоду, переоцінки моральних цінностей, бунту й занепаду, тратить свій час, волю, думку на те, щоб жінці вислати кілька хворих рож?» [2, с. 138]. Бурхлива імпульсивна реакція жінки, замаскована під соціальну та морально-етичну оцінку, насправді є виявленням несправдження жіночого очікування – рожі прислав не той чоловік.

Скрізь у новелах Ірини Вільде, де на поверхню виходять імпульси жіночої душі, підсвідоме Его жінки, використовується лейтмотив як форма відображення стихійності, непідвладності жіночому керуванню цих первісних імпульсів. Тож у аналізованій новелі також присутні лейтмотиви: 1) лейтмотив хворих рож, який символізує несправджену надію жінки та 2) лейтмотив часу безробіття, бунту, розпачу, який розкриває жіноче хвилювання за того, іншого чоловіка, який жодних квітів не подарував. Фактично, динаміка сюжету у даному разі залежить від хитросплетінь цих двох лейтмотивів. Жіночий інстинкт кодований лейтмотивом – це особистий здобуток Ірини Вільде.

У цій новелі доволі сильне фемінне начало, яке й складає сюжетну основу, адже дії як такої у творі немає. Дією є духовне нуртування жінки від очікування уваги від того чоловіка, який цю увагу їй дарувати не бажає. Первісний імпульс сприйняття квітів жінкою (квіти неочікувані прийшли, квіти очікувані десь забарились) має суто фемінний сенс, обертаючись навколо теми вгамованого лібідо. Маргіналізована еротична тематика новели проступає як ланцюг асоціативних зрушень. У новелі «Рожі» відтворено, якщо бути точними, два імпульси: імпульс обурення на неочікуване та непотрібне та імпульс страждання від недержання очікуваного та потрібного. Обидва духовні порухи мотивуються підсвідомими бажаннями жінки та обидва є невиразними та неусвідомлюваними нею самою. Тому поривання жінки є суперечливими, з одного боку, вона бажає не бачити цих квітів, з іншого, – прагне засушити кожну пелюстку, якби тільки вона була принесена коханим. Звернімо увагу на ту закономірність, що і в такій маленькій за обсягом

(Н. ван Вейк, Р. Нахтігал та ін.), що на фоні визнання ідеї тісного взаємозв'язку приголосного й сусіднього голосного (сингармонізм) спричиняється до встановлення більш загальної «тенденції» до формування й розвитку системи групофонем у праслов'янській мові (В. К. Журавльов) [8, с. 90].

Відзначимо, що одним із засновників теорії силабем уважають Р. І. Аванесова [1, с. 288]. На особливу роль фонетичного складу (утворення силабем як складових одиниць) у праслов'янській мові періоду її розпаду вказував В. В. Колесов [10, с. 14–17]. Виникнення силабем на пізньому етапі функціонування праслов'янської мови певною мірою визнавав В. М. Чекман [12, с. 114]. Спираючись на погляди попередників, В. К. Журавльов висунув тезу про групофонемний склад фонологічної системи праслов'янської мови [8, с. 79–96].

На особливу увагу заслуговує теза В. К. Журавльова про те, що формування і розвиток системи групофонем (груповий сингармонізм) є тією загальною тенденцією, яка зумовила в праслов'янській мові розвиток тенденцій до висхідної звучності та до палаталізації [8, с. 90]. Роблячи такий висновок, В. К. Журавльов спирався на погляди А. Фурдаля щодо зв'язку тенденцій до палаталізації та до висхідної звучності, В. М. Топорова про необхідність пошуку «більш загальної тенденції, яка б «покривала» обидві тенденції Н. ван Вейка, а також – А. Мартіне, Р. Нахтігала, які розглядали закон відкритих складів як наслідок формування групового сингармонізму [там же].

Відзначимо, що В. М. Чекман «найбільш загальною закономірністю фонетичного розвитку праслов'янської мови» вважав усе ж таки виникнення тенденції до відкритості складу, водночас критикуючи погляди В. К. Журавльова щодо встановлення в ранній праслов'янській період тенденції до групового сингармонізму [12, с. 120–121]. Основним аргументом на користь цієї критики В. М. Чекман уважав відсутність позиційної палаталізованості та лабіовеляризованості приголосних (позиційна палаталізація та лабіовеляризація є початком розвитку групового сингармонізму) перед голосними переднього і заднього ряду в зазначений період розвитку праслов'янської фонологічної системи [там же, с. 96–97]. Дослідник уважав, що взагалі «взаємозв'язок групового сингармонізму з тенденцією до відкритого складу», що припускає низка мовознавців (А. Мартіне, Е. Петрович, В. К. Журавльов та ін.), для праслов'янської мови «є конструктором на дуже абстрактному рівні опису фактів історичної фонетики» [там же, с. 128].

Високо оцінив теорію групофонем Ю. Я. Бурмистрович, відзначивши, що вона «допомогла пояснити фактично всю історію фонематичної системи праслов'янської мови, зокрема й ті явища, які раніше поясненню не піддавалися» [3, с. 73]. Сутність теорії групофонем (за В. К. Журавльовим) полягає в наявності в праслов'янській мові таких

фонологічних одиниць рівня фонем (сполучення приголосного й голосного), які поєднуються спільною тональністю і функціонують в одному варіанті – дієзному або недієзному [9, с. 9]. Зближення тембру сусідніх звуків у межах групофонеми В. К. Журавльов, а за ним і Є. Х. Широкоград назвали груповим сингармонізмом, який є попередньою стадією формування складового сингармонізму в давньоруській мові [8, с. 88–89; 14, с. 79]. Відзначимо, що В. В. Колесов, досліджуючи систему фонем прасхіднослов'янського діалекту в складі праслов'янської мови, виділив закон складового сингармонізму як одну із загальних функціональних закономірностей зазначеного періоду [10, с. 13]. Проблема розрізнення понять групового та складового сингармонізму, як відзначив Ю. Я. Бурмистрович, є досить актуальною для сучасної історичної фонології [4, с. 24]. Адже, незважаючи на ґрунтовне дослідження Е. Петровича, яке присвячене визначенню сутності й особливостей складового сингармонізму в його відмінності від групового, здебільшого сучасні дослідники продовжують використовувати ці поняття недиференційовано [там же].

Ю. Я. Бурмистрович застосовував теорію групофонем В. К. Журавльова для побудови власної концепції. Тож, генезис групового сингармонізму в дослідженнях В. К. Журавльова та Ю. Я. Бурмистровича висвітлено поетапно. На першому етапі починається формування групофонем як одиниць рівня фонем [5; 8, с. 91]. До цього періоду віднесено й виникнення протетичних приголосних, які відрізняють слов'янські мови від інших індоєвропейських. На думку Ю. Я. Бурмистровича, виникнення протетичних приголосних починається ще в протослов'янському діалекті праіндоєвропейської мови. Описуючи генезис протетичних приголосних, В. К. Журавльов установив чіткі закономірності цього процесу, яких бракувало в попередніх гіпотезах (теорія хіату). Дослідник показав регулярність виникнення протетичного *и* перед *ū / ū, ṍ / ṡ*, протетичного *і* перед *ī / ĭ, ē / ě*, а також протетичного *h* перед *ā / ǣ*. Явище протези у свою чергу пов'язане з процесами делабіалізації голосних та лабіалізації (лабіовеляризації, за О. О. Шахматовим) приголосних, а також депалаталізації (дедієзації) голосних та палаталізації (дієзації) приголосних. Думка про паралельність цих процесів, за спостереженням В. А. Глуценка, була вперше висловлена О. О. Шахматовим, а пізніше А. Мартіне [7]. Отже, виникнення праслов'янських протетичних приголосних, на думку В. К. Журавльова, можна пояснити в межах теорії про відокремлення палатальної та лабіальної артикуляції (А. Мартіне, Е. Петрович) [8].

На другому етапі відбувається генералізація групофонем через втягнення поодиноких фонем до їх складу згідно з фонетичним законом чітко визначеної послідовності компонентів (квазіфонем). За

українських письменниць. Її проза ставала об'єктом досліджень літературознавців (М. Вальо, Р. Горак, М. Кодак, В. Качкан, Д. Павличко, О. Баган, В. Агеєва, С. Андрусів, Н. Мафтин, І. Захарчук та ін.), але гендерний тип конфлікту, а саме конфлікт внутрішнього характеру як криза жіночої самототожності в сюжетній моделі малої прози Ірини Вільде не був об'єктом дослідницької уваги. Сюжет як сфера жіночої персоналізації з його конкретною семантичною конфігурацією в малій прозі письменниці як теоретична проблема потребує осмислення і сприятиме новому прочитанню класичних текстів.

Як довела американський психолог Сандра Бем, створивши психологічну методику вимірювання маскулінності і фемінності, «Статеврольовий опис» (The Bem Sex-Role Inventory), деякі чоловіки і жінки постійно відстежують безліч аспектів власної поведінки з погляду міри його маскулінності або жіночності, у той час як для інших це не є надто важливим параметром, і вони просто намагаються реагувати на можливості або обмеження, що існують у тій чи іншій ситуації. Наслідками порівняння своїх характеристик та особливостей поведінки з нормативними моделями є усвідомлення невідповідності цим ідеалізованим еталонам. Значне відхилення реального уявлення про себе від нормативно заданого на рівні суб'єктивної свідомості може призводити до негативного самоприйняття і, як наслідок, до негативного ставлення до самого себе. У цій ситуації можливе виникнення внутрішньо особистісного гендерного конфлікту.

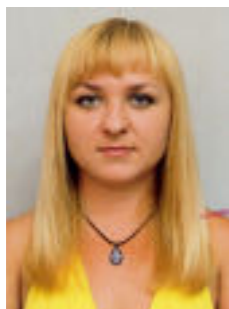
Перше зіставлення, яке робить у своєму житті будь-яка жінка – це зіставлення себе із власною матір'ю; і перший внутрішньо особистісний конфлікт, який переживає жінка – це конфлікт невідповідностей між донькою та матір'ю. Отже, одним із найбільш докладно проаналізованих у феміністичній критиці типів гендерного конфлікту є родинний конфлікт між матір'ю та донькою. Зазвичай проявлення такого конфлікту зумовлюється зростанням доньки та її прагненням протиставити власне жіноче світоспоглядання материнському та у такий спосіб пройти стадію самоідентифікації та гендерної соціологізації. Такий тип конфлікту представлений у низці ранніх новел Ірини Вільде, зокрема у новелі «Одного весняного вечора...».

У цьому творі конфлікт матері та доньки не є зовнішнім. Він проступає при зіставленні життєвих позицій двох осіб – матері та її доньки. Класифікуємо його як внутрішній через те, що ніяких видимих конфліктів у родині Марії немає, просто раптово виявляється, що її донька Ірка зовсім не схожа на неї та не прагне навіть до тих принципів життя, які вона пропагувала завжди. Якщо мати Марія все своє життя боролася за впорядкування та надання домівці певного ладу, все розраховувала та відстежувала, то її донька Ірка навпаки, не дотримується ніякого впорядкування та прагне віддаватися потоку почуттів, зневажаючи світ

ЛІТЕРАТУРА

1. Зборовська Н. Архетип Сатани в українському модернізмі кінця ХХ ст. (за повістю О. Забужко "Казка про калинову сопілку" та романом О. Ульяненка "Дофін Сатани") / Н. Зборовська // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : зб. наук. праць / ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. – Рівне, 2004. – Вип. ХІІІ. – С. 54–61.
2. Зборовська Н. Перцепція феміністки у західноєвропейському дискурсі та українському письмі / Н. Зборовська // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 53–62.
3. Ульяненко О. Богемна рапсодія : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 119–121. – С. 254–320.
4. Ульяненко О. Вогненне око : роман / О. Ульяненко. – К. : Укр. Письм-к., 1999. – 229 с.
5. Ульяненко О. Зимова повість : роман / О. Ульяненко // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С. 25–62.
6. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 159. – С. 3–69.
7. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 160. – С. 73–105.
8. Ульяненко О. Ірка / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – Червень. – С. 82–88.
9. Ульяненко О. Син тіні : роман / О. Ульяненко. – Тернопіль : Джура, 2006. – 204 с.
10. Ульяненко О. Сталінка ; Дофін Сатани : романи / О. Ульяненко. – Харків : Фоліо, 2003. – 382 с.
11. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : [навч. посіб.] / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ "Академія", 2008. – 248 с.

Автор статті на матеріалі произведений сучасного українського письменника О. Ульяненка розглядає різноманітні аномалії у героїв, пов'язані з еволюцією патологічного звернення. Об'єктом дослідження стали сексуальні відхилення, які ведуть до насильства та смерті.

*Карабьова А. А.
(м. Донецьк)*

КОНФЛІКТ ВНУТРІШНЬОГО ХАРАКТЕРУ ЯК КРИЗА ЖІНОЧОЇ САМОТОТОЖНОСТІ В СЮЖЕТНІЙ МОДЕЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІРИНИ ВІЛЬДЕ

Творчість Ірини Вільде все більше приваблює дослідників, оскільки вона є однією з найцікавіших, але «недооцінених» (О. Забужко)

Ю. Я. Бурмистровичем, це є законом внутрішньогрупової висхідної звучності, який під впливом генералізації групової трансформувався в закон внутрішньоскладової висхідної звучності, а вже потім у закон відкритих складів [3].

З функціонуванням описаних законів у фонологічній системі праслов'янської мови пов'язане формування складового сингармонізму. Усунення залишків системи фонем стало причиною таких явищ у фонологічній системі праслов'янської мови, як спрощення груп приголосних, випадіння j (\dot{j}), виникнення епентетичного l , носових голосних, монофтонгізація дифтонгів тощо [8, с. 92–95; 5]. Спираючись на погляди Н. ван Вейка, Р. Нахтігала, А. Вайяна, В. М. Чекман уважав, що зазначені явища треба розглядати в межах тенденції до відкритості складу [12, с. 145].

Так, спрощення груп приголосних, на думку В. М. Чекмана, Ю. Шевельова, ішло «на користь» наступного приголосного [12, с. 138–139; 13, с. 106–108], що підтверджує теорію групової фонемі, адже наступний приголосний був елементом групової фонемі.

Процес йотації В. К. Журавльов та Ю. Я. Бурмистрович визначили як утворення групової фонемі з палатальним приголосним j , нейтральним щодо диференціальної ознаки дієзності / проста тональність [8, с. 94; 3, с. 75–76]. На думку Є. Х. Широкоград, якщо j у групової фонемі знаходився після дієзного приголосного, відбувалася асиміляція j з перетворенням попереднього приголосного на палатальний [14, с. 78].

Інший погляд щодо зазначеного процесу мав В. М. Чекман. Найхарактернішою рисою йотаційних процесів, з фонетичного погляду, уважав В. М. Чекман, є їхня поетапність [12, с. 71]. Відмінності в етапах йотаційних процесів (виникнення гемінат або глайдів) залежать від фонологічного трактування йотових звуків (j або \dot{j}). Спираючись на погляди О. Брока, на думку якого для слов'янських мов основним йотовим звуком є \dot{j} , а також на результати досліджень проблеми появи l -епентези в праслов'янській мові, В. М. Чекман зробив висновок щодо відсутності j у праслов'янській фонологічній системі. Отже, В. М. Чекман відзначив, що, залежно від якості йотової фонемі (j або \dot{j}), йотація може бути асимілятивною (zj) або глайдовою ($z\dot{j}$) [там же].

З проблемою йотації тісно пов'язане виникнення l епентетичного в діалектах праслов'янської мови в таких сполученнях як $bl' < bj$, $pl' < pj$, $ml' < mj$, $vl' < vj$. На думку Ю. Шевельова, виникнення сполучень з палатальним l' властиве всім протоукраїнським, проторосійським та протобілоруським діалектам [13, с. 95]. Так, у разі випадіння j , що (за теорією В. К. Журавльова) знаходився в групової фонемі після проривного

приголосного, з'являється епентетичний *l*, який, на думку В. М. Чекмана, спочатку був палатальним (пор.: рос. *земля*, укр. *земля*) [8, с. 94; 12, с. 89]. Крім того, з типологічного погляду, розвиток м'якої епентези можливий лише за умов функціонування в мові інших палатальних звуків, тобто після процесів палатації або паралельно з ними [12, с. 89].

Утворення позиції нейтралізації після *j* та виникнення нейтральних групофонем (до яких належать і групофонеми з іншими палатальними приголосними), на думку В. К. Журавльова, яку підтримала Є. Х. Широкоград, стало причиною збігу голосних переднього і заднього ряду (*i / y; e / a*), а також дифтонгів, після *j* в одному із своїх варіантів [8; 14]. На думку В. М. Чекмана, конвергенція *a* та *e* відбувалася в праслов'янській мові внаслідок фонетичної близькості \bar{a} та \bar{e} (> \bar{e}) після розвитку протези *j* (традиційно – *j*) перед початковим \bar{a} [12, с. 9]. Є. Х. Широкоград вважає, що «після *j* голосні заднього ряду перетворилися на звуки переднього ряду» завдяки тенденції до палаталізації, яка в свою чергу є виявом більш загальної тенденції до групового сингармонізму [14, с. 78–79]. Отже, голосні фонем в складі нейтральних групофонем перестали розрізнятися за ознаками ряду.

Цікавою є гіпотеза В. К. Журавльова про функціонування в праслов'янській мові (в період до монофтонгізації дифтонгів) системи голосних фонем, яка є лінійною за своєю структурою [9, с. 8–9]. Дослідник постулював систему, що складається з двох голосних фонем, протиставлених за ознаками підняття та кількості (релевантні ознаки), які також виступають як дієзні / недієзні варіанти групофонем (темброві ознаки релевантні для групофонем в цілому) (можливість функціонування подібної системи вокалізму визнавали Ф. В. Мареш, М. С. Трубецькой) [там же].

Процес монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень завершив становлення групофонем у фонологічній системі праслов'янської мови. Докладне пояснення цього процесу за допомогою теорії В. К. Журавльова здійснив Ю. Я. Бурмистрович [3, с. 92–112]. Стягнення дифтонгів у монофтонги на користь другого елемента дифтонга Ю. Я. Бурмистрович пов'язав із законом висхідної звучності, згідно з яким найбільша звучність падає на останній елемент групофонем. Отже, перший складовий елемент дифтонга, передаючи свою складовість наступному нескладовому елементу, випадає з групофонем. Випадіння першого елемента дифтонга з перетворенням другого нескладового в складовий супроводжене в деяких випадках і зміною тональності, що спричиняє зміну тональності групофонем в цілому та виникнення різних рефлексів приголосних перед новими монофтонгами [там же].

У процесі монофтонгізації дифтонгів з'являються перші протиріччя в системі групофонем, які можна розглядати як передумови розпаду цієї

У романі “Богемна рапсодія” сновидіння головного героя, на думку Н. Зборовської, “тутим вузлом пов'язує ерос і смерть” [1, с. 174]. У якому “жінка постає страхотливою спокусницею, яка під оманливою красивою плоттю приховує свій смертельний лик ...” [1, с. 174]. Де потяг до жінки переростає у повільне крокування до власної смерті.

Частими у творах О. Ульяненка є описи злягань відразу після вбивства, як, наприклад, у романі “Дофін Сатани” – “... повернувся під ранок електричкою, спаливши забруднений кров'ю одяг... (в любаски (...)) зайнялися коханням, з червоним вином, при свічках...” [1, с. 252], або у творі “Знак Саваофа” – коли Ілона заледве дочекавшись як Андрій закінчить розчленовувати “четвірку” зайнялася із ним коханням.

У цьому творі згадується ще про зв'язок двох жінок відразу після телепередачі про страту людини “з усіма подробицями”. Тобто картини убивств, жорстоких знущань стають прелюдією до інтимних стосунків. Так, у романі “Вогненне око” автор описує сцени, де Родик займається коханням із дівчиною поруч із помираючою у сусідній кімнаті бабою. Спостерігаємо і масові сцени: “Злигувалися просто серед повалища та людського трупу...” [4, с. 12].

У романі “Вогненне око” вражає не стільки злочинне, але й сексуальне життя братів Роздайбідів. Їхня готовність злягатися будь-де і будь з ким, розкриває інтимне життя для загального огляду: “Тоді вони витягли доктора і його доньку. Доньку в нього на очах вони по черзі, а той по два, гвалтували, а потім повісили на старій груші” [4, с. 216].

Як бачимо, художня танатологія в О. Ульяненка замасковано пов'язується із сексуальністю: невдоволене еротичне почуття веде до гвалту, різноманітних сексуальних збочень (гомосексуалізм, лесбійство, педофілія, зоофілія). “Так незадоволені бажання роблять людину злою” [7, с. 27], “Банально, але в житті треба всього спробувати” [6, с. 79], – підсумовує письменник.

Гомосексуальний мотив, як правило, містифікується (“Син тіні”, “Дофін Сатани”, “Знак Саваофа”). Психопатологічний суб'єкт закохується в смерть, як у жінку, і патологія формується на основі естетизації “страхотливого”, а “решта – пустота, задрість і нічого нового” [7, с. 27].

Герої творів також задіяні як проникливі аналітики: пояснюючи свою злочинну діяльність, вони шукають для себе виправдання (Іван Білозуб).

Сцени жорстокого гвалту виражають не лише патологічну ненависть до жінки як до незвичайного іншого, як до ворожого іншого, але й до світу загалом, коли світ ідентифікується з Богом: “Світ і є Господом Богом” [71, с. 60].

Тема еротизації образу смерті є актуальною у творчості О. Ульяненка і потребує подальшого ґрунтовного дослідження у найближчих публікаціях.

дозволеність публічних будинків. У державі, в якій щойно відбувся переворот, де не закінчуються розстріли і на кожному будинку пишуть списки приречених до страти, у місті, яке “котилося в провалля”, питання про дозвіл публічних будинків виявляється першочерговим. І хоча Генерал піклується про відновлення церков, ці плани у нього лише поки у мріях, а от будинки розпусти вже почали свою діяльність.

О. Ульяненко засуджує явище проституції, але винними вбачає не стільки державний устрій, скільки бажання самих жінок – одних мати добрий заробіток, а інших “скуштувати забороненого”: “... за тими краденими документами дівчат – дорідних, ніжнотілих слов’янок – відряджали за турпутівками до Югославії: “там, дівочки, в магазинчиках поработасте”, – а там їх неждано-негадано перепродували за безцінь, за тамтешніми цінами, до Туреччини, до будинків розпусти та гаремів. (...) Дівчата... зникли майже безслідно. Або кінчали самогубством, або ж помирили від виснаження і наркотиків” [4, с. 196].

Не залишає поза увагою прозаїк і феномен спадковості – коли дівчатка крокують протореним материнським коротким шляхом – від “задоволення” до смерті.

Сексуальні наруги над жінками, описані, зокрема, у романі “Син тіні”, слугують своєрідним засобом вирішення чоловічих проблем. Наложниці і коханки, повії та добропорядні жінки змушені терпіти над собою знущання, щоб наостанок зронити звук – “м’який, теплий, відірваний вже від життя, звук, готовий померти, звук відданості” [9, с. 37]. Але іноді жінки вдаються і до рішучих дій – “Вчора ось тут п’яна Шурка Гаврилишинкова з сорок шостої квартири порубала Костю Слюсаренка” [9, с. 39].

Вбивчим, гіршим за смерть, для жінки постає вік. Такі метаморфози автор спостерігає, наприклад, на образі Люськи (“Син тіні”). Ще шістнадцятилітньою її “спробував” Геннадій Прокопович. З роками, віддавши свою молодість та красу отаким Прокоповичам, її стару та беззубу продавали за п’ятнадцять гривень. Вже нікому не потрібну її тримали лише з милосердя. Чимало ще таких доль проходить перед читачем у романі через будинки розпусти, які тримав Блох. Дівчат змушували “робити міньєт, коли вони справляли велику нужду, гвалтували на кермі, переодягали у чоловіків” [9, с. 38].

Пізніше письменник опише смерть Люськи під час пологів. Смерть страшну, бо ніхто не зважився допомогти цій жінці, не зважаючи на те, що декілька людей спостерігало за її конанням і чекали, “що воно буде”. А Люська так і залишилась лежати “задубіла на підлозі, з розкаряченими ногами, з мокрою головою дитини, що застрягла в проході” [9, с. 54].

Найбільшою покарою для доктора Оліховича стануть повідрізувані статеві органи (“Син тіні”). Автор відразу описує смерть цього чоловіка, бо навряд чи б він зміг подалі існувати без того, що ставило майже сенс життя цього “шістдесятилітнього естета”.

системи. За словами В. К. Журавльова, завершується дія тенденцій до палаталізації та до відкритих складів і реалізується можливість сполучення приголосних та голосних різної тональності в діалектах праслов’янської мови, що спричинило руйнування сингармонізму та розпад групофонем [9, с. 8–19].

Після монофтонгізації дифтонгів лінійна система вокалізму праслов’янської мови значно розширилася й утратила свою фонологічну стійкість, що спричинилося до низки змін [9, с. 10–11]. Уперше на асиметричність праслов’янської системи вокалізму після монофтонгізації дифтонгів звернув увагу Н. ван Вейк [6, с. 303]. Важливими для праслов’янської фонологічної системи видаються такі зміни, як збіг i_2 ($< ei$) з \bar{i} , унаслідок чого відношення $\bar{i} : \bar{i}$ замінилися відношеннями $i : \bar{v}$, а разом з ними й відношення $\bar{y} : \bar{y}$ змінилися на $y : \bar{v}$; заміна відношень $\bar{e} : \bar{e}$ на $\bar{a} : e, a \rightarrow \bar{q}$ [9, с. 11–12; 14, с. 79–80]. Щодо появи голосних \bar{v}, \bar{v} , то, наприклад, С. Б. Бернштейн відносив її до ранньої праслов’янської мови [2, с. 177–180]. Крім того, у системі вокалізму з’явилися нові диференціальні ознаки: лабіалізованість, носієм якої стала фонема u та назальність фонем e, a . Виникнення носових голосних a, e пов’язане з монофтонгізацією праслов’янських дифтонгічних сполучень an, un, en, in [12, с. 148].

На цьому етапі розвитку праслов’янської фонологічної системи у зв’язку з трансформацією кількісних відмінностей у якісні «диференціальна ознака довготи втрачає свою фонологічну актуальність», наслідком чого стало утворення єдиної системи вокалізму [9, с. 12–13; 14, с. 79]. На дефонологізацію ознаки часокількості після монофтонгізації дифтонгів указала Є. Х. Широкоград [14, с. 79]. За словами В. К. Журавльова, зникнення кількісних відмінностей із системи вокалізму зумовило розвиток тенденції до збільшення якісних відмінностей серед голосних, які раніше протиставлялися за довготою / короткістю (перехід $\bar{a} \rightarrow o$) [9, с. 13].

Крім того, зазначив В. К. Журавльов, «у зв’язку з об’єднанням в єдину систему попередніх коротких та довгих голосних вокалізм за ознакою розчину (повнозвучності) став, якщо не враховувати пару носових, п’ятиступінчатим» [9, с. 13]. На думку В. К. Журавльова, спрощення системи відбулося внаслідок збігу \bar{a} та \bar{e} , які були певним винятком у цій системі, адже розрізнявалися лише послідовністю диференціальної ознаки (послідовною зміною резонаторів: вузький – широкий) [там же].

У межах проблеми монофтонгізації праслов’янських дифтонгів, як відзначили В. М. Чекман, Ю. Шевельов, розглянуто також і питання про виникнення явища метатези плавних r, l у сполученнях $tart, tert, talt, telt$ [12, с. 148; 13, с. 123–125]. Традиційно послідовності фонем ar, al, er, el (у

Ю Шевельова, *oar*, *oal*, *ear*, *eal* [13, с. 122]) розглядали як дифтонгічні сполучення, а їх зміни в праслов'янській мові як певну монофтонгізацію (у Ю. Шевельова, «дифтонгізація» [там же, с. 123]) [2, с. 192–198; 3, с. 105–112]. Так, А. Мартіне, а слідом за ним і В. М. Чекман вважали явище метатези плавних наслідком руйнування праслов'янських складових сонантів *r°*, *l°* [12, с. 149–151]. Хронологічно, на думку В. М. Чекмана, явище метатези плавних можна віднести до «епохи занепаду закону відкритих складів» та падіння ерів, що відкидає припущення про зв'язок метатези з процесом монофтонгізації [там же].

Актуальною для сучасної історичної фонології є проблема визначення кількості палаталізацій, що були наявні в праслов'янський період. Виділення трьох палаталізацій задньоязикових приголосних у праслов'янській мові довго залишалося традиційним, загальноприйнятим поглядом (В. В. Колесов, Ю. Шевельов, С. Б. Бернштейн та ін. [10, с. 53; 13, с. 355; 2, с. 200–204]). Проте з розвитком історичної фонології, типології, історичної діалектології традиційна класифікація праслов'янських палаталізацій переглядалася й удосконалювалося. Цьому сприяли, по-перше, докладна розробка питань, пов'язаних з виділенням різних типів твердості / м'якості приголосних та фонологічна інтерпретація цих типів (М. С. Трубецької, В. М. Чекман, В. В. Колесов), по-друге, розрізнення відповідних фонологічних процесів в історії праслов'янської мови (палатації, палаталізації тощо (В. М. Чекман, Ю. Я. Бурмистрович).

Обґрунтованим, на наш погляд, є висновок Ю. Я. Бурмистровича про те, що «процеси, які торкнулися задньоязикових у праслов'янській мові, ніяк не вкладаються в прокрустове ложе трьох палаталізацій» [4, с. 21]. Сутність позиції дослідника можна сформулювати у вигляді двох тез: 1) розрізняючи палатальні та палаталізовані фонемі, слід «чітко розрізнявати й процеси, які їх породили, уважаючи, що палатальні звуки породжуються палатаціями, а палаталізовані – палаталізаціями» [там же, с. 14]; 2) і палатації, і палаталізації «можуть бути як перехідними, тобто з переходом звуків за іншими, крім тональності, ознаками в іншу якість, так і неперехідними, тобто без переходу звуків за іншими, крім тональності, ознаками в іншу якість» [там же, с. 20]. Спираючись на ці висновки, Ю. Я. Бурмистрович створив нову класифікацію зазначених процесів для праслов'янської мови. Було виділено першу й другу перехідні палатації, першу й другу неперехідні палаталізації, а також першу й другу перехідні палаталізації [там же, с. 21].

Отже, досліджуючи зміни в історії праслов'янської фонологічної системи, мовознавці намагалися встановити основні тенденції та закони її розвитку. Так, уточнюючи та синтезуючи досягнення попередників, В. К. Журавльов висунув гіпотезу про виникнення в праслов'янській фонологічній системі загальної тенденції до формування й розвитку

насолоджуючись дійством та повільною смертю: “Вистрелив прямо в груди. Здорово. Дірка як у вулику. Кровищі-то...” [10, с. 349].

У романі “Знак Саваофа” письменник розкриває гомосексуалізм серед ченців. Авакумій схиляє більш слабкого Зосима до статевого акту: “Бо в любові немає гріха... все, що є, то від нього, від Господа нашого...” [6, с. 349]. Але під час однієї із таких сцен раптовим свідком стає одна із черниць. Щоб зберегти свою таємницю Авакумій вбиває її. Таким чином, смерть сестри Акіньї автор протиставляє похитливим ченцям, як смерть безневинної жертви: “... і перш ніж вона встигла щось пролепетати, карк її хряснув, голова безпомічно, як у курки, повисла на шії Зося... вона сіпається на підлозі, у густій калюжі світла, гребеться ногами, а над нею сопить жерлами ніздрів Авакумій, харчить разом з Акіньєю” [6, с. 27].

Н. Зборовська вважає, що у сексуальному бажанні Білозуба проглядає також нестримне чоловіче бажання володіти світом, підкорити його своїй волі. (...) статевий акт перетворити у справжнє вбивство і насолодитися своєю повною владою. (...) У свою чергу зустрічне жіноче бажання також провокує до вбивства, оскільки вбивця прагне утвердити єдине право на сексуальне бажання – право чоловіка [1, с. 59–60]. Дійсно, наведемо декілька прикладів із твору: “йди... я вже готова... Він піднімає шматок артамури, з усієї сили заганяє їй між ноги. (...) Він розвертає її до себе, обличчям, продовжуючи водити арматурою, наче прутнем, туди-сюди” [10, с. 268]; “І ударив жінку в живіт ножом. Навалився, взяв її, вірніше спробував... жінка перетворилася на великого червоного від крові черв'яка. Але він все ж таки надушив її, взяв у крові, як розпанахану рибину. Коли закінчив, то жінка була ще живою” [10, с. 136].

“Повинна бути жінка, яку Іван Білозуб повинен був не захотіти вбити після статевого акту”, – пише Н. Зборовська [2, с. 58]. І ця жінка Ліліт – “Романтична, багата, красива – інший світ. Такою красивою печально жити. Але він візьме її до себе, закриє двері того світу, і вони справді можуть бути щасливими” [10, с. 369]. Але крім Ліліт, Іван Білозуб не вбиває ще одну жінку – Ольку Пінчукову, бо вона “рятувала чоловіка-вбивцю від внутрішнього страху, що час від часу накочувався на його психіку” [2, с. 60].

Звичайним, буденним явищем на сторінках творів О. Ульяненка постає і проституція. Перед нами розкриваються історії величезної кількості “повійок”. Письменник розрізняє героїнь за віком, освітою, причинами занепаду, місцем “роботи” та тією метою, яку вони переслідують. Для їх назви автор використовує як літературні так і народні назви. З особливим натхненням він описує повій “дорогого гатунку”. Нерідко вони стають або головними героїнями, або допомагають глибше розкрити психологію центральних образів. Це, наприклад, Ліліт (“Дофін Сатани”), Лізка (“Син тіні”), Ілона (“Знак Саваофа”).

У романі “Зимова повість” О. Ульяненко піднімає питання про

в очах ледь-ледь пульсує страх, ще трохи б'ється, але життє виливається в небо кудись наче..." [8, с. 87].

"Гомосексуалізм – один із улюблених мотивів прозового письма О. Ульяненка; розгортання його в романі чимало додає до розуміння чоловічого світу. Схиляння перед сексуальною силою в Івана іде в парі з пригніченою гомосексуальністю. Іван Білозуб представлений Ульяненком як сексуальна особистість", – зазначає Н. Зборовська [2, с. 57].

Іван Білозуб ("Дофін Сатани") деякий час мешкає разом із гомосексуалістом Річчі. Останній був закоханий у Йвана, але стосунків між ними письменник не описує. Крім того, Річчі боявся Івана й допомагав йому в розчленуванні трупів.

Іван патологічно не міг терпіти збоченців. А тому звістка про зібрання гомосексуалістів на Льва Толстого розпалює його уяву. О. Ульяненко описує як він повільно, не поспішаючи втілює свій задум. Із знанням своєї справи збирає речі, перед початком вбивств фотографується, а потім смакує склянкою пива.

Для стороннього глядача Іван у цей момент – людина, яка відпочиває. Жоден рух чи дія не видають у ньому вбивцю. А коротка фраза "Скоро буду. Чекайте" [10, с. 348] налаштує швидше на коротке розлучення і повернення з приємним сюрпризом, аніж звістку про страшні злочини.

Якось людина намагається зашкодити намірам Івана, пробуджуючи у нього співчуття до тих людей, яких він іде убивати: "Зупинись! Що поганого зробили ті люди? Вони й так потерпають від усіх, від всього; вони самі по більшості потерпають від цього" [10, с. 348]. Але він як завжди впевнений у "благородстві" свого задуму.

Автор не подає нам точної кількості загиблих, але за описом зовнішнього вигляду і стану Івана, здогадуємося про їх кількість. Ось яким змальовує письменник у цей час Білозуба: "Він повернувся під ранок. Геть виснажений. Сів на дзигликові, звисивши на колінах руки. Його тіпало, гладким чолом цибонів струмочками піт..." [10, с. 349].

Короткі речення, якими охарактеризовано дії Івана, розкривають перед нами впевнену в собі людину, яка не втратила над собою контроль і добре розуміє ситуацію. А вислів "жоден м'яз не спотворив його обличчя", ще й людину, яка звикла до таких видовищ.

Вражає та відстороненість від подій, з якою повідомляє Іван про вбивство: "Кажуть, хтось повбивав людей на Льва Толстого... В туалеті ..." [10, с. 349]. Але подробиці, з якими він описує подальшу звістку, видають у ньому саме того, хто це вчинив: "Скрізь багато крові та лайна і всякого там ..." [10, с. 349]. Остаточо підтверджує цю думку і той запах, який він приніс із собою: "Від нього несло креозотом, сечею та лайном" [10, с. 349].

На останок він убиває і Пахноцького. Ніби за один раз вирішивши викоренити явище гомосексуалізму. Це вбивство він розтягує в часі,

системи групофонем (групового сингармонізму). Незважаючи на неоднозначні оцінки, які одержала теорія групофонем В. К. Журавльова в лінгвістичній літературі, визнаємо, що з її появою стало можливим говорити про фонологію праслов'янської мови як самостійну наукову дисципліну. З поширенням тези про важливість послідовного розрізнення палаталізованих і палатальних фонем, а також відповідних процесів палаталізацій та палатацій (М. С. Трубецької, Р. О. Якобсон, В. М. Чекман, В. В. Колесов та ін.) з'явився й новий погляд на сутність відповідних праслов'янських процесів (Ю. Я. Бурмистрович). З процесом монофтонгізації дифтонгів завершується дія тенденції до палаталізації та до відкритих складів, що спричиняється до руйнування сингармонізму, розпаду групофонем та виділенню у фонологічній системі окремих підсистем вокалізму й консонантизму (В. К. Журавльов).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесов Р. И. Из истории русского вокализма. Звуки *i* и *y* / Аванесов Р. И. // Из истории отечественной фонологии / Реформатский А. А. – М. : Наука, 1970. – С. 278–299.

2. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков : в 2 т. / Бернштейн С. Б. – М. : АН СССР, 1961. – Т. 1. – 1961. – 350 с.

3. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.

4. Бурмистрович Ю. Я. Найти пропавший век!: Очерки по истории славянского исторического языкознания : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного ун-та, 2006. – 59 с.

5. Бурмистрович Ю. Я. Роль теории групофонем В. К. Журавлёва в изучении истории фонематической системы праславянского языка / Бурмистрович Ю. Я. // Журавлёв Владимир Константинович. Теория групофонем: Развитие группового сингармонизма в праславянском языке. – М. : Изд-во ЛКН, 2007. – 128 с. (Лингвистическое наследие XX века). – С. 3–17.

6. Ван Вейк Н. К истории фонологической системы в общеславянском языке позднего периода / Н. ван Вейк // Slavia. – Praha, 1950. – Ročník XIX, sešit 3–4. – S. 293–313.

7. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства

ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

8. Журавлєв В. К. Группофонема как основная фонологическая единица праславянского языка / В. К. Журавлєв // Исследования по фонологии / отв. ред. С. К. Шаумян. – М. : Наука, 1966. – С. 79–96.

9. Журавлєв В. К. Из истории вокализма в праславянском языке позднего периода / Журавлєв В. К. // Вопр. языкознания. – 1963. – № 2. – С. 8–19.

10. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка : учеб. пособие для вузов / Колесов В. В. – М. : Высш. школа, 1980. – 215 с.

11. Филин Ф. П. Образование языка восточных славян / Филин Ф. П. – М. ; Л : АН СССР, 1962. – 294 с.

12. Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция / Чекман В. Н. – Минск : Наука и техника, 1979. – 216 с.

13. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.

14. Широкоград Є. Х. Фонема /ā: a/ у системі вокалізму давньоруської мови початку XI століття / Широкоград Є. Х. // Вісник Харк. ун-ту. – 1974. – № 109. – Вип. 9. – С. 76–83.

Проведен лінгвоісторіографічний аналіз робіт сучасних лінгвістів, котрі присвячені проблемі дослідження фонологічної системи праславянського мови. Виділені основні тенденції та закони розвитку праславянської звукової системи, встановлена взаємозв'язок між ними.

*Кольга Ю. І.
(м. Слов'янськ)*

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ В МОВОЗНАВСТВІ XIX ст. – ПОЧАТКУ XX ст.

Проблему діалектного членування прайндоєвропейського мовного простору можна поділити на два аспекти – теоретичний і практичний. Перший полягає у з'ясуванні методів, прийомів та процедур дослідження історії індоєвропейських мов, другий – у результатах застосування відповідних методів. При цьому не завжди теоретичні твердження лінгвістів минулого передують їх практичним розробкам: часто сучасним історіографам мовознавства доводиться аналізувати емпіричний матеріал спадщини учених XIX – поч. XX ст. для того, щоб визначити у руслі яких

“У завершенні статевому акту Білозуб відчуває власне приниження”, – пише Н. Зборовська. “Натомість вбивство жінки, що не стане свідком статевому “приниженню”, підносить чоловічу силу і владу над задоволенням, яке загрожує потенції влади, оскільки бажання володіти протилежно виснаженню, спустошенню й безсиллю, всьому, що приносить сексуальна насолода”, – підсумовує дослідниця [2, с. 55].

Патологічне кохання, яке призводить до смерті, розкривається у творах О. Ульяненка в різних варіаціях та мотивах. Так, у романі “Дофін Сатани” зґвалтування і вбивство дівчинки постає причиною помсти: “Потім на очах матері він зґвалтував дівчинку. Він псотив її скільки міг, доки внизу не зачвиркало, як у горщику з рідиною. (...) Дівчина очуляла і почала кричати. (...) Іван взяв на кухні сокиру і двома ударами розколов їй череп” [10, с. 359].

Героїня з роману “Вогненне око” в “... шаленому нападі ревності заколола вилами чоловіка” [4, с. 27]. Надмірне зацікавлення жінками легкої поведінки також коштує життя: “Лізка віддавалася Саїдові зі знанням справи... (...) вистрелив між ноги арабу, що стояв до мене обличчям і намагався взяти за шкірки... не встиг навіть нічого зрозуміти, тримався цупко, продовжував всаджувати у Лізку, і мені довелося... увігнати у потилицю кілька куль...” [9, с. 157–158].

Чималу кількість загиблих у творах письменника становлять жертви сексуальних забаганок збоченців: “Тоді він ударив – найбільшим – ножом по шиї ... кров з розрубаної артерії зафуркала на підлогу. Іван засопів, збудився: наскочив ззаду...” [10, с. 139]; “Негр оглушив її дубцем і, хриплячи, накинувся на непритомну” [4, с. 192]; “поліцаї тягли за ноги мертвого педераста, розтягуючи кров і мізки по асфальту” [4, с. 54].

У маргінальному середовищі, яке досліджує О. Ульяненко, герої живуть за своїми особливими законами. І відмова від інтимних стосунків часто веде до загибелі: “забили п'ятнадцятилітню білявку, тоненьку, хвору на лейкемію Лору, яка не захотіла лягати в ліжку з дільничним” [4, с. 77].

В оповіданні “Ірка” О. Ульяненко описує сцену зґвалтування дівчини. Наркотичне та алкогольне сп'яніння лише підсилюють сексуальне бажання. А відмова і спроба втечі, розпалюють у Федьки інстинкт чоловіка-мисливця. Він вже не здатен адекватно сприйняти ситуацію, вбачаючи перед собою лише один об'єкт для задоволення пристрасті. Тому поведінка Ірки не тільки обурює його, але й підсилює потяг мати її будь-яку ціну.

Перед читачем стрімкоподібно проходять картини гвалту та насильницької смерті дівчини. Її життя стало забаганкою для хвилиного задоволення сексуального бажання: “Вона падає. Федька скорпіоном налазить на неї, – його кошлате тіло накриває Ірку. Руки тремтливі, слизькі і мокрі зривають купальник. Вона виборсується і б'є його коліньми у груди. Федір накриває її вдруге. (...) а вона лежить з роззявленим ротом, а

*Тетяна Н. М.
(м. Слов'янськ)*

ЕРОТИЗАЦІЯ ОБРАЗУ СМЕРТІ У ПРОЗІ О. УЛЬЯНЕНКА

Олесь Ульяненко – один із найяскравіших прозаїків постмодерного періоду. Провідними у його творчості постають мотиви патологічної смерті, гіперболізація різного роду збочень і аномалій. Художня манера митця характеризується стильовим еkleктизмом, але демонічний містицизм смерті наближає прозу письменника до натуралізму.

О. Ульяненко неодноразово звертається до зображення фізіології, патології, соціальної некрофільії, зокрема, на сторінках романів спостерігаємо досить відверте змалювання фізіологічних та сексуальних явищ. Він прагне правдиво відобразити психіку маніяків, різноманітних сексуальних збоченців. З цією метою прозаїк надає перевагу “фактам з натури”, поступово розгортає психологічний механізм, який запускає той або інший патологічний вчинок. Задля художньої достовірності письменник вдається до глибинного аналізу, намагається не відступати від психологічних закономірностей, глибоко проникаючи у психіку маніяка та змальовуючи різноманітні аналогії, пов'язані з еволюцією патологічного збочення. Як відзначає Р. Харчук: “Загалом, творчість О. Ульяненка видається перехідною від неомодернізму, в центрі якого знаходиться люмпен, блакитний світ, збочення, психологічні відхилення, злочини, до масової літератури на цю тему” [11, с. 96].

Мета статті – дослідити причини та наслідки патологічної сексуальності героїв у творах О. Ульяненка, адже Ерос і Панатос тісно пов'язуються у його творчості. І як пише в одному з перших романів сам письменник: “ми всі летимо на змаланим крилі над жабкою країни... любов... любов... любов... смерть, смерть... смерть над поруйнованими могильними плитами...” [4, с. 51].

Тема еротизація образу смерті у творчості О. Ульяненка у своїй сукупності не досліджена. Наукові розвідки стосуються лише окремих творів. Так, наприклад, патологічну сексуальність героїв на матеріалі роману “Дофін Сатани” досліджує Н. Зборовська [1], [2]. Зокрема, вона зазначає, що центральною в цьому романі є проблема чоловічого бажання, котра тісно пов'язана з проблемою жінки в чоловічому світі. “Вбивцю з роману Ульяненка спокушають вибрані жінки... із власним почуттям сили, яких він ставить у повну залежність від свого бажання, щоб почувати себе чоловіком, що не лише подолав суперника, а й завершує жіноче життя: не дає їй права мати ще когось – після себе” [2, с. 54].

лінгвістичних напрямків вони працювали.

У мовознавстві ХХ ст. було написано чимало праць присвячених проблемі членування праїндоевропейської мовної області у працях учених ХІХ – поч. ХХ ст. Але спеціальних праць, які б узагальнили погляди учених зазначеного періоду на цю проблему в сучасній лінгвістиці бракує, це й обумовлює **актуальність** дослідження.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму. Для того, щоб уникнути модернізації поглядів учених минулого у роботі використано актуалістичний метод [1].

Метою статті є огляд наукових праць присвячених проблемі діалектного членування праїндоевропейської мовної області у мовознавстві ХІХ – поч. ХХ ст.

Для досягнення мети має бути вирішені такі **завдання**: 1) з'ясувати які методики моделювання історії індоевропейських мов використовували лінгвісти ХІХ – поч. ХХ ст.; 2) визначити перспективи дослідження.

Видатний німецький індоевропеїст Вальтер Порциг зазначав, що складна проблема історичних взаємин мовної спільноти та народу ще не постала перед наукою середини ХІХ ст. Учений стверджував що нові народи виникали тільки тоді, коли частини корінного народу покидали батьківщину й десь у чужих краях розросталися в особливі народи. Таке уявлення про «розподіл народів» лежить вже в основі легенди про побудову Вавилонської вежі [9, с. 32]. Учені почали робити сміливі висновки про переселення народів в історичні та навіть доісторичні часи, спираючись при цьому майже виключно на мовні дані. Це зводилося до спроб визначити на основі взаємовідношень між мовами послідовність їх виділення з первинної спільноти. Здавалося ймовірним, що такі відгалуження мов у свою чергу розпадалися на самостійні мовні спільноти. Проблемами спорідненості індоевропейських мов займалися Ф. Бопп, А. Ф. Потт, К. Цейс, Я. Грім, А. Шлейхер та ін., але їх уявлення визначалися переважно історичною традицією, а не проникненням у характер мовних зв'язків [там же, с. 32–35]. Незважаючи на те, що традиційно компаративісти визнають автором теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера, В. Порциг зазначає, що саме Е. Лотнер раніше від А. Шлейхера запропонував «родовідне дерево» індоевропейських мов. Але лише А. Шлейхеру довелося створити кінцеву форму вчення про «родовідне дерево» [там же, с. 36–39]. Так, А. Шлейхер формулює свою теорію, провідну роль у якій відіграє поняття прамова. Згідно з цією теорією, усі мови, які походять з однієї прамови, утворюють мовний родовід (або мовне «дерево»), яке ділиться на мовні сім'ї («гілки»). Мови, які виникли з прамови першими, А. Шлейхер називає мовами-основами. Мови-основи диференціюються в мови, мови – в діалекти, а діалекти – у піддіалекти. На основі цієї градації А. Шлейхер подає модель розвитку індоевропейських мов за аналогією до схеми «родовідного дерева» людей

або тварин. У цій схемі за допомогою діаграми графічно вимальовується весь шлях розвитку індоєвропейських мов. Загальний стовбур (індоєвропейська) розщеплюється спочатку на дві головні гілки-мови: перша гілка – слов'яногерманська, яка пізніше розділилася на германську та слов'яно-литовську; друга гілка – аріо-греко-італо-кельтська розділилася на греко-італо-кельтську та арійську, яка в свою чергу дала греко-албанську, італо-кельтську та арійську, яка довгий час залишалася нерозчленованою. Пізніше слов'яно-литовська розділилася на слов'янську та литовську, арійська – на іранську та індійську, а італо-кельтська – на кельтську та італійську.

Ця теорія пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом поступового діалектного дроблення прамови (дивергенції) і представлена у вигляді схеми, яка нагадує гіллясте дерево. Загальний стовбур відображає «первинний організм» – прамову, який спочатку розвивався, удосконалюючи та збагачуючи свої регулярні симетричні форми. Далі стовбур розпадається на гілки, які відображають уже перехід від розвитку та вдосконалення прамови до «історії» та «розпаду». Внаслідок різних звукових змін виникають місцеві наріччя, які поступово втрачають первинну простоту та лад. Подальший розподіл великих гілок на менші та їх розгалуження супроводжувались «псуванням» мовної матерії та об'єднанням флексій, але при цьому гілки, які віддалені географічно від первинної прабатьківщини (місця помешкання найдавніших носіїв спільноіндоєвропейської прамови), відрізняються найсуттєвішими змінами, відхиленнями від давнього типу; гілки, які менш віддалені від первинного стовбура, більше подібні та виявляються більш архаїчними [1, с. 15–18].

А. Шлейхер стверджував, що чим далі на схід мешкає народ, тим більше давніх рис зберігає його мова, і чим західніше помешкання народу, тим більше новоутворень вміщує його мова і тим менше зберігається у ній давніх рис. Відповідно слов'яно-германці раніше за всіх почали своє переселення на захід. Крайньою на сході серед індоєвропейських мов була давньоіндійська, і тому санскрит А. Шлейхер визнавав мовою найбільш близькою до індоєвропейської прамови [там же]. Учений вдається до моделювання історичного співвідношення між мовами, яке він визначає на основі того, наскільки кожна гілка зберегла риси індоєвропейської прамови. Щонайменше риси прамови збереглися в слов'яно-германських мовах. Виходить, що група населення, яка говорила на цих мовах, відокремилася раніше за всіх, а за нею відокремилась і греко-італо-кельтська група.

За В. Порцигом, Х. Ебель (1861) вже по-іншому уявляв собі картину членування індоєвропейської спільноти. Зокрема, він вважав суттєвим те, що кожна мова мала двобічні зв'язки, таким чином утворюючи ланцюг взаємозв'язків. Подібну думку про «безперервний ланцюг специфічних

загальнонародні струни великої думки, заговорили до читача, змусили його пережити і трагедію Аглаї Федоренко, і щастя Наталки Верковичівни, і вагання та роздуми Зоні Янович. До її героїнь читачі прикладали найніжніші порівняння й епітети. Вони бачили їх чистими, мов лілеї, пишними, мов квітка лотосу. З ними нерозривно бриніли мелодії «Місячної сонати» Бетховена, «Колискової» Чайковського, романсів Шумана. Читачі називали героїнь Кобилянської гірськими орлицями, цвітом і красою Буковинської України, дорогими товаришками. У кожному з своїх героїнь Кобилянська вклала частинку себе, свого я. І так пішли в парі – письменниця і її героїня: горді й людяні, мужні й ніжні, щирі й вірні в коханні, послідовні в боротьбі, талановиті в праці, земні й замріяні, гарні, як природа, що породила і випестила їх, схожі на молоду Ольгу Кобилянську.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Жінка автор у колоніальній літературі / Забужко О. // Українська мова і література. – 2003. – Ч. 10. – С. 3–11.
2. Зборовська Н. Жіноче письмо на порубіжжі віків. Леся Українка. Оксана Забужко / Зборовська Н. // Слово і час. – 2004. – № 2. – С. 32–38.
3. Зборовська Н. На карнавалі мертвих поцілунків : феміністичні роздуми / Зборовська Н., Ільницька М. – Л. : Літопис, 1999. – 336 с.
4. Зубрицька М. Феміністична теорія та критика / Зубрицька М. // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 2001. – С. 660–661.
5. Кобилянська О. Твори : в 5 т. / О. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1963. – Т. 5. – С. 455.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Моног. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Павличко С. – К. : «Либідь», 1999. – 316 с.
7. Таран Л. Соломія Павличко. Дискурс особистості / Л. Таран // Жінка як текст. – К. : Факт, 2002. – С. 53–58.
8. Яценко Т. Проза О. Кобилянської – найяскравіша модель раннього українського модернізму («Людина») / Яценко Т. // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 3. – С. 17–20.

В статті розглядається проблема фемінізму в українській літературі кінця ХІХ в. – початку ХХ в. Феміністичні проблеми стають в початку ХХ в. центром літературної, журналістської дискусії, обговорюються в різних аспектах. В своєму творчестві О. Кобилянська відкрила основні психоідеологічні проблеми, характерні для модернізму.

відігравав більшу роль, ніж зовнішній, нарешті, це була проза, що ілюструвала й обстоювала нові ідеї, зокрема ідеї емансипації і фемінізму.

Ольга Кобилянська стала першим психологом в українській прозі. Її психологізм був нерідко сентиментальним, мелодраматичним, навіть манірним. Однак вона ж першою в українській традиції торкнулася сексуальності. Її героїні свідомі чуттєвості, потреб тіла, які можуть суперечити проблемам духу, вимогам інтелекту. Так, Олена Ляуфлер з «Людини» виходить заміж не з любові, а з матеріальної скрути, проти своїх феміністичних принципів, однак її обранець, молодий лісник, приваблює її фізично. Вона усвідомлює принаду чоловічого тіла і свій потяг до нього. Інтерес до фізичного боку почуттів мотивований загалом фемінізмом. Серед законних та органічних прав на почуття та задоволення від фізичного зв'язку з чоловіком. Для психолога Кобилянської це процес у душі жінки (усвідомлення свого потягу до чужого тіла, сексуальний контакт, бажання фізичного відчуття) є надзвичайно цікавим. Фемінізм руйнує святенництво і заглядає туди, куди народник дивитися боїться.

Кобилянську вабила романтична надлюдина, але в баченні письменниці вона була, безсумнівно, жінкою. У перших повістях усі чоловіки, за винятком Марка (найменш окресленої постаті), є здебільшого негативними персонажами. Ця негативність походить передовсім з безхарактерності, слабкості волі.

Висновки. Ольга Кобилянська була великою прихильницею фемінізму, авторкою феміністичних повістей «Людина» (1895 р.), «Царівна» (1896 р.) і ряду оповідань, які своїми сміливими ідеями та пристрастями викликали шок у її пуританського оточення. Радикально феміністичних поглядів і у творчості, і в особистому житті дотримувалась дочка Олени Пчілки Леся Українка. На переломі століть Ольга Кобилянська та Леся Українка своїми феміністичними творами модернізували, інтелектуалізували та лібералізували українську культуру, поширивши її дискурс нечуваними до того темами, зокрема такими, як жіноча сексуальність і свобода поведінки та вибору.

Нічого подібного в українській літературі більше не повторювалось. Феміністична традиція в ній зникла аж до 90-х років ХХ століття, хоча жінки-письменниці залишились.

Ольга Кобилянська відобразила вихід на історичну сцену жінок, яких Елейн Шовалтер у своїй монографії називає «новими». Про них мало відомо, але і Анна Павлик, і доктор Софія Морачевська, і письменниця Наталія Кобринська були такими жінками.

Кобилянська була видатним людинознавцем, і тому героїні її творів, вихоплені з життя, осяяні світлими ідеалами, розкрили перед читачем широкий світ людських почуттів, прагнень і жадань, порушили

мовних зв'язків» висловлював у 1859 р. А. Пікте. Х. Ебель, незалежно від цього, аналізуючи всі існуючі теорії класифікації індоєвропейських мов, зазначав, що такі переходи є фактом існування спільних рис давньогрецької з азійськими мовами, спільнослов'янської з іранськими. Члени мовної сім'ї, що межують, постійно приєднуються один до одного: італійська – до грецької, литовська – до спільнослов'янської, німецька – до литовсько-слов'янської. Оскільки кельтська займає центральну ланку в цьому ланцюзі, пише учений, то вона пов'язана, ймовірно, як з італійською, так і з германською мовами. Це положення доводиться шляхом підрахування лексичних відповідностей між кельтською і кожною з цих мов: кельтська однаково наближена як до латинської, так і до німецької мови, тоді як грецька і литовсько-слов'янська більш віддалені від неї. Х. Ебель також вказав на такі мовні факти, як наявність у кельтській, спільнослов'янській і германській мовах деяких дієслівних префіксів, які мають перфективну здатність, та присутність іменників жіночого роду з основою на *-o-* у латинській та грецькій мовах, але відсутність у кельтській. На основі цього Х. Ебель робить важливий висновок, що для того, щоб забезпечити більшу вірогідність досліджень, треба створити «географію звуків» [9, с. 38].

Отже, як зазначає В. Порциг, Х. Ебель став, не усвідомлюючи і не розголошуючи цього, автором такої теорії членування індоєвропейської мовної області, яка не співпадала з ученням А. Шлейхера про «родовідне дерево» індоєвропейських мов та народів [там же, с. 39].

Відзначаючи великий вплив А. Шлейхера на європейське мовознавство, В. Порциг зазначає, що поряд з тим його теорія не розглядалася як щось безсуперечне. Поряд зі схемою «родовідного дерева» залишалася в силі ідея Ф. Боппа про зв'язок балтійських та слов'янських мов з арійськими та висунута Е. Лоттнером теорія європейської мовної єдності [там же, с. 40].

В. Порциг пише, що тільки Й. Шмідт, розвиваючи думки Х. Ебеля, протиставив теорії «родовідного дерева» власну точку зору на взаємозв'язок та членування індоєвропейських мов. Піддаючи сумніву саму думку про роз'єднання мов узагалі та стверджуючи їх взаємозв'язок, Й. Шмідт відмовляється від схеми «родовідного дерева», замінюючи її уявленням про хвилі, які, розповсюджуючись концентричними колами, за ступенем віддалення від центра поступово слабшають. Разом з тим В. Порциг зазначає, що, говорячи про хвильові кола, Й. Шмідт мав на увазі індоєвропейські мови, а не окремі мовні явища, як це стали тлумачити пізніше [там же, с. 41–42]. Чіткі межі індоєвропейських мов історичної епохи, які доводять вірогідність теорії «родовідного дерева», виникли, на думку Й. Шмідта, тільки в результаті зникнення перехідних діалектів.

Уже в давні часи, за Й. Шмідтом, виникають паростки окремих наріч у вигляді різних звукових переходів у спільній мові, нових звуків і т. под.

Ці початки зі свого центра розповсюджуються на сусідніх територіях, на зразок того, як розходяться, наприклад, хвилі від кинутого у воду каменя. Чим далі водяні кола відходять від центра, тим стають слабкіші; так і новоутворення мови втрачають своє забарвлення, стають чимраз блідішими, віддаляючись від центра свого виникнення. У другому центрі може з'явитися інша особливість, в третьому – третя і так далі, і всі вони також розійдуться, скажімо, концентричними колами, і стануть дедалі слабшими, віддаляючись від центра, де вони вперше з'явилися. Розповсюджене коло однієї мовної риси легко могло перетинатися з таким же колом другої, третьої і так далі, і кола різних особливостей у своїх частинах могли легко зливатися; при цьому чим ближчими були центри виникнення тієї чи іншої мовної особливості, тим більший ареал вони займали одне в одному. Так, на початку в індоєвропейській мові виникли основні наріччя, між ними утворилися зв'язки, проміжні наріччя. Й. Шмідт стверджував, що між усіма сучасними мовами індоєвропейської сім'ї існують зв'язки, які не дають змоги виділити ту чи іншу мову в окрему групу, а всі ці мови – ланки одного ланцюга. Індоєвропейська мова ще на своїй прабатьківщині розпалася на багато різних наріч, причому між основними наріччями були проміжні. Пізніше ці проміжні мови зникли [1, с. 18–21].

Навколо теорії Й. Шмідта розгорнулася полеміка. В. Порциг порівнює вплив самої «хвильової» теорії з кинутим у воду каменем, від якого навколо розходяться хвилі [9, с. 42]. Серед критиків «хвильової» теорії виступали А. Фік та ін. Основні заперечення критиків зводилися до таких тверджень: якщо діалектні переходи індоєвропейської мовної області ще можна розпізнати в мовах історичної епохи, то ці мови зберегли своє первинне розташування одна відносно іншої. Тоді й довжина всієї мовної області не могла суттєво змінитися. Здається, неможливо пояснити фактичне розповсюдження індоєвропейських мов, не припускаючи переселення народів на великі відстані та зрушення у їх відносному розташуванні. Таким чином, «хвильова» теорія виходила з передумов, які суперечать історичним фактам [там же, с. 42–43]. Захищаючи свої положення, Й. Шмідт доводить, що стан, який, на його думку, існував в індоєвропейській мовній області, часто зустрічається і в історичні часи [там же, с. 45].

Учений В. Порциг визнає правомірність висновку Й. Шмідта, який стверджує, що значна за своїм обсягом цілісна мовна область природно є такою, як запропоновано з точки зору «хвильової» теорії. Але питання саме в тому й полягає, чи представляли собою індоєвропейські мови в їх історичному аспекті таку нормальним шляхом розвинуту область [там же].

У праці В. Порцига представлені також модифікації «хвильової» моделі в працях А. Мейє, Дж. Бонфанте та ін.

У праці В. Шмідта з історії німецької [11] мови зазначається, що

сатира, і "вона", що є водночас актором, глядачем і автором, з'єднуються в оргіастичному упокоренні порізно інакших світів – природного і культурного. Діонісійство їхнє має два варіанти – "чоловічий" і "жіночий". Перший – "сатирівський", оргіастично-діонісійський, власне хоровий. Інший – "жіночий" – це діонісійство, що має в собі "єднальний" мотив.

Фальшивість культури опадає разом із занепадом волі дівчини – "вона втратила всю свою волю", – пише Кобилянська. – Легкий, непевний усміх заграє на її лиці, що біле, мов сніг, хилилося все нижче й нижче, і, піддаючись власті незвісної сили, вона зсунулася поволі, мов зломлена пальма, і майже безтямки на землю..." [5, т. 1, с. 417]. Природа запанувала над людьми, зносячи перешкоди цивілізації і відчуження. Символізація пристрасті завершується втаємниченим і переможним "усміхом" природи – вітально-еротичною метафорою всесвіту: "осліплюче і немов упоєне побідою, заблисло сонце на заході пишним золотом, й ніжно-ясні облаки навколо нього перемінилися в яркий червоний жар" [5, т. 1, с. 419].

Персонажі О. Кобилянської проектують своє життя естетично, отже, розігрують власне життя, будучи в цьому сенсі учнями Заратустри. У цьому сенсі всі персонажі Кобилянської, які тужать за своїм творчим зверненням, приналежні до артистично-аполонівського світу життєбудування й творчості. Починаючи з "Природи", її героїня виходить поза сферу чистої природи, базованої на діонісійстві, і вступає у сферу культури. Жінка і культура – такий новий контекст, який Кобилянська вводить у свою творчість.

Можна вважати ситуацію "Природи" віддзеркаленням актуальної на той час у німецькому суспільстві проблематики "нової моралі", себто сексуальної свободи жінки. Однак у "новій жінці" Ольга Кобилянська відкриває не лише чуттєвість і сексуальність, але і її культуротворчу, аполонічну форму. Концепція фемінної "вищої" культури проявляє суперечності національно-культурної реальності, зокрема, її провінційність, а також здійснює критику національної культури в аспекті кризи статі. Варта уваги та обставина, що наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття відбувається естетизація і навіть еротизація понять нації та культури.

«... Меланхолійний сум, що вибитий на всім, що нагадує отсей нещасний народ...» [5, с. 42] відбивається на героїні оповідання «Природа». Іншою стороною цієї слабкості був сексуальний потяг до сили, так само притаманний цій героїні. Вона захоплювалася фізичною силою, хоча і не мала її сама, зводила її майже в культ: «у неї багато значила фізична сила і тілесна краса, і хоч вона рідко кого «любила», та все ж таки були їй милі гарні, кріпкі люди» [5, с. 43].

Перші класичні повісті Кобилянської «Людина» і «Царівна» започаткували новий етап української прози. Це була проза із життя середнього класу, крім того, психологічна проза, у якій внутрішній сюжет

Природа для Кобилянської означала передусім самодостатність і навіть смиренність у повтореннях циклу народження і смерті. Така несвідомість прочитується у вродженій свободі гуцулів та одвічному ритмі життя пралісу. Інакше бачать природу "цивілізовані" люди, які вносять у неї свої цілі і цінності, а то й перекладають на неї власні комплекси та бажання. Особливий цинізм ховається, зокрема, за "добропорядністю" і культом "здоров'я", витвореними цивілізацією і культурою в поглядах на статево "природу". Такою "природою", окрім прадавнього лісу, є зокрема, "мужик" (селянин) у сприйнятті Кобилянської-письменниці. "Лиш мужик однаковий. Який був учора, такий і нині, таке й завтра жде його. Він – природа. Враз з нею він розвивається, процвітає, плодить, в'яне, скидає осінні листя... далі гасне... він природа..." [5, с. 455]. "Він боїться поступу. З поступу сягає щось за його традицією, у котрій знаходить він також несвідомо опору, і хоче його *винищити – перетворити*" [5, с. 455]. Проти такої безцільності бороняться "вибрані" культуротворчі героїні Кобилянської ("Природа", "Царівна", "За ситуаціями"), які прагнуть надати сенсу власному існуванню, присвоїти творчий інстинкт природи, що завжди "стремиться" ("*Там велике матеріальне... там духовне... а всюди вона є – існує – стремиться*") [5, с. 249].

Відтак у "Битві" народжувалася трагедія цивілізованого, механізованого й знелюдненого у своїй природній (жіночій) праоснові світу. "Вища" культура спрямована на майбутнє, живлена індивідуальною волею, свідомо модельована, несе в собі імпульси творчості. Кобилянська буде називати ці дві іпостасі природи "мужичою" та "вищою" культурами.

Перша з них асоціюється з "грубою" природою (остання протистоїть автентично народній культурі і є швидше продуктом масової культури, колонізаційною імітацією автентичності), а також цивілізаторською патріархальністю, що може набувати форми культури маскулінної.

Інший тип культури – "вищої" – недвозначно ототожнюється письменницею з модернізмом і фемінністю. Прикметно, що носіями культурної сфери (і, зокрема, "вищої" культури) стають у неї жінки, натомість природну сферу уособлюють чоловіки.

Драма "нової жінки" О. Кобилянської виростає з перетворення естетичного споглядання на діонісійське дійство, з якого, зрештою, народжується аполонівська формотворчість. Це своєрідна варіація Ніцшевого "народження трагедії з духу музики", лишень у Кобилянської смисл трагедії інший, оскільки йдеться про народження "нової жінки", що є результатом перетворення "природи" й "культури" в моменті екстатично-оргіастичного злиття статей. У Кобилянської ідеться про нове бачення жінки, а саме – її втілення, демеланхолізацію, розрив із материнським полем, і, отже, про вихід її у сферу культури (індивідуальності). Отож діонісійсько-аполонівська ілюзія не випадково зринає при аналізі "Природи". Там гуцул, який уособлює природу та виконує роль хору й

першою серед провідних теорій, в основу яких покладено питання розпаду первинної прамовної єдності та її подальшої диференціації, є теорія «родовідного дерева» А. Шлейхера. Цю теорію визнала переважна більшість дослідників. Разом з тим вона з самого початку викликала цілий ряд зауважень. Зокрема, на думку критиків, вона виявилася недостатньою, щоб пояснити подальші відношення індоєвропейських мовних груп, що в схемі А. Шлейхера розташовувалися далеко одна від одної, як, наприклад, індійська, іранська та балто-слов'янська. Другою теорією, яка вважалася довгий час базовою в розв'язанні даного питання, була «хвильова» теорія Й. Шмідта. Новаторство цієї теорії полягало в тому, що вона передбачала діалектні відмінності вже в індоєвропейській мові. Слід зазначити, що це не суперечить тим спостереженням, які було зроблено з урахуванням даних сучасної лінгвістичної географії. Однак, на думку В. Шмідта, «хвильова» теорія є недостатньою для того, щоб чітко описати споріднені відношення індоєвропейських мов. Проблема полягає в тому, що ця теорія є дуже схематичною, оскільки не бере до уваги факти з історії носіїв мови. Окремо автор розглядає також теорію субстрату та діалектно-географічний метод [там же, с. 25–27].

У праці «Вопросы изучения родства индоевропейских языков» (1955) А. В. Десницька приділяє значну увагу проблемі діалектного членування індоєвропейської мови; докладно розглядає полеміку, яка склалася між прихильниками зазначених теорій, і робить глибокий аналіз цих теорій з позицій сучасної компаративістики. Дослідниця зауважує, що ще П. Ф. Фортунатов підкреслював складність цих питань і зазначав, що не можна шукати в «спільноіндоєвропейській» мові такої єдності, яка б виключала існування діалектів [3, с. 152].

Модельовання процесів послідовного діалектного дроблення первинної мовної єдності, на думку А. В. Десницької, повно відбилося вже в шлейхеровській схемі «родовідного дерева» [там же, с. 153]. Інша схема «родовідного дерева», яка була висунута пізніше А. Фіком (1873), не могла задовольнити дослідників порівняльної граматики, хоча принципово теорія утворення мовних груп шляхом послідовних процесів діалектного дроблення в більшості не викликала заперечень [там же]. Виступивши з гострою критикою шлейхеровської і фіковської схем «родовідного дерева», Й. Шмідт показав неспроможність виділення окремих гілок мов та протиставлень мовних єдностей, підтвердив наявність двобічних (і більше) зв'язків, які не можна зводити до прямолінійної схеми «родовідного дерева» [там же, с. 155].

Й. Шмідт протиставив моделі «родовідного дерева» схему поступових, непомітних переходів між діалектами, які не мають чітких кордонів всередині великої області поширення індоєвропейської лінгвістичної спільноти. Однак ця схема, за А. В. Десницькою, також має свої недоліки: вона відірвана від будь-яких уявлень про реальні

можливості історичного розвитку народів, які говорять (і які говорили колись) на індоєвропейських мовах. Недарма коріння «лінгвістичної безперервності» або «географічного варіювання» походять, як зазначав Г. Шухардт, з поглядів А. Шлейхера [там же, с. 156–157].

Головними перешкодами до появи науково обґрунтованої, історичної класифікації індоєвропейських мов, на думку А. В. Десницької, були і є: 1) брак необхідних даних, пов'язаний з тим, що протягом кількох тисячоліть багато індоєвропейських мов поступово зникали, асимілювалися в процесі схрещення з спорідненими й неспорідненими мовами. При цьому необхідно враховувати не тільки давні генетичні зв'язки між існуючими в історичні епохи індоєвропейськими мовами, але й можливість зв'язків, які виникали внаслідок економічного, культурного та політичного спілкування племен і народів, носіїв індоєвропейської мови у різні епохи історії; 2) хронологічний розрив між початком появи писемності на окремих індоєвропейських мовах, що виникає при спробах окреслити історико-генетичне співвідношення мовних груп у складі індоєвропейської спільноти [там же, с. 157].

Модель «родовідного дерева», як підкреслила А. В. Десницька, не могла подолати ці труднощі, бо не враховувала всієї складності проблеми. Звідси вчений робить висновок, що недоліками теорії «родовідного дерева» є: 1) неврахування можливостей історичної взаємодії між окремими групами індоєвропейських мов, які первинно були не тільки генетично споріднені, але й зближені на базі схрещення; 2) протиріччя з конкретним лінгвістичним матеріалом, на що справедливо вказував Й. Шмідт [там же, с. 159].

Однак і «хвильова» модель не внесла чогось суттєвого в розв'язання проблеми процесів утворення споріднених мов. Більше того, «вона навіть не могла відігравати роль робочої гіпотези, тому що зовсім обходила питання про те, якими могли бути реальні історичні умови того поступового поширення діалектних ознак, результатом якого виявилось виникнення окремих індоєвропейських мовних груп» [там же, с. 157]. «Хвильова» теорія з самого початку привносила в мовознавство історично безпідставне уявлення про поширення єдиної індоєвропейської спільноти на великій території, передбачаючи вже для глибокої давнини існування якогось «народу», що для епохи первіснообщинного ладу буде зовсім «немислимим постулатом» [там же, с. 162]. Й. Шмідт представляє виникнення та поширення новоутворень у мовах як повільний процес без будь-якого зв'язку з реальними змінами в житті суспільства. Питання про виникнення діалектів в цій теорії підмінене питанням про виникнення окремих діалектних особливостей, поширених сіткою непомітних переходів, зовсім незалежно від реальних умов існування суспільного колективу як однієї великої нерозчленованої єдності, що поширена на великій території [там же].

спрямований на підрив патріархальної культурної системи. Гендерні дослідження передбачають студії над різноманітними аспектами жіночої та чоловічої відмінності: над особливостями мислення, поведінки, психології, мови, творчості. Практично – це пошуки нових підходів у відображенні чоловічого та жіночого культурного досвіду, у розумінні проблеми взаємодії характеру і статі, мови і статі тощо. Методологію феміністичних досліджень відзначає передусім радикальність, оскільки така методологія виходить із принципу гендерної асиметрії, маскуліної культурної домінації, зауважують Н. Зборовська та М. Ільницька [3, с. 234]

Фемінізм виходить із усвідомлення нерівноправного представлення чоловічого та жіночого досвіду в культурі людства. Феміністичний світогляд покликаний розбудити жіночу активність, спонукати «слабку» стать стати сильною і дієздатною до духовної свободи. Отже, фемінізм як жіночий рух мав об'єктивні причини своєї появи, що були сильнішими від нашої волі, то закономірно, що й з'явиться можливість розв'язати «трагічний конфлікт» між жіночим природним обов'язком і правом жінки як вільної людини.

Героїні багатьох творів тих років описуються в оточенні книг, у прагненні до знань, у труді на благо суспільства. Особливо багаті такими образами твори О. Кобилянської. Виступаючи носієм "нової" моралі, культивуючи тип "нової" людини, модерне мистецтво стає будівничим "нових" цінностей. І творчість О. Кобилянської з її індивідуалізаційним устремлінням стає моделлю творення нової культури. Модернізм літературний (від фр. Moderne – сучасний, найновіший) – загальна назва різноманітних напрямів у літературі й мистецтві кінця XIX – початку XX століття – набуває у цьому зв'язку ознак явища культурного. Ідеал "великої індивідуальності", який "хатяни" нав'язували до творчості О. Кобилянської, ставав феноменом культурно-національним, моделюючовиховним. У власній творчості вона розгорнула основні психоідеологічні моделі, характерні для модернізму, такі, як *естетизм, індивідуалізм, міфологізм, фемінізм*. Та, може, найважливішими естетико-творчими принципами виявилися її автобіографічність та відкритість у зображенні жіночої чуттєвості, включно з сексуальними перверсіями.

Упродовж 1895–1897 років були оприлюднені три новели Кобилянської – "Природа", "Битва" і "Некультурна".

Ці три новели лягли на модерністичне тло тогочасної європейської, і, зокрема, німецької літератури. У новелі "Битва" бачимо картину того, як "живе, страждає, обливається кров'ю кожне дерево, до якого доторкнувся ненаситний погляд або грубі руки" "цивілізатора"-гвалтівника, зазначає Т. Яценко [8, с. 20]. У новелі такий "цивілізатор" дивиться на незаймано цнотливий праліс так само, як на гуцулів – дітей гір і на жінку-гуцулку, а саме – підкорюючи цей маргінальний часопростір природи і статі, колонізуючи своїм поглядом або жестом.

підкреслює, що воно «з-посеред слов'янських – вирізняється, либонь, чи не найдавнішою і найпотужнішою традицією» [1, с. 7].

Метою статті є: дослідження особливостей українського фемінізму на матеріалі літературної спадщини О. Кобилянської. Однією з причин недостатньої популярності українського фемінізму, як сучасного, так і початку ХХ століття, попри його значущість, відчутну вагу, криється, очевидно, у певному ігноруванні вітчизняного досвіду фемінізму як ідеології, суспільного руху й особливо художньої практики. Між тим для нього характерна наявність особливо гармонійного поєднання суспільного начала і творчої практики з національною ідеєю просвітництва. Якщо філософські узагальнення внаслідок недосконалого науково-теоретичного простору не так виразно задекларовані, то все ж вони не лише іманентно наявні, а й виходять далеко за межі гендерних позицій, знаходячи естетичне увиразнення в художніх текстах.

Отже, однією з проблем, які ми розглядаємо в нашому дослідженні – це проблема зображення жінки в українській літературі II пол. ХІХ – поч. ХХ століття, трактування письменниками цього часу призначення та ролі жінки в суспільному та політичному житті та її перевтілення.

Виклад основного матеріалу. Фемінізм як ідеологія, організований жіночий рух і зріла культурна традиція, виник в Україні у 80-х роках ХІХ століття. Це загальновідомий факт української літературної історії.

Феміністичний дискурс ось уже більше століття відтворює новий образ жінки. У феміністичному проекті пояснюється минула дефективність жінки не як природна даність, а як власне сконструйоване явище, зазначає М. Зубрицька [4, с. 605] Традиційна культура досить довго контролювала «природне життя жінки», не допускаючи її в інтелектуальний світ. Недаремно лише наприкінці ХІХ століття жінки повноцінно стали включатися в систему освіти, що було закономірним результатом боротьби жінки за рівні права.

Людина в усіх сферах життя стоїть перед проблемою вибору: ідеалів, професій, місця роботи і проживання, шляхів і темпів професійно-кваліфікаційного росту, форм суспільно-політичної й культурної активності, оточення для спілкування, супутника життя тощо. Самореалізація не може бути скінченою. Починається самореалізація із соціального самовизначення і продовжується до кінця життя людини. Основними моментами самореалізації є усвідомлення образу свого «Я», пошук і вибір ідеалу, цінностей.

Професійна самореалізація спеціалістів – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності й розвитку професійно вагомих якостей згідно із зовнішніми соціальними вимогами, умовами професійної діяльності й особистості програми розвитку.

Літературний фемінізм – це особливий критичний дискурс,

Недоліком «хвильової» теорії А. В. Десницька вважає також те, що вона по суті знімає питання про діалектну своєрідність окремих частин індоєвропейської мовної спільноти, які стали в подальшому основою утворення мовних груп [там же]. «Хвильова» теорія не отримала розвитку в працях самого Й. Шмідта, який в наступних працях з порівняльної граматики дотримувався загального напрямку досліджень у цій галузі. У цілому, дослідниця акцентує на тому, що в працях з порівняльної граматики індоєвропейських мов кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. протиріччя точок зору з питань утворення індоєвропейської спорідненості, загострене у полемічній роботі Й. Шмідта, було загладжуване (К. Бругман та ін.) [там же, с. 165].

Проте А. В. Десницька підкреслює, що «хвильова» теорія, незважаючи на її недоліки, безсумнівно, сприяла подальшій розробці теоретичних основ порівняльно-історичного мовознавства, загостривши увагу на необхідності більш глибокого трактування питань індоєвропейської мовної спорідненості. Визначивши факти часткових відповідностей та розходжень між різними групами індоєвропейських мов, «хвильова» теорія сприяла більш докладному вивченню складних відношень, які об'єднують між собою окремі частини індоєвропейської єдності. З появою робіт Й. Шмідта питання про діалектну диференціацію індоєвропейської мовної області були невід'ємною частиною порівняльно-історичних досліджень фактів мовної спорідненості [там же, с. 162–163].

А. В. Десницька приділяє увагу аналізу А. Лескіним «хвильової» теорії. Відкидаючи значну частину аргументації Й. Шмідта, А. Лескін усуває протиріччя між самою ідеєю поступових переходів, які супроводжували початкові моменти утворення діалектних відмінностей, і теорією новоутворення діалектів та мов шляхом розділення, припускаючи шмідтовську «безперервність» лише в дуже вузьких межах – виключно для епохи перебування «індоєвропейців» на порівняно обмеженій території прабатьківщини [там же].

А. В. Десницька підкреслює, що уявлення про поступове дроблення правомовної єдності у зв'язку з переселенням окремих груп населення, які говорили спільноіндоєвропейською мовою, з давньої «прабатьківщини» на нові території, що лежить в основі теорії «родовідного дерева», не суперечить історичній концепції новоутворення племен та племінних мов шляхом розділення. Це розумів і П. Ф. Фортунатов [там же, с. 157–158].

Практика дослідницької роботи в області індоєвропейстики, на думку А. В. Десницької, показала, що порівняльно-історичне мовознавство не може обходитися без схеми дроблення мовних єдностей, хоча й конкретне застосування цієї схеми при спробах класифікації мов має свої недоліки, які обумовлені слабкістю історичної бази [там же, с. 166].

У новішій праці [4] А. В. Десницька визначає важливість порушення проблеми діалектного членування індоєвропейської мовної спільноти.

Перші кроки порівняльного мовознавства супроводжувалися створенням спрощених схем поступового діалектного дроблення первинної єдності, в основі яких лежала «наївна аналогія з розростанням та розгалуженням стовбура дерева, а також наївна впевненість у тому, що застосування методики реконструкцій до відомих фактів історично засвідчених мов дає можливість відтворити повну і одноманітну картину мов» [там же, с. 5–6].

Уже в 70-і роки XIX століття була висунута «хвильова» теорія, яка стала антитезою концепції послідовного розщеплення прамов. В основі нової концепції лежала нав'язана діалектологічними спостереженнями ідея про те, що давня індоєвропейська мовна область, подібна до області розповсюдження будь-якої живої мови, представляла собою лінгвістичну безперервність, яка перехрещувалася в різних напрямках численними лініями розповсюдження окремих діалектних ознак [там же, с. 6]. У подальшому мало місце не тільки протиставлення цих двох концепцій, але й їх примирення. Розширення кола досліджуваних матеріалів безпосередньо показало, що в період перед розпадом індоєвропейська прामова не становила єдиної мовної системи, але виступала у вигляді групи більш-менш близьких один до одного діалектів, які мали як спільні, так і відмінні риси [там же].

А. В. Десницька підкреслює, що застосування деяких понять та прийомів з лінгвістичної географії, а зокрема методу виведення ізоглос, розкрило перед порівняльною граматику нові перспективи дослідження проблеми давніх зв'язків між спорідненими мовами [там же]. Про важливість розгляду діалектних відмінностей індоєвропейської епохи говорив ще А. Мейє. Багато нез'ясованого залишається як у галузі членування окремих мовних спільнот у межах індоєвропейського лінгвістичного ареалу доісторичної епохи, так і навколо питань відносної хронології досліджуваних мовних фактів [там же, с. 7].

У межах проблеми хронології індоєвропейських мов А. В. Десницька називає комплекс питань, пов'язаних з періодизацією розвитку самої індоєвропейської спільноти, з визначенням відносного ступеня архаїчності або консервативності структур окремих мов незалежно від часу їх писемної фіксації [там же, с. 6–7]. Ці питання ще чекають свого вирішення.

Пильна увага компаративістів, які займалися питаннями історичної класифікації індоєвропейських мов, починаючи з А. Шлейхера, до фонетичних та морфологічних явищ зумовлена тим, що тут ідеться про основні конститутивні ознаки мовних структур, які склалися в давнину [там же, с. 18–19].

Аналіз експланаторних можливостей обох теорій у межах більш загального питання «Методика лінгвогенетичних досліджень» здійснює Г. А. Климов [5, с. 9–33].

Як одне з центральних методичних понять у порівняльно-історичному мовознавстві Г. А. Климов розглядає поняття прамови, або

Започаткування українського фемінізму як руху належить Наталії Кобринській (1855–1920). Сьогодні її ім'я викликає пошану і подив. Пошану за те, що вона зробила більше століття тому, а подив – за її відвагу це зробити. Вона першою в нашому суспільстві виступила на захист жінки, поневоленої духовно і фізично, висунувши свою ідею її визволення, що була на той час нечуваним дерзновенням.

Її дослідження показали, що жодне з визначень фемінізму – від найліберальнішого до найрадикальнішого – не можна прикласти до українського жіночого руху. Вона відзначає його найхарактернішу рису – «прагматичність», що пояснюється особливістю становлення української жінки в тогочасному колоніальному патріархальному суспільстві. Отже, першочерговим завданням на шляху емансипації української жінки повинна була стати зміна її власного світогляду, усвідомлення свого становища в суспільстві і сім'ї, тобто зміна психології жінки.

Сучасні прихильниці фемінізму, як правило, – активні творці його філософського, літературно-естетичного і художнього простору. Вони віддають перевагу серйозній літературі, пережитому стражданню, істинності любові, де основою твору є внутрішня суб'єктивна дія, стан жіночої душі, що прагне усвідомитися у світі слова. «Динамічний перехід зі світу мови у внутрішню подію, із внутрішньої події у світ мови є цілком закономірним для духовного пошуку, коли з'являється потреба живого смислу (смислу для конкретного життя, конкретної людини, кровно зв'язаною з Вітчизною)», – вважає Ніла Зборовська [2, с. 33]. Безперечно, бачиться в цьому повага до традицій, у тому числі національних.

Ця повага відчутно виявила себе в конкретиці наукової та суспільної діяльності Соломії Павличко. Вона з колом однодумців підняла величезні «поклади» вітчизняного літературознавства, на рівних вводячи його у світовий дискурс і підносячи до нього. «Соломія Павличко, – зауважує Л. Таран, – на переконливій фактурі тогочасного (кінець XIX – початок XX століття) показує невипадковість того факту, що саме жінки намагалися зруйнувати «панівні ідеології» у сфері культури» [7, с. 57].

Оксана Забужко, опираючись на націоцентризм мислення, відкрила фундаментальні філософські глибини духовної культури, окреслила в складному поліфункціональному сплетінні міжстатевих стосунків суть, увівши їх до парадигми вільного / колоніального світів, причин і наслідків, футуристичних поглядів, трагедій національного масштабу. Глибину її всебічно аргументованих узагальнень необхідно увести в методологію сучасного мислення як таку, що не тільки її підвищує, але й формує ідеали та переконання. «Дві колони» феміністичної теорії О. Забужко – велич і трагізм поневоленої жінки України – закорінені в глибини етносу й підняті на верхів'я сучасного світового мислення, у тому числі й естетичного» [1, с. 11].

Виступаючи за оборону жіночого письменства, О. Забужко

*Бондаренко Г. І.,
Клименко З. О.
(м. Слов'янськ)*

ФЕМІНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В усі часи, для всіх народів актуальними і не вирішеними залишились питання призначення та покликання жінки. Питання жіночої місії на кожному етапі розвитку людства набуває все більших масштабів. Воно проникає в усі сфери життя та діяльності людини.

Упродовж ХІХ століття в розвитку літературного фемінізму виділяють три стадії: імітація панівної традиції; протест проти цих стандартів і вартостей (супроводжуваний захистом прав і цінностей меншин, включаючи вимогу автономності); врешті – відкриття самих себе, пошуки ідентичності. Протягом останнього десятиліття ХІХ століття серед літературних діячів особливо відзначається молода талановита буковинка Ольга Кобилянська.

Великого значення Ольга Кобилянська надавала такій темі, як доля жінки в тогочасному суспільстві. Захоплення жіночим рухом, особисті переконання, сімейне виховання під тиском суворого батька позначилося на розвитку Кобилянської як письменниці. Воно змусило її глибше придивитися до життя незабезпечених дівчат, до важкого становища жінки, породило в її творах образи жінок, які, домагаючись свого права на незалежне і забезпечене працею життя, боролися за демократичні права людини взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки коло дослідників проблеми жіночого образу в українській літературі, проблема фемінізму та проблема філософського осмислення трансформації жіночого образу за творами українських письменників ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст. значно розширилося. Так, О. Кульчицька, М. Шлемкевич, Я. Ярема досліджують український характер; В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Павличко – жіночий характер, феміністичний дискурс українського модернізму під новим кутом зору; С. Єфремов – важливість жіночого письма в історії української літератури.

мови-основи. Дослідник спостерігає еволюцію поглядів компаративістів на цю проблему. Так, І. О. Бодуен де Куртене вже у 1870 році висловив думку, що «первинні» і «основні» мови є лише конструктами певних наукових фактів, здобутих дедуктивним шляхом [там же, с. 62]. Г. А. Климов підкреслює, що доцільність побудови прамовної моделі для пізнання історії генетично споріднених мов певною мірою визнавали й ті, хто взагалі заперечував онтологічну реальність прамовного стану, а зокрема й сам Й. Шмідт. Не слід перебільшувати розбіжності в поглядах на поняття прамови, оскільки в декількох досить суттєвих пунктах існує їх певна єдність [там же]. Компаративісти ніколи не заперечували поняття прамови. Разом з тим Г. А. Климов підкреслює типовий модельний характер цього поняття, яке є інструментом пояснення історії мовних сімей. Зокрема, підкреслюється образність терміну «лінгвістична реконструкція», оскільки сутність відповідних процедур зводиться не до відновлення прамовних станів, а до набуття про них певного наукового знання. Про це говорив і Й. Шмідт [там же, с. 63]. Прамовні моделі в компаративістиці так чи інакше відображають собою деякі мовні реальності минулого. Важливим Г. А. Климов вважає твердження Б. О. Серебреннікова, згідно з яким гіпотетично відновлювана прामова відіграє роль дуже зручної точки відліку при вивченні мов. Перед тим, як з'ясувати, у якому напрямку розвивалося те чи інше слово або та чи інша форма, необхідно знати давній стан. Точніше говорячи, без прамовної схеми не може бути історичної перспективи. За своєю сутністю прамовні схеми є типовою моделлю [там же, с. 68–69].

Г. А. Климов відрізняє три конкуруючі в сучасному мовознавстві точки зору про реальний стан прамови: 1) традиційна, згідно з якою сам факт одноманітності прамовної моделі приводить в результаті дослідження до монолітного прамовного стану, який характеризується мінімальною діалектною диференційованістю (Л. Бругман, А. Мейє та ін.); 2) прамовна єдність була більше чи менше диференційована на діалекти (І. О. Бодуен де Куртене та ін.) і 3) за прамовною моделлю стоїть певна група споріднених мов, які представляють собою певну конфігурацію мовної сім'ї в минулому (М. С. Трубецької, В. Пізані, А. В. Десницька та ін.) [там же, с. 64–65].

Чим глибше лінгвістичне дослідження проникає в минуле мови, тим більш природною виявляється перевага дивергентних процесів над конвергентними, що зумовлено досить низьким рівнем концентрації суспільного життя в первісному суспільстві [там же, с. 66].

Відзначає Г. А. Климов і внесок М. С. Трубецького в розробку зазначеної проблеми. Зокрема, положення М. С. Трубецького про те, що в глибині століть завжди існує кілька індоєвропейських прамов, Г. А. Климов вважає революційним на той час, хоча й не погоджується з припущенням про можливість конвергентного шляху формування мовної

сім'ї [там же, с. 70].

Г. А. Климов відзначає, що позиції прихильників теорії «родовідного дерева» послабила також дешифровка давніх хетських, лувійських, тохарських та грецьких текстів, яка зробила очевидним те, що давня конфігурація мовної сім'ї могла бути більш складною і, зокрема, характеризуватися більш віддаленим ступенем спорідненості її інгредієнтів, ніж на даний момент [там же, с. 70–71].

Беручи до уваги зазначене А. Мейє та ін., Г. А. Климов припускає, що більш-менш давній прамовний стан, незалежно від ступеня уніфікованості його побудованої моделі, повинен окреслюватися в найбільш загальному випадку у вигляді певного континууму споріднених мов-діалектів, який характеризується полярними та проміжними ланками, що безмежно розходяться. «При такому представленні цього стану, – зазначає дослідник, – певна частина ізоглос стане, очевидно, спільною для всіх ланок даного континууму, у той час як їх друга частина буде співвідноситися переважно з його маргінальними зонами» [там же, с. 74].

Отже, як свідчить практика, у наш час порівняльно-генетичне дослідження вже не може задовольнитися постуляцією прамовних станів згідно з теорією «родовідного дерева» [там же, с. 80].

Т. С. Шарадзенідзе докладно розглядає концепції учених щодо класифікації мов індоєвропейської сім'ї на основі мовної спорідненості (Г. Шухардта, І. О. Бодуен де Куртене, Дж. Бонфанте, М. С. Трубецького, Р. О. Якобсона та ін.). Дослідник аналізує поняття конвергенції, що лежить в основі тлумачення розвитку мов у працях зазначених учених. Разом з тим Т. С. Шарадзенідзе докладно розглядає поняття дивергенції. Реальність цих процесів не викликала сумнівів уже з ХІХ століття, але вийшло так, що в центрі уваги мовознавців був лише процес дивергенції. Це зумовлене створенням порівняльно-історичного методу, що забезпечував дослідження дивергенції, в той час як для конвергенції мовознавство до наших днів не має рівносильного методу [10, с. 63].

Наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. деякі мовознавці виступають з критикою принципів теорії спорідненості та генеалогічної класифікації мов індоєвропейської сім'ї (Г. Шухардт, Й. Шмідт, І. О. Бодуен де Куртене), що зумовлене виникненням певних труднощів порівняльно-історичного дослідження споріднених мов, але від цих принципів не відмовляються. Досліджуючи мовну дивергенцію, вони вперше виявили труднощі, які створюють змішані мови для встановлення спорідненості та генеалогічної класифікації. Однак твердження про змішаний характер усіх мов, на думку Т. С. Шарадзенідзе, є дискусійним [там же, с. 68, 71]. За спостереженням дослідника, Г. Шухардт та І. О. Бодуен де Куртене стирають межу між дивергенцією мов, що спричиняє генетичну спорідненість, та конвергенцією, яка зумовлена змішуванням мов [там же, с. 72]. Процеси конвергенції та дивергенції не

где-то и как-то хранится. Ценность пребывает, хотя мы и перестаем воспринимать ее. И подвиги, хотя бы о них все забыли, пребывают как-то и дают свои плоды. Вот поэтому-то, хоть и жаль прошлого, но есть живое ощущение вечности. С ним не навеки распрощался, а лишь временно. Мне кажется, все люди, каких бы они ни были убеждений, на самом деле, в глубине души, ощущают так же. Без этого жизнь стала бы бессмысленной и пустой [4, с. 560].

Выводы. Многие работы о Павла по сути своей письма, они наполнены интимным внутренним светом, играющим на гранях композиции, и обращены к читателю-другу. Слово Флоренского – символ, оно всегда еще что-то. Это «что-то» должно быть раскрыто, и раскрыто тем, кто в той или иной степени сродствен автору по мироощущению, – отсюда обращенность к личности, лицу, а не к среднестатистическому индивиду, абстрактной публике. Поэтому можно ожидать, что центральный символ того или иного периода жизни, оформляющий его специфическую глубинную интуицию, в переписке будет нащупываться не сразу и лишь впоследствии оформляться, сопрягаясь с прошлым и настоящим опытом, насыщаясь многообразием перекликающихся, дополняющих друг друга смыслов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андроник (Трубачев), игумен. Priester Pavel Florenskij im Dienst der Kirche / Андроник (Трубачев), игумен // Kirhen im Kontext unterschiedlicher Kulturen. Auf dem Weg ins dritte Jahrtausend. – Guttingen, 1991. – S. 331.
2. Бонецкая Н. К. Флоренский сегодня: три точки зрения / Н. К. Бонецкая // Вопросы философии. – 1997. – № 5. – С. 148.
3. Волков С. А. Воспоминания о П. А. Флоренском / С. А. Волков // Символ. – № 29. – 1993. – С. 145.
4. Флоренский П. А., священник. Сочинения : в 4 т. / П. А. Флоренский / сост. и общ. ред. игумена Андроника (А. С. Трубачева), П. В. Флоренского, М. С. Трубачевой. – М. : Мысль, 1998. – Т. 4. Письма с Дальнего Востока и Соловков. – 795 с.
5. Флоренский П. А., священник. Избранные произведения : в 2 т. / П. А. Флоренский. – М. : Мысль, 1998. – Т. 2. – 640 с.

В статті проаналізована епістолярна спадщина П. О. Флоренського. Особлива увага приділяється визначенню типологічних зв'язків між листами мислителя і життєвими реаліями, що знайшли відтворення в них.

какими либо глубокими внутренними мотивами. Как кристаллические породы, из которых состоят валуны, интересны сами по себе, но становятся неинтересными в своей оторванности от коренных месторождений, так и здешние люди, сами по себе значительные и в среднем гораздо значительнее, чем живущие на свободе, неинтересны именно потому, что принесены со стороны, сегодня здесь, а завтра окажутся в другом месте» [4, с. 331].

Ощущение пустоты усугубляется обилием дел. Он днем и ночью на производстве, ведет занятия по математике, участвует в выпуске местных газет, и все это, чтобы отвлечься, забыться, меньше думать о близких, о которых не может не думать. Но от этой «заполненности» дня и ночи само время оказывается таким же пустым, как и безвоздушным (бездушным!) «заполненное сплошь» пространство. «Жизнь моя монотонна, день походит на другой, а точнее сказать, я утратил ритм дней и ночей и все время тянется одною непрерывною и непрерывающейся полосой» [4, с. 392].

Жизнь утратила свой ритм (лишь изредка Флоренскому удавалось уловить его вновь на короткое время), и поэтому время оказывается не изнутри присущим деятельности, как это обычно мыслилось Флоренским, но внешней природной оболочкой.

Именно поэтому Флоренский говорит, например, о загруженности времени мелкими работами и суетой. Другими словами, деятельность в этом пространстве-времени раздроблена, почти лишена целенаправленности. Парадоксальным образом в этой монотонной, лишеной ритма жизни времени не существует, ибо время, мыслившееся Флоренским везде в единстве с пространством, обладает формой, предполагает направленность, а в деятельности – целеполагание.

Этот период перекликается с пустотой Соловков. Работа в Сковородино, о которой Флоренский вспоминает и тоскует, остается тем светлым морозно-бодрящим следом в жизни, за которым как бы оказалось забытым, замороженным в мерзлоте души наболевшее за 20-е годы.

Письма не только сопровождалось описанием опытов и технологических экспериментов, производственных секретов, но и включают в себя рассуждения по экологии водорослей, яркие описания поездок на острова (командировок), связанных с их сбором. И что самое неожиданное – в них появляются цветные акварельные и карандашные рисунки. Их довольно много. Позже, лишившись возможности рисовать, в одном из последних писем Флоренский с грустью вспоминает о внутреннем успокоении, которое давал ему процесс рисования.

Вновь и вновь в письмах о Павел повторяет заветное чувство-надежду, связывающее воедино многое, о чем он передумал, что он пережил и перечувствовал за долгие годы Соловков: «...мое самое заветное ощущение, что ничего не уходит совсем, ничего не пропадает, а

могут отождествляться, оскільки мають протилежну спрямованість. Різний зміст зумовлює різні результати: при дивергенції відмінності в мовах з часом збільшуються, при конвергенції ж, навпаки, зменшуються. Дивергенція охоплює найбільш глибокі сфери мовного матеріалу: базисну лексику, граматичні елементи, звуковий склад, в той час як конвергенція досліджує перш за все периферійні шари мови, а потім, залежно від умов, проникає глибше. У результаті дивергенція спричиняється до генетичної спорідненості, тобто до виникнення зі спільного джерела багатьох мов, а конвергенція – до створення вторинних подібностей у мовах незалежно від їх походження. Отже, порівняльно-історичний метод не може застосовуватися для дослідження процесу конвергенції [там же, с. 73]. Негативне ставлення до теорії «родовідного дерева» і генеалогічної класифікації мов спостерігається в працях неолінгвістів (Дж. Бонфанте та ін.) [там же, с. 79–81].

Т. С. Шарадзенідзе зазначає, що метою А. Шлейхера було показати конкретні шляхи диференціації індоєвропейських мов, і якщо його схема не виправдала себе, то це зовсім не означає, що й уся теорія спорідненості є помилковою. Схема А. Шлейхера була замінена іншими схемами (Й. Шмідт, А. Мейє). З цього випливає, що відмова від «родовідного дерева» не означає відмови від теорії спорідненості взагалі [там же, с. 81].

Інтерпретація основних питань, пов'язаних з генеалогічною спорідненістю, змінювалася разом з розвитком науки про мову. Уже молодогограматики багато в чому не погоджувалися з А. Шлейхером. Більш відмінними є погляди на мовну спорідненість А. Мейє та ін., які враховували й теорію «хвиль», і неоднорідність прамов, і гіпотетичність їх реконструкції, і труднощі, які пов'язані з взаємовпливом мов [там же, с. 87].

Аналізуючи концепцію М. С. Трубецького [там же, с. 89–94], Т. С. Шарадзенідзе зазначає, що припущення про велику кількість індоєвропейських мов в історичному минулому не виступає проти дивергентного їх розвитку. Ідеї М. С. Трубецького про конвергентний розвиток мов та мовні союзи, висловлені на I Міжнародному конгресі лінгвістів (1928), вплинули на європейське мовознавство, зокрема на дослідників Празької школи (Р. О. Якобсон та ін.).

Підсумовуючи аналіз зазначених концепцій, Т. С. Шарадзенідзе говорить, що збіг поглядів лінгвістів різних періодів у цих питаннях пояснюється загальним напрямком думки та загальними тенденціями, характерними для розвитку науки про мову цього періоду. У XIX ст. у межах порівняльно-історичного методу досліджувалися тільки дивергентні явища; процес конвергенції залишався без належної уваги, внаслідок чого історичне дослідження мов було неповним. У кінці XIX ст. – на початку XX ст. мовознавці почали досліджувати конвергентні процеси, однак через неадекватне висвітлення ряду питань були витіснені поняття первинної

спорідненості, генеалогічна класифікація та в багатьох випадках порівняльно-історичний метод [там же, с. 106]. Але такі історичні дослідження, за Т. С. Шарадзенідзе, також виявилися неповними, однобічними, тому що в розвитку мов діють обидва процеси – і дивергенція, і конвергенція. Вивчення конвергенції на протигагу вивченню дивергенції є недосконалим. Треба створити таку теорію конвергенції, яка б не виключала теорію дивергенції. Тлумачення однобічного конвергентного розвитку мов негативно відбивається на розв'язанні проблем дивергенції, що досліджували з початку ХІХ ст. цілі покоління лінгвістів.

В. П. Нерознак у праці «Праязык: реконструкт или реальность?» [7] пише, що у можливість і необхідність реконструкції прамовних станів вірили не всі лінгвісти. А. Мейє дійшов висновку про даремність спроб відтворення прамовного стану: «Шляхом порівняння неможливо відновити зниклу мову: порівняння романських мов не може дати точного і повного уявлення про народну латинь ІV ст. н. е., і немає підстав припускати, що порівняння індоєвропейських мов дає великі результати. Індоевропейської мови відновити не можна» [6, с. 74]. Скептицизм А. Мейє розділяли італійські неолінгвісти Б. Террачینی, Дж. Бонфанте, Дж. Девото, В. Пізані, що цілком відмовилися від поняття «прамова» на всіх діахронічних рівнях, як від прамов першого порядку – спільноіндоєвропейської, так і вторинних прамов – спільногерманської, спільнослов'янської і т. п., і замінили його визначеною сукупністю ізоглот. На їх думку, реально можна говорити не про реконструкцію прамовного стану тієї чи іншої сім'ї мов, а лише про реконструкцію системи міждіалектних (міжмовних) сходжень-ізоглот. Ще В. К. Поржезинский писав, що «Індоевропейська прмова не є фікцією, не є, з іншого боку, тільки робочою гіпотезою, вона – реальна величина, але величина, не покладена ще цілком у належні хронологічні і діалектні рамки» [11, с. 7].

Отже, в історії розвитку поглядів на членування індоєвропейської прмови В. П. Нерознак також виділяє три конструктивні парадигми: теорію родовідного дерева А. Шлейхера і її наступні перетворення, де прмова мислиться як мовна реальність; «хвильову» теорію Й. Шмідта й Г. Шухардта – прмова представляється як діалектний континуум; теорію «алогенетичного споріднення» М. С. Трубецького – прмова виводиться як результат контактної взаємодії генетично різнорідних спільнот. Четверта, деструктивна, парадигма заперечує евристичну й пізнавальну цінність поняття прмови як такого.

Перспективним видається докладне дослідження праць таких лінгвістів, як Б. Дельбрюк, К. Бругман, А. Мейє, В. Пізані, М. С. Трубецький, Б. Террачینی, Дж. Бонфанте, Дж. Девото та ін. У працях зазначених учених здійснено реконструкцію праіндоєвропейського мовного стану. Важливими також є праці піонера застосування

незамечании всего, что может ослабить дух и вести к унынию. Это – древне-эллиническое понимание жизни, трагический оптимизм. Жизнь вовсе не сплошной праздник и развлечение, в жизни много уродливого, злого, печального и грязного. Но, зная все это, надо иметь пред внутренним взором гармонию и стараться осуществить ее» [4, с. 180].

В дальневосточных письмах можно увидеть и еще один, важнейший смысл многогранной символики мерзлоты: «Все это время я страдал за вас и хотел, и просил, чтобы мне было тяжелее, лишь бы вы были избавлены от огорчений, чтобы тяжесть жизни выпала на меня взамен вас» [4, с. 200]. Хаос в мировоззрении Флоренского – основной закон мира, закон энтропии, но Хаосу противостоит Логос – эктропия, борющаяся с мировым уравниванием. Само по себе творчество, не просветленное Логосом, может быть разрушительно. В дальневосточных письмах Флоренского на первый план выступает Логос прежде всего как Высшая Воля, мерзлота – это еще и символ волевого начала, стоящего над миром, Высшей Воли, Имя которой – Бог.

Не купол то Софии, нет,
Но, облаченный в снег и свет,
Парит сияющий Фавор
Над цепью Тукурингских гор.

[4, с. 209].

Пребывание на Соловках отличалось от жизни на Дальнем Востоке. Оно стало небытием. Все мгновенно оборвалось. По дороге на Соловки о. Павлу с трудом удалось дать весточку семье: «По приезде (в Кемь) был ограблен в лагере при вооруженном нападении и сидел под тремя топорами. Все складывается безнадежно тяжело, но не стоит писать» [4, с. 239].

Все оказывалось тяжело не только из-за самих условий лагерного быта на Соловках. Суть этого самоощущения лежала гораздо глубже. Созерцание природы всегда давало о. Павлу внутреннее отдохновение, но с миром Соловков, не только людским, но даже природным, Флоренский никак не может найти близость. Он с некоторым удивлением замечает: «Я ощущаю глубокое равнодушие к этим древним стенам...» [4, с. 320].

Призрачность, нереальность Соловков, случайность их состава – эта тема вновь и вновь всплывает в письмах. Первое ощущение от Соловков – хаос, людской и природный: «... здешняя природа, несмотря на виды, которые нельзя не назвать красивыми и своеобразными, меня отталкивает: море – не море, а что-то либо грязно белое, либо черносерое, камни все принесенные ледниками, горки, собственно холмы, наносные, из ледникового мусора, вообще все не коренное, а попавшее извне, включая сюда и людей. Эта случайность пейзажа, когда ее понимаешь, угнетает, словно находишься в засоренной комнате. Так же и люди; все соприкосновения с людьми случайны, поверхностны и не определяются

попадания в то или иное средоточие сходящихся и расходящихся путей и тем самым давало опору его мысли, отзывалось ей.

За короткий срок сделано было очень много: эксперименты, статьи, доклады, экспедиции. Поражает обилие планов Флоренского, так и не осуществившихся. Творческий подъем был столь велик, что после многолетнего перерыва он вновь заговорил стихами. Здесь родилась поэма «Оро», которую о. Павел посвятил младшему сыну Мику. По письмам того времени чувствуется, сколь близко еще было многое, связанное с Москвой, с работой в ВЭИ – Всесоюзном электротехническом институте. Флоренский передает распоряжения для бывших сотрудников по институту, заботится о публикациях. Он еще не выпал из гуши московских дел и забот, из суетливого московского пространства. На Дальнем Востоке он как бы отчасти вернулся после трагического перерыва к той же деятельности, что и в столице.

Когда после тягот этапа Флоренский получает возможность заняться исследованиями, в первом письме, где о. Павел упоминает о мерзлоте, говорится о «чрезвычайной важности» изучения ее «для всех областей народного хозяйства и для общего миропонимания»: «Уже в настоящий момент, хотя я работать и не начинал, мне мерещатся некоторые практические последствия этой работы, применение мерзлоты в области электропромышленности, что может быть весьма важно с предстоящей электрификацией края» [4, с. 120].

Первое, непосредственное, чем открылась мерзлота Флоренскому, – своей внутренней скульптурностью, архитектурностью. В его письмах рисунки с изображением различных образований льда. В описании к присланной фотографии поясняется, как в зримый образ оформляется сложной конфигурации «силовое поле», отражающее особенности кристаллизации льда. Сам Флоренский поражается богатству и разнообразию формаций льда и пишет статью об этом.

Следующий пласт впечатлений Флоренского – знакомство с народом края вечной мерзлоты – ороочонами. Он много пишет о них и даже поначалу поэму называет «Ороочоны». Флоренский мечтает создать грамматику и словарь ороочонского языка и настойчиво просит прислать ему словарь и грамматику тунгусского языка. В одном из писем он признается, что образ мыслей ороочонов чувствует близким себе. Ему близка их глубокая связь с природой, древние верования.

Груз пережитого и давнее отношение к хаосу, который есть и благо, соединились в образе мерзлоты. Именно она оказалась близка миропониманию Флоренского. «Мерзлота – это эллинство, – пишет Флоренский в предисловии к поэме, а впоследствии, уже с Соловков, поясняет Кириллу: «...Ты не замечаешь (полагаю в этом виноват автор) бодрого тона, данного размером и ритмом, и бодрой идеологии, которая раскрывается в преодолении обратного мироощущения, а не в простом

археологичних матеріалів в індоевропейській О. Шрадера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
2. Глущенко В. А. Развитие языка : учебное пособие для студентов филологических факультетов / В. А. Глущенко, В. Н. Овчаренко. – Славянск, 2005. – 32 с.
3. Десницкая А. В. Вопросы изучения родства индоевропейских языков / Десницкая А. В. / отв. ред. П. С. Кузнецов. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 332 с.
4. Десницкая А. В. [Предисловие:] Проблема диалектного членения индоевропейской языковой общности и исследование В. Порцига / Десницкая А. В. // Членение индоевропейской языковой области / Порциг В. – М. : Прогресс, 1964. – С. 5–26.
5. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение) / Климов Г. А. // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.
6. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / Мейе А. // под ред. и с примеч. Р. Шор. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938. – 510 с.
7. Нерознак В. П. Праязык: реконструкция или реальность? / В. П. Нерознак // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 26–43.
8. Поржезинский В. К. Краткое пособие к лекциям по исторической грамматике русского языка, читанным на б. Высших женских курсах : введение и фонетика. – 3-е изд. / Поржезинский В. К. – М. : Госиздат, 1920. – 152 с.
9. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Порциг В. – М. : Прогресс, 1964. – С. 27–81.
10. Шарадзенидзе Т. С. Родство языков, процессы дивергенции, конвергенции и соответствующие им классификации языков / Т. С. Шарадзенидзе // Теоретические основы классификации языков мира. Проблема родства / отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1982. – С. 63–107.
11. Schmidt W. Geschichte der deutschen sprache / Schmidt W. – Berlin, 1970. – 428 s.

В статье рассмотрены методики моделирования истории индоевропейских языков в трудах учёных XIX – нач. XX в.

*Глущенко В. А.,
Овчаренко В. М.,
Рябініна І. М.
(м. Слов'янськ)*

ПРОБЛЕМА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ГЛОТОГЕНЕЗУ В ПРАЦЯХ Є. К. ТИМЧЕНКА

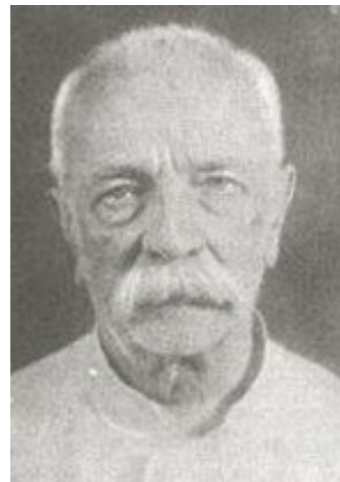
Євген Костянтинович Тимченко (1866–1948) – видатний український учений-мовознавець, історик української мови, діалектолог, лексикограф, педагог, перекладач, академік АН УРСР, член-кореспондент АН СРСР.

Є. К. Тимченко народився в сім'ї київського чиновника. У 1889–1890 рр. – вільний слухач Санкт-Петербурзького університету. У 1891 р. переїхав до Києва; служив у київській удільній конторі, співпрацював із редакцією журналу «Киевская старина»; увійшов до складу літературного гуртка «Плеяда», а також до таємного товариства «Братство тарасівців», ради Всеукраїнської загальної організації, київської Старої громади, Українського наукового товариства в Києві, був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка.

У 1910 р. Є. К. Тимченко закінчив Київський університет. З цього ж року викладав у навчальних закладах Варшави (приват-доцент, пізніше – доцент Варшавського університету). У 1911 р. склав магістерські іспити при Київському університеті; у 1914 р. захистив магістерську дисертацію на тему «Функции генитива в южнорусской языковой области», у 1915 р. обраний професором Варшавського університету; з 1918 р. – професор державних українських університетів – Київського ім. св. Володимира й Кам'янець-Подільського, з 1920 р. – Вищого інституту народної освіти.

Є. К. Тимченко – громадський діяч доби української революції 1917–1921 рр. У 1917 р. – член Української Центральної Ради від Київщини та кодифікаційної комісії генерального секретарства судових справ. За гетьманату – член Комісії з вироблення законопроекту про заснування Української академії наук та Комісії для вироблення української правничої термінології Міністерства юстиції Української Держави.

У 1919–1932 рр. – дійсний член УАН, керівник Постійної комісії з укладання історичного словника української мови УАН. З 1929 р. – член-

Тинатин, поэтому каждое письмо распадается на ряд самостоятельных.

Переписка подобна ткани, основу которой составляют семь нитей-адресатов: мать, жена и пятеро детей, а на основу ложится нить, переходящая из одного письма в другое, от адресата к адресату. Ее толщина меняется, разнообразна расцветка, и ткань оказывается то плотнее, то реже, окрашиваясь разным смыслом и содержанием. Из ткани переписки можно вытянуть фрагменты. Так, отпрепарированы поэма «Оро» и водорослевая проблема. И они композиционно оказались стройными конструкциями, но имеют прочное начало – фундамент, структуру и естественное, но формально не завершённое окончание. Однако в целом в переписке есть трагическое завершение вплоть до подведения итогов и болезненного стремления успеть в оставшихся страничках передать детям как можно больше.

Столь пристальное внимание к композиции писем не случайно. В письмах своим детям П. А. Флоренский подчеркивал, что понять произведение можно, лишь открыв закон его композиции.

Текст, расчлененный на отдельные фрагменты, связанные созвучиями и перекличками тем, вообще характерен для Флоренского. Так построены, например, работа «У водоразделов мысли» и знаменитый «Столп и утверждение Истины». В последнем случае в подзаголовке дается примечательное уточнение – «Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах». Иногда письма, доработанные о. Павлом, превращались в главы его трудов. Например, вступление «На Маковце» к труду «У водоразделов мысли» выросло из письма В. В. Розанову [5, с. 370].

Пребывание на Дальнем Востоке – один из самых ярких, трагически счастливых периодов в жизни П. А. Флоренского. «Вообще же за последнее время я от Москвы так устал и работа шла так судорожно, что если бы не постоянное беспокойство за вас, я пожалуй ничего не возражал бы против пребывания здесь», – писал о. Павел жене [4, с. 102].

П. А. Флоренский писал в соответствии с новым правописанием, но иногда что-либо подчеркивал, употребляя, например, мир и мір, в женском роде писал не ее, а ея. Написание приставок типа раз- и без- не только через «з», но и через «с» было введено после революции и вызвало особенное неудовольствие. Так что написание буквы «з» – позиция.

По прибытии на сковородинскую Опытную Мерзлотную станцию Флоренский сумел свои предположения, опыт прежней работы по материаловедению и электротехнике использовать для раскрытия феномена вечной мерзлоты. Самое главное, оказалось возможным прикоснуться вплотную к мерзлоте и в лабораторных экспериментах, и во время наблюдений в природе. Открылась вечная мерзлота как тайна – влекущая, захватывающая, волнующая. Именно это ощущение тайны Флоренский больше всего ценил. Оно свидетельствовало о точности

«русского Леонардо» сгущались тучи. В 1928 году – первая ссылка, в 1933-м арест, после чего Флоренский домой не вернулся. При реабилитации в 1958 году родственникам сообщили дату кончины – 15 декабря 1943 года, но есть все основания для сомнений: в 1937 году, когда Флоренский находился на Соловках, последовало вторичное осуждение со зловещей формулировкой – «без права переписки»; теперь мы знаем, что для многих это означало смертную казнь: при ликвидации Соловецкого лагеря заключенных топили в море.

В 30-х годах Флоренский существовал в пространстве-времени ГУЛАГа, где остаться самим собой означало сохранить и упрочить свое внутреннее пространство-время, противостоящее разрушению. Находясь в ссылке и лагерях, священник Павел Флоренский, «не снявший с себя сана», посылал письма семье, значительная их часть сохранилась благодаря подвигу его жены Анны Михайловны: около 50 – с Дальнего Востока и около 100 – с Соловков.

В тюремно-лагерном зазеркалье священник Павел Флоренский провел 57 с половиной месяцев – с 26 февраля 1933 г. по 8 декабря 1937 г. Эти сроки делятся особыми точками Золотого сечения. Первая особая точка – самое счастливое и в то же время одно из самых тяжелых событий в лагерной биографии: приезд в июле – августе 1934 г. Анны Михайловны с тремя младшими детьми – Олей, Микой и Тиной – в Сковородино, последняя встреча и по сути дела прощание с семьей. В канун их отъезда Флоренский был под конвоем вывезен в Свободный, а потом по этапу 1 сентября 1934 г. отправлен на Соловки.

Письма из лагерей представляют собой на редкость цельное и завершенное произведение. В композиционном плане, как литературное произведение, они имеют выраженную завязку, медленно развивающийся сюжет и трагический финал. Однако классическое литературное произведение по определению есть вещь в себе, со своим пространством-временем, ни к кому не обращенным, никому не предназначенным, которое живет само по себе, имеет четкие границы, оно начинается и кончается. Переписка – часть реальной жизни, в жизненном пространстве и времени, которые не имеют ни конца, ни начала, ни границ.

Переписка без купюр и сокращений производит особенное впечатление. Целостность и в стиле, и в развитии от письма к письму отдельных сюжетов, вплоть до фенологических наблюдений, и даже в единстве, как в классической драматургии, места, времени и действия. Целостность ее и в сложной системе упоминаний людей и понятий. А сходные или одни и те же мысли, повторенные разным адресатам, в разное время и в разном контексте, придают тексту структуру, характерную для многоголосия русской народной песни.

Письма адресовались жене в Загорск и матери в Москву, но предназначались и детям: Василию, Кириллу, Ольге, Михаилу и Мариин-

корреспондент АН СРСР. У 1930–1932 рр. – науковий співробітник Інституту мовознавства ВУАН. У 1932 р. звільнений з посади як «націоналіст». У 1938 р. заарештований за звинуваченням у «буржуазному націоналізмі»; засуджений до 5 років позбавлення волі та засланий до Красноярського краю. У 1943 р. повернувся до Києва. З 1944 р. – старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР (на цій посаді працював до кінця життя).

Автор праць з історії української мови, підручників: «Російсько-малоруський словник» (т. 1–2, 1897–1899), «Українська граматики» (1907), «Причинки до української діалектології» (1908), «Програма для збирання діалектичних одмін української мови» (1910, у співавторстві з К. Т. Михальчуком), «Українська граматики для шкіл середніх» (1918), «Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українським язиковім обширі», «Локатив в українській мові», «Номінатив і датив в українській мові», «Desiderata в справі нашого правопису» (усі – 1925), «Вокатив і інструменталь в українській мові» (1926), «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» (1927), «Акузатив в українській мові» (1928), «Одна діалектна особливість вживання морфеми «ся»» (1948) та ін. Очолював редакційну колегію видання «Історичний словник українського язика» (вийшли випуски 1–2, 1930–1932). Тимченко переклав українською мовою карело-фінський народний епос «Калевала» (1901), з французької мови – низку творів В. Гюго, М. Метерлінка, Г. Мопассана тощо [1, 7, 4, с. 684–685].

Питання історіографії українського та російського мовознавства плідно розробляли такі вчені, як Л. А. Булаховський, М. С. Чемоданов, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. В. Колесов, В. Ю. Франчук, С. П. Бевзенко, М. В. Павлюк, В. А. Глущенко та ін. Праці М. С. Чемоданова, М. А. Жовтобрюха, С. П. Бевзенка, М. В. Павлюка, В. А. Глушенка є цілісними монографічними дослідженнями, у яких послідовно викладено розвиток історії українського мовознавства на основі чітких методологічних принципів.

Актуальність публікації визначається недостатнім вивченням праць українських лінгвістів кінця ХІХ ст. – першої треті ХХ ст. У сучасному мовознавстві спостерігається підвищення інтересу до проблем походження української мови, її розвитку, місця серед інших мов світу. Спроби виявити й роз'язати ці проблеми роблять Г. П. Півторак, В. В. Німчук, О. Б. Ткаченко та ін. Але дослідження цих проблем буде неповним, якщо не висвітлити їхньої історіографії, зокрема методологічного аспекту.

Метою статті є аналіз праць Є. К. Тимченка, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясування першоджерел, до яких звертався вчений; 2) висвітлення його поглядів на проблеми східнослов'янського глотогенезу.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму, згідно

з яким кожне явище історії мовознавства має бути співвіднесене з сучасним уявленням про те чи інше питання, адже без цього неможливо встановити місце тієї чи іншої мовознавчої праці в поступальному русі розвитку науки. Загальна оцінка залежить від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для свого часу, а не з точки зору сучасного рівня знань. Отже, поставлені в дослідженні завдання розв'язуються за допомогою актуалістичного методу.

Розгляд історії української мови Є. К. Тимченко починає з «того часу, коли ми маємо писані його (язика – В. Г., В. О., І. Р.) пам'ятки, беручи за «точку еволюції» момент, гіпотетично відбудований на підставі порівняння звуків і форм, засвідчених у найдавніших пам'ятках всіх слов'янських мов» [6, с. 20–21]. Історія української мови, на думку вченого, починається з другої половини XI століття, «бо перші пам'ятки, де відбилися прикмети нашої мови, сягають саме цієї доби» [там же, с. 21].

Згадуючи світські пам'ятки XIV ст. (у вигляді різних актів: купчих, записів, наказів тощо), дослідник називає цей актовий матеріал багатим джерелом студіювання української мови [там же, с. 29].

Пам'ятки XV – XVI ст., на думку Є. К. Тимченка, дають ще більше матеріалу для дослідження української мови: таким матеріалом є церковні пам'ятки, церковні та правові акти, описи замків, київські «пом'яники» XVI ст. і низка перекладів українською мовою [там же].

XVII та XVIII століття, за спостереженнями Є. К. Тимченка, дають багату продукцію різного літературного матеріалу. Це акти, релігійно-полемічні трактати, переклади Святого письма, сказання, мемуари, літописи, драматичні твори, вірші, граматики, словники і т. ін. Їхня мова різною мірою близька до «живої» людської мови [там же].

Оглядаючи весь матеріал для історичного вивчення української мови, Є. К. Тимченко звертає увагу на те, що недоліками пам'яток найдавнішої доби (XI – XII ст.) є те, що вони були писані «староболгарською» мовою і тільки списані в Україні, тобто суто українських пам'яток цієї доби немає [там же, с. 29]. Учений відзначав: «Пізніших мовних здобутків, як, наприклад, «Слово о полку Ігоревім» і літописи, ми не маємо в українських правописах чи списках: вони загинули в історичних перевертах... Крім того, церковні здобутки нашої мови XIV – XV ст. знаходились під впливом тогочасної графічної моди середньоболгарських пам'яток, і таким чином під тією модою знаходяться фонетичні прикмети української мови» [там же].

Світські пам'ятки, як уважав Є. К. Тимченко, також спочатку підлягали графічним звичкам церковних пам'яток, пізніше – впливові білоруських канцелярій, впливам польським і т. ін. Автор приходить до висновку, що саме через це відповідні матеріали мають значні огріхи й недоліки, які, на думку Є. К. Тимченка, не дозволяють назвати пам'ятки

творчества П. А. Флоренского можно судить только по письмам из лагерей. Поэтому особенность композиции переписки, с одной стороны, и сеть важнейших символов, характерных для этого этапа творчества, – с другой, столь важны для понимания всей жизни Флоренского.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на то, что изучение жизни и творчества священника П. Флоренского приобрело систематический и углубленный характер, до самого последнего времени период лагерей (август 1933-го – 8 декабря 1937-го) был малоизвестен (единственный источник – письма самого отца Павла, источник уникальный, но своеобразно зашифрованный), а период ареста, следствия и осуждения (25 / 26 февраля – 26 июля 1933-го) оставался совершенно «белым пятном».

Обширные материалы, равные по объему письмам, много лет готовились усилиями бескорыстных, но очень заинтересованных людей: игумена Андроника (Трубачева), Ю. А. Бродского, В. П. Волкова, Е. В. Иванова, В. В. Кожина, С. В. Кривенко, Н. Р. Литвинова, Ф. Лоэста, Л. В. Милосердова, З. Мирау, Ф. Мирау, К. К. Мишина, П. В. Палиевского, С. З. Трубачева, М. С. Трубачева, О. П. Трубачева, М. В. Флоренской, Т. В. Флоренской [1].

Цель нашей статьи – дать общую характеристику писем Павла Флоренского с Дальнего Востока и Соловков, что будет способствовать более глубокому пониманию жизни и творчества выдающегося мыслителя.

Изложение основного материала. Павел Александрович Флоренский – выдающийся русский мыслитель, ученый-естествоиспытатель, математик, искусствовед, педагог, литератор. Он родился в 1882 г. возле местечка Евлах в Азербайджане. Его отец строил Закавказскую железную дорогу. Детство прошло в Тифлисе и Батуме. После окончания физико-математического факультета Московского университета поступил в Московскую Духовную академию. Здесь он сближается с радикально настроенными религиозными деятелями, в 1906 году произносит речь («Вопль крови»), направленную на отмену смертного приговора лейтенанту Шмидту, после чего был арестован и посажен в Таганскую тюрьму. Два года спустя Флоренский – доцент истории и философии МДА. Рукоположен в сан священника. В 1914 году выходит его главный труд «Столп и утверждение истины», представляющий собой переработанную магистерскую диссертацию, защищенную в том же году и принесшую автору профессорское звание. После Октябрьской революции Флоренский приглашен в комиссию по охране памятников старины и искусства Троице-Сергиевой лавры. В последующие годы ученый ведет исследовательскую работу в Главэлектро. В 1922 году публикуется книга «Мнимости в геометрии». Флоренский преподает во ВХУТЕМАСе, сотрудничает в Технической энциклопедии. Постепенно над головой энциклопедиста-ученого,

Марии гротесково сопрягает «неземную красоту» лика Мадонны с мертвой душой. Ее возраст неизвестен: «она не меняется: отчего не допустить, что ей не двадцать, а две тысячи лет?» [2, с. 236]. За это время встреча с ней не раз приводила к гибели «чистых душою юношей», которые любили ее и не могли вынести «крушения своего идеала» [2, с. 235]. Взор ее очей так повелителен и ясен, свет ее любви так могуч, чарующ и прекрасен, что все дрожит во Мне, колеблется и стремится к немедленному бегству» [2, с. 185]. Именно с ее помощью был обманут и «взорван» Сатана-Христос. Он теряет веру в возможность одоления бесовского начала в жизни современного человека.

В романном творчестве Л. Н. Андреева представлены все три сюжета, но как всегда у писателя они парадоксально видоизменены.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев Л. Н. Собр. соч. : в 6 т. / Л. Н. Андреев. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 4. – 639 с.
2. Андреев Л. Н. Собр. соч. : в 6 т. / Л. Н. Андреев. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 6. – 720 с.
3. Брюсов В. Я. Собр. соч. : в 7 т. / В. Я. Брюсов. – М. : Худож. лит., 1973. – Т. 3. – 694 с.
4. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ие, 1977. – 407 с.
5. Иезуитова Л. А. Искусство портрета в романе Андреева «Сашка Жегулев» / Л. А. Иезуитова // Портрет в художественной прозе. – Сыктывкар, 1987. – С. 35–47.
6. Московкина И. И. Проза Леонида Андреева : жанровая система, поэтика, художественный метод / И. И. Московкина. – Харьков : Изд-во ХГУ, 1994. – 152 с.

У статті представлені модифікації сюжету про Вічну Жіночність у романній творчості Л. М. Андреева. Розглянуто компоненти сюжету та образу Вічної Жіночності (інтертекст російської та західноєвропейської літератури й культури, символіко-міфологічні образи та мотиви, неоміфологізм тощо) з традиційних та новаторських позицій.

Беличенко О. Л.
(г. Славянск)

ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ П. А. ФЛОРЕНСКОГО В ПРОСТРАНСТВЕ ЖИЗНИ И ВРЕМЕНИ

Постановка проблемы. Письма – одно из самых непосредственных свидетельств эпохи. А письма из концлагеря, которые по сути своей есть пыточные документы, – особенно. О последнем периоде

пріоритетним джерелом вивчення історії мови. Перевагу слід віддавати «живим» говорам: «Всі вказані хиби наших здобутків мовних не дозволяють бачити в них вагоме джерело, цю вагу належить класти на дослідження живої мови у всій різноманітності людських говірок. Виходячи з сучасної системи мови, ми можемо підноситися до найдавніших діб, ідучи за законами зміни звуків і форм і щоразу коригуючи подання пам'яток мовних» [там же, с. 30].

У статті «Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині» Є. К. Тимченко стверджував, що безпосереднім джерелом розвитку української та всіх інших слов'янських мов є праслов'янська мова [8, с. 40]. Сучасні слов'янські мови він розглядав як похідні від праслов'янської мови або праслов'янської групи мов» [там же, с. 43]. Згідно з цим поглядом правильніше буде говорити про праслов'янський мовний обшир, про праслов'янську добу певних мовних явищ і не забувати, що реального підґрунтя сучасних слов'янських мов ми не знаємо, що «так звана праслов'янська мова – це ніщо інше, як наша побудова, науковий апарат, що об'єднує тільки сукупність спільних слов'янських рис... рис часто різної передісторичної доби, що нам тільки видаються в одній площині, апарат, нам потрібний тільки як вихідна точка в розгляданні пізнішої мовної еволюції» [там же]. Отже, маючи таку вихідну точку, пише Є. К. Тимченко, «не потребуємо вже творити мовних міфів у постаті праруської, прапівденнослов'янської і пражіхіднослов'янської мови, бо з наукового погляду такі фікції не тільки не потрібні, ба навіть шкідливі; не вносячи нічого в розуміння мовних явищ, вони творять тільки фальшиві генеалогії і підпирають певні політичні аспірації» [там же]. Є. К. Тимченко цілком погоджується з критикою Антуаном Мейє О. О. Шахматова: «його гіпотеза про період самостійного життя східних слов'ян між періодом спільнослов'янським і періодом поділу руських говорів – не очевидна» [там же].

Є. К. Тимченко підкреслював, що «не всі слов'янські мови наближені одна до одної в однаковій близькості: діалекти чи говірки тих народів, що коли-небудь були близькими сусідами і при тому мали тісні торгівельні, політичні та релігійні взаємини, або ті, що хоч і були віддалені одна від одної, але мали деякі аналогічні мовні тенденції, розвивали більше спільних рис, ніж ті, що в таких стосунках не були або мали інші мовні тенденції та підлягали чужомовним впливам. Таким чином, ступінь близькості мов визначається кількістю спільних рис, що об'єднують (інтегрують) ті мови в звуках, формах, звуковому та лексичному складі; близькість їх у минулому, найдавніші епохи життя, тобто генетична близькість, означається також певною кількістю спільних мовних тенденцій, які переживали однакову або подібну мовну еволюцію, хоч може й неодночасову» [там же, с. 44].

Отже, виходячи з «принципу паралелізму певних мовних тенденцій»,

Є. К. Тимченко подає в схемі розвиток характерних фонетичних особливостей слов'янських мов [там же, с. 47]. У результаті дослідник приходиться до висновку, що українська мова за кількістю подібних фонетичних процесів найближче стоїть до білоруської мови, потім – до великоруської, словацької, чеської й верхньолужицької, після того вже – до сербської, словенської та болгарської, і далі – до польської та нижньолужицької.

Є. К. Тимченко зауважує, що у разі поєднання схеми генетичного розвитку мов М. С. Трубецького з гіпотезою «спільноруської» прамови, треба було б в еволюції цієї прамови також розрізнити три періоди: 1) «праруський» період, що відповідає третьому періоду історії спільнослов'янської прамови, у якому «спільноруська» прмова є ще тільки діалектом, і більшість її змін мали б бути спільними з іншими діалектами. Сюди вчений відносить усі спільні інновації для великоруського, білоруського та українського «діалектів» із деякими іншими «діалектами»; 2) період самостійного життя цих мов без спільних явищ з іншими слов'янськими діалектами (розвиток повноголосся, *дж* (*ж*) з *д'* та ін.) й диференціацію на говірки; 3) утворення діалектів усередині «спільноруської» прамови, причому деякі зміни в цьому періоді мали б поширитися на весь «руський мовний обшир», а інші не переходили межі певних діалектів «спільноруської» прамови [там же, с. 46–47].

Еволюція української мови, за Є. К. Тимченком, йшла іншим шляхом, і її не можна визначити, виходячи з гіпотези «спільноруської» прамови, цього «не дозволяють спільні в неї зміни з іншими, несхіднослов'янськими мовами, зміни, що їх, згідно з зазначеною схемою, бути б не повинно, і що могли постати в ній, тільки як в колишнім діалекті спільнослов'янської мови» [там же, с. 47].

Проблему глотогенезу східнослов'янських мов висвітлювали й такі українські лінгвісти, як С. Й. Смаль-Стоцький, В. М. Ганцов, П. О. Бузук, К. Т. Німчинов. Усі вони також не визнавали існування в минулому «спільноруської» прамови.

В. А. Глущенко докладно проаналізував зауваження О. О. Шахматова щодо українських учених, які не визнавали існування в минулому «спільноруської» прамови, зокрема про те, що ці вчені (С. Й. Смаль-Стоцький, Т. Гартнер) використовували не порівняльно-історичний, а лише «порівняльний» метод, значною мірою ігноруючи історію мовних явищ, їхню відносну хронологію [2].

У 1984 р. В. А. Глущенко оприлюднив неопубліковану працю О. О. Шахматова «Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г.» [9]. В. А. Глущенко відзначив, що О. О. Шахматов був добре

сюжетная ситуация встречи главного героя с Марией-Мадонной (равно Прекрасной Незнакомкой), круто изменившая его мироощущение и судьбу, восходит к глубинным пластам мифологии и искусства, а в русской литературе XIX века – к гоголевскому «Вию», (Хома – Панночка) и «Невскому проспекту» (Пискарев – Брюнетка), к романам Достоевского (князь Мышкин – Настасья Филипповна) и, наконец, к неомифологии символистов.

Повторимся, в художественном мире символистов образ Прекрасной Незнакомки был осмыслен как историсофский символ Души мира, гармонически сопрягающий Красоту, Добро и Истину, способный спасти и возродить человечество. Однако уже Блок обнаружил, что человечество пока не готово к такой встрече и преображению (драма «Незнакомка»). В цикле «Снежная маска» происходит «падение» Прекрасной Дамы, которую вместе с героем захватывает стихия земной страсти. Так божественная красавица вновь оказывается блудницей. В романе-мифе А. Белого «Петербург» Прекрасная Дама (Софья Лихутина) предстала в роли марионетки в руках Липпанченко, участвующей в провоцировании отцеубийства. Поскольку же образ Аблоухова-старшего символизировал современный миропорядок, сардинница должна была «взорвать» и весь мир. Такого взрыва не произошло, зато были «взорваны» влюбленные в Софью Сергей Лихутин и Николай Аблоухов, пережившие глубокий психологический и нравственно-философский кризис.

Под влиянием случайной встречи с Марией-Мадонной и любви к ней герой оказывается настолько втянутым в «спектакль» жизни человека, что, подобно Фаусту, вынужден всерьез размышлять о природе человека, смысле и цели его жизни: «...ты, человек, вместил в себя Бога и Сатану – и как страшно томятся Бог и Сатана в этом тесном и смрадном помещении!.. Послушай все слова, какие сказал человек со дня своего творения, и ты подумаешь: это Бог! Взгляни на все дела человека с его первых дней, и ты воскликнешь с отвращением: это скот! Так тысячи лет бесплодно борется с собою человек, и печаль души его безысходна, и томление пленного духа ужасно и страшно, а последний Судья все медлит своим приходом... Но он и не придет никогда, это говорю тебе я: навсегда одни мы со своей жизнью, человек!» [2, с. 189]. Сатана запутался: «не знаю, кто я: Каин или Авель? Но принимаю жертву, как принимаю и убийство» [2, с. 190]. Прошедший через все творчество Андреева, образ Христа-Антихриста в последнем романе – мифе, предельно заострял проблему диалектики добра и зла: «кто приносит больше пользы человеку: тот, кто ненавидит его, или тот, кто любит?» [2, с. 200].

Образ Марии в «Дневнике Сатаны» замыкает и итожит рассматриваемый типологический ряд. Суггестивно включая в себя все охарактеризованные вариации типа и связанной с ним сюжетной ситуации, роман-миф Андреева предлагал их оригинальную интерпретацию. Образ

затем в Человека и, наконец, в лучшего из людей – в Христа. В романе эти психологические и нравственно-онтологические метаморфозы Сатаны – Вандергуда реализуются и на уровне внешней коллизии «Вандергуд – Мария – Магнус».

По стечению обстоятельств и воле Судьбы Сатана знакомится с отшельником, химиком и философом Магнусом и его дочерью Марией. Первое впечатление Сатана просто не мог выразить: «Я обернулся и ... Как мне *выразить* ее, когда *необыкновенное* невыразимо? Это было более чем прекрасно – это было страшно в своей совершенной красоте» [2, с. 134]. Такое же впечатление Мария-Мадонна произвела и на Топпи, секретаря Сатаны: «глаза его округлились, лицо покраснело, как от удущья, и по длинной шее волной проплыл кадык...» [2, с. 133–134]. Примеры подобного «красноречивого молчания» или «онемения» перед переполненностью переживанием встречались в лирике Ф. И. Тютчева, А. А. Фета, а также в творчестве символистов, например, В. Брюсова:

Не выразит смущенный стих

Порыва девственных желаний,

Он слаб, он глух, он нем для них! [3, с. 237].

Затем Сатана замечает, что «земная» Мадонна «дышит», «моргает», «кушает» и что «она красивая девушка лет восемнадцати, и что платье на ней белое, а шейка ее обнажена» [2, с. 135]. Ему «становится все смешнее», и он начинает глумиться, мысленно развлекаясь парадоксом комбинации: «Сатана – и Мария? Мария – и Сатана!»: «Я больше думал о *нашем* с ней потомстве и искал *имя* для *нашего* первенца...» [2, с. 135].

Вспыхнувшая любовь к Марии с поразительной быстротой превращает Сатану сначала в Демона, потом в Человека и Христа. Об этом говорит и сам Сатана: « ...когда Меня искушают, Я удаляюсь в пустыню» [2, с. 167].

Таким образом, от союза Мадонны и Сатаны в конце концов родился Князь Света – красота и любовь победили в душе героя дьявольское начало. Сначала Вандергуда, подобно Демонам Лермонтова и Блока, охватывает страсть, которая побеждает его скептическое всеведение [2, с. 145, 149]. Любовь открывает Сатане способность увидеть и запечатлеть гармонию мироздания: «И наступила минута, когда великое спокойствие снизошло на Меня. У Меня нет слов и сравнений, чтобы я понятно рассказал тебе об этом великом и святом покое... Не потому ли, что и в этот ночной час моего одиночества мой путь озаряет «*Звезда Морей*»? [2, с. 159]. Рассказ об «удалении в пустынную Кампанию» представляет собой описание живописных полотен, возникших в воображении влюбленного героя, которые подобно своим «первоисточникам» – картинам Врубеля, – могут быть названы «Демон летящий» и «Демон поверженный» или «Демон сидящий» [2, с. 169].

обізнаний з науковими працями Є. К. Тимченка, постійно цікавився долею вченого, був завжди готовий прийти йому на допомогу. «Я був би дуже щасливий, якби мені вдалося бути в чому-небудь корисним Е. К. Тимченку», – писав О. О. Шахматов у листі до В. М. Перетца 17 липня 1910 р. [2, с. 51]

О. О. Шахматов був рецензентом укладеного Є. К. Тимченком історичного словника української мови, що мав назву «Материалы для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV – XVIII вв.». Указавши на низку недоліків словника, О. О. Шахматов у той самий час визнав його «працею чудовою та в вищому ступені корисною» [10].

23 лютого 1913 р. О. О. Шахматов виступив опонентом у Петербурзькому університеті на диспуті, присвяченому захисту магістерської дисертації Є. К. Тимченка «Функции генитива в южнорусской языковой области» (Варшава, 1913). Аналізу дисертації О. О. Шахматов присвятив дві праці. Одна з них – «Отзыв о сочинении Е. К. Тимченка «Функции генитива в южнорусской языковой области» – була надрукована Е. І. Коротаєвою [5]. Друга праця – «Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г.» – раніше не видавалася. Вона більша за обсягом і дає розгорнуту характеристику дисертації Є. К. Тимченка.

Серйозним методологічним недоліком у дисертації Є. К. Тимченка «Функции генитива в южнорусской языковой области» О. О. Шахматов уважає виведення українських форм родового відмінка безпосередньо зі спільнослов'янських, обминаючи епоху «спільноруської» прамови [9, с. 59]¹, що, поряд із недостатнім використанням діалектного матеріалу, значною мірою збіднило висновки автора [там же, с. 58]. На думку О. О. Шахматова, тема дисертації не передбачає «обмежитися переважно сучасною мовою» [там же, с. 57]. Отже, пріоритетним для розкриття цієї теми О. О. Шахматов уважає не описовий, а історичний аспект. Він полягає в розкритті генетичного зв'язку конструкцій з родовим відмінком у сучасній українській мові з відповідними індоєвропейськими, спільнослов'янськими, спільноруськими в їхній послідовності, чого немає в праці Є. К. Тимченка [там же, с. 57–58].

Докладно спинившись на недоліках дисертації, О. О. Шахматов вказав і на такі позитивні сторони праці Є. К. Тимченка, як залучення значної кількості матеріалу з першоджерел, посилення на діалектні матеріали, добру обізнаність з науковою літературою, велику обережність та старанність обробки [9, с. 60].

¹ Лінгвістичне обґрунтування існування в минулому спільноруської прамови О. О. Шахматов уважає важливим завданням історика східнослов'янських мов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : биографический словарь / М. Г. Булахов. – Минск, 1978. – С. 228–230.
2. Глущенко В. А. [Передмова до праці:] А. А. Шахматов. Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г. (Неопублікована праця) / Глущенко В. А. // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 51–52.
3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
4. Дзензелівський Й. О. Тимченко Євген Костянтинович / Дзензелівський Й. О. // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюкта ін. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 684–685.
5. Коротаева Э. И. К биографии А. А. Шахматова / Коротаева Э. И. // Филол. науки, 1965. – № 2. – С. 166–168.
6. Тимченко Є. К. Курс історії українського языка. Вступ і фонетика. – 2-е вид. / Є. К. Тимченко. – К. ; Харків : Держвидав України, 1930. – Ч. 1. – 40 с.
7. Тимченко Євген Костянтинович. [Електронний ресурс] // Проект «Українці в світі». – Режим доступу до матеріалів : <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/d269d547c5223bb1/>
8. Тимченко Є. К. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині // Історія української мови : хрестоматія / упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 38–47.
9. Шахматов А. А. Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г. (Неопублікована праця) / А. А. Шахматов. – [Публікація В. А. Глущенко] // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 52–60.
10. Шахматов А. А. Отзыв о словаре украинского языка, представленном редакцией журнала «Киевская старина» на соискание премии Н. И. Костомарова / А. А. Шахматов. – СПб., 1906. – С. 46.

В статье раскрыты взгляды Е. К. Тимченко на проблемы восточнославянского глоттогенеза

призрачной и бессмертной жизнью три женщины, касались еле слышно, проходили мимо в озарении света и душистого тепла, любили, прощали, жалели – три женщины: мать-сестра-невеста» [1, с. 235]. По сути, все эти три персонажа являются воплощением всей гаммы женской любви: любви невесты, сестры и матери, воплощением «Вечной женственности», суггестивно включающей в себя и углубляющей свой философский, мифологический смысл за счет мифологичности образа Прекрасной Дамы, представленной А. Блоком в символистском цикле «Стихи о Прекрасной Даме».

Кроме того, в образе Линочки проявлен мотив двойственности: она «всем внешним обликом своим и характером повторяла отца-генерала; крепкая, толстенькая, с румяным, круглым, весело-возбужденным лицом и сильным командирским голосом – была она вспыльчива, добра, в страстях своих неудержима, в любви требовательна и ясна. Была ли она радостна, гневна или печальна – об этом знали все» [1, с. 75–76]. После превращения Саши в разбойника Жегулева в героине отцовское начало подсознательно вытесняется материнским, при этом меняется не только характер, но и внешность: «Исчезло куда-то сходство с покойным отцом, генералом, а вместо того с удивительной резкостью неожиданно проступили и в лице, и в манерах, и в привычках материнские черты. ... глаза раскрылись широко и блестяще, углубились и потемнели; и лег вокруг глаз темный и жуткий обвод страдания, видимый знак печали и горьких дум. Еще странность и новизна: русые волосы, особенно напоминавшие генерала, в одно лето потемнели почти до черноты и, вместо мелких и веселых завитушек, легли на красивой и печальной головке тяжелыми без блеска волнами» [1, с. 252].

Наиболее напряженным является «конфликт между вечноженственным, духовным, материнским и эгоистически-волевым, отцовским началами в судьбе и личности Елены Петровны. Для нее отец Саши – генерал Погодин – любимый и одновременно ненавистный муж, не прощенный ею за детоубийство нерожденного первенца» [6, с. 100]: «поняла она, что нет у нее прощения и не будет никогда – и сама смерть не покроет оскорбления, нанесенного ее чистому, материнскому лону» [1, с. 82]. Это борьба за победу в его детях и их судьбе светлого, духовного начала: «И только Саша, мальчик ее, возрос до степени высочайшей, стал сокровищем воистину неоцененным и в мире единственным. «В нем прощу я отца» – подумала она» [1, с. 82]. При этом поединок с отцом ее детей осмысливается в романе (и героиней, и автором) как поединок с Отцом небесным: «Так по-своему боролась с Богом Елена Петровна» [1, с. 80].

В итоговом романе Андреева «Дневник Сатаны» (1919) по мере погружения в «глубину дрянной человечности» Сатана переживает духовную эволюцию, превращаясь сначала в захваченного страстью Демона – поэта и художника, открывая красоту мира и ценность любви,

«Жил на свете рыцарь бедный...» не только рассказывает о Божественном Видении, но и указывает программу служения идее. В образе Царевны-Лебеди объединяются все три сюжета – Божественного Видения, Пленницы и Спасительницы, когда Царевна из высшего существа превращается в реальное.

У Блока образ Пленной Царевны описан в стихотворении «Сны», сюжетно связанном со «Сказкой о Мертвой царевне» А. С. Пушкина. Тема пленной души, особенно в женском образе, присутствует у Блока на всем протяжении его творчества. Образ Божественного Видения у поэта чередуется с видением носительницы темных сил: «Но страшно мне: изменишь облик Ты» («Предчувствую Тебя. Годы проходят мимо...»). Образ Божественного Видения вдохновлял Блока постоянно, о чем идет речь в из его очерке «Ни сны ни явь».

Не только символисты обращались к образу Вечной Женственности. Так, Н. Гумилев, тяготеющий к экзотике и романтике, в своих произведениях создал легенду о прекрасной женщине, в основу которой он ввел образ своей жены – Анны Ахматовой. Поэтесса и сама о себе сотворила легенду. Ее героиня – женщина, исполненная трагических переживаний, но самодостаточная, ставящая превыше всего духовные ценности. Она принадлежит к разряду тех, кто спасает. Ее Муза-Сестра – образ Божественного Видения.

В романе «Сашка Жегулев» (1911) Л. Н. Андреев попытался исследовать современного человека в контексте истории, подвести итоги своего художественного анализа проблем революции и бунта. Свообразно решая эту проблему, писатель в духе традиции русской литературы проверяет героя любовью и отношениями с женщиной вводит и сюжет о Вечной Женственности. Характеризуя главного героя произведения, Сашу Погодина, Андреев показывает его через взаимоотношения с тремя женщинами – матерью, сестрой, невестой.

Елена Петровна ассоциируется с евангельской Девой Марией и «вечной Матерью». Общечеловеческое в ее образе преобладает «и над национальным (гречанка), и над социальным (генеральша); и над индивидуально-психологическим [6, с. 100]. «Она похожа на икону» [1, с. 86], потому что «все матери святы» [1, с. 86]. В ее портрете, как показала Л. А. Иезуитова [5], действительно доминирует иконописное начало – Лик: «по матери своей Елена Петровна была гречанкой, лицо имела смуглое и тонкое, глаза большие, темные, иконописные – точно обведенные перегоревшим, но еще горячим, коричнево-черным пеплом» [1, с. 76].

Образы сестры Линочки и невесты Жени Эгмонт при всей их индивидуальности в финале романа выявляют свою истинную суть и предстают как две ипостаси «вечной Матери» – как Сестра и Невеста: «в тихом шелесте платьев, почему-то черных и шелестящих, жили

*Фельчак О. О.
(м. Слов'янськ)*

ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ Г. П. ПІВТОРАКА

Упродовж XIX – XXI ст. лінгвістичною наукою було накопичено значний теоретичний і практичний матеріал щодо питання походження української мови, але поряд з тим детальний лінгвістично-історіографічний аналіз доводить, що ця розгалужена проблема багата на нові факти, не втратила своєї значущості та актуальності. Тому мета пропонованої наукової розвідки саме й полягає у студіюванні питання походження української мови в концепції Г. П. Півторака. Досягнення поставленої мети видається можливим за умов розв'язання визначених нами завдань: по-перше, проаналізувати погляди Г. П. Півторака на питання походження української мови; по-друге, розкрити специфіку комплексного підходу при розв'язанні глотогенетичних проблем; по-третє, визначити вклад ученого у розвиток проблеми генезису української мови.

Починаючи дослідження глотогенезу східних слов'ян, Г. П. Півторак великого значення надавав насамперед принципам добору необхідного і достатнього кола джерел та способам їх наукової інтерпретації. Отже, для висвітлення історії української мови, за Г. П. Півтораком, першорядне значення мають свідчення давньоруських і староукраїнських писемних пам'яток, наукова цінність яких визначається насамперед їх частковою близькістю до досліджуваних діалектних процесів і мовних явищ. Проте вчений зауважив, що не слід і перебільшувати роль цих пам'яток, оскільки розподіл їх з географічного погляду є дуже нерівномірним: вони переважно галицько-волинські [9, с. 17].

Дослідити походження української мови – це насамперед з'ясувати послідовність, місце і час виникнення окремих українських діалектних рис, що виникли в народному мовленні, поступово склали специфічну мовну систему та стали характерними особливостями української мови. У результаті власних спостережень Г. П. Півторак відзначив, що східнослов'янський ареал (до складу якого, після розпаду праслов'янської мови, увійшли східно- та південнослов'янські мови) ще п'ять століть був досить стійкою етномовною спільністю. Спільні фонетичні, граматичні та лексичні особливості створювали особливий східнослов'янський діалектний тип, але вже в цей час (IV – VI ст.) протоукраїнська мовна територія була неоднорідна та виразно ділилася на два масиви: північний і південний [8, с. 21]. Північний діалектний масив став у майбутньому основою північного наріччя української мови, південний, на основі якого виникла більшість фонетичних рис, характерних лише для української

мови, – південно-західного [6, с. 274]. Далі автор зазначив, що з'ясування місця та часу утворення стародавніх українських наріч є невід'ємною частиною при вивченні питання походження української мови.

Виникнення сучасних українських мовних особливостей розтягнулося на багато століть. Деякі з'явилися ще в мовленні східнослов'янських племен, що жили на території сучасної України у VI – IX ст., інші – в Київській Русі IX – XII ст. і значна їх частина – в період самостійного життя східнослов'янських мов, тобто після XI – XII ст. Час виникнення українських мовних особливостей, а за їх сукупністю – й української мови взагалі встановити важко. Цілком зрозуміло, що для цього потрібні незаперечні факти – фіксація тих чи інших рис або явищ у писемних пам'ятках [9, с. 103]. За словами науковця, «можна виділити три основні шари найхарактерніших українських мовних особливостей, що сформувалися протягом відповідних історичних періодів: 1) граматичні риси й лексика, успадковані від праслов'янської мови (V – VI ст.); 2) мовні особливості, що виникли в дописемний період формування української мови, зокрема й спричинені різними субстратними впливами (V – XI ст.); 3) нові фонетичні риси, зумовлені занепадом редукованих *ъ, ь* (XI – перша половина XII ст.)» [4, с. 28].

Слід зауважити, що більшість діалектних особливостей, які вважаються характерними для української мови, за Г. П. Півтораком, є результатом внутрішнього мовного розвитку певних племінних (згодом територіальних) діалектів і тільки деякі виникли під впливом інших мов: тих, що існували колись на давній території, а потім зникли або сусідніх близьких і чужих унаслідок міжмовних контактів. Крім цього, мовні особливості, які нині сприймаються як суто українські, формувалися на різних територіях і в різний час. Одні з них поширилися на великі регіони і з часом стали характерними особливостями не тільки української, а й ряду слов'янських мов та діалектів, інші – лише на частину українських говірок, ставши згодом регіональними особливостями української загальнонаціональної мови.

Вивчаючи питання походження української мови, Г. П. Півторак зробив акцент на тому факті, що в жодного авторитетного славіста не викликає сумнівів існування в минулому давнього праслов'янського періоду, під час якого праслов'янські племена мали більш-менш однорідну матеріальну та духовну культуру і користувалися близькоспорідними діалектами з багатьма спільними рисами. Дослідник підкреслив: «історичними, археологічними і лінгвістичними матеріалами доведено, що праслов'янський період тривав приблизно до середини I тис. н. е. На другу половину I тис. н. е. припадають такі спільні процеси для всього праслов'янського мовного ареалу, як перехід праслов'янських сполучень *gt', kt' > č* (**bergti*, **pekti* > укр. діал. *беречи*, *печи*, рос. *беречь*, *печь*, бр. *берагчы*, *пячы*), розвиток приблизно у VII – на початку IX ст.

же метафізическим вопросам, может быть глубоко осмысленно, с нашей точки зрения, в соотнесенности с современной ему этико-философским учением о Вечной Женственности.

Христианский философ В. С. Соловьев (1853–1900) проповедовал учение о Софии-Премудрости Божией, связанное с философской идеей Платона о Мировой Душе. Религиозно-мистический образ Вечной Женственности известен нам по творчеству А. А. Блока. Поэт вдохновлялся идеями Вл. Соловьева о мистической Софии, хотя многие стихотворения цикла «Стихи о Прекрасной Даме», где раскрывается идея Вечной Женственности, написаны были прежде знакомства поэта с книгами философа: А. Блок воспринял эту идею из мира художественной литературы.

Идея о Вечной Женственности включает в себя три сюжета: 1) спасают ее, 2) спасает она, 3) она появляется как представительница высших сил – Божественное Видение. Главное в этих сюжетах – возвышенный параметр в изображении женского образа. Подчеркивается присутствие в ней могущественных, таинственных космических сил.

Первый сюжет – это история о Пленной Царевне, Душе Мира, которую держит в плену Мировой Хаос. В сказках и мифах он представлен в виде дракона или кощея. Сюжет о Пленной Царевне не следует смешивать с рассказом о разбойнике, нападающем на слабое существо. «Злодей» в сюжете о Пленной Царевне ничем себя не проявляет – только лишает Душу воли. Суть мифа в том, что Душа скована, не знает пути, незряча. Ей нужно обрести творческую волю, самосознание. Философ С. Булгаков, развивая идеи Вл. Соловьева, в 1912 году писал, что герой нового века, освобождающий Пленную Царевну, подобную Людмиле в замке Черномора, будет не с мечом героя, а в фартуке труженика [цит. по: 4, с. 45].

У Пушкина пленницы – не только Людмила, но и царевна из пролога к поэме «Руслан и Людмила», которой «бурый волк верно служит», а затем «мертвая царевна», уснувшая в хрустальном гробу.

Во втором варианте сюжета – спасает она. Здесь прототип – образ воительницы: Афина, Артемида (Диана), валькирия, Гурдофарид в поэме Фирдоуси «Шахнаме». В переводе В. А. Жуковского известен эпизод из этой поэмы – «Рустем и Зораб». Спасительница может быть подругой сильного человека, его помощницей. Таковы легендарная римлянка, которая вернула мужа в ковер и вынесла из плена, Ярославна, стремившаяся утереть раны на горячем теле мужа. У Г. Х. Андерсена в «Снежной королеве» объединены оба сюжета. Кай – мужской вариант пленной души, а в роли спасителя выступает девушка с характером воина. Эта тема получит развитие и в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита».

Третий вариант сюжета – Божественное Видение: образ женщины, подобной чуду. Наиболее ярко он воплощен в стихотворении А. С. Пушкина «Я помню чудное мгновенье...». Стихотворение Пушкина

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики : исследования разных лет / Бахтин М. М. – М. : Худож. лит., 1975. – 504 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. / Бахтин М. М. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. труды / Виноградов В. В. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
4. Дыханова Б. С. В поисках своего слова : из наблюдений над стилем Н. Лескова / Дыханова Б. С. // Вопр. лит. – 1981. – № 2. – С. 189–212.
5. Кожевникова Н. А. О типах повествования в советской прозе / Кожевникова Н. А. // Вопросы языка современной русской литературы. – М. : Наука, 1971. – С. 97–164.
6. Лесков Н. С. Собр. соч. : в 11 т. / Лесков Н. С. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1956. – Т. 1–11. – 1958.
7. Одинцов В. В. О языке художественной прозы : повествование и диалог / Одинцов В. В. – М. : Наука, 1973. – 104 с.
8. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Тынянов Ю. Н. – М. : Наука, 1977. – 575 с.
9. Чудаков А. П. Поэтика Чехова / Чудаков А. П. – М. : Наука, 1979. – 201 с.
10. Чудакова М. О. Поэтика Михаила Зощенко / Чудакова М. О. – М. : Наука, 1979. – 201 с.
11. Шмид В. Нарратология / Шмид В. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
12. Эйхенбаум Б. М. О литературе : работы разных лет / Эйхенбаум Б. М. – М. : Сов. писатель, 1987. – 541 с.
13. Эйхенбаум Б. М. О прозе. О поэзии : сб. ст. / Эйхенбаум Б. М. – Л. : Худож. лит., 1986. – 453 с.

У статті представлено спробу типології сказової розповіді у творчості М. Лескова.

*Рубан А. А.
(з. Славянск)*

МИФ О ВЕЧНОЙ ЖЕНСТВЕННОСТИ И ЕГО ВОПЛОЩЕНИЕ В РОМАННОМ ТВОРЧЕСТВЕ Л. Н. АНДРЕЕВА

На рубеже XIX–XX веков в России шел интенсивный процесс освоения философской и художественной мыслью духовных ценностей христианства. В. Соловьев, о. Сергей Булгаков, П. Флоренский, И. Ильин, В. Зеньковский и многие другие мыслители представляли и разрабатывали различные духовные учения. Творчество Л. Н. Андреева, обращенное к тем

східнослов'янського повноголосся, завершення (вірогідно, наприкінці IX – на початку X ст.) переходу праслов'янських носових голосних *ǫ, ę (ǫ, ǫ)* у ротові голосні *у (ю), а (я)*, початок (приблизно з VI ст.) тенденції до кількісного скорочення *ь, ь* у слабкій позиції та перехід у голосні *ь^о, ь^е* у сильній позиції, оформлення на кінець X ст. основних особливостей східнослов'янського наголосу, відмінного від принципів наголошування слів у західних і південних слов'янських діалектах, поступова втрата аориста й імперфекта дієслів, утворення спільного східнослов'янського фонду і т. ін. [4, с. 21].

За одностайним визнанням більшості славістів, праслов'янська етномовна спільність розпалась не пізніше V–VI ст. Після розпаду праслов'янської мовної спільності у VI–VII ст. почалося формування східнослов'янських племен та їх союзів, подальша консолідація яких на різних теренах Східної Європи призвела до формування українського, російського та білоруського народів. З цього часу намітились і тенденції формування окремих східнослов'янських мов» [6, с. 273].

З погляду сучасних досягнень славістичної науки, на думку Г. П. Півторака, немає жодних підстав виводити походження українців майже від Адама і Єви [3]. Тому дослідник з критикою поставився до спроби польського мовознавця, викладача Одеської гімназії М. Красуського віднести період появи української мови в далеке минуле – аж до нашої ери [2, с. 3–4], бо цей факт, на думку науковця, породжує багато питань: де саме жили стародавні українці і чому вони не залишили жодних археологічних комплексів своєї культури, наявних у всіх стародавніх народів. Ці та інші питання залишаються без відповіді, бо для неї бракує відповідних історичних фактів, а наука, як відомо, визнає лише факти – тільки вони дають підставу робити певні висновки чи висувувати вірогідні гіпотези, котрі згодом можуть бути переконливо доведені або аргументовано спростовані. Отже, за словами Г. П. Півторака, «розглядати історію українців та української мови поза часом і простором і поза історією слов'янства взагалі – означає відриватися від наукового ґрунту й літати в хмарах мрій і фантазій» [6, с. 271]. Не бачить дослідник нічого сенсаційного і у наведеній низці слів подібних за звучанням в українській мові та у санскриті, бо подібні лексичні паралелі серед мов однієї мовної сім'ї (індоевропейської) закономірні.

Самостійна історія українців, за Г. П. Півтораком, розпочалася синхронно з зародженням і формуванням інших європейських етносів. Виникнення мови окремого етносу, цілком природно, відбувається разом із формуванням самого етносу – часто задовго до появи в нього писемності й державності. Це – об'єктивний процес, на який не впливає усвідомлення чи не усвідомлення конкретною людиною своєї незалежності до того чи того етносу, визнання чи невизнання його іншими етномовними спільностями.

Згідно з поглядами Г. П. Півторака, не витримує серйозної критики й

вчення про існування спільної для всіх східних слов'ян «давньоруської народності» й єдиної народнорозмовної давньоруської мови, ніби після розпаду якої аж від XIV ст. починається історія окремих східнослов'янських мов, у тому числі й української [3]. Учений підкреслив, що виникнення окремих східнослов'янських народностей і їхніх мов, зокрема української, відбулося не внаслідок поділу «давньоруської народності» й давньоруської мови на три частини, а шляхом консолідації кількох суміжних і близькоспоріднених груп східнослов'янських територіально-плеємних об'єднань у компактні культурно-етнографічні масиви [7, с. 4].

Науковець, виступаючи проти загальноприйнятої теорії походження східнослов'янських мов з «праруської» [5, с. 7–9], назвав її псевдотеорією, яка має ряд авторитетних прихильників (О. І. Соболевський, О. О. Шахматов, С. М. Кульбакін, А. Ю. Кримський, О. Гуйер, В. Вондрак, А. Брюкнер, М. С. Трубецької, Т. Лер-Сплавінський, А. А. Москаленко, Ю. О. Карпенко, Л. Нідерле та ін.), але й не менше відомих критиків (Ф. Міклошич, А. Мейє, Й. Шмідт, С. Й. Смаль-Стоцький, М. С. Грушевський, І. О. Бодуен де Куртене, К. Т. Німчинов, О. Н. Синявський, Є. К. Тимченко, І. І. Огієнко, В. М. Ганцов, П. К. Ковалів, О. Горбач, Ю. В. Шевельов, О. Б. Ткаченко, В. М. Русанівський та ін.). Наукові здобутки сучасного мовознавства та інших суспільних наук усе переконливіше доводять хибність уявлень про спільну давньосхіднослов'янську і давньоруську народнорозмовну мову, не залишаючи сумнівів у тому, що це не аксіома, а просто вигадка [4, с. 20].

Вважаючи вчення про «спільноруську» мову фальшивим та неспроможним, Г. П. Півторак доводив, що формування українського етносу відбулося раніше, ніж у білорусів та росіян і що мова російська, серед східнослов'янських мов, є молодшою [8, с. 64, 66, 70, 78]. Дослідник зауважив, що давньоруський етномовний масив ніколи не був суцільним діалектним монолітом, і більшість діалектних рис, що згодом стали розрізнявальними особливостями української, російської та білоруської мов, сформувалися в основному протягом VI – XII ст. [5, с. 9], а також підкреслив: «неупереджений аналіз етномовної ситуації в Київській Русі свідчить про те, що ніякої «давньоруської народності» і єдиної давньоруської мови на народнорозмовному рівні як мови цієї народності ніколи не було [3, с. 28–36]. З історичного погляду правильніше було б говорити про давньоруське суспільство не як про єдину «давньоруську народність», а як про відносну спільність багатьох східнослов'янських етномовних груп в одній державі з єдиною офіційною ідеологією і релігією [6, с. 275]. За словами науковця, «термін “давньоруська мова” має право на існування, але вживати його правомірно лише щодо писемно-літературної мови, яка, поряд із церковнослов'янською, обслуговувала всі сфери

Авторская идеологическая позиция по отношению к этим персонажам находится совершенно в другой плоскости и формируется обычно на внетекстовом уровне. Субъективность такого повествования сохраняется: даже авторское слово несет в себе точку зрения рассказчика.

Для третьего типа субъектно-пространственной организации сказа свойственно взаимодействие точек зрения автора, рассказчика и персонажей на уровне текста. Авторская точка зрения находит открытое выражение в сказе такого типа. Она может не совпадать с оценкой нарратора: откровенно положительное восприятие автором заглавного героя в рассказе «Однодум» («Александр Афанасьевич пал во мнении своих сограждан, но пал с тем, чтобы потом встать всех выше и оставить по себе память героическую и почти баснословную» [6, т. 4, с. 228]) отличается от настороженного отношения к нему повествователя, который неоднократно называет Однодума чудачком, своеобразным, неуклюжим и угрюмым человеком. Смысловая позиция автора может и соответствовать в общих чертах точке зрения рассказчика (сказ в таком случае становится однонаправленным). Сила Крылушкин жил, «не зная других радостей, кроме тех, которые ощущают люди, делая посильное добро ближнему» [6, т. 1, с. 327]. Такой сказ становится более полифоническим, поскольку в нем нередко меняется ракурс изображения, и повествование из плана нарратора попадает в план персонажа. При этом открытое выражение получает и идеологическая точка зрения героя, не трансформированная рассказчиком: «Настя давно знала эту песню, но как-то тут, с этого голоса, она ей стала в голове, и долго Настя думала, что ведь вот не спится человеку, и другому человеку в другом месте тоже не спится и не ложится. Пойти б тому одному человеку до другого, да ... не знает он, где живет этот другой человек..., что ждет к себе другого человека» [6, т. 1, с. 334].

Можно заметить, что рассмотренные три модели субъектной организации соответствуют трем типам субъектно-пространственной организации, а также способам взаимодействия точек зрения в сказе. На основании этого в творчестве Лескова можно выделить три модификации сказового повествования: сказ первой ступени или «чистый», классический сказ («Левша», «Леон дворецкий сын» и др.), сказ второй ступени («Шерамур», «Заячий ремиз» и др.) и сказ третьей ступени («Житие одной бабы», «Однодум» и др.). Указанные модификации в разной степени «удалены» от норм традиционной письменно-книжной поэтики. Сказ первой и второй ступени (воспроизводящий сказ), где доминируют точка зрения и характерологическая нелитературная речь «низового» рассказчика, обнаруживает целый ряд стилистических, синтаксических, лексических и даже орфографических отклонений от норм литературной речи. Сказ третьей ступени, можно назвать повествующим: он в большей степени приближен к традициям книжно-письменной культуры, так как рассказчик здесь носит условный характер.

лесковского сказа» [4, с. 195]. Тем самым сказ такого типа становиться разнонаправленным, поскольку оценка рассказчика не совпадает с гипотетической оценкой автора. Анонимный сказитель в «Левше» говорит: «Ехали курьер с Левшой очень скоро, так что от Петербурга до Лондона нигде отдыхать не останавливались, а только на каждой станции пояса на один значок еще уже перетягивали, чтобы кишки с легкими не перепутались; но как Левше после представления государю, по платовскому приказанию, от казны винная порция вволю полагалась, то он, не евши, этим одним себя поддерживал» [6, т. 7, с. 221]. В приведенном фрагменте нет и тени иронии или недовольства по поводу действий царя и его чиновников, не позаботившихся о пропитании Левши на время путешествия в Англию. Негативное восприятие происходящего возникает лишь на внетекстовом уровне. Точка зрения автора формируется на основе объективной оценки субъективно изображенного событийного ряда.

Исследователи сказовой формы повествования отмечают существование и другого уровня проявления авторской точки зрения: «За рассказом рассказчика мы читаем второй рассказ – рассказ самого автора о том же, о чем рассказывает рассказчик, и, кроме того, о самом рассказчике», – писал М. М. Бахтин [1, с. 127]. «Рассказ о самом рассказчике», точка зрения на самого сказителя формируется на основе объективного осмысления рассказанного им. Так субъект речи в сказе становится и ее объектом. Сказ такого типа всегда представляет собой субъективное повествование – события и описания в нем поданы с оптической позиции рассказчика, в тексте доминирует его идеологическая точка зрения.

Второй тип субъектно-пространственной организации произведения отличается от предыдущего передачей смысловой позиции рассказчика словами автора: «А кто такой был старый Перегуд? Это н а д о (разрядка наша. – А. И., И. К) помнить, потому что он был когда – то человек очень важный – «казацкая старшина» и рыцарь; он лихо командовал полком, и звали его Опанас Опанасович» [6, т. 9, с. 503]. Приведенный фрагмент из «Заячьего ремиза» выдержан в авторской стилистической манере, однако выражает точку зрения рассказчика, с пиететом относящегося к своему предку. Вместе с тем позиции автора и рассказчика в сказе этого типа нигде не смешиваются, поскольку присутствие авторского слова призвано выпрямить, облагородить речевую манеру рассказчика, но не его точку зрения. Таким образом, второй тип субъектно-пространственной организации лесковского сказа сохраняет разнонаправленность. Так, Оноприй Перегуд искренне считает, что «вице-губернаторша», устраивавшая «инспектировки» «благородных» казней, «была самонежнейшей институтской души» [6, т. 9, с. 532]; называет как догматически мыслящего Вековечкина, так и погрязшего в разврате Дмитрия Афанасьевича «многообожаемым милягой» [6, т. 9, с. 550].

державного життя і була справді спільною для всієї території Київської Русі» [там же].

За висновком Г. П. Півторака, в історичному мовознавстві спільні риси східнослов'янських мов цілком справедливо трактуються як свідчення генетичної єдності давньоруської мови – мови єдиної «давньоруської народності». Разом з тим, сучасні наукові дані свідчать і про те, що в східнослов'янських діалектах дописемного періоду поряд із спільнослов'янськими мовними особливостями, починаючи з VII – VIII ст., виникали нові, суто місцеві діалектні риси, які у майбутньому стали розрізняльними особливостями сучасних східнослов'янських мов на їх ранньому етапі або великих діалектних масивів у межах кожної з цих мов [10, с. 92]. Виникненню нових діалектних рис значною мірою сприяла відокремленість східнослов'янських племен після їхнього розселення на величезній території й послаблення контактів з іншими слов'янськими групами. За таких обставин східнослов'янський діалект праслов'янської мови зазнав впливу інших мов і діалектів, що відбувалися в умовах сусідства і мовних контактів слов'янських племен з неслов'янськими або ж в умовах дії субстратних явищ [там же].

До найважливіших діалектних рис, які відзначили ранні діалектні зони східнослов'янської мовної території, за Г. П. Півтораком, слід віднести насамперед такі фонетичні риси: у галузі вокалізму – акання, злиття голосних *ы* та *і*, зміна *'а > е* та ін.; у галузі консонантизму – новий фрикативний звук *у*, цокання і чокання, зближення свистячих і шиплячих та ін. [10, с. 93].

На думку Г. П. Півторака, дослідники, які дотримуються традиційних поглядів на існування «давньоруської народності» та мови і переконані, що принаймі до розпаду Київської Русі української мови (як і інших східнослов'янських) не було, саме тому наполягають на тому, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності почався період східнослов'янської мовної єдності, яка за часів Київської Русі перетворилася також у спільну для всіх східних слов'ян давньоруську мову, і лише з XII – XIII ст. чи навіть з XIII – XIV ст. на її основі нібито формувалися самостійні українська, російська та білоруська мови [8, с. 46].

Г. П. Півторак прийшов до висновку, що на результати досліджень негативно позначився вузький підхід до цих проблем переважної більшості вчених. За спостереженнями дослідника, філологи ставили перед собою завдання з'ясувати час і обставини виникнення східнослов'янських мов (тобто лише глотогенетичні проблеми) і намагалися їх розв'язати лише на мовному матеріалі (свідчення писемних пам'яток і – рідше – народних говорів) без зв'язку з історією народу, а історики й археологи, як правило, займалися проблемами етногенезу (тобто походження) окремих слов'янських народів. Оскільки мова є однією з основних ознак етносу, в дослідженні етно- і глотогенетичних проблем провідне місце належить

мовознавству. Але з використанням лише лінгвістичних джерел у таких дослідженнях часто призводило до підміни етногенезу проблемами походження й історії мови поза її зв'язком з історією народу – творця і носія цієї мови.

Саме тому надзвичайно цінним є запропонований Г. П. Півтораком комплексний підхід до розв'язання проблеми походження української мови [10, с. 16–28]. Як відомо, у будь-якій науці перехід від описової до пояснювальної стадії вимагає залучення цілої низки даних із близькоспоріднених галузей знань, що повною мірою стосується мовознавства. Так, при вивченні питання походження української мови Г. П. Півторак підкреслив важливість використання не лише лінгвістичних явищ, а й фактів з інших наукових сфер: історії, антропології, археології, етнографії, фольклористики, палеонтології, культурології, психології, філософії та ін. Дослідник справедливо вказав на взаємодію різних етнічних і мовних елементів у ході виникнення й становлення українського етносу та української мови. «Мова – явище унікальне за своєю універсальністю, тому так безмежно широкі й універсальні її зв'язки з усім тим, що називають “екстралінгвістичним світом”» [1, с. 31]. Отже, пояснювальне мовознавство передбачає неодмінне використання, крім лінгвістичних фактів, також історичних, історико-етнографічних, палеоантропологічних та інших даних, зокрема й тих, якими займаються культурологія, психологія, філософія та ін.

Комплексний підхід до розв'язання глотогенетичних проблем виявляється плідним і дуже перспективним. Застосування комплексного підходу, за Г. П. Півтораком, може сприяти, крім уточнення схеми давньоруських діалектних макрозон, також розв'язанню багатьох проблем, як, наприклад, роль субстратних елементів в етно- і глотогенезі східних слов'ян, співвіднесеність діалектного членування сучасних східнослов'янських мов із племінними й адміністративними межами епохи феодалізму, причинно-наслідкові зв'язки між формуваннями соціально-етнічної спільності, яка поступово переростає в народність, і об'єднанням споріднених діалектів у соціальну мовну систему, яка становить мову цієї народності, тощо [4, с. 18].

Необхідність виходу за рамки суто лінгвістичних матеріалів підкреслив В. І. Абаєв та пояснив, що ця необхідність диктується також сучасними особливостями розвитку мовознавства, зокрема процесом поступового його перетворення з описової науки в пояснювальну, тобто переходом від нагромадження й опису фактів до встановлення їхньої гіпотези і причинних зв'язків [1, с. 31]. На думку В. І. Абаєва, це – початок нової ери в історії мовознавства [там же, с. 39].

Об'єктивне розкриття процесу становлення й розвитку певної народності та її мови, зокрема української, на думку Г. П. Півторака, нині можливе лише на широкому і всебічному матеріалі при поєднанні

Зазор между содержанием субъективного высказывания и его объективным смыслом создает в сказе не только внешний комический эффект, художественный потенциал этого приема значительно выше. Во-первых, он помогает глубже понять суть характера и мироощущения самого рассказчика: в отношении Флягина к собственным злоключениям видны существенные черты его характера – христианская доброта и терпимость; а в приведенной выше реплике Марьи Мартыновны присутствует не только ее взгляд на лепку как таковую, но и презрительное отношение к Клавдиньке, которая занималась этим видом искусства. Во-вторых, благодаря эффекту стилового остранения, этот прием порождает в сказе диалогический конфликт между точкой зрения автора и точкой зрения рассказчика, что создает продуктивную для сказовой поэтики оппозицию автор – рассказчик.

В сказах Лескова представлены различные типы взаимодействия и соотношения точек зрения (как оптических, так и идеологических) автора и рассказчика. Достаточно четко выделяются три типа субъектно-пространственно-временной организации лесковского сказа. Для первого типа характерно подчинение всего художественного пространства сказа точке зрения самого говорящего. В произведении доминируют представления о жизни, взгляды рассказчика из низов, чей индивидуальный и социальный опыт проецируется на все, о чем он повествует. Это в значительной мере способствовало демократическим тенденциям литературного процесса того времени, вводило в широкое обращение мироощущение представителя народной среды. Например, когда рассказчик в «Леоне дворецком сыне» говорит о том, что придворный вельможа с тоской вспоминает времена, когда он «спокойно пил и ел и детьми вечером на ковре мог, как медведь с медвежатами утешаться» [6, т. 7, с. 75], читатель понимает, что подобное представление о благополучной жизни связано вовсе не с мнением дворецкого сына, а с точкой зрения народного рассказчика, с комплексом его сословно-социальных воззрений.

Точка зрения автора в сказе первого типа на текстовом уровне не проявляется. Свое отношение к рассказчику и его повествованию автор может высказать лишь в обрамляющих сказ композиционных элементах (представление рассказчика, краткий эпилог и т. п.). В ткани же самого сказа ни физическая, ни идеологическая точка зрения автора не получает открытого выражения. Автор, по словам В. В. Виноградова, в этом случае выступает как «некая высшая идеологическая и характерологическая норма» [3, с. 328]. Авторская точка зрения, оставаясь имплицитной внутри произведения, проявляется на внетекстовом уровне, становится остраненной и создает «диалогический конфликт между мировоззрением автора, представляющего интеллигентную личность, и непосредственным сознанием простого человека, – конфликт, специфически характерный для

их по-особому – юмористически, иронически, пародийно и т. д.; третьи еще дальше отстоят от его последней смысловой инстанции, еще более резко преломляют его интенции; и есть, наконец, такие, которые вовсе лишены авторских интенций: автор не выражает себя в них (как автор слова), – он их показывает как своеобразную вещь, они сплошь объективны для него» [2, с. 111–112]. Эта мысль была положена в основу разделения Н. А. Кожевниковой повествования на однонаправленное, в котором «оценки автора и рассказчика лежат в одной плоскости или близко соприкасаются», и разнонаправленное, где «оценки автора и рассказчика лежат в разных плоскостях, не совпадают. Лицо автора скрыто, и отношение автора к рассказчику вырастает из того, что и как рассказывает о себе он сам» [5, с. 101].

В зависимости от того, в каком отношении к тексту располагаются физические и идеологические точки зрения различных субъектов речи, выделяют нейтральное, объективное и субъективное повествование. При дифференциации названных способов повествования мы разделяем точку зрения А. П. Чудакова, называющего нейтральным повествование, которое не содержит ни авторских оценок, ни оценок повествователя; субъективным – тот вид повествования, где господствует и открыто выражена точка зрения повествователя или автора; объективным – такое повествование, в котором «устранена субъективность рассказчика и господствует точка зрения и слово героя» [9, с. 51].

Классическое повествование XIX века преимущественно было нейтральным, ауторальным и однонаправленным. Изменение субъектной организации сказового произведения, центром которого становится рассказчик, повлекло за собой ломку традиционной субъектно-пространственно-временной организации повествования, поскольку в сказе возникает дистанция между автором и рассказчиком и, следовательно, изменяются как их оптические позиции, так и соотношение между идеологическими точками зрения. Эта дистанция формирует так называемый эффект стилевого остранения который создает одну из важнейших специфических черт сказовой поэтики – несовпадение субъективной оценки происходящего (идеологическая точка зрения рассказчика) с объективным содержанием события (идеологическая точка зрения автора и читателя). Иван Флягин («Очарованный странник») называет пленивших его татар добрыми [6, т. 4, с. 428], а о том, как его продержали до заморозков в монастырском погребе, рассказывает с нескрываемым умилением. Марья Мартыновна, героиня «Полунощников» (1890), уверена, что следит, подсматривать в щелочку, лгать не только можно, но и должно; а на замечание Аички о том, что лепить скульптурные изображения трудно, отвечает: «Ничего не трудно... Обозначит сначала нос и рот, а потом и все остальные принадлежности – вот и готово» [6, т. 9, с. 147].

мовознавчих фактів із висновками інших суспільних наук. Необхідність використання такого комплексного підходу дослідник пояснює принаймі двома причинами. По-перше, історичне коріння української народності й української мови сягає в глибоку давнину. Сучасна територія України розташована на родючих землях з теплим і помірно вологим кліматом, здавна була щільно заселена різними народами, а український лісостеп, вірогідно, був частиною прабатьківщини слов'ян. Ранні слов'яни і навіть неслов'янські етноси якоюсь мірою впливали на формування й звичаї нашого народу, його матеріальну і духовну культуру. То ж починати його історію треба з розгляду етнічної ситуації на протиукраїнських землях, з опису ранніх слов'янських угруповань, характеристики їхньої культури, встановлення діалектних особливостей їхнього мовлення. По-друге, дослідникові ранньої історії східних слов'ян доводиться оперувати неповними й не завжди зрозумілими науковими даними, які до того ж часто можна по-різному сприймати. За таких умов лише комплексне використання всіх можливих матеріалів може застерегти дослідника від поспішних і необґрунтованих висновків [9, с. 16].

Г. П. Півторак стверджує, що тепер замість традиційного питання «як було?» на перший план висувається питання «чому так було?». Відповісти на нього важче і можливо, лише залучаючи лінгвістичні, історичні, археологічні, антропологічні, етнографічні, фольклорні та інші матеріали. При цьому автор підкреслив, що комплексний підхід до етно- і глотогенетичних проблем східних слов'ян буде ефективним в тому разі, коли лінгвістичний матеріал, використовуваний поряд з історичним, археологічним, антропологічним і т. п., охоплюватиме як свідчення давньоруських писемних пам'яток, так і сучасні діалектні дані [9, с. 17].

За спостереженнями Г. П. Півторака, давньоруська писемна практика базувалася на прямо протилежних засадах: дотримуватися книжної традиції і ні в якому разі не допускати в книжки простонародних елементів. Проте через деякий час після свого виникнення різні діалектні явища ставали настільки значними й невід'ємними особливостями народної мови та мови книжок, що мимоволі, у вигляді поодиноких описок стали потрапляти в книжки. Таким чином, початок фіксації якоїсь діалектної риси свідчить не про її появу саме в цей час, а про те, що на цю пору така риса вже не тільки існувала, а й стала нормою живого народного мовлення [9, с. 103].

Київська Русь проіснувала як єдина держава майже три століття, а у кінці першої чверті XII ст. розпалася на самостійні державні утворення. Творцем же Київської держави, на думку науковця, виступає саме український етнос [8, с. 79]. Г. П. Півторак підкреслив, що за традиційними поглядами, саме у зв'язку з епохою феодальної роздрібненості починається розпад нібито монолітної до цього часу давньоруської мови на окремі територіальні діалекти, оскільки феодальна замкнутість певних регіонів

сприяла виникненню в них багатьох місцевих фонетичних і граматичних рис. Утвердження самостійності окремих князівств і піднесення регіональних економічних і культурних центрів сприяли й розвиткові місцевих особливостей народного мовлення. На відміну від попереднього періоду, коли на Русі існували племінні діалекти, з середини XI ст. почався розвиток територіальних діалектів, які стали основою самостійних мов трьох братніх східнослов'янських народностей. Діалектні особливості, що виникли в епоху феодалної роздрібненості, не поширювалися на всі чи на більшість східнослов'янських говорів, а ставали характерними рисами лише окремих груп територіальних діалектів. На території України все чіткіше вирізнялися діалектні відмінності між польською та галицько-волинською діалектними зонами [9, с. 120–121].

Саме сучасні досягнення різних суспільних наук, на думку Г. П. Півторака, дають змогу зробити висновок про те, що на кінець XII ст. переважна більшість рис, характерних для українських діалектів, уже сформувалася. У XII – XIII ст. на території сучасної України виділилися щонайменше три діалектно-етнографічні зони.

1. Південно-західна або галицько-волинська зона, з якої згодом утворилося південно-західне наріччя української мови (крім карпатських і закарпатських говорів). Для неї були характерні такі діалектні особливості: злиття голосних *ы, і* > *и*, збереження *e* після шиплячих, перехід *ѣ* в *і*, перетворення *g > γ > h*, виникнення *dž'* на місці праслов'янського **dj*, збереження давнього губно-губного *w*, наявність приставних *w, h* перед початковими *o, y*, м'який приголосний *p'*, подовження голосних *o, e* в нових закритих складах перед зредукованими *ь, ъ* у слабкій позиції й поступовий перехід у голосний *і*, втрата початкового *і* з колишнього **jь*, сполучення *ри, ли* в позиції між приголосними, зміна зредукованих *ы > и, і > ї* та приголосного *л > љ*, перехід *w > ѡ* і виникнення чергування *w – y*, ствердіння приголосних перед *и, e* та ін.

2. Карпатська зона, яка відзначилася такими особливостями, як розпізнання голосних *ы, і* відсутність голосного *и*, збереження *e* після шиплячих, перехід *ѣ* в *і*, перетворення приголосних *g > γ > h*, наявність шиплячого *dž* від праслов'янського **dj*, збереження губно-губного *w* і початкового *і* (<**jь*), подовження голосних *o, e* в нових закритих складах і перетворення його в *і*, сполучення *ри, ли* в позиції між приголосними, зміна зредукованих *ы > и, ѡ; ї > і, л > љ*, перехід *w > ѡ* і виникнення чергування *w – y*, збереження сполучень *гы, кы, хы*, відсутність приставних приголосних, ствердіння приголосних перед *и, e* і т. п.

3. Поліська зона (з часом ареал північного наріччя української мови і південно-західного наріччя білоруської мови): повне акання і якання, що стали характерними особливостями білоруської мови, перехід *e > o* після шиплячих та *j* перед твердими приголосними і в кінці слова, перетворення *ѣ* в *і, e* та дифтонги залежно від місця наголосу й сусідніх приголосних

повествование принадлежит собственно автору. Однако содержательно-субъектная организация текста противоречит этой формальной посылке: начало произведения («Маленький мужичонко был рюминский Костик, а злющий был такой, что упаси господи! В семье у них была мать Мавра Петровна, Костик этот самый, два его младшие брата, Петр и Егор, да сестра Настя» [6, т. 1, с. 263]) не укладывается в традиционную книжную манеру повествования «от автора».

Нарратор здесь берет на себя функции хроникера, летописца, что открывает широкие возможности для использования форм книжно-письменной речи, поскольку летописно-хроникальная форма сама по себе предлагает ориентацию не на устную, а на письменную традицию. Например, речь сказителя в «Однодуме», далекая от литературной нормы, имеет ярко выраженную установку на деловой канцелярский язык с примесью разговорных интонаций: «Рыжову вышла прекрасная линия приблизиться к началу градской власти и, не расставаясь с родным Солигаличем, стать на четвертую ступень в государстве: в Солигаличе умер старый кварталный, и Рыжов вздумал проситься на его место» [6, т. 4, с. 217].

Можно заметить, что сказ такого типа в меньшей степени дистанцирован от традиционного повествования, нежели сказ первых двух моделей. Это повествующий сказ, в нем значительно редуцированы свойства сказа воспроизводящего (резко характерологическая лексика, синтаксис, сумбурное построение фразы). Нарратор здесь – одна из стилистических масок автора, необходимая для того, чтобы читатель вплотную приблизился к миру героев.

В повествующем сказе рассказчик – всего лишь условность, он лишен конструктивной и смысловой самостоятельности, поскольку во многом подменяет самого автора. В результате голоса автора и нарратора часто сливаются, формируя единый образ повествователя, характерный для традиционного повествования. Это ведет к тому, что повествующий сказ открывает широкие возможности для проникновения в повествовательную структуру сказа прямого авторского книжного слова.

Субъектно-пространственно-временная организация сказового произведения является одним из наиболее значительных моментов в формировании сказовой структуры. В сказе пространственно-временные позиции автора и рассказчика и их соотношение приобретают особенно важное значение. М. М. Бахтин, заложивший в отечественном литературоведении основы анализа произведения с точки зрения его субъектно-пространственно-временной организации, отмечал вариативность отношения автора к изображаемой им действительности: «Одни моменты языка прямо и непосредственно (как в поэзии) выражает смысловые и экспрессивные интенции автора, другие преломляют эти интенции; он не солидаризуется с этими словами до конца и акцентирует

сюжетно-композиційному, скільки на змістовно-суб'єктному рівні організації тексту. Так, формально-суб'єктна організація останніх глав «Шерамура» (1879) відносить читача до гостя з Парижа, розповідає про сербський період життя головного героя і його шлюб. Однак з змістовно-суб'єктної точки зору дані фрагменти тексту належать Шерамуру, що повністю не мотивовано сюжетом. Ведуча ж особливість сказу другої моделі підкреслена Лесковим у повісті «Заячий ремінь» (1894): «...здесь его (рассказчика – А. И., И. К.) и мои (автора – А. И., И. К.) слова будут перемешаны вместе» [6, т. 9, с. 503]. «И тогда начали лезть в Перегуды жида и католики с тем, чтобы им тут купить себе места и поставить себе дома на базаре; а потом, разумеется, они уж начнут столы стругать, штаны шить да сапоги, и шапки ладить, да печь бублики, и играть в шинке на скрипачах, и доведут Перегуды до того, что все здешние христиане чисто перепьются и перебыют трезвым жидам их носатые морды, а тогда за них, пожалуй, потребуется ответ, как будто и за заправских людей. Однако несмотря на все эти хитрости, Перегуды все-таки очень легко могли сделаться местечком, если бы все перегудинские дворяне и между собою не перессорились» [6, т. 9, с. 509]. В приведеному уривку перше речення в змістовно-стильовому відношенні належить розповідачу, а друге – автору, що не мотивовано формальною стороною організації тексту.

Для третьої моделі суб'єктної організації лєсковського сказу характерно відсутність ситуації мови. Це вже не спонтанний монолог, імітуючий безпосереднє мовлення сказителя. Центральним суб'єктом мови тут стає прихований спостерігач, свідок-хронікер. Слово його чітко виділяється на стилістичному рівні. Однак, на відміну від розповідачів описаних вище структур, він позбавлений виразної психологічної та мовної особливості. Наратор тут не тільки не названий, а й позбавлений чітко вираженої індивідуальності. В результаті такої мови звичайно стає стилізацією під голос, властивий певній конкретній особі, а не кожному з осіб чи в сукупості в цілому. Так, мовля наратора в «Житті однієї баби» (1863) є стилізацією мови гостомельчана, а мовля сказителя в «Однорозі» (1879) є стилізацією мови чиновника Солигаліча. Така «розмитість» мови розповідача, зумовлена нерозривністю мови до строго індивідуалізованого суб'єкта, веде до значущої актуалізації автора як суб'єкта мови.

Собственно авторське слово коментує мовлення наратора, проявляючись в формі окремих вкраплень або в формі ліричних відступлень. Слово автора і розповідача часто по-старому відрізняються на суб'єктно-змістовному рівні. Наочним прикладом може служити повість «Життя однієї баби», з епілогу якої видно, що

звуків, перехід *'ü* (а) з колишнього носового *e* (e) в *e*, зміна вимови *i* > *yi* в позиції після колишнього *ь*, перехід *g* > *γ*, вживання паралельних шиплячих приголосних *dz'* і *z'* на місці праслов'янського **dj*, губо-губний *w*, наявність приголосного *w* перед початковим *u*, повне ствердження приголосних *p*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *ц*, втрата початкового *i* від праслов'янського **jb*, наявність сполучень *py*, *ly* між приголосними, зміна зредукованих *yi* > *yi*, *ŷ* > *i*, *l* > *ŷ*, перехід *w* > *ŷ* і виникнення чергування *w* – *y*, асиміляція *j* попереднім приголосним, що подовжився в позиції між голосними тощо [9, с. 132–133].

Отже, серед найхарактерніших особливостей живої української мови, за Г. П. Півторак, опинилися: специфічний гортанний звук *h* замість вибухового *g*, специфічно український голосний звук *u*, що виник унаслідок злиття давніх *yi* та *i*, взаємонаближені ненаголошені голосні *e*" та *u*" е, голосний *i* на місці давнього *ѣ* та ін. [8, с. 99].

Розглянутий історично-археологічний та лінгвістичний матеріал показує, що два діалектно-етнографічні масиви – північний поліський і південно-західний лісостеповий, з якими в основному збігаються північне й південно-західне наріччя української мови, – започаткувалися ще в перших століттях н. е. і були зумовлені поділом східних слов'ян на дві споріднені, але все-таки відмінні групи, які можна співвіднести з історичними назвами «анти» і «склавіни». Етнографічні і, слід гадати, діалектні відмінності простежувалися й серед нащадків обох цих груп. Діалекти нащадків склавинів стали основою північного наріччя української мови і південно-західного наріччя білоруської мови. Діалектні традиції нащадків антських племен знайшли продовження в архаїчному південно-західному наріччі української мови. Саме з їхніми говорами генетично пов'язана переважна більшість специфічно українських фонетичних і граматичних рис, зокрема вживання голосного *i* замість етимологічного *ѣ*, перехід *o*, *e* > *i* в новозакритих наголошених складах, злиття звуків *yi*, *i* > *u* і зближення голосних *e*, *u*, втрата палатальності приголосних перед *e*, *u*, збереження палатальності *ц'*, утворення стягнених форм прикметників жіночого і середнього роду в називному і знахідному відмінках однини і множини, вживання інфінітивів на *-ти*, поширення флексій з *-мо* в дієсловах першої особи множини теперішнього часу і частково наказового способу тощо.

При цьому Г. П. Півторак не виключає участі у формуванні українських фонетичних і граматичних рис також поліських говорів, а пізніше й певного впливу на діалектні особливості південно-західних говорів середньонадніпрянських говірок. Але в XI – XIII ст. специфіку українських діалектів створювали не поліські, а південно-західні українські говори. Південно-східного наріччя в той час не було взагалі, а київсько-переяславські говірки мали виразно поліську діалектну основу. На відміну від архаїчних північного й південно-західного південно-східне

українське нарiччя – новоутворене. Воно виникло в XVI – XVII ст. на базi говiрок переселенцiв з Полiсся i особливо з Волини та Подiлля, якi почали з’являтися на Середнiй Надднiпрянищинi з XIII – XIV ст. Отже, пiддавати сумнiву вирiшальну роль пiвденно-захiдних говiрок у формуваннi бiльшостi специфiчних рис української мови, на думку Г. П. Пiвторака, не має жодних пiдстав [9, с. 133–134].

Наведений матерiал свiдчить, що у концепцiї Г. П. Пiвторака центральне мiсце займає питання походження української мови безпосередньо з праслов’янської. Пiдводячи пiдсумки вiдзначимо, що iдея мiждисциплiнарного синтезу в гуманiтарних дослiдженнях вiд 70-х рр. XX ст. знаходить розумiння й пiдтримку у все ширших колах схiднослов’янських, насамперед російських, лiнгвiстiв та iсторикiв. Як слушно вiдзначив Ф. П. Фiлiн, «завдання iсторика-мовознавця можуть вважатися виконаними лише тодi, коли розкрито не тiльки механiзм мовних змiн, а й умови, у яких цi змiни вiдбувалися i якими вони врештi-решт були зумовленi, коли за мовними явищами вiдкривається iсторiя суспiльства, життя минулих поколiнь» [12, с. 8].

Г. П. Пiвторака нагадав та пiдкреслив, що при використаннi матерiалiв рiзних суспiльних наук, слiд пам’ятати, що кожна з них має свiй предмет i свiї методи дослiдження. Тому надiйнi науковi результати можуть бути досягнутi не механiчним поєднанням рiзнопредметних фактiв i висновкiв, а шляхом iх наукового синтезу, що вимагає чiткої методики й великої обережностi. Формування й розвиток конкретної мови, зокрема української, Г. П. Пiвторака запропанував умовно-схематично порiвняти з життям людини, протягом якого вона переживає рiзні не схожi мiж собою етапи (немовля – пiдлiток – юнацтво – зрiлiсть), але при цьому залишається тiєю самою особистiстю [4, с. 28–29].

Учений також вiдзначив, що в дослiженнi цього кола проблем є чимало дискусiйних та не до кiнця розв’язаних питань i це, на наш погляд, вказує на перспективностi обраної теми. Цiкаво, що свiї мiркування i висновки Г. П. Пiвторака в жодному разi не вважає iстиною в останнiй iнстанцiї й подiляє зауваження Ф. П. Фiлiна про те, що iсторик мови «має бути завжди готовий до того, що його територiально-хронологiчнi визначення багато в чому будуть заперечуватися, виправлятися або навіть вiдкидатися iншими дослiдниками» [11, с. 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В. И. Языкознание описательное и объяснительное: о классификации наук / В. И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 31–39.
2. Красуський М. Древность малороссийского языка / Михаил Красуський. – Одеса, 1880. – С. 3–28.
3. Пiвторака Г. Давньоруська народнiсть: реальнiсть чи мiф? / Г. Пiвторака // Вiсник Мiжнародної асоцiацiї українiстiв. – 1991. – Вип. 2. – С. 28–36.

особенности речи сказителя. Голоса автора и рассказчика не сливаются, формально-субъектная организация текста полностью соответствует содержательно-субъектной. Наличие собственно авторской речи в сказе первой модели мотивируется на сюжетно-композиционном уровне и вводится конструкциями, прямо указывающими на авторское присутствие («Тут я от нее и услышал историю ...» [6, т. 7, с. 221] и т. п.). В художественном же пространстве сказителя авторское слово полностью имплицитно. Прямое слово автора или вовсе не выражено, или находится на периферии текста произведения, выполняя «служебные» функции представления рассказчика, мотивации последующего рассказа и т. п.

Центральным субъектом речи в чистом сказе становится рассказчик, а не автор. Речевая зона сказителя охватывает все основное поле текста, в том числе и реплики других субъектов речи произведения – персонажей. Если традиционное повествование стремится к наиболее адекватной передаче речи героя, то для классического сказа характерна приглушенность индивидуальных голосов персонажей; их речь практически полностью ассимилируется с речью рассказчика. В. Шмид справедливо замечает, что «... ассимиляция чужой речи к своему тексту происходит, как правило в сказовом повествовании, где способность непрофессионального нарратора к аутентичной передаче чужой речи, тем более речи из другого социального мира, явно ограничена» [11, с. 110]. Рассказчик в «Леоне дворецком сыне» так передает слова жены Леона следующим образом: «А я, – отвечает жена, – ему такую брыкаду у всех на глазах устрою, что к нему больше никогда не пойду, а буду ходить ко всем слепым и, еще лучше, там в первых рядах стану. А вам так отплачу, что завтра же ваше двуспальное кольцо у Скорбящей в нищую кружку брошу, чтоб вы совсем знали и мне мужем и называться не смели» [6, т. 7, с. 70]. Этот фрагмент демонстрирует полную трансформацию особенностей речи великосветской придворной дамы, высказывание которой пропущено сквозь лингвистическую призму «низового» рассказчика и целиком выражено в его духе. Если воспользоваться терминологией Б. М. Эйхенбаума, выделявшего повествующий и воспроизводящий сказ [13, с. 46], классический сказ следует считать воспроизводящим, поскольку он действительно воспроизводит все социально-психологические и интонационно-произносительные особенности речи рассказчика, которые резко диссонируют со стилем традиционного книжного повествования. При этом «чистый» сказ может быть как анонимным («Левша»), так и персонифицированным («Очарованный странник»): и в том и другом случае явственна личностная, индивидуальная определенность рассказчика.

Во второй модели сохраняется ситуация речи, но авторское присутствие актуализируется; голоса автора и рассказчика в таких случаях переплетаются в тексте и дифференцируются не только и не столько на

уровнях организации литературного произведения проявляются те существенные отличия сказа от традиционного повествования, которые и позволяют выделить первый в особую повествовательную форму.

В зависимости от того, как соотносятся в тексте автор и рассказчик, обычно выделяют четыре типа повествования: «1) рассказчик не назван и стилистически не выделяется, повествование идет от автора (романы А. Фадеева, М. Шолохова); 2) рассказчик назван, но стилистически не выделяется (многие рассказы И. Тургенева); 3) рассказчик не назван, но выделяется стилистически-просторечная лексика, экспрессивный синтаксис и др. (анонимный сказ, как «Левша» Лескова); 4) рассказчик назван и выделяется стилистически (сказ, современная повесть)» [7, с. 21]. Разграничение сказового и традиционного повествования происходит уже на первичном – субъектном – уровне организации художественного целого. При этом выделяются анонимный сказ и сказ, различие между которыми сводится к «названности» – «неназванности» рассказчика. На наш взгляд, третий и четвертый типы повествования представляют собой всего лишь две разновидности классического, так называемого «чистого» сказа, которые М. О. Чудакова называет личной и безличной формой сказового повествования [10, с. 35–63]. Между тем формы сказового повествования в творчестве Н. Лескова вовсе не сводятся к чистым образцам.

С точки зрения субъектной организации большинство произведений Лескова представляет собой многоступенчатую структуру. Обычно это двуступенчатое построение (рассказчик передает содержание событий автору, а последний читателю: «Воительница» (1866), «Очарованный странник» (1873), «Тупейный художник» (1883) и т. д.) или трехступенчатое (повествователь передает автору историю, поведенную ему рассказчиком: «Пигмей» (1876), «Павлин» (1874) и т. д.). Такой структуре лесковского сказа соответствует определенное композиционное место прямого авторского слова: оно может предварять («Леон дворецкий сын» (1881)), обрамлять («Тупейный художник»), цементировать с помощью сюжетных скреп («Очарованный странник») повествования рассказчика. Однако центральным субъектом речи в сказе становится демократический рассказчик, чье слово является ядром произведения и организует практически всю повествовательную структуру сказа.

В зависимости от характера соотношения и взаимодействия голосов автора и рассказчика, на наш взгляд, можно выделить три различные модели сказа.

Первая модель (классический или «чистый» сказ) характеризуется прежде всего наличием ситуации речи: повествование здесь представлено как акт непосредственного говорения рассказчика. Сказитель может быть персонифицированным (личный сказ) или анонимным (безличный сказ), но в обоих случаях он четко выделяется на стилистическом уровне, поскольку повествование последовательно сохраняет характерологические

4. Півторак Г. П. Деякі методологічні проблеми дослідження етно- і глотогенезу східних слов'ян на сучасному етапі / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 2010. – № 2–3. – С. 8–29.

5. Півторак Г. П. Діалектна ситуація в Київській Русі / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 6–13.

6. Півторак Г. П. Коли ж виникла українська мова? / Григорій Півторак // Історія української мови : хрестоматія / упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 270–279.

7. Півторак Г. П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.

8. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов зі «спільної колиски» / Григорій Півторак. – К. : Академія, 2001. – 148 с.

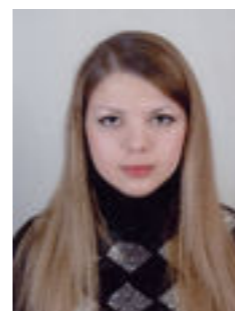
9. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Півторак Григорій. – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.

10. Півторак Г. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови : (історико-фонетичний нарис) / Півторак Григорій Петрович / АН УРСР. Ін-т мовознавства / відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : Наукова думка, 1988. – 280 с.

11. Филин Ф. П. Древнерусские диалектные зоны и происхождение восточнославянских языков / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. – 1970. – № 5. – С. 3–14.

12. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Федот Петрович Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.

Статья посвящена вопросам происхождения украинского языка в концепции Г. П. Пивторака. Особое внимание уделено проблеме древнерусского языка. Представлен разработанный ученым комплексный подход в изучении глоттогенетических проблем (привлечение не только лингвистических, но и исторических, археологических, антропологических и других источников).

*Зубенко К. В.
(м. Слов'янськ)*

ЧАСТИНИ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

Проблема класифікації частин мови сьогодні залишається однією з актуальних і суперечливих у лінгвістиці. Оскільки сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, актуальним є звернення до наукової спадщини граматистів минулого. Найбільшого успіху у

вивченні частин мови досягли європейські вчені в XIX – XX ст.

Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо вивчення класифікацій частин мови в мовознавстві XIX – XX ст. Водночас спеціальних праць, присвячених цій проблемі, в лінгвістиці немає.

Можемо назвати лише окремі статті, у яких розглянуто певні аспекти зазначеної проблеми. Отже, ми виходимо з того, що проблема частин мови є малодослідженою і водночас актуальною в лінгвістиці.

Метою статті є огляд праць, присвячених класифікації частин мови. Ми звертаємося до студій учених Московської лінгвістичної школи.

З вивченням багатьох нових мов постає питання, на основі яких критеріїв слід виділяти частини мови, і чи різні вони в різних мовах. Розвиток порівняльно-історичного мовознавства висунув на перший план морфологічний критерій. У російській лінгвістиці основну роль у становленні цього критерію відіграла Московська лінгвістична школа на чолі з П. Ф. Фортунатовим.

Формально-граматична (морфологічна) школа П. Ф. Фортунатова виходила з молодограматизму, що виріс на основі позитивізму, який вимагає поглибленої роботи з фактичним матеріалом, експериментів, використання точних методів. Мова стала об'єктом детального аналізу з погляду її форм. Російські частини мови як найбільш стійкі граматичні класи мови таксономізувались на основі формоутворення, відміни, відмінювання. Школою П. Ф. Фортунатова були виділені слова, які відмінюються, дієвідмінюються, родові, невідмінювані і недієвідмінювані, що зруйнувало логічні підстави частиномовної класифікації. На думку В. М. Алпатова, П. Ф. Фортунатов «передбачив системний підхід до морфології в структурній лінгвістиці» [3, с. 106]. Проте при такому підході унаслідок відсутності ізоморфізму форми і семантики частини мови як клас опинилися немов скасовані і поступилися місцем комплексу грамам (до прикметника були віднесені повні форми, деякі займенники, порядкові числівники і навіть дієприкметники; розібраними по частинах мови виявилися дієслівні форми, числівники і займенники; до прислівників було приєднано компаратив (О. О. Шахматов) [4, с. 27].

П. Ф. Фортунатов, засновник формального напряму, у вченні про частини мови в «Загальному курсі порівняльного мовознавства» [1901–1902] дає дві класифікації слів: семантичну і граматичну, відзначаючи при цьому, що «той поділ на частини мови, який прийнятий в наших граматиках (що перейшов до нас від стародавніх граматик), представляє змішання граматичних класів слів з неграматичними їх класами і тому не може мати наукового обґрунтування» [12, с. 124].

За П. Ф. Фортунатовим, до граматичної класифікації слів відноситься поділ їх на форми словозміни, до неграматичної класифікації відноситься поділ слів на повні слова (слова-назви, слова-займенники, слова-речення),

Б. М. Эйхенбаумом, который выделил два типа сказа: повествующий и воспроизводящий: «Первый ограничивается шутками, смысловыми каламбурами и пр.; второй вводит приемы словесной мимики, жеста, изобретая особые комические артикуляции, звуковые каламбуры, прихотливые синтаксические расположения и т. д. Первый производит впечатление ровной речи; за вторым часто как бы скрывается актер, так что сказ приобретает характер игры и композиция определяется не простым сцеплением шуток, а некоторой воспроизводящим системой разнообразных мимико-артикуляционных жестов» [13, с. 46]. Затем критики 20-х годов XX века выделили в современной прозе «орнаментальный» сказ [12, с. 421] и «лирический» сказ [8, с. 160].

Первая попытка систематизировать сказовые повествовательные формы была предпринята в начале 70-х гг. XX века Н. А. Кожевниковой. Наряду с «собственно сказом», «классическим сказом» исследовательница выделяет в прозе 20-х годов четыре повествовательные формы, которые «так или иначе связаны со сказом, в той или в иной степени отслоились от него, удержав в себе лишь отдельные черты разрушенного единства» [5, с. 102]. Общей их особенностью является отсутствие рассказчика, что, по мнению Н. А. Кожевниковой, ставит эти формы повествования за рамки «собственно сказа». Автор считает, что «утрачивая связь с конкретным рассказчиком, повествование одновременно утрачивает связь с социально конкретными формами речи, объединяя разностильные и противоречивые элементы, в практической речи не совместимые» [5, с. 103]. Такой тип повествования является первой из четырех повествовательных форм, выделенных исследовательницей. Второй формой Н. А. Кожевникова называет несобственно-авторское повествование («усеченный сказ»). В этом случае характерная для сказа ситуация речи исчезает, слово героя выводится за пределы его речи. Третьим типом повествования форм, отслоившихся от сказа, Н. А. Кожевникова считает фольклорную стилизацию, а четвертый тип автор условно называет «сказовым повествованием», которое, по мнению ученой, наиболее удалено от классического сказа, поскольку единственный признак, который роднит сказовое повествование со сказом ... – это инверсированный порядок слов, в первую очередь препозиция сказуемого» [5, с. 109].

Как видим, основой дифференциации сказовых повествовательных форм становятся, как правило, стилистические признаки. Вместе с тем стилистика сказа определяется степенью субъектной выраженности рассказчика: чем она ниже, тем сильнее сказ приближается к «повествующему» или «усеченному».

Цель настоящей статьи – рассмотреть лесковский сказ на уровне субъектной и субъектно-пространственно-временной организации произведения. Подобный метод анализа повествовательной структуры представляется нам наиболее целесообразным, поскольку именно на этих

исследования истории русской комедии первых десятилетий XIX века и обосновывает его научную перспективность в современном литературоведческом дискурсе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асеев Б. Н. Русский драматический театр от истоков до конца XVIII века / Б. Н. Асеев. – М., 1977. – 141 с.
2. Белинский В. Г. Полн. собр. соч. : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М., 1953–1959.
3. Блок А. А. О драме / А. А. Блок // Собр. соч. : в 8 т. / Блок А. А. – М. ; Л., 1962. – Т. 5. – С. 153–188.
4. Журавлева А. И. Жанровая система драматургии А. Н. Островского : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук / А. И. Журавлева. – М., 1985. – 362 с.
5. История русского драматического театра : в 7 т. – М., 1978. – Т. 2. – 485 с.
6. Кудряшов О. Л. Театр А. С. Грибоедова / О. Л. Кудряшов. – М., 1983. – 144 с.
7. Орлов В. Н. Художественная проблематика Грибоедова / В. Н. Орлов // Литературное наследство. – М., 1946. – Т. 47–48 : А. С. Грибоедов. – С. 3–76.
8. Хализев В. Е. Драматическое произведение и некоторые проблемы его изучения / В. Е. Хализев // Анализ драматического произведения. – Л., 1988. – С. 6–27.
9. Янковский М. О. Стихотворная комедия конца XVIII – начала XIX века / М. О. Янковский // Стихотворная комедия конца XVIII – начала XIX века. – М. ; Л., 1964. – С. 5–40.

В статті обґрунтовується актуальність і наукова перспективність вивчення історії російської комедії 1800–1830-х років, визначаються головні проблеми і завдання подібного дослідження, пропонуються шляхи і методи їх рішення.

Казаков И. Н.
(г. Славянск)

КЛАССИФИКАЦИЯ СКАЗОВЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ВЫРАЖЕННОСТИ РАССКАЗЧИКА (на материале лесковского сказа)

Несмотря на длительную историю изучения сказовых повествовательных форм, вопрос их классификации все еще остается открытым.

Первая заявка на дифференциацию сказовых форм была сделана

часткові слова і вигуки.

Поняття повного слова він пов'язує з визначенням його як предмету думки і з «присутністю в окремих повних словах форм», що утворюють «формальні або граматичні класи окремих повних слів». До них відносяться 1) слова, що мають форми словозміни, наприклад а) відмінювані слова – дієслова, б) слова, що відмінюються, – іменники, в) слова, що відмінюються з узгодженням в роді – прикметники і 2) слова без форм словозміни: прислівники, інфінітиви. Числівники і займенники особливих класів, на думку П. Ф. Фортунатова, не складають.

Слова часткові використовуються лише функціонально, тобто для позначення чогось в семантиці повних слів, оскільки значення часткових слів не існують окремо від значень повних слів. До них відносяться: а) сполучні слова – прийменник, зв'язка, сполучник; б) підсилювальні слова (типу *то* в поєднанні *я-то, навіть, і*); в) часткові слова, що означають заперечення або питання (*ні, чи*); г) слова, що позначають відоме відношення того, хто говорить, до даного речення (*так, немає, звичайно, мовляв*). Особливий клас складають вигуки, які не виражають ідей, але виражають відчуття, що випробовуються мовцем.

За слушним зауваженням В. В. Виноградова, у фортунатовській системі «часткові слова визначаються в своїй граматичній природі функціонально»; а «повні» слова виділяються «формально» [3, с. 146].

Актуальним в світлі проблеми взаємодії частин мови є звернення дослідника до функцій слова в реченні. Саме на цій підставі, за П. Ф. Фортунатовим, прислівник відрізняється від інфінітива, саме так відбувається виділення серед «часткових слів» прийменників, зв'язок, сполучників як слів сполучних на противагу підсилювальним словам, запереченням і питальним словам, що позначають відношення мовця до речення. Ідеї ученого щодо самостійності семантичної і граматичної класифікації слів є надзвичайно цікавими; він подає глибокі характеристики окремих граматичних категорій, морфологічних класів слів.

Учені Московської школи зробили досить вагомий вплив на всю подальшу розробку проблеми частин мови в російському мовознавстві своїм прагненням до чіткості класифікаційних критеріїв, підкресленим висуненням на перший план морфологічного критерію для граматичних класів слів [12, с. 425].

О. О. Шахматов, талановитий учень П. Ф. Фортунатова, своє вчення про частини мови виклав в роботі «Синтаксис російської мови» (1925). Учений вважав, що слово в його відношенні до речення або взагалі до мови визначається в граматиці як частина мови. Розглядаючи систему частин мови, О. О. Шахматов вводить поняття «повнозначні частини мови, які обов'язково виражають основні уявлення (іменник, дієслово, прикметник, прислівник); неповнозначні слова, які служать для виразу тієї

або іншої самостійної граматичної категорії» (займенник, числівник, займенниковий прислівник); службові частини мови, які служать для вираження тієї або іншої несамостійної граматичної категорії» (прийменник, сполучник, префікс, частка); О. О. Шахматов кваліфікує вигук як «еквівалент слова».

О. О. Шахматов вважав, що найбільш глибокими основами для розрізнення частин мови є «основи семасіологічні. Відмінностям частин мови відповідає різна природа наших уявлень. Всі наші уявлення підрозділяються на уявлення про субстанції (особи, предмети), уявлення про якість-здатність, про дію-стан і про відношення». Відповідно перші 3 типи уявлень знаходять своє вираження в іменниках, прикметниках і дієсловах; з останнім, на думку О. О. Шахматова, зв'язується прислівник. [2, с. 124].

Службові частини мови – це тільки способи для виявлення наших уявлень в інших словах (прийменники, сполучники, частки, а також префікс). Вигук стоїть окремо, оскільки він виражає, а не називає відчуття і волевиявлення людини.

О. О. Шахматов вважає важливими також і інші ознаки частин мови. На його думку, ці ознаки мають неоднакову вагу: «Морфологічні ознаки (тобто структура слова, характер словозміни) не є самі по собі основою для розділення на частини мови»; вони не можуть бути визначальними, наприклад, для невідмінюваних іменників, для дієприслівників, які вважаються дієслівними формами.

Метою О. О. Шахматова було обґрунтувати виділення частин мови за «синтаксичними умовами», характерними для кожної з них, розуміючи під цим не функціонування їх як членів речення, а те, чи основне значення слова мається на увазі в його зв'язку з іншим яким-небудь словом, або поза таким зв'язком (асоціації). Крім того, чи мається на увазі це значення у зв'язку з граматичними категоріями слова, або поза ним.

Основи подібного підходу до визначення частин мови були закладені ще О. О. Потебнею, і обґрунтування О. О. Шахматова є прямим продовженням і розвитком цих основ. Тут варто сказати ще про те, що й такий синтаксичний підхід ґрунтується на реальному значенні слів, які мисляться незалежно від інших (наприклад, предметність), або асоціативно із значеннями інших слів, або з граматичними значеннями даного слова. Особливо виразно це видно із слів О. О. Шахматова про те, що «слова визначаються як частини мови саме остільки, оскільки вони викликають уявлення про граматичні категорії або, навпаки, не викликають такого уявлення» [2, с. 125].

Найбільш закінченого вигляду морфологічна класифікація набуває в роботах Д. М. Ушакова і М. М. Петерсона.

Основою класифікацій частин мови цих учених стали такі поняття, як форма слова, тобто здібність слова до розчленовування на морфеми,

специфики конфлікту і героїв російської комедії першої треті XIX століття. По тому в дослідженні по історії російської комедії повинно знайти місце і спостереженням над функціонуванням мольєровських традицій в російській комедії перших десятиліть XIX століття, і аналізу форм впливу творчості П. О. Бомарше, А.-Р. Лесажа, сюжетних алгоритмів французької світської комедії (Ж.-Ф. Реньяр, Ж.-Б.-Л. Грессе, А. Пирон, Ф.-Н. Детуш, П.-К.-Н. де Лашоссе і др.) і театру П.-К. де Мариво. Поки ця проблема вирішена тільки частково (давня монографія Ю. Патуїє «Мольєр в Росії», дисертація Ж. Бонамура о зв'язі творчості А. С. Гриб'єдова з французькою літературою, окремі спостереження Л. І. Вольперт в книзі «Пушкін в ролі Пушкіна»). На цьому фоні взагалі не вирішеною і ще чекає свого дослідника представляється проблема виявлення форм присутності в російських комедійних текстах англійської комедії XVIII століття (Р. Б. Шеридан, О. Голдсмит і др.).

При розгляді відносин між виробами як активного діалогу представляється важливим дослідити в метатекстах оновлення сюжетних елементів прототекстів, виявити в характері освоєння «чужих» текстів особливості естетических і ідейно-нравесвенних позицій російських письменників. Це дозволить прояснити специфіческіе особливості рецепції «чужих» сюжетів і визначити роль захадноєвропейського драматургіческого насліддя в розвитку художественного свідомості в Росії перших десятиліть XIX століття і в кінечном ітоге виявити своєобразие російської общественной і культурной життя цієї епохи.

Другой вектор дослідницьких інтересів – полеміческіе задачі, рещаемые комедією. К 1800-м годам за театром прочно закрещляется роль трибуны, с которой «ведется полемика по вопросу о путях развития российской литературы, о дальнейшем развитии литературного языка» [9, с. 6]. Драматурги першої треті XIX століття підхвацьвають традиції російської полеміческой комедії XVIII століття і развивают их применительно к новым условиям литературной действительности.

Комедіографы зачастую прибегают к пародированию, а это не что иное, как игра с текстами других авторов с целью дискредитации тех или иных явлений литературы и искусства. Из всех драматургических жанров эта задача под силу лишь комедии с присущей ей способностью переводить изображаемое в сниженный жанрово-стилевой регистр, превращать серьезное в смешное и забавное. Перспективным способом решения этой проблемы является обращение к методологии интертекстуальных исследований. Анализ пародий предполагает сочетание элементов всех типов интертекстов (метатекстуальности как критической отсылки к претексту, гипертекстуальности как осмеяния одним текстом другого с целью дискредитации, архитектстуальности, понимаемой как жанровая связь текстов). Это обусловлено вторичностью жанра пародии и соответственно ее принципиальной интертекстуальностью (анализ пародии – всегда анализ интертекста).

Как представляется, все вышесказанное подтверждает актуальность

выражала и на которую оказывала своеобразное влияние. Поэтому в подобном исследовании должен широко применяться *культурно-исторический метод*, трактующий художественное произведение в контексте категорий культуры определенного времени, в первую очередь как документ эпохи, воплощение настроений и устремлений общества в разные этапы его исторической жизни. В качестве материала обязательно привлечение документов мемуарного и эпистолярного характера, работ по истории театра, многочисленных критических откликов на пьесы и рецензий на их постановки, выступлений на страницах периодических изданий 1800–1830-х годов. При этом исследователь должен оставаться в границах традиционного историко-литературного подхода с элементами семиотического анализа.

Одна из важнейших задач, стоящих перед исследователем истории русской комедии первых десятилетий XIX века, – анализ этого литературного явления в свете проблемы традиции и новаторства. Это сфера *сравнительно-исторического метода*, вовлекающего литературоведов в круг таких понятий, как сюжетный параллелизм, компаративное сопоставление, диалог, соотношение «своего и чужого», генезис и типология. Методологической основой должна стать разработанная М. М. Бахтиным теория диалога культур.

Комедиография 1800–1830-х годов должна быть рассмотрена в диахронном аспекте, как продолжательница традиций русской общественно-сатирической комедии XVIII века. В центре внимания исследователя неизбежно окажется становление национальной жанровой модели с присущим ей широким проблемно-тематическим спектром и особыми художественными приемами.

Другим не менее важным аспектом является изучение многообразных способов рецепции европейской жанровой традиции XVII–XVIII веков, решение вопроса об интертекстуальных связях русской драматургии с комедиографией других стран. Здесь на помощь исследователю придет, помимо уже названного сравнительно-исторического, *метод интертекстуального анализа*, изучающий соприсутствие в одном тексте двух или более текстов, при этом акцент делается на их связях и взаимодействиях с другими текстами (в контексте изучаемой проблемы особую значимость приобретают исследования Р. Д. Тищенко, Н. А. Фатеевой и др.). Необходим анализ самых мелких единиц-маркеров интертекстуальности – цитат, аллюзий, реминисценций; их совокупности, образующей интертекстуальный подтекст; выявление прагматики обнаруженных интертекстуальных взаимодействий.

Русский комедийный репертуар 1800–1830-х годов более чем на 70 процентов составляли переведенные пьесы (см. репертуарную сводку в: [5, с. 328–464]). Хотя в эту эпоху переводы носили вольный характер, были в большей степени переделками, несли печать личности переводчика, его пристрастий, симпатий и антипатий, все же нельзя недооценивать влияние иностранного, прежде всего французского, «кода» при выявлении

формы словозміни і форми словотворення. У формах словозміни (відмінок імен, особа дієслова) відображаються синтаксичні зв'язки слова в реченні; у формах словотворення (число іменників, вид дієслова) синтаксичні функції слова не відображаються.

М. М. Петерсон в своїй книзі 1925 р. «Російська мова. Посібник для викладачів» дає більш чітку класифікацію, тобто навіть без згадки загальноприйнятих назв частин мови: 1) слова, що мають форми словозміни, такі як а) слова, що мають форму відмінка (відмінкові слова), б) слова, що мають форму роду (родові слова), в) слова, що мають форму особи (особисті слова), і 2) слова, що не мають форм словозміни.

Основою класифікації частин мови М. М. Петерсона став критерій «словозмінних форм». Учений принципово відмовився від визначення деяких ключових для його побудови понять (відмінок, рід і особа). Подібна класифікація не захоплює деяких частин мови, наприклад, прислівника, оскільки він не має форм словозміни; до цієї класифікації також не увійшли прийменник і сполучник, як слова службові.

Пізніше, в своїй роботі 1941 р. «Лекції з сучасної російської мови», М. М. Петерсон від формального поділу відійшов. Знов повертаючись до проблеми частин мови, він визначає їх синтаксично: «Це розряди слів, з поєднання яких складаються речення». Проте запропонована вченим класифікація частин мови все ж таки не відповідала повною мірою ним ж висунутим критеріям.

Вчений поділяє всі слова на самостійні і несамостійні. Серед самостійних слів він виділяє: «самостійні слова, що вживаються поза зв'язком з іншими словами речення»; «дієслівні самостійні слова»; «іменні слова без форм словозміни»; «іменні слова з формами словозміни»; «займенники»; «числівники» [2, с. 122].

Несамостійні слова діляться на «предикативні» – зв'язка і «непредикативні» – сполучники і прийменники. Поза увагою автора залишилися такі істотні властивості числівників, як відсутність категорії роду і числа, які виявляються при синтаксичному аналізі їх уживання; залишилася нез'ясованою характеристика дієприкметників і дієприслівників.

Та все ж, незважаючи на те, що далеко не все в дослідженнях М. М. Петерсона виявляється перспективним, виразна спрямованість на морфологізм при виділенні частин мови, на морфологічну класифікацію слів, настійна вимога звернення до тексту при дослідженні частин мови, думки про динамічність частиномовної системи з'явилися необхідним етапом на підході до ширших поглядів на взаємодію частин мови і проблеми їх перехідності.

Д. М. Ушаков в «Короткому вступі в науку про мову» (1913) дає дві класифікації слів: 1) класи за значенням, «неграматичні класи слів»; 2) граматичні, або формальні, класи слів; вводить термін *граматичні*

частини мови.

«У російській мові ми можемо розрізняти такі граматичні, або формальні, класи слів: 1) слова без усяких форм; 2) слова тільки з формами словотворення; 3) слова з формами словотворення і словозміни. Останні підрозділяються на а) слова з формами відміни, але без форм зміни в роді: іменники, частина займенників, частина числівників; б) слова з формами відміни і з формами зміни в роді: прикметники, частина займенників, частина числівників (порядкові); в) слова з формами відмінювання: дієслова» [6, с. 87].

Здійснений нами огляд праць граматистів московської лінгвістичної школи дозволяє зробити висновок про непослідовність, протиріччя традиційної класифікації частин мови, відсутність у ній єдиного принципу поділу. Лінгвісти приходять до висновку, що науково-дослідна парадигма, що склалася в європейській науці, зовсім не універсальна в тому сенсі, що вона не в змозі охопити все різноманіття мовних явищ, хоча й відзначає їх найбільш істотні особливості. Розподіл слів на частини мови, зокрема на самостійні та службові, не має єдиної підстави і не є класифікацією в точному смислі цього слова.

При цьому необхідно мати на увазі, що проблема частин мови є фундаментальним питанням теорії мови та має багатовікову традицію, що йде від античної граматики. Але ці питання в силу своєї складності, багатоаспектності, нерозривного зв'язку з проблемами сприйняття й пізнання людиною світу залишаються нерозв'язаними до наших днів.

Комплексне вивчення наукової спадщини європейських граматистів XIX – XX ст. дозволить заповнити очевидні прогалини в царині лінгвістично-історіографічного висвітлення принципів класифікації частин мови та зробити необхідні узагальнення. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березин Ф. М. История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка : хрестоматия / Ф. М. Березин. – М. : Высш. шк., 1981. – 352 с.
2. Валгина Н. С. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. вузов / Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. – М. : Высш. шк., 1987. – 480 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
4. Голанов И. Г. Морфология современного русского языка / И. Г. Голанов. – М. : Высш. шк., 1965. – 288 с.
5. Колесов В. В. Л. В. Щерба : кн. для учащихся / Владимир Викторович Колесов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія І / Ілля Корнійович Кучеренко. – К. : Київський університет, 1961. – 172 с.

драматургов, как И. А. Крылов, А. А. Шаховской, М. Н. Загоскин, А. И. Писарев, Н. И. Хмельницкий, П. А. Катенин и другие, в формировании русского комедийного репертуара, в становлении жанра комедии в России. Чрезвычайно важно проследить стратегию и механизмы воплощения современного авторам историко-культурного материала в комедийных текстах первой трети столетия, так как это процесс, непосредственным образом связанный с проблемой жанрового мышления драматургов и их мироощущения, соотносимого с тем или иным литературным методом.

Характерной чертой театральной ситуации первой трети XIX века являлось то, что жанровой доминантой репертуара петербургского и московского театров этой поры была комедия. Она своеобразно коррелировала с родственными ей комической оперой и водевилем – синкретическими жанрами, в которых все же преобладала драматическая составляющая [1, с. 77]: можно говорить не только о взаимодействии и взаимовлиянии этих жанров, но о «переплавлении», «перетекании», «перерастании» одной жанровой формы в другую. Эта ярко выраженная жанровая диффузия побуждает исследовать комедию не в отрыве от наиболее близких ей жанровых модификаций водевиля и комической оперы, а на их фоне, в их контексте. Учитывая данную тенденцию, необходимо предпринять анализ не столько комедии в чистом виде, сколько *комедийных жанров* – сложного образования, включающего в свой состав разнообразные жанровые варианты, в которых основой является пафос комического, присутствие игрового начала, стихии игры, веселья. При этом необходимо учитывать и особенности жанрового сознания эпохи.

Одновременное существование разных стилей, художественных методов и жанров, взаимодействие подчас конфликтующих художественных направлений и идей определяют 1800–1830-е годы как эпоху поиска и эксперимента. Это экспериментаторство распространилось и на сферу комедийного искусства. В частности, его проявление можно обнаружить в художественных исканиях А. А. Шаховского в области создания «исторической комедии», в идее синтеза художественных методов и литературных жанров, воплощенной в грибоедовском «Горе от ума», в специфике решения комедиографами этого времени проблемы положительного героя, в своеобразных попытках реализации в рамках комедии романтических устремлений 1820-х годов. Для выявления этих тенденций обязателен анализ комедийных текстов эпохи в синхронном аспекте.

Специфика драмы заключается в двойственной, синкретичной природе, позволяющей относить ее как к литературе, так и к театру. Методологически ошибочно анализировать русскую комедию в отрыве от той историко-культурной среды, которой она питалась, по-своему

«Ревизора». Их комедии зачастую или выпадают из поля зрения исследователей, или не получают той доли внимания, на которую вправе рассчитывать. Общим местом становится констатация низких художественных достоинств комедийных текстов первых десятилетий XIX века. При таком подходе появление «Горя от ума» и комедий Гоголя выглядит случайным, совершенно немотивированным.

Так, В. Г. Белинский отмечал: «множество комедий, написанных в стихах и прозе, в промежутке времени от Фонвизина до Грибоедова, не стоят упоминания» [2, т. IX, с. 452]. Критик не раз писал о том, что в русской драматургии «не на что указать, кроме „Бригадира“ и „Недоросля“ Фонвизина, „Горе от ума“ Грибоедова, „Ревизора“ и „Женитьбы“ Гоголя и его же „Сцен“» [2, т. VIII, с. 65]. О том, что комедии Фонвизина и «Горе от ума» были в свое время «исключительным явлением», а «драматические опыты Гоголя среди драматической русской поэзии с 1835 года до настоящей минуты» также представляют собой «зеленый и роскошный оазис среди песчаных степей Африки», Белинский писал и в статье по поводу «Игроков» Гоголя [2, т. VII, с. 83]. Эта точка зрения имела своих сторонников вплоть до конца XIX века. А. Блок: «„Горе от ума“ ... я думаю – гениальнейшая русская драма, но как поразительно случайна она (выделено Блоком. – И. А.) ... Не имея предшественников, он (Грибоедов. – И. А.) не имел и последователей, себе равных» [3, с. 168]. Классикам вторят и исследователи XX столетия. «До сих пор во многих отношениях случайным и даже загадочным кажется возникновение этой великой комедии («Горя от ума». – И. А.) на бледном фоне русского комедийного репертуара начала XIX века и раннего творчества самого Грибоедова», – замечает В. Н. Орлов [7, с. 4]. «„Горе от ума“ восстановило прерванную традицию русской сатирической комедии, идущую со времен Фонвизина», – считает О. Л. Кудряшов [6, с. 4].

Между тем, как известно, ничто выдающееся не появляется на пустом месте, а потому без объективного анализа драматургического наследия писателей, условно говоря, второго ряда представление о сложных процессах, в ходе которых происходило становление русской комедиографии 1800–1830-х годов, не может быть ни системным, ни научно полноценным.

Определим основные задачи и стратегии подобного исследования.

Целью его должно стать изучение эволюционной динамики комедийной драматургии 1800–1830-х годов, выявление основных идейно-художественных тенденций развития русской комедиографии первой трети XIX века, сложившихся под влиянием сложного взаимодействия русской литературно-театральной ситуации названной эпохи с западноевропейской традицией и отечественными драматургическими исканиями XVIII столетия.

Значительной задачей является всестороннее осмысление роли таких

7. Муругова Е. В. Взаимодействие частей речи и способов их образования в лингвокреативной деятельности человека : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки» / Елена Валерьевна Муругова. – Ростов-на-Дону, 2007. – 39 с.

8. Павлюковец М. А. Синкретизм на морфологическом и синтаксическом уровнях английского языка как проявление языковой экономии: функциональный аспект : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Марина Алексеевна Павлюковец. – Ростов-на-Дону, 2009. – 22 с.

9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Высш. шк., 1955. – Т. I–II. – 549 с.

10. Ситько Ю. Л. Бытование функционально-прагматической методологии в отечественном языкознании 60-х годов XIX века – I половины XX века (на примере понятия части речи) / Юрий Леонидович Ситько. – Севастополь : Рибэст, 2007. – 140 с.

11. Суник О. П. Общая теория частей речи / О. П. Суник / под ред. В. М. Жирмунского, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона. – М. : Наука, 1966. – 132 с.

12. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. / Филипп Фёдорович Фортунатов. – М. : Высш. шк., 1956. – Т. 1; 1957. – Т. 2.

13. Хрестоматия по истории грамматических учений в Советском союзе / [сост. Щеулин В. В. ; ред. Магин В. А.]. – Ростов-на-Дону : Ростовский университет, 1972. – 312 с.

14. Вопросы грамматического строя / под ред. В. В. Виноградова, И. А. Баскакова, И. С. Пospelова. – М. : Академия наук СССР, 1955. – 484 с.

Проанализированы разные направления классификации частей речи в концепции учёных Московской лингвистической школы. Сделан обзор работ, посвящённых классификации частей речи (Ф. Ф. Фортунатов, А. А. Шахматов, Д. Н. Ушаков, М. Н. Петерсон). Указаны перспективы дальнейших исследований.

*Огієнко К. О.
(м. Слов'янськ)*

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ВИТОКИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ

На сучасному етапі розвитку науки виникає необхідність систематизувати накопичені знання та концепції. Спроби лінгвістичного дослідження питань актуального членування речення наявні вже в працях представників Празької лінгвістичної школи

(наприклад, Ф. Данеша). Ці спроби робилися й пізніше (праці К. Г. Крушельницької, О. А. Лаптевої, Т. М. Ніколаєвої, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, В. П. Даниленка, А. П. Загнітка, Ю. Я. Бурмистровича, В. М. Абашиної), проте дослідники звертали мало уваги на доробки лінгвістів кінця XVIII ст. – початку XX ст., у яких, власне, й зародилися перші ідеї актуального членування речення.

Актуальність нашого дослідження визначається браком комплексного ґрунтового лінгвістичного вивчення питань зародження й становлення концепцій актуального членування речення. Проведений нами лінгвістичний огляд показав, що неможливо проаналізувати синтаксичні теорії мовознавців XX ст. без урахування ідей їхніх попередників.

Саме тому мета нашої статті полягає в комплексному висвітленні ідей лінгвістів кінця XVIII ст. – початку XX ст. і конкретизується в таких завданнях: по-перше, знайти витоки ідей актуального членування речення у працях, присвячених порядку слів, по-друге, проаналізувати доробки мовознавців психологічної школи, по-третє, з'ясувати місце актуального членування речення в доробках російських лінгвістів, по-четверте, накреслити перспективи подальших досліджень цього питання.

Перш за все, ми звернули увагу на праці, присвячені порядку слів у реченні, тому що вже в них наявні спроби встановити зв'язок між зміною порядку слів та смислом речення. Важливим для нас є той факт, що спочатку майже всі дослідники вважали, що порядок слів не впливає на значення, смисл речення.

Так, Ц. Дюмарсе наголошував, що конструкції зі зворотним (*фігуративним*) розташуванням слів не передають будь-якого нового, додаткового змісту в порівнянні з конструкціями з прямим порядком слів. Він фактично заперечив можливість актуального членування за допомогою порядку слів, написавши, що «Кожне з трьох розташувань речення *Asserit litteras tuas* «Я отримав твого листа» збуджує у нашій свідомості один і той самий зміст» [15, с. 231].

Ц. Дюмарсе, як потім і Н. Бозе, назвав зворотний порядок слів (інверсію) аномальним відхиленням від нормального порядку. Подібний підхід до явища інверсії був традиційним.

Інший погляд на пояснення інверсії знаходимо у Ш. Бато. Він розрізнявав два типи порядку слів – *граматичний* та *ораторський*. *Грамматичний порядок* Ш. Бато пов'язував зі строгою, науковою мовою і вважав його через це *штучним*. *Ораторський порядок* він вважав *природним*, оскільки він вживається, як правило, у розмовному або поетичному мовленні.

Зміна порядку слів у реченні говорить про зміну центру інтересу мовця, тому ораторський порядок – «це такий порядок, який викликається інтересом або поглядом того, хто говорить» [12, с. 14].

ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Александрова И. В.
(г. Симферополь)

ИСТОРИЯ РУССКОЙ КОМЕДИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX в. КАК ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Комедия в системе жанров русской драматургии занимает особое место. По верному замечанию В. Е. Хализева, «именно комедия составляет жанровую доминанту исторически зрелой, реалистической драматургии, в чем может убедить отечественная классика, представленная прежде всего именами Грибоедова, Гоголя, Островского, в значительной степени Чехова...» [8, с. 17]. Комедия в русской драматургии стала «универсальным жанром, средоточием социального критицизма, принявшим на себя и функции собственно драмы» [4, с. 31]. Однако процесс становления комедийного жанра в русской литературе, в частности, развитие комедии в 1800–1830-е годы, до сих пор не получил адекватного научного освещения.

Первые три десятилетия XIX века для русской комедии стали временем созревания, превращения в самобытное явление национальной культуры. Именно в этот период активизировался процесс формирования комедийного репертуара русского драматического театра, вследствие чего стало возможным развитие реалистических тенденций в жанре комедии, окончательно закрепленных в творчестве Н. В. Гоголя и А. Н. Островского.

Нельзя сказать, что проблема, вынесенная в заглавие, совершенно не привлекала внимания ученых. Она становилась предметом научной рефлексии исследователей творчества Грибоедова, пушкинистов, гоголеведов. Анализ некоторых тенденций развития комедийного жанра нашел отражение также в работах А. Л. Слонимского, Н. И. Мордовченко, Ю. В. Стенника, М. О. Янковского, Г. В. Москвичевой, А. А. Гозенпуда, К. Ю. Рогова, историков русского театра, изучающих его репертуар (В. Н. Всеволодский-Гернгросс, С. С. Данилов, Б. Н. Асеев). Однако, несмотря на это, степень научной разработанности данной проблематики в настоящее время не может быть признана исчерпывающей. Существенным недостатком нашего литературоведения является его устремленность к осмыслению творчества комедиографов прежде всего первого ряда, так называемый «грибоедовоцентризм», «гоголецентризм». В результате произведения литераторов меньшей художественной одаренности превращаются лишь в выгодный фон для «Горя от ума», «Женитьбы»,

5. Любимова Т. Б. Понятие комического в эстетике / Любимова Т. Б. // Вопросы философии. – 1980. – № 1. – С. 35–47.

6. Пинский Л. Е. Смех Рабле // Реализм эпохи Возрождения / Пинский Л. Е. – М. : Гос. издательство худ. лит., 1961. – С. 88–163.

7. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / Пропп В. Я. – М. : Искусство, 1976. – 188 с.

8. Рюмина М. Т. Эстетика смеха : смех как виртуальная реальность / Рюмина М. Т. – М. : Эдиториал, 2003. – 311 с.

9. Шестаков В. П. Эстетические категории : опыт систематического и исторического исследования / Шестаков В. П. – М. : Искусство, 1976–1986. – 358 с.

Основой исследования является природа комического как эстетической категории и специфики смеховой культуры. Субъектно-объектный подход давно стал недостаточным для толкования специфики комического, о чем свидетельствуют работы известных философов и литературных критиков. Представленный материал дает возможность более глубоко изучать проблему смеха в последующих работах.

Уже в Ш. Бато можна знайти думки стосовно співвіднесення граматичного та ораторського порядків: ці порядки збігаються, коли як важливий або головний у процесі створення речення виступає той компонент описаної ситуації, який позначається підметом. Проте ці порядки різняться в тих випадках, коли компоненти, які являють найбільшу цінність для мовця, позначаються за допомогою інших членів речення.

Дж. Барнет Монбоддо користувався деякими поняттями актуального членування лише у зв'язку з поясненням причин, що лежать в основі встановлення певного порядку слів у створюваному реченні. Перш за все, лінгвіст звертав увагу на граматичний чинник розташування слів, дію якого він пов'язував з узгодженням та керуванням.

У випадку, коли в мові немає ані відмін, ані дієвідмін, а, відповідно, немає ані узгодження, ані керування, може вступити в силу *природний* чинник порядку слів. Проте послідовність слів у реченні може відображати й *природний хід думок* у свідомості мовця. Думка, яку мовець вважає найголовнішою, повертає увагу мовця в першу чергу. Щоб підкреслити це, він повинен поставити слово, що виражає цю думку (так зване *головне*), на перше місце у реченні.

Значний крок уперед для вивчення актуального членування зробив Й. Аделунг, тому що поряд з поняттями *природного* та *штучного порядків слів* він використав поняття *природного* та *штучного підмета і присудка*.

Підмет – як природний, так і штучний – виражає «найбільш важливу та найбільш невизначену» ідею, а присудок «роз'яснює» її. Інверсія має на меті переміщення природного підмета на місце природного присудка [10, с. 507]. Природний підмет у цьому випадку стає *штучним присудком*, а природний присудок – *штучним підметом*.

Концепції Ш. Бато, Дж. Барнета та Й. Аделунга дуже близькі до актуального членування речення, проте для них головним у реченні виступає підмет, а не присудок.

К. Беккер розрізнявав дві форми речення – *граматичну* та *логічну*. Заслуга дослідника полягає в тому, що як засіб логічного членування (актуальне членування) він почав розглядати не тільки інверсію (*логічний порядок слів*), але й логічний наголос.

«Органічне значення інверсії та логічного наголосу є одним і тим самим» [14, с. 303]. Проте К. Беккер вважав логічний наголос більш універсальним засобом логічного членування, ніж інверсію. Він пояснював це тим, що можливості останньої певною мірою обмежуються граматичною формою речення. Це особливо помітно в мовах з нерозвиненою системою флексій, де представлено менш гнучкий порядок слів, ніж у мовах з розвинутою морфологічною системою [там же, с. 304].

Основою сучасного вчення про актуальне членування стала теорія А. Вейля. Основна теза вчення А. Вейля полягає в тому, що синтаксичний

порядок слів не збігається з порядком появи ідей, проте хід думки в усіх мовах збігається з порядком слів [19, с. 11]. Мовлення починається з відомого для співрозмовника та просувається через менш відоме до невідомого. У реченні дослідник виділив *вихідний пункт висловлювання* (*point du depart, notion initiale*), першочергове уявлення, загальне для обох співрозмовників, і другу, *основну, кінцеву частину висловлення* (*l'ènonciation, le but du discours*) [там же, с. 24]. Функцію вихідного пункту лінгвіст співвідносив не тільки з підметом, але й із будь-яким іншим членом речення, поміщеним на початку речення.

Поділ на вихідний пункт та кінцеву частину висловлення, на думку А. Вейля, є характерним майже для всіх речень. Немає жодного синтаксичного елемента речення, який не міг би в конкретній ситуації виступати як вихідний пункт висловлення.

А. Вейль приділив також деяку увагу і видам логічного зв'язку між реченнями. Так, якщо вихідний пункт речення пов'язаний з вихідним пунктом попереднього речення, то хід думки цих двох пунктів можна назвати *паралельним*. Якщо вихідна думка речення пов'язана з кінцевою частиною попереднього висловлення, то хід думки *поступовий* і свідчить про послідовність міркування, оскільки кінцеве висловлення першого речення виступає відправним вихідним пунктом другого речення [там же, с. 34].

Дуже важливий вплив на зародження та розвиток ідей про актуальне членування речення (незважаючи на те, що вони відсували його до психологічної царини) мали положення психологічного напрямку.

Погляди Г. Габеленца пройшли тривалий розвиток, проте в нашій статті ми зупинимося лише на остаточній концепції. Саме цей лінгвіст уперше використав терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок*, пов'язавши їх з порядком виникнення ідей: «Очевидним є те, що спочатку я називаю те, що пробуджує мою думку, про що я розмірковую, мій *психологічний підмет*, а потім те, що я про нього думаю, мій *психологічний присудок*, а потім, якщо потрібно, знову обох зроблю предметом наступної думки та мовлення» [16, с. 354].

Концепція Г. Пауля більш чітка та ґрунтовна. Його дослідження базувалися на синтаксичному та логіко-граматичному підходах: він не лише визначив складові частини речення з граматичного та психологічного поглядів, а й розглянув питання взаємодії між членами граматичного речення та частинами психологічного судження (тобто співвідніс граматичне та актуальне членування).

Г. Пауль наголосив, що будь-яке речення складається принаймні з двох елементів. Їх прийнято називати підметом та присудком. Ці граматичні категорії базуються на психологічному співвідношенні. «Психологічний підмет – це та сукупність уявлень, яка від самого початку міститься у свідомості мовця і до якої потім приєднується інша

Тому зі сферою комічного пов'язується сміх, який має об'єктивну причину. Найчастіше зі сферою комічного стабільно, як вважає В. Я. Пропп, пов'язаний насмішливий сміх [7, с. 16]. До того ж в межах суб'єктно-об'єктного підходу сміхові приписується функція потужної зброї руйнівної сили. В залежності від сили цієї руйнації, яку хоче передати її носій (відповідно, письменник), сміх набуватиме ще й репутації зневаження. В. П. Шестаков пояснює, що таке розуміння відповідає тому певному періоду художнього світосприйняття, коли індивідуальна свідомість остаточно виокремлюється з суспільного буття [9, с. 112]. Тобто відбувається розмежування на “я” і “не я”, суб'єкт і об'єкт, позитивне і негативне, прийнятне і неприйнятне.

Чи існує сміх без об'єктивних причин, або сміх без об'єкту сміху? Очевидно існує. У парадигму такого роду сміху можна включити спалах радості, а, зрештою, сміх людини, починаючи від дитячого віку і закінчуючи глибокою старістю. Сміх може стати формою відпруження без особливих об'єктивних причин безпосередньо для наявності сміху, тобто стресова ситуація може породити цю форму сміху. Такий і подібні форми вияву сміху зі сфери комічного і естетичного виключаються і в межах суб'єктно-об'єктного підходу не можуть знайти адекватного пояснення. Так, В. Я. Пропп зазначає: “Ці різновиди сміху не викликані комізмом і не пов'язані з ним. Вони представляють собою проблему скоріше психологічного, ніж естетичного порядку. Вони можуть стати предметом сміху чи насмішки, але самі ніякої насмішки не містять. ...До області естетики такий різновид сміху належить лише постільки, поскільки він може бути зображений в мистецтві” [7, с. 134]. Проте, далі дослідник зазначає, що так званий “злий сміх” дещо позбавлений естетичної якості також, бо має на меті огульний характер, а значить його природа “позбавлена актуальності у хронологічному зсуві” [7, с. 135].

Відтак виникає проблема недосконалості тільки суб'єктно-об'єктного підходу до явищ комізму і сміху. І постає потреба з'ясування глибинної природи сміху, яка криється в межах ментальності загалу, реалізуючись у кожному конкретному вчинку тієї чи іншої людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель. – М. : Художественная литература, 1956. – 184 с.
2. Боров Ю. Б. Эстетика / Боров Ю. Б. – М. : Искусство, 1989. – 566 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Эстетика : в 4 т. / Гегель Г. В. Ф. – М. : Искусство, 1968–1973. – Т. 2. – 458 с.
4. Літературознавчий словник-довідник НВ / за ред. Гром'яка Р. Т., Коваліва Ю. І., Теремка В. І. – К. : “Академія”, 1997. – С. 368–369, С. 624–625.

надається суб'єктові, дати відповідь на це питання також не можуть. Не дивлячись на те, що в них увага приділяється суб'єктові як виразникові самого сміху, причини сміху виводяться з підсвідомих якостей психіки людини, або психології сприйняття нею об'єкта. Тут сміх стає лише результатом і формою вияву почуття переваги, розрядки напруження, несподіванки, захисної реакції чи надлишку психічної енергії. З цієї позиції сміх є вже навіть не реакцією як такою на певний об'єкт, а лише зовнішньою оболонкою, формою, якої набуває реакція людини. Реакцією на об'єкт тут є чи то почуття переваги, чи марнославства, відчуття тимчасового звільнення від страху і т. п. Тому відповідь на питання, що є сміх в разі відсутності протиріччя в об'єкті, або що є сміх в разі переживання людиною не негативних емоцій, а, наприклад, радості, доброзичливості, не пояснюються теорією ні першого, ані другого типу.

Зрозуміло, що розглянуті концепції комічного становлять собою не різні концепції сміху, а концепції різного типу сміху і різного типу комічного. Але справа у тому, що, по-перше, аналізуючи один різновид комічного і виходячи з його спостереження, робиться узагальнення на весь терен смішного і комічного, а відповідно і на сміх. По-друге, об'єднує ці концепції те, що сміхові надається другорядне значення, адже встановлюючи, у чому полягає сутність комічного, яку вбачають чи то в особливості об'єкта, чи в реакції суб'єкта, сміх розцінюється як виразна особливість цієї категорії, супровідне її явище, але не головне. По-третє, в межах цих концепцій сміх не може бути зрозумілим як самоціль, тобто передбачається наявність певної причини, яка викликає сміх. І найголовніше, на нашу думку, “комічне” як естетична категорія, а значить як спосіб художнього пізнання світу, передбачає два валентно зумовлених питання: “ким здійснюється пізнання?” і “пізнання чого здійснюється?”, а отже, передбачає наявність об'єкта пізнання і суб'єкта пізнання. До того ж, як зазначає В. П. Шестаков, ціннісний момент в естетичних категоріях дуже важливий, він є однією зі специфічних відмінностей естетичних категорій і засвідчує велику роль суб'єктивного, оцінного компоненту в системі естетичного знання [9, с. 6]. Саме в межах такого уявлення суб'єктно-об'єктної природи комічного сміх стає результатом здійснення суб'єктно-об'єктних відношень. Відповідно, де б не вбачалася філософами, естетиками, літературознавцями сутність комічного, чи в особливостях об'єкта чи в реакції суб'єкта, усвідомлення сміху при цьому підході можливе тільки в разі здійснення цих відношень: відбувається розуміння суб'єктом пізнання якостей об'єкта, їх оцінка і реакція як наслідок цієї оцінки. “Сміх, – зазначає В. Я. Пропп, – здійснюється за умови наявності двох величин: смішного об'єкта і суб'єкта, що сміється – людини” [7, с. 18]. І потім продовжує: “Виникнення сміху – це деякий процес, в якому повинні бути вивчені всі умови і причини, що викликають його” [7, с. 18]. Сміх в суб'єктно-об'єктному підході є результатом здійсненої оцінки, він має причину, і причина його пов'язується з природою комічного.

сукупність – психологічний присудок» [2, с. 147]. Г. Пауль одразу порадив відрізнити психологічний підмет (і відповідно присудок) від граматичного, тому що вони не завжди збігаються.

Г. Пауль досліджував і засоби розрізнення підмета та присудка. Першим засобом він назвав силу наголосу. В ізольованому реченні психологічний присудок є більш важливим елементом, який вносить дещо нове, і тому на нього падає більш сильний наголос. Другим засобом розрізнення Г. Пауль назвав порядок слів. Частіше за все психологічний присудок слідує за психологічним підметом. Через це граматичний присудок, який стоятиме на першому місці, буде психологічним підметом [там же, с. 149].

Відмітив Г. Пауль також існування випадків, коли речення складається з одного члена судження. Це протиріччя він пояснив тим, що один з членів речення, зазвичай, психологічний підмет, є зрозумілим з попереднього контексту, а тому не отримує мовного вираження. Так, у питаннях відповідь складається з одного присудка, а підмет міститься лише в питанні [там же, с. 152].

Деяку увагу Г. Пауль приділив і співвідношенню частин мовлення з частинами речення (судження). Психологічним підметом або його частиною є, як правило, анафоричний займенник, винесений на початок речення. Відносний займенник також часто виступає в ролі психологічного підмета. Питальний займенник є, як правило, присудком або його частиною. Притаманна питальному займеннику невизначеність змінюється у відповіді на визначеність. Психологічним присудком також постійно є і та частина речення, зв'язок якої з іншими частинами заперечується за допомогою частки. Присудком також виступає та частина речення, яка виділяється за допомогою слів типу *тільки, лише, виключно, особливо, перш за все, більш за все* і т. п.

Ф. Вегенер у мовленні виокремив *логічний підмет* (або *експозицію*), який пов'язується з певною попередньою ситуацією, а також *логічний присудок*, що надає нові дані про логічний підмет.

Як і його попередники, мовознавець звернув увагу на той факт, що логічні категорії іноді розходяться з граматичними.

Погляди послідовників Г. Пауля (часто в літературі фігурує термін *паулівська школа*) важливі для нас не лише через те, що містять ґрунтовні та чіткі твердження про актуальне членування (вже на той час – темарематичне членування), а перш за все впровадженням термінів *тема* для позначення початкової частини висловлювання і *рема* – для позначення кінцевої частини висловлювання (Г. Амман).

Опис та розв'язання проблем актуального членування речення в доробках російських дослідників можна знайти починаючи з праць К. Г. Крушельницької та, у деякій мірі, Є. М. Галкіної-Федорук і В. В. Виноградова. До цих досліджень актуальне членування в російському

мовознавстві розглядалося побіжно.

Наприклад, Ф. І. Бусласєв, розкриваючи питання порядку слів, висловив думки про *смысл* мовлення. У простому реченні підмет стоїть перед присудком, проте може мінятися з ним місцями, залежно від *смыслу*, *выразу* та *наголосу голосом*, наприклад, *морозы* *начались* «морози почались» та *начались морозы* «почались морози» [1, с. 558].

Крім того, слова означальні, які зазвичай знаходяться перед означуваними (*добрые люди* «добрі люди»), можуть змінювати свій порядок, що буває необхідним для вираження *смыслу* мовлення, для виділення означального слова.

Деякі ідеї стосовно актуального членування містяться в концепції О. О. Потебні. Досліджуючи співвідношення мови та мислення, він застосував терміни *граматичний підмет* і *граматичний присудок* та *логічний підмет* і *логічний присудок*. Крім того, він звернув увагу на кореляцію граматичного речення та логічного судження, наголосивши, що граматичне речення не тотожне логічному судженню [4, с. 80]. Назви двох членів судження (підмет та присудок) однакові з назвою двох із членів речення, проте значення цих назв у граматиці та логіці різні. Логічний підмет часто буває граматичним присудком, а логічний присудок – граматичним підметом.

Оскільки інших членів судження, крім суб'єкта (підмета) та предиката (присудка), логіка не знає, то з логічного судження не можна виділити та пояснити так звані другорядні члени речення. Одне речення може відповідати стільком логічним судженням, скільки пар членів в реченні.

Дуже побіжно торкнувся О. О. Потебня і питання інтонації: «Відомо, що для нашого мовлення тон відіграє дуже важливу роль і нерідко змінює його *смысл*» [5, с. 90].

Важливою є концепція П. Смирновського, проте слід одразу зазначити, що вона має досить вагоме протиріччя. З одного боку, описуючи головні члени речення, дослідник виокремив *логічний* та *граматичний склад речення*. З іншого боку – якісної різниці між ними не вказано.

Частини судження мовознавець позначив як *предмет судження* та *те, що про цей предмет мовиться*.

Судження, виражене словами, П. Смирновський назвав *реченням*. *Логічний склад* речення утворюють *логічний підмет* (словесне вираження предмета судження) та *логічний присудок* (словесне вираження того, що про предмет мовиться) [6, с. 2]. Логічні частини речення можуть складатися не лише з одного слова, а з двох і більше.

Логіка поділяє речення на дві частини, а граматики в цьому поділі йде далі і досліджує не лише відношення між логічним підметом та логічним присудком, а й між тими словами, з яких ці частини складаються.

“ніщо”: “Сміх є афект від раптового перетворення напруженого очікування в ніщо..., очікування повинно перетворитися не в позитивну протилежність очікуваного предмета, – оскільки це завжди є дещо і часто спроможне засмучувати, – а саме в ніщо” [5, с. 14].

Д. Жан-Поль зазначає, що “комічне, як і піднесене, завжди міститься не в об'єкті сміху, а у суб'єкті” [9, с. 125]. І аргументує він це тим, що, не дивлячись на наявність певних протиріч і омани, які представляє певне явище, “комічне” передбачає усвідомлення цих протиріч і омани [9, с. 125].

Ф. Ніцше стверджує, що сміх – це звільнення життєвої енергії, коли ми раптово відкриваємо, що дещо, що нам загрожувало і викликало в нас страх, насправді не є страшним і нам не загрожує. Мислитель вважав, що людина здавна настільки звикла до страху, що в ті поодинокі моменти, коли страх раптово розвіювався, відбувався спалах енергії – людина сміялася. “...Не треба дивуватися, що при всьому невимушеному в слові і дії, якщо це відбувається без небезпеки і шкоди, людина стає веселою, переходить в стан, протилежний страху. Цей перехід від миттєвого страху до коротких веселощів зветься комічним” [9, с. 6].

Отже, спостерігається тенденція, в якій помітно, що за теоріями першого типу, в яких перевага надається об'єктові, сміх викликається саме особливостями об'єкта – того, що є смішним. Такими особливостями можуть бути чи то певна доля потворного в об'єкті, невідповідність його уявленням чи естетичним ідеалам людини, чи то внутрішнє протиріччя форми і сутності об'єкта. І сміхові в цих теоріях надається статус чи реакції як результату вияву власного протиріччя об'єкта, чи засобу у разі невідповідності об'єкта певним уявленням або ідеалам з метою його критики. У цьому випадку погляд на сміхові явища позбавлений собівартісної першопочаткової цінності. Т. Б. Любімова робить такий висновок: “Ні, просто це означає, що сміх не є самодостатньою цінністю комічного, це тільки засіб, матеріал. І як будь-який засіб, він не повинен бути надмірним, в ідеальному випадку він просто повинен відповідати меті” [5, с. 7]. І, аналізуючи, яку мету може переслідувати комічне, дослідниця продовжує: “Цілі можуть бути соціальними та ідеологічними, розважальними та виховними чи пізнавальними, або мети може не бути жодної. Так, наприклад, мета одного з різновидів комічного – сатири – полягає в “покаранні сміхом”. Це не означає, що будь-яке комічне буде переслідувати цю мету. Буває комічне і без негативного заряду, нейтральне, а буває й позитивне, яке не тільки не містить в собі насмішки, але й руйнується від останньої. Воно виявляється в дружньому, привітному сміхові, у проявах веселощів” [6, с. 8]. Чим же тоді в останньому випадку є сміх? Адже він однозначно не виступає засобом досягнення мети, оскільки останньої не існує. Якщо він виступає реакцією і позбавлений негативу, то на що саме – в цьому разі?

Теорії другого типу, в яких перевага у визначенні сутності комічного

сміх є синтез радості і злоби чи він є вихід напруження» [5, с. 6].

Так, наприклад, сутність комічного в об'єкті вбачають Платон й Аристотель. Для них смішне відноситься до області потворного. В «Поетиці» Аристотель зазначає: «Смішне є частина потворного: смішне – це деяка помилка і неподобство, яке нікому не чинить страждання і ні для кого не є небезпечним» [1, с. 1449]. Помилка і неподобство стають для Аристотеля причиною сміху суб'єкта.

Подібне визначення смішного подає у трактаті «Про оратора» Цицерон: «Терен смішного – це, мабуть, все непристойне і потворне; бо сміх виключно чи майже виключно породжується тим, що позначає чи вказує що-небудь непристойне без непристойності» [9, с. 116].

Для А. Шопенгауера комічне закладене в самому бутті, оскільки світ є першопочаткова невідповідність, яка зовні проявляється у невідповідності між абстрактним уявленням і конкретним явищем, між поняттям і реальністю, формою і природою, загально визначеним і унікальним. І сміх, таким чином, є переживанням цієї невідповідності [5, с. 5].

У сучасній естетиці найбільш розповсюдженим серед дослідників є погляд на комічне як відображення і узагальнення протиріч об'єктивної дійсності. І, говорячи про сутність комічного, в сучасній естетиці говорять про сутність комічного протиріччя. Так, А. А. Карягін зміст цього протиріччя вбачає у «невідповідності між недосконалим, віджилим, неповноцінним змістом явища чи предмета і його формою, яка претендує на повноцінність і значимість, між важливою дією і її недосконалим результатом, між високою метою і недоречним засобом її досягнення» [8, с. 69]. Ф. С. Лімантов основу комічного протиріччя вбачає у невідповідності між безкінечним числом зв'язків і відношень кожного предмету із навколишнім світом та обмеженим колом зв'язків, які відображаються в людських поняттях і уявленнях. М. С. Каган вважає, що явище стає комічним за умови відкриття «антиідеальності» реального (протиріччя між реальним й ідеальним) [8, с. 69]. Остання позиція перегукується з поглядами Ю. Б. Борєва на природу комічного, яка полягає у суспільно значущому протиріччі, невідповідності явища чи однієї з його сторін естетичним ідеалам [2, с. 121].

Д. Гоббс бачить у сміхові один з видів пристрасті, і «пристрасть сміху є ніщо інше, як раптове почуття марнославства, що виникає в нас під впливом несподіваного уявлення про які-небудь наші особисті переваги і порівняння останніх із слабкостями, які ми помічаємо в певний момент в інших людях» [9, с. 122]. Для Спінози сміх є породженням афекту задоволення, яке полягає в осміянні. І. Кантом «комічне» виводиться з гри уявлень: «Музика і привід для сміху представляють собою два різновиди гри з естетичними ідеями чи ж з уявленням розуму, через які врешті-решт нічого не мислиться і які можуть завдяки одній лише своїй зміні надавати задоволення» [5, 14]. Надалі Кант зазначає про сміх, як про перехід в

Коли у складі логічного підмета є слово, яке відповідає на питання називного відмінка, то воно називається *граматичним підметом*. Дієслово, яке знаходить у складі логічного присудка П. Смирновський назвав *граматичним присудком*.

Проте наведені дослідником приклади та схеми показали, що для нього різниця між логічними та граматичними членами речення є кількісною і полягає лише в тому, що граматичний підмет містить одне слово, а логічний – всю групу підмета. Те ж саме стосується і граматичного та логічного присудків.

П. Ф. Фортунатов використовував такі поняття, як *граматичний підмет*, *граматичний присудок* [7, с. 454] та *психологічне судження* [там же, с. 456]. Граматичний підмет позначає предмет думки і поєднується з граматичним присудком. Підмет та присудок психологічних суджень можуть не збігатися з граматичними підметом та присудком. П. Ф. Фортунатов підкреслив, що «граматичний аналіз граматичних речень повинен бути точно відрізнений нами від психологічного аналізу тих суджень, або речень в думці, які виражаються в мовленні в граматичних реченнях» [там же, с. 458].

Деякі думки стосовно актуального членування можна знайти в дослідженнях О. О. Шахматова. Він дотримувався того погляду, що судження залишається незмінним незважаючи на переміщення логічного наголосу. З цього приводу О. О. Шахматов писав наступне: «Суб'єкт та предикат наявні не лише в психологічних судженнях, а й у інших психологічних комунікаціях. Визначаю *психологічний суб'єкт* як уявлення, яке панує над іншим уявленням, яке з ним сполучається і визначається як *психологічний предикат*. Термін *пануюче уявлення* вказує на те, що друге уявлення стоїть до нього в залежному або причинному зв'язку» [8, с. 21–23].

О. О. Шахматов також стверджував, що, оскільки іменник у називному відмінку виступає у функції підмета, позначає предмет, тобто виступає панівним за природою уявленням, то психологічний суб'єкт завжди буде збігатися з підметом, а психологічний предикат із присудком, якщо ми маємо справу з двоскладовими реченнями типу *Птиця летит* «Птиця летить», навіть якщо на слові *летит* знаходився б наголос, навіть якщо цей наголос супроводжувався б перестановкою.

О. М. Пешковський надавав увагу ритміко-інтонаційному боку мовлення, що привело його близько до проблеми актуального членування речення; проте суто на цій проблемі він не зупинявся, розміщуючи її за межами граматичного вивчення. Так, він писав, що йому «невідомо жодного формального значення в російській мові, яке було б нерозривно пов'язаним з певним порядком слів» [3, с. 52]. Виключними випадками лінгвіст називав речення *Мать любит дочь* «Мати любить дочку» та *Дочь любит мать* «Дочку любить мати» [там же, с. 52].

Інтонацію та порядок слів учений вважав *допоміжними* синтаксичними засобами, ставлячи інтонацію рангом вище в порівнянні з порядком слів. Аналізуючи значення, які виражаються інтонацією, О. М. Пешковський не раз зіткнувся зі значеннями, пов'язаними зі структурою *психологічного судження*. Термін *психологічне судження* збігається з терміном П. Ф. Фортунатова, проте для О. М. Пешковського це поняття існувало не тільки в думці, але й у мовленні, бо психологічний присудок виражається в мовленні логічним або *психологічним* наголосом. Також мовознавець протиставив *інтонаційну присудковість граматичній присудковості*. Вони збігаються, якщо фразовий наголос знаходиться на дієслові, на залежному від дієслова слові або на іншому *предикативному слові*. В інших випадках (наприклад, при наголосі на підметі) ці два типи присудковості не збігаються, «тягнуть в різні боки» [там же, с. 171–172].

О. М. Пешковський докладно розглянув зміни місця *психологічного наголосу*, яким відмічається в мовленні *психологічний присудок*, лише мимохідь згадав про порядок слів.

Л. В. Щерба також побіжно зупинявся на питанні про *логічний* або *психологічний* присудок у зв'язку з вивченням ритміко-інтонаційної структури мовлення. Виділення так званого *психологічного присудка* Л. В. Щерба вважав однією з основних функцій логічного наголосу. Він виокремив два типи фраз (інтонаційних одиниць, що являють собою мелодичну єдність): одночленні та двочленні. У двочленних фразах (*Ленинград – большой город* «Ленінград – велике місто») «частина, яка стоїть після тире, завжди є висловленням з приводу вираженого в частині, яка стоїть перед тире, і їй протиставляється. Між частинами двочленної фрази існує зв'язок *«логічного підмета та присудка»* [9, с. 117–118]. Смыслову двочленність Л. В. Щерба ставив у залежність від інтонаційної двочленності. Про це свідчать приклади одночленних фраз, у яких підметом завжди є особовий займенник, інтонаційно невіддільний від іншої частини фрази: *Он пошел в театр* «Він пішов до театру».

Отже, проаналізовані праці дозволяють нам зробити такі висновки. Термін *актуальне членування речення* виник у ХХ ст., проте витoki його теоретико-методологічної бази можна простежити з кінця ХVІІІ ст. Уже в цих дослідженнях лінгвісти сформуваали основні засади актуального членування речення, деякі концепції досліджувалися протягом ХХ ст. і не втратили своєї актуальності й зараз. Понятійний апарат, близький до сучасного, було сформовано в праці А. Вейля.

Багатоплановість, різноманітність, а деколи суперечливість наявних концепцій розкривають широкі перспективи для подальших досліджень актуального членування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Федор

“смішного”, “...породжує соціально забарвлений, значущий, одухотворений естетичними ідеалами, “світлий”, “високий” сміх, який заперечує одні людські якості і суспільні явища, і стверджує інші” [2, с. 37]. У позиції Ю. Б. Борева наявна теза про комічне як різновид критики, спрямованої на викриття недоліків дійсності.

Загалом, категорією сміху у широкому смислі тлумачення вважається явище, яке викликає посмішку у людини. У цьому ракурсі тлумачення “комічне” і “смішне” є синонімами [2, с. 311].

У твердженні про нетотожність “смішного” і “комічного” дослідники переважно покладаються на авторитетну думку Г. В.-Ф. Гегеля, який зазначав, що “...часто плутають смішне і власне комічне” [3, т. 3, с. 579]. Відповідно, для цього дослідника критерій розрізнення полягав у тому, що будь-яке смішне може стати комічним тільки за умови “доброзичливості і впевненості у своєму безумовному піднесенні над власним протиріччям” [3, т. 3, с. 580], а не за умови естетизованого різновиду дистанційної критики. Сміх в цьому випадку вже не є “вираженням самовдоволеного практичного розуму” [3, т. 3, с. 579], а є вираженням вільної і радісної душі. Та, не дивлячись на те, що в одному відношенні ці два поняття – смішне і комічне – для науки естетики співпадають, а в іншому – ні, зокрема для безпосередніх виявів мистецтва, безсумнівним залишається той факт, що без комічного не буває смішного і навпаки – “...чи то сильна емоція, коли “вмирають зі сміху”, чи то ледве помітна веселість, яка проявляється в оцінці подумки (“забавно”, “смішно”) [5, с. 7]. Для Т. Б. Любімової “комічне” взагалі може бути назване естетично організованим “смішним”, яке здатне викликати сміх [5, с. 7]. Тому, встановлюючи сутність комічного, філософи й літературознавці прагнуть, в першу чергу, встановити, що власне спричиняє сміх, що є смішним, при чому з'ясовуючи природу так званого природньовишуканого сміху, позбавленого заангажованості примітивними людськими чинниками появи сміху (наприклад, неприйнятної поведінки за умов певної соціальної моралі).

Треба зазначити, що у визначенні сутності комічного переважає суб'єктно-об'єктний підхід. Зазвичай, дослідники шукають пояснення комічного, зокрема й сміху, чи в якостях об'єкта, чи в особливостях реакції суб'єкта. За цим критерієм проводить розрізнення “комічного” Т. Б. Любімова. До теорій першого типу, тобто тих, які виходять із вказівки на звичайні чи необхідні характеристики смішного – того, над чим сміються, вона відносить теорії контрасту, невідповідності, протиріччя, непогодженості низького (коли низький предмет чи особа претендують бути піднесеними); потворного, але нешкідливого; непристойного, але дещо привабливого; теорії помилки і т. п. [5, с. 6]. “Навпаки, теорії другого типу, – зазначає дослідниця, – тяжіють до того, щоб вказати, яке почуття переживає людина під час зустрічі з комічним, чи, точніше, які почуття чи стан ховається за реакцією сміху на ту чи іншу ситуацію. Тут ми зустрінемо думку, що в основі лежить почуття переваги:

*Воробйова Д. А., Матвієнко Т. В.
(м. Донецьк)*

КАТЕГОРІЯ КОМІЧНОГО В АСПЕКТІ ЕСТЕТИКИ ВЕРБАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ

Усвідомлюючи феноменальність явищ сміху, їхню різноманітність і змінність, усвідомлюючи неможливість існування викінченого і єдиного розуміння і визначення природи цього явища, оскільки воно таке мінливе й багатоліке, що спростовує будь-які спроби вмістити його в корсаж певних уявлень, – ми спробуємо поглянути на цей феномен з того ракурсу, з позиції якого сміхові надається першорядне значення безпосередньо в межах естетики вербальних мистецтв.

Метою статті є розглянути особливості тлумачення категорії комічного у вербальному мистецтві, зокрема в літературі, простежити тенденції визначення явищ сміхової культури у естетиці. Відповідно, поставлені наступні завдання:

1. Розглянути природу комічного у наукових розвідках визначних філософів та літературознавців.
2. Дати дефініцію естетичній категорії комічного.
3. Виокремити найскладніші аспекти у вивченні природи комічного в літературі.
4. З'ясувати специфіку суб'єктивного та об'єктивного у природі сміху як естетичного явища.

Привабливість теоретичного виокремлення аксіоми щодо сміхових явищ і тенденція зведення їх до однієї константи, першоджерела, цікавили філософів ще з часів Арістотеля. Найчастіше “комічне” розумілось у протиставленні “трагічному” (Арістотель, Ф. Шіллер, Ф. Шеллінг), піднесеному (Д. Жан-Поль), досконалому (М. Мендельсон), серйозному (Ф. Шлегель), зворушливому (Новалис), проте достатньо відомі трагікомічний і високий, серйозний і зворушливий (особливо в традиції категорії “гумористичного”, на противагу “сатиричного”) вияви комічного.

Сам термін “комічне” походить від грецького “κωμικός”, що означає веселий, смішний, і від “κωμος” – весела ватага перевдягнених на сільських святах Діоніса в Давній Греції [4, с. 368]. Тому в дусі етимології слова “комічне” саме є смішним, тому і викликає сміх. Хоча досить часто деякі дослідники, зокрема Ю. Б. Борев, наголошують на нетотожності комічного і смішного, мотивуючи це тим, що “комічне”, на відміну від

Іванович Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 624 с.

2. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль / пер. с нем. ; под ред. А. А. Холодовича ; вступит. статья С. Д. Кацнельсона. – М. : Изд-во иностр. лит, 1960. – 500 с.

3. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 8-е изд., доп. / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с. – (Классики отечественной филологии).

4. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – Воронеж : Типография Н. Д. Гольдштейн, 1874. – Т. I. Введение. – 157 с.

5. Потебня А. А. Мысль и язык. – 2-е изд. / Александр Афанасьевич Потебня. – Х. : Типография Адольфа Даре, 1898. – 228 с.

6. Смирновский П. Учебник русской грамматики для младших классов средних учебных заведений / П. Смирновский. – М. : Типография торгового дома М. Г. Волчаникова и Н. Н. Шарапова, 1899. – Часть II. Элементарный синтаксис. – Х, 131 с.

7. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды : в 2 т. / Фортунатов Ф. Ф. – М. : Учпедгиз, 1957. – Т. 2. – 471 с.

8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 3-е изд. / Алексей Александрович Шахматов ; вступ. ст. Е. В. Клобукова ; ред. и коммент. Е. С. Истриной. – М. : УРСС, 2001. – 624 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

9. Щерба Л. В. Фонетика французского языка. Очерк французского произношения в сравнении с русским : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – 6-е изд. / Лев Владимирович Щерба. – М. : Высшая школа, 1957. – 311 с.

10. Adelung J. Ch. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache zur Erläuterung deutschen Sprachlehre für Schulen / Johann Christof Adelung. – Leipzig : Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1782. – Bd. 1–2. – 686 s.

11. Amman H. Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen. Bd. 2 / Hermann Amman. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchhandlung, 1974. – XII, 338 s.

12. Batteux Ch. De la construction oratoire / Charles Batteux. – Paris : Chez Desaint & Saillant, Libraires, rue S. Jean-de-Beauvais, 1763. – 459 p.

13. Beauzee N. Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, Pour fervir de fondement à l'étude de toutes les langues / Nicolas Beauzee. – Paris : De l'imprimerie de J. Barbou, rue & vis-à-vis la grille des Mathurins, 1767. – Т. 2. – 668 p.

14. Becker K. F. Organism der Sprache / Karl Ferdinand Becker. – 2. neubearbeitete Aufgabe. – Frankfurt a/M : Verlag von G. F. Kettembeil, 1841. – 604 s.

15. Dumarsais C. Ch. Logique et principes de grammaire / Cesar Chesneau

Dumarsais. – Paris : Ches Barrois, aîné, Libraire, quai des Auguftins, du côté du Pont Saint-Michel, 1769. – 704 p.

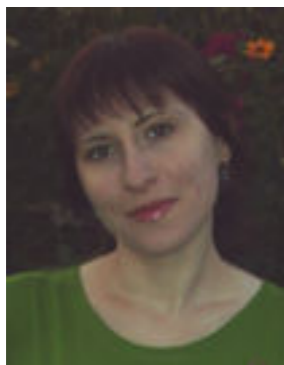
16. Gabelenz G. von der. Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse / Georg von der Gabelenz. – Leipzig : T. O. Weigel Nachfolger (Ch. Herm. Tauchnitz), 1891. – 529 s.

17. Monbodo J. B. Of the Origin and Progress of Language. V. 2 / James Barnett Monbodo. – Edinburgh : Printed for J. Balfour, 1796. – 588 p.

18. Wegener Ph. Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens / Philipp Wegener. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1885. – 183 s.

19. Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de Grammaire générale / Henry Weil. – Troisième édition. – Paris : Librairie A. Franck, 1879. – 101 p.

В статті розглядається генезис і розвиток основних положень актуального членення речення в трудах лінгвістів кінця XVIII в. – початку XX в. Автор приходять до висновку, що ці дослідження містять ключові положення актуального членення речення без використання самого терміна *актуальне членення*.

Каморникова Ю. В.
(м. Слов'янськ)

**ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ
В МОВОЗНАВСТВІ
II ПОЛОВИНИ XX ст. – ПОЧАТКУ XXI ст.**

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки тривають пошуки щодо конкретизації поняття члена речення. Недостатність традиційного підходу до аналізу членів речення виявляється у відсутності суворої відповідності між формою та змістом члена речення. Саме тому, в основі нових підходів до класифікації членів речення в мовознавстві – диференціація формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак.

Визначення усіх кваліфікаційних ознак членів речення здійснюється на основі трьох вихідних критеріях:

- місце-позиція в структурі речення;
- частиномовна належність лексем, здатних регулярно перебувати в тій чи іншій синтаксичній позиції;
- морфологічні форми, в яких ці частини мови можуть її заповнювати.

Учені XX ст. – початку XXI ст. В. А. Белошапкова, Н. Ю. Шведова, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, О. М. Мухін, Т. П. Ломтєв,

майбутньому спільну для поляків та українців (нездатних, на їх думку, до державотворення) державу, відштовхувало українців від хлопоманства, незважаючи на їх прогресивну боротьбу проти полонізації, що, у свою чергу, ізолювало їх і від традиційного польського суспільства.

Загалом 1860–70-і рр. в польській науці знаменували собою перехід до систематичного етнографічного вивчення народу шляхом всебічного дослідження окремих етнографічних груп, що пов'язано з іменами О. Кольберга (1814–1890), І. Коперницького (1825–1891), В. Завадського (1824–1891), Т. Стецького (1838–1865) та періодичними виданнями останньої третини XIX ст. – „Lud”, „Wisia”, „Zbiyr wiadomości do antropologii krajowej”. Це якісно новий етап наукових досліджень, в яких романтичні настрої польської інтелігенції поступаються своїм місцем професійній етнологічній, історичній та філологічній наукам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX століття / З. Є. Балтарович. – К., 1976. – 176 с.

2. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Ф. Кирчів. – К., 1971. – 168 с.

3. Пыпин А. Н. История русской этнографии / А. Н. Пыпин. – Спб., 1891. – Т. 3. – 256 с.

4. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX століття / В. А. Юзвенко. – К., 1961. – 236 с.

5. Golkbiowski J. Lud Polski, jego zwyczaj, zabobony / J. Golkbiowski. – Warszawa, 1987. – 235 s.

6. Maciejowski W. Polska i Ruń aï do pierwszej poiowy XVII wieku pod wzgldem obyczajw i zwyczajyw / W. Maciejowski. – SPb. ; Warszawa, 1842. – Т. II. – 246 s.

7. Nowosielski A. Lud Ukraicki / A. Nowosielski. – Wilno, 1857. – Т. 1. – 290 s.

8. Pauli J. Pieñni ludu ruskiego w Galicji / J. Pauli. – Lwyw, 1839. – Т. 1. – 178 s.

9. Pol W. Obrazy z iycia i natury / W. Pol. // Pyinocny wschyd Europy / W. Pol. – Krakow, 1869. – S. 177–273.

В статті робиться спроба проаналізувати взаємодіяння на розвиток українського і польського романтизму загальних етапів історії слов'янських народів. Авторами розглядаються фольклорні і етнографічні характеристики текстів в контексті теорій походження етнічних зв'язей.

заглиблення в давнину українського етносу дещо дивує і нагадує нам сучасні псевдонаукові опуси про українське Трипілля [7].

У 1860-их рр., після поразки чергового польського повстання, польська наукова діяльність, у тому числі і українознавча, знову перемістилася до австрійської Галичини та Парижу, де осіла польська політична „велика еміграція”. Саме в цей час з’являються дві нові концепції неслов’янського походження гуцулів Вінцента Поля (1807–1872) та Августа Бельовського (1806–1876), відомого також першим польським перекладом „*Повісті временних літ*”, виконаним разом із І. Вагилевичем у Львові в 1864 р.

Перший з них – В. Поль – заявляв, що „гуцули, очевидно, є кавказького роду, котрі тягнулися за таборами слов’янських орців і багато років пізніше осіли в горах Покуття і Буковини”. В. Поль говорить про східне походження гуцульської зброї, кінського реманенту, килимів, їх орнаменту, намагаючись знайти їх аналогії в Персії [9].

А. Бельовський же був речником “*волоської*” теорії, вважаючи, слідом за Антонієм Петрушевичем, Францішком Сярчинським та Лобажевським гуцулів результатом змішання прийшлого волоського та місцевого слов’янського населення в регіоні Карпат, у результаті чого вони і відрізняються від навколишнього населення зовнішнім виглядом і звичаями. Їх назву вони виводили від волоського *chos, hos* – *розбійник*, зазначаючи, що й гуцули визнають її зовнішнє походження. Назва *Бойки* також, на їх думку, похідна від *zbyj* – *розбійник*, і вони розмовляють слов’янською мовою.

Протягом 1840–50-их рр. у польському середовищі розвився відомий рух *хлопоманства*, близький за своєю головною ідеєю до українофільства, поширеного серед малоросійського суспільства, але чужий з точки зору бачення майбутніх взаємовідносин польського та українського народів. Яскравим представником цієї течії був поляк Павлин Свенцицький (псевд. Стахурський, Лозовський, Павло Свій) (1841–1876), котрий після поразки повстання 1860–их рр. видавав у Галичині журнал „*Sioio*” (1866–67). У своїх статтях він заявляє про беззаперечне існування поряд з московською та польською народностями й руської, що обіймає землі від Балтики по Чорне море, від Кавказу по Карпати, і котра має одну мову, одні звичаї, одні легенди: „Росія говорить, що Русі нема як окремої народності; ми доведемо, що все навпаки, що Москва тільки привласнює собі права слов’янської Русі, і побачимо, що вона відокремлюється від Європи, а між нею і заходом стане неподолана стіна слов’янська Україна – Русь” [3, с. 284].

Саме таке кардинальне протиставлення росіян та українців в душі псевдонаукової концепції Ф. Духіньського та бажання утворити в

І. І. Мещанинов, І. Р. Вихованець, Г. Г. Почепцов, Л. Теньєр, К. Бейзелл та ін. мовознавці у своїх дослідженнях [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15] приділяли багато уваги вивченню принципів виділення членів речення.

А. П. Загнітко зазначає, що основна відмінність між головними і другорядними членами речення визначається їх значущістю у побудові речення: головні члени обов’язкові для структурної схеми, другорядні члени у двоскладних реченнях у структурному аспекті переважно є факультативними.

Мета нашої статті полягає в комплексному лінгвістично-історіографічному дослідженні теорії членів речення. Саме тому завданням нашого дослідження є розгляд основних принципів виділяють члени речення в сучасній лінгвістиці.

Так, З. Д. Попова у своїх дослідженнях стверджує, що класифікація членів речення повинна застосовуватися на входженні чи невходженні їх у структурну схему речення і ширше – у її позиційну структуру. Л. О. Кадомцева зауважує, що за твердженням З. Д. Попової, головні члени речення – це суб’єктиви і предикативи, тобто всі синтаксеми, які виражають суб’єкт і предикат; другорядні (не входять у структурну схему речення) – це додатки, обставини (і їх синтаксичні види), а також другорядні члени речення, які не входять у позиційну структуру речення, – означення і дієслівні визначники.

Найголовнішим у даній схемі поділу є те, що вона охоплює реальні речення, для яких досі не встановлюються одиниці аналізу з причини невідповідності старої теорії членів речення новим уявленням про його структуру.

Дослідження теорії членів речення знаходимо у працях В. А. Белошапкової. Учена В. А. Белошапкова у підручнику «Современный русский язык» вводить нові поняття: мінімальна структурна схема речення і поширена структурна схема. В. А. Белошапкова вважає, що для розв’язання проблеми членів речення необхідно зважати на те, яку участь вони беруть в організації предикативного мінімуму речення і номінативного мінімуму, а потім, як і в традиційній граматиці, на те, які синтаксичні зв’язки вони виражають і в яких відношеннях перебувають один з одним.

У своїх дослідженнях Л. О. Кадомцева відмічає, що В. А. Белошапкова орієнтує аналіз речення за членами лише в сферу його формальної будови, зазначаючи сильні і слабкі місця традиційного вчення про члени речення, зокрема другорядні.

І. І. Слинько з цього приводу зауважує, що В. А. Белошапкова характеризує члени речення за трьома ознаками:

1) однаковою функцією у створенні предикативного мінімуму речення;

2) однаковою функцією у створенні семантичного мінімуму речення;

3) однаковими синтаксичними зв'язками і семантичними відношеннями з іншими членами.

Цілком очевидно, що на сьогодні традиційні межі п'яти членів речення не відображають всієї різноманітності семантичних компонентів речення при їх поглибленій деталізації. Недостатність традиційного підходу до аналізу членів речення виявляється також у тому, що відсутня суворота відмінності між формою та змістом членів речення. У зв'язку з цим, у наукових пошуках багато учених пішло шляхом часткової або повної відмови від термінів члени речення до нових горизонтів. Так, як зауважує В. В. Бабайцева, О. М. Мухін замінює традиційний аналіз речення за членами речення синтаксичним аналізом і замість поняття члени речення вводить поняття синтаксеми. Проте, за В. В. Бабайцевою, синтаксеми не співпадають повністю з членами речення, на що неодноразово вказував сам учений. У виділенні членів речення мовознавець віддає перевагу синтаксичному принципам.

У своїх дослідженнях Т. П. Ломтев виділяє у складі висловлювання п'ять складових: підмет, присудок, додаток, означення, обставина. Однак, А. П. Загнітко відмічає, що учений вважав елементарною синтаксичною одиницею не члени речення, а позиційну ланку в структурі речення. Так, у роботі «Основи синтаксису російської мови» Т. П. Ломтев вводить термін позиція і практично замінює поняття члени речення на поняття позиції, виділяючи головні і другорядні позиції. В. В. Бабайцева зазначає, що теорія Т. П. Ломтева має раціональне зерно у виділенні поняття позицій, що позитивно вплинуло на розвиток теорії членів речення.

Наукова діяльність Н. Ю. Шведової здобула оцінку у працях Д. Н. Шмельова, І. І. Ковтунової, І. І. Слинька, В. А. Белошапкової, які аналізували концепцію детермінантних членів речення ученої. Як зазначають Д. Н. Шмельов і І. І. Слинько, дослідниця Н. Ю. Шведова поняття другорядних членів речення замінює поняттям детермінантних членів речення. Учена, за дослідженнями І. І. Ковтунової, у складі детермінантних членів речення виділяє дві групи: обставинні та об'єктно-суб'єктні. Однак такий поділ Н. Ю. Шведової зазнав критики Д. Н. Шмельова, І. І. Слинька, В. А. Белошапкової. Хоча, слід зазначити, учення Н. Ю. Шведової про поширювальні члени речення, за словами А. П. Загнітка, досконаліше, ніж традиційна теорія другорядних членів речення.

І. І. Слинько звертає увагу на те, що І. Р. Вихованець, як і Н. Ю. Шведова, підтримав ідею виділення членів речення не тільки на основі формально-граматичного, а й семантичного принципів. Особливість погляду ученого, на думку І. І. Слинька, у тому, що І. Р. Вихованець виділяє ще й семантико-синтаксичний принцип виділення членів речення. Так, мовознавець пропонує розрізняти два ряди членів речення:

„за яким навіть сонце по небу ходить у ляхів інакше, ніж у Русі” [6, с. 90].

Він вважає, що *козацтво*, тобто *рицарство руське*, походить з найдавніших часів, запозичивши відвагу ще від завойовників варягів, а ім'я – від татар, в котрих воно означало легку найману кінноту. В. Мацейовський добре розрізняє українське (реєстрове) та запорозьке (січове) козацтво, наводить їх принципові розбіжності. Також ним зазначена відкритість Запорозької Січі щодо людей різного етнічного походження.

Історик з жалем заявляє, що русини відстали від поляків з причини татарської навали. Водночас нагадує, як і багато його попередників, що руська мова набагато раніше від польської почала вживатися у правництві, управлінні, дипломатичній службі на тільки Руссю, але й Литвою, татарами та волохами. Більше того, навіть руська друкована книжка (мається на увазі *Біблія* білоруса Франциска Скорини) вийшла на 32 роки раніше від першої польської. Але надалі мова руська не використовувалася і не вдосконалювалася науково, тому почала занепадати, в результаті чого русини покинули багате своє письменство і перейшли на мову польську. Хоча звільнена від татарського ярма Русь Задніпровська (Москва) почала відроджувати свою мову, вона, однак, не могла допомогти Русі Придніпровській [6, с. 63].

В. Мацейовський, посилаючись на український фольклор, зібраний І. Вагилевичем, зауважує, що пісні українські є найдавнішими серед слов'янських і походять десь з XVI – XVII ст.

Розглядаючи легенду про *Чеха, Леха і Руса*, він наголошує на притаманності троїстості для слов'янських легенд і одним з перших зауважує пізнішу появу останнього складника – *Руса* (вперше, на його думку, у праці Я. Длугоша в XV ст.), пояснюючи це тим, що поляки видумали *Русу* для пояснення етнічної близькості русинів до західних слов'ян, з котрими саме в цей час були встановлені тісні взаємини [6, с. 253].

Інший киянин А. Марцінковський (1823–1880) у дискусії про українську літературу, що розгорнулася у 1843 р. в „*Tygodnik Petersburski*”, виступив на її захист, а в 1857 р. видав під своїм псевдонімом А. Nowosielski двотомний фольклорно-етнографічний збірник „*Lud Ukraïnski*”, що був написаний з позиції популярної тоді міфологічної школи. Займаючись порівняльним аналізом міфології європейських народів, він вважав власну книгу першою комплексною працею про духовний і моральний характер українського народу. Приймаючи погляди Г. Коллонтая, П. Шафарика, Б. Лінде, М. Надеждіна про слов'янське походження *скіфів-землеробів*, він вміщує у своїй праці скіфські легенди в переказах Геродота та Лукіана під заголовком „*Bajki ukraïnski*” і шукає в них аналогії з сучасною йому українською міфологією. Таке некритичне

пісень до збірника, заявляє: „Відлучення русинів від нашої літератури вважається мною дуже шкідливим для усієї слов'янської літератури... Словаки, сілезці в Сілезії, моравани пристали до чехів; до кого ж можуть пристати русини? Невже ми повинні бажати, щоб русини мали свою власну літературу? Що сталося б з німецькою літературою, якби окремі німецькі племена посилювалися мати кожне власну літературу” [3, с. 130].

У той же час саме на 1830-і рр. припадає діяльність членів „Руської трійці” М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, котрі в 1837 р. видають першу в Західній Україні книгу українською народною мовою „Русалка Дністровая”, тим самим запропонували місцевим русинам ідентифікувати себе не з *людом польським* або *галицьким*, а *русинами, народом українським*.

Того ж 1837 р. вийшла й збірка К. Войцицького „*Pieśni ludu Biaiochrobotyw, Mazuryw i Rusi z nad Bugu*”, а трохи згодом праця Ж. Паулі, в котрій він, слідом за З. Доленгою-Ходаковським, говорить про спільне слов'янське походження Русі та Польщі і відносить Галичину до України [8].

Загалом сприйняття українців як невід'ємної частки польської культури було характерним для більшості тогочасних польських дослідників. Так, відомий письменник і літературний критик Міхал Грабовський, що впровадив в 1839 р. термін “українська школа” для означення творчості польських романтиків Ю. Словацького, В. Залеського та інших згадуваних вище її представників, в 1837 р. в статті „*O pieśniach ukraieckich*” доводив польське походження пісень, зібраних М. Цертелевим та М. Максимовичем, і навіть не помітив Тараса Шевченка, сприймаючи Україну лише як частку польського духовного простору і не помічаючи її українських та російських складових [2].

На думку В. Мацейовського, русини переймали західну освіту, не втрачаючи своєї народності, свідченням чого є побутування серед русько-литовської шляхти рідної мови в усному та письмовому варіантах. Навіть більше того, королі Ягайло, Жигимонт та польські письменники користувалися руською мовою. Водночас русини перейняли у поляків стрій, за винятком головного убору та зачіски, що мала специфічну форму.

Загалом, В. Мацейовський постійно підкреслює рівність руського і польського шляхетства, котра, якби не релігійне питання, зблизила б обидва народи. Причому автор має на увазі не злиття одного народу з іншим, а, говорячи сучасною мовою, їх інтеграцію. Водночас він визнає, що це не стосується руського селянства, котре, перейнявши у поляків одяг та дещо зі звичаїв, абсолютно не підпало під асиміляційний вплив. Не маючи можливості отримувати освіту та користуватися свободами польськими, руське селянство зберігало свою мову, віру та звичаї. Особливо неприйнятним для нижчих прошарків русинів XVII ст. була, на думку В. Мацейовського, Берестейська унія та григоріанський календар,

формально-синтаксичний (власне члени речення) і семантико-синтаксичний (синтаксеми). Слід зазначити, що загальні принципи розмежування головних і другорядних членів речення І. Р. Вихованець вирізняє з формально-граматичної організації речення.

Досліджуючи проблему виділення членів речення, Н. Л. Іваницька вказує на головні недоліки традиційної моделі членів речення:

1) нездатність у межах існуючої системи членів речення охопити й класифікувати всі мовленнєві елементи речення;

2) відсутність однозначних критеріїв розмежування членів речення і неможливість, виходячи із існуючих критеріїв (формально-граматичних і семантичних), розмежувати члени речення в конкретних висловлюваннях;

3) характеристика членів речення безвідносно до виявлення ознак обов'язковості – необов'язковості в синтаксичній структурі речення та ін.

Для Н. Л. Іваницької, як зауважує А. П. Загнітко, основним недоліком традиційного вчення про головні і другорядні члени речення є поєднання у тлумаченні члена речення семантичних і формальних ознак і розмежування на підставі цього конкретних членів речення.

Недосконалість поняття «член речення» і його окремих компонентів примушує Н. Л. Іваницьку звернутись до поняття «компонент». На думку ученої, це поняття дозволяє враховувати можливість синтаксичного членування речення на формально-граматичному (власне синтаксичному) рівні, використовуючи при цьому критерій синтаксичних зв'язків. Разом із цим термін «компонент» дозволяє уніфікувати структурні особливості членів граматичного центру речення.

Учені без зупину продовжують вдосконалювати традиційну теорію членів речення, беручи до уваги різні принципи їх виділення. Дослідниця Г. О. Золотова виділяє члени речення, головним чином, на морфологічних ознаках. Учена замінює традиційні терміни члени речення новими. І. І. Слинко зауважує, що Г. О. Золотова зовсім відмовилася від поняття про члени речення і розробила вчення про семантичні компоненти та їх вираження за допомогою різних синтаксем. Члени речення учена виділяє на основі структурно-семантичного принципу. Виходячи з цього, Л. О. Кадомцева відмічає, що членування речення Г. О. Золотова пропонує здійснювати у обсязі не традиційних членів речення, а компонентів речення, відображених синтаксемами. Загалом, В. В. Бабайцева вказує, що дослідниця Г. О. Золотова збагатила теорію членів речення увагою до їх структурної і семантичної сторони.

XX ст. – початок XXI ст. – період поглибленого інтересу в мовознавстві до синтаксичної науки, зокрема до проблеми членів речення і принципів їх виділення. Скільки постає перед нами дослідників, стільки існує і різних поглядів на дану проблему. У роботах Г. Г. Почепцова, як відмічає Н. Л. Іваницька, однією з головних є проблема ярусного розмежування членів речення з урахуванням їх відмінностей в утворенні

синтаксичної структури речення. Учений виділяє три основні групи членів речення: підмет і присудок; додаток і обставину; означення. А. П. Загнітко у своїй праці [7] стверджує, що такий розподіл членів речення лінгвіст пов'язує, з одного боку, зі специфікою синтаксичних зв'язків і, з другого боку, з частиномовним підпорядкуванням.

Досліджував проблему членів речення і І. І. Мещанінов. За твердженнями А. П. Загнітка, учений, розглядаючи взаємозв'язок між членами речення і частинами мови, встановив характерні особливості кожного із членів речення. І. І. Мещанінов не погоджується із думкою багатьох учених щодо ототожнення членів речення з частинами мови. Учений веде мову про члени речення, за А. П. Загнітком, лише тоді, коли маємо повністю сформоване речення. На думку І. І. Мещанінова, у структурі речення є члени тільки головні (підмет, присудок), тільки залежні члени (означення, обставина) та члени речення, що можуть виступати і як залежні, і як незалежні (додаток).

Необхідно відзначити і дослідження зарубіжних учених у розробку питань про члени речення і принципи їх виділення. Так, Л. Теньєр та К. Бейзелл дотримуються погляду, згідно з яким, як наголошує А. П. Загнітко, не існує ніякої відмінності у синтаксичній поведінці підмета порівняно з іншими комплементами. У центрі синтаксичної теорії зарубіжного ученого Л. Теньєра – семантичний аспект речення. За дослідженнями Д. Н. Шмельова, Л. Теньєр дослідив будову речення через валентність дієслова. Так, у реченні учений виділяє «актанти», т. б. члени речення, і вважає, що саме дієслово приєднує до себе певну кількість актантив. За висловом Л. Теньєра, у реченні відбувається «маленька драма», де героями є члени речення. А. Греймас таке твердження ученого розкритикував у своїй праці «Структурна семантика». К. Бейзелл, як відмічає А. П. Загнітко, основну увагу приділяє дослідження співвідношень між головними членами речення.

Зазначимо, що в основі нових підходів до класифікації членів речення в мовознавстві II половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. – диференціація формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак.

Проблема членів речення і принципів їх виділення є досить актуальною в сучасній лінгвістиці. Здійснений нами огляд літератури свідчить про те, що серед праць, присвячених проблемам членів речення і принципів їх виділення в мовознавстві II половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., немає жодного комплексного дослідження цієї проблеми.

Отже, враховуючи недостатність вивчення теорії членів речення на сучасному етапі розвитку лінгвістичної історіографії, перспективним і актуальним видається висвітлення поглядів учених на дану проблему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном

прошарок дрібної шляхти продовжує вживати руський діалект, тоді як посполите населення всього руського краю „завжди однак мовою, звичаями і пересудами більш-менш відокремлено [від місцевої вже польської шляхти], зберігаючи багато провінційних рис” [5, с. 135].

Сучасний дослідник Зоряна Болтарович неправильно інтерпретувала погляди Л. Голембійовського, приписуючи йому думку, що українці є поляками [1, с. 22–23]. Насправді під *людом польським* він розуміє все населення історичної Польщі. Що ж стосується етнічного чинника, то, визначаючи їх спільне слов'янське походження, він вважає поляків і русинів за *головні племена* цієї спільної держави. Наведений ним значний етнографічний матеріал, котрий підтверджує розуміння Л. Голембійовським окремішності поляків і русинів, у зв'язку з іншою направленістю нашої роботи ми змушені лишати поза увагою.

Хоча слід визнати, що популярність літературної творчості польських письменників цього періоду (С. Гоцинського, А. Мальчевського, М. Гославського), котрі працювали з українською тематикою, була викликана поширеністю в польському середовищі думки про русинів як про ще один варіант польської етнографічної групи на кшталт польських гуралів. Наприклад, у 1842 р. перший видавець творів одного з представників „української школи” – поляка Тимка Падури (1801–1871), котрий намагався писати свої поезії українською мовою, вважав, як і літературні критики, що Падура пише лише *powiatowszyznoju* – тобто місцевим наріччям польської мови.

Після поразки польського листопадового повстання 1830–31 рр. у підросійських землях були закриті польськомовні Віленський університет і Кременецький ліцей, у результаті чого на ціле десятиріччя була припинена польська наукова діяльність, котра змушена була переміститись до півдавстрійської Галичини. У 1830-их роках тут вийшли дві відомі фольклористичні збірки Вацлава Залеського (Wacław z Oleska) (1800–1849) – „*Pieśni polskie i ruskie ludu galickiego*” та Жеготи Паулі (1814–1895) – „*Pieśni ludu ruskiego w Galicji*”, котрі включали в себе декілька сотень українських пісень. Збірка останнього, щоправда, була частковою компіляцією вже друкованих збірників М. Максимовича та „*Русалки Дністрової*”.

В. Залеський під впливом перших фольклорних збірок різних слов'янських народів та спроби Бродзинського в 1826 р. опублікувати польські пісні, ґрунтуючись на ідеях слов'янського відродження, народності і демократичності, у своїй передмові відстоює важливість фольклористики та робить порівняльний аналіз польської та української усної народної творчості. Нас же більше цікавлять причини об'єднання Залеським поляків і русинів поняттям *луду галицького*. У переддень появи українського відродження на Галичині він висловлює думку, популярну тоді серед польських інтелектуалів, і, пояснюючи включення русинських

намагалися представити логічною сходинкою до реалізму як єдиної мети мистецтва тощо.

Важливо також подолати попереднє уявлення про українську культуру як позбавлену власного осмислення – естетики, а звідси й нагромадження теорій маргінальності українського компонента у світовому духовному русі. Аналіз українського романтизму в комплексі його ідей переконує, що розгалужений апарат тогочасної теорії літератури може повноцінно функціонувати в сучасній науці. Романтизм як художньо-мистецьке явище виникав тільки на основі сформованих філософії й естетики даного періоду розвитку народу, а не на запозиченнях. Естетичні концепції Д. Кавунника-Велланського, Й. Міхневича, К. Зеленецького, М. Розберга та інших тривалий час замовчуваних персоналій повинні зайняти правомірне місце в теоретико-літературній системі українського романтизму.

Метою дослідження є феноменологічна інтерпретація й комплексний аналіз явищ українського та польського романтизму під кутом зору синкретизації теогонічної, етнокультурної та фольклорної сфер. Прагнемо проаналізувати явище українського та польського романтизму, виходячи з функціонування ейдосів в обраних трьох духовних сферах, щоб виявити їх взаємозалежність, а чи протидію, тобто можливу палітру антиномічно-корелятивних зв'язків чи інших форм вираження.

Завдання дослідження визначаються у відповідності до запропонованої феноменологічної інтерпретації українського романтизму: розглянути основні аспекти естетичного та філософського підґрунтя українського та польського романтизму; проаналізувати концепцію романтичного етногенезу, роль теорії вишуканості своєнародного; з'ясувати форми і наслідки застосування художньо-мистецьких принципів історизму та народності, розкрити сутність романтичного способу узагальнення;

Початок польських наукових досліджень України збігається в часі з пробудженням зацікавлення народною тематикою в Російській імперії взагалі. Насамперед це проявлялося в романтичному захопленні фольклором, звичаями та побутом місцевого селянства.

У 1800 р. у Варшаві було започатковане „Товариство приятелів науки” (*Towarzystwo Przyjacieli nauk*), а вже через два роки Гуго Колонтай висловився про необхідність дослідження простого народу, що може вважатися початком польської етнології та фольклористики. Поляки вважали всі терени старої Речі Посполитої об'єктом своїх досліджень, тож не дивно, що українська етнографічна тематика сприймалась ними як частина власної. Перші праці були цілковито регіональні та краєзнавчі, що містять у собі великий обсяг етнографічного матеріалу [4].

Л. Голембійовський наводить цікаві свідчення, що ще на початку ХІХ ст. Полісся залишалось єдиним регіоном, де навіть панівний

русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1989. – 159 с.

2. Бабайцева В. В. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.

3. Белошапкова В. А. Современный русский язык : синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.

4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

5. Вихованець І. Р. Студії про члени речення: приреченнєвники / І. Р. Вихованець // Українська мова. – К. : Інститут української мови НАН України, 2005. – № 2. – С. 22–27

6. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.

8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 352 с.

9. Кадомцева Л. О. Українська мова : синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1985. – 126 с.

10. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : УРСС, 2002. – 238 с.

11. Кротевич Е. В. Члены предложения в современном русском языке / Е. В. Кротевич. – Львов, 1954. – 47 с.

12. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / К. Г. Крушельницкая // Вопросы языкознания, 1956. – № 5. – С. 55–67.

13. Ломтев Т. П. Общее и русское языкознание / Т. П. Ломтев. – М. : Наука, 1976. – 380 с.

14. Мещанинов И. И. Проблемы развития языка / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1975. – 350 с.

15. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

Стаття посвящена проблемі членів предложения и принципів их выделения в языкознании второй половины ХХ ст. – начала ХХІ ст. Рассмотрены основные концепции современных учёных, проанализирован уровень их исследованности. Результаты показали, что в современном лингвистике нет комплексных работ по теории членов предложения.

*Лихолет А. С.
(м. Слов'янськ)*

ПИТАННЯ СУРЯДНОСТІ Й ПІДРЯДНОСТІ В ПРАЦЯХ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

Проблема паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні достатньо докладно висвітлена в працях учених Московської лінгвістичної школи, створеної в 80-і – 90-і рр. ХІХ ст. П. Ф. Фортунатовим.

Метою статті є розкриття поглядів учених Московської лінгвістичної школи на сурядність і підрядність.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) висвітлити еволюцію поглядів учених з цієї проблеми; 2) визначити твердження мовознавців, які зберегли свою значимість для сучасної лінгвістики.

П. Ф. Фортунатов відзначав, що «речення в мисленні, а тому й у мовленні можуть вступати в різні відношення між собою, при цьому утворюється сполучення речень. Відношення одного речення до іншого при сполученні речень може бути або відношенням підрядного речення до іншого як до головного речення, або відношенням речення непідрядного до іншого непідрядного речення < >. Відношення одного речення до іншого як підрядного до головного є підрядністю речень, а таке відношення одного речення до іншого, при якому не відзначається підпорядкованість одного речення іншому, називається сурядністю речень» [6, с. 188–189].

П. Ф. Фортунатов пов'язував поняття цілісності складнопідрядного речення з характером взаємозв'язку головного й підрядного речень. Підрядним реченням учений називав «таке речення, при якому відзначено те, що це речення утворюється не само для себе, але для іншого речення, з яким воно сполучається» [там же, с. 188]. Мовознавець зазначав, що «сполучення підрядного речення з головним утворює відоме ціле, що називається складним реченням; отже, частинами складного речення, як відомого цілого, є такі речення, у яких розрізняються речення підрядне й речення головне» [там же, с. 189].

За П. Ф. Фортунатовим, паратактичність речень може залишатися не позначеною особливим словом або позначатися за допомогою сполучників (*а, але, отже* й ін.); підрядність речень позначається також сполучниками, які, на відміну від інших сполучників, можуть називатися сполучниками підрядних речень (*если, потому что, что* й ін.). Дослідник підкреслював, що підпорядкування речень, при якому підрядне речення утворює частину головного речення, позначається й за допомогою відносних займенникових

отвлечение от всего того, что составляет цель и смысл фельетона, создание обобщенно-типизированного художественного образа.

Таким образом, фельетон как художественно-публицистический жанр вносит немало нового в представление о сущности и природе художественного образа, обогащая и расширяя тем самым возможности литературного творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский В. Г. Полн. собр. соч. : в 13 т. / Виссарион Григорьевич Белинский. – М. : Худож. лит., 1953. – Т. 3. – 474 с.
2. Дрёмов А. К. О художественном образе / Анатолий Кузьмич Дрёмов. – М. : Советский писатель, 1956. – 227 с.
3. Ершов Л. Ф. Сатирические жанры русской советской литературы / Леонид Фёдорович Ершов. – Л. : Наука, 1977. – 282 с.
4. Журбина Е. И. Теория и практика художественно-публицистических жанров (Очерк. Фельетон) / Евгения Исааковна Журбина. – М. : Просвещение, 1969. – 346 с.
5. Кольцов М. Е. Избранные произведения : в 3 т. / Михаил Ефимович Кольцов. – М. : Худож. лит., 1957. – Т. 1. – 595 с.
6. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы / Леонид Иванович Тимофеев. – М. : Просвещение, 1966. – 480 с.

У статті розглядається специфіка структури художнього образу у фейлетоні як художньо-публіцистичному жанрі у порівнянні з образом звичайного художнього твору.

*Барабанова О. А., Колган О. В.
(м. Слов'янськ)*

ВПЛИВ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю легітимації українського романтизму в природних параметрах його виявлення. У теорії українського романтизму як особливого типу культури багато нез'ясованих моментів. Лишився поза увагою дослідників його взаємозв'язок з польським романтизмом, вилучались його вагомі компоненти, зокрема націєтворчі чинники художності; романтизм

новеллы и злободневной публицистики.

Промежуточному жанровому положению фельетона соответствует и промежуточная природа используемых в нем средств: не художественный образ, а художественно-публицистический персонаж на документальной основе; не сюжет, построенный из ситуаций и мотивов, а сюжетонесущая интонация сатирика и развитие темы по принципу ассоциации. Психологический анализ заменяется публицистическим, общественно-сатирическим исследованием сущности того или иного порока.

Если в обычном художественном произведении процесс типизации является одновременно и обобщением, и индивидуализацией в одном художественном образе, то в фельетоне он совершается иначе. Здесь нет не только единства индивидуального и типического в одном образе, но и сами эти процессы каждый в отдельности протекают по-иному. Фельетонному образу не свойственна та духовная и эмоциональная объемность, многогранность, которая отличает образы художественных произведений.

В фельетоне единичный факт, отдельное лицо даже к концу произведения продолжают сохранять документальную основу. Обобщение же рождается в публицистически формулируемых комментариях к факту, в выводах, замечаниях, а иногда все это заменяет разлитая по всему произведению сатирическая или ироническая интонация.

В обычном художественном произведении автор уходит в образ и при выражении его индивидуального, конкретного, единичного облика, и при раскрытии глубинных, сущностных его сторон. В фельетоне, как правило, отсутствует слияние отдельного и общего, частного и типизированного. Такое «раздвоение» образа диктуется сатирико-обличительными, публицистическими задачами автора. К этим целям приспособляется и литературная форма фельетона, система подачи людей, фактов, событий.

Особой природой образа в фельетоне объясняется специфика фельетонного сюжета. Огромное значение здесь приобретает связь или противопоставление конкретных лиц и фактов, явлений и событий по законам ассоциаций. Особенность такого способа построения сюжета заключается в том, что он, давая возможность раскрыть природу отрицательного факта, в то же время позволяет не отрывать от документальной основы.

Даже если фельетонист использует форму беллетристического произведения, по конечному результату его работа все же будет иметь назначение, противоположное цели обычного рассказа. Ведь для фельетониста важно, чтобы через образ четко проступали черты живого, конкретного, сегодня живущего человека. Например, «Господа Обмановы» А. Амфитеатрова – в форме новеллы, но это фельетон с чертами памфлета, большинство фельетонов А. Зорича,

В. Лебедева-Кумача и другие. А для рассказчика характерно как раз

слов (например, у російської мові *который, когда* з відносним значенням), а відносним займенниковим словом є таке слово, яким певний предмет думки позначається як тотожний з предметом думки в частині іншого речення як головного [там же, с. 189].

П. Ф. Фортунатов стверджував, що «підрядне речення може бути за значенням двоякого роду: або воно роз'яснює собою те, що позначається цілим іншим (головним), і не утворює тому частини іншого речення, або ж воно роз'яснює собою те, що позначається частиною іншого, головного, речення, і в цьому випадку утворює, відповідно, саме частину іншого, головного, речення. Наприклад, у російській мові речення зі сполучником *если* належить до підрядних речень першого роду, а речення зі сполучником *что* або з відносним словом належить до підрядних речень другого роду [там же, с. 189].

Подальшим поглибленим вивченням цього питання займалися учні фундатора Московської школи: О. О. Шахматов, О. М. Пешковський та ін.

О. О. Шахматов зазначав, що «необхідно розрізняти подвійне значення підрядних речень і подвійне їх відношення до головного. По-перше, підрядне речення за самим смислом своїм відноситься до *усього смислу головного речення*, ставлячи в прямий зв'язок саме з ним ту дію, яка в ньому виражена; таке підрядне речення назвемо сполучниковим, тому що воно вводиться неодмінно підрядним сполучником (або еквівалентом сполучника – підрядною паузою). По-друге, підрядне речення відноситься до *одного з членів головного речення* (підмету, присудку або другорядному члену) також, як відносяться другорядні члени речення до головних або другорядних; отже, такі підрядні речення мають те саме значення, яке мають другорядні члени речення, а саме: значення додатків, означень, прикладок; такі супідрядні речення отримують значення поширених речень, причому другорядні члени такого речення знаходять собі вираження в підрядних реченнях; такі речення називаються відносними, тому що вводяться звичайно відносними займенниками й відносними прислівниками» [8, с. 82].

Перший вид супідрядного сполучення є синтаксичною одиницею, що не знаходить у собі відповідності в реченні, а другий вид можна розглядати як поширене речення» [3, с. 76].

О. О. Шахматов, виходячи з тлумачення супідрядних сполучень речень як певних синтаксичних єдностей і проводячи на цій основі паралель між ними й простими реченнями, відзначав, що «ці сполучення можуть бути односкладними й двоскладними. Односкладними сполучення речень є звичайно, двоскладними в тому випадку, якщо одне з обох сполучених речень не може існувати без іншого. Сюди відносяться: 1) так звані умовні речення (*если – то*, також зворот з 2-ю особою наказового способу – *то*) 2) допустові (*хотя, правда – все-таки, тем не менее, все же, однако*); 3) відносні, коли одне з них є підметом по відношенню до

іншого: *Кто не со мной, тот против меня; Которые скрылись в лесу, те спаслись; 4) наслідку»* [3, с. 75].

О. О. Шахматов зауважував, що якщо декілька думок поєднуються в одній площині, то будова сполучення речення знаходить їх поєднання; якщо ж будова такого сполучення виражає комплекс думок, що переплітаються, то перед нами супідрядність [8, с. 272].

Аналізуючи складне речення, О. О. Шахматов надавав перевагу терміну *супідрядність* поряд з *підрядністю*, тому що він ясніше вказує на зв'язок і взаємозалежність сполучуваних речень. Дослідник зазначав, що «Ці взаємні відношення речень можуть бути виражені почасти послідовністю між ними або інтонацією, почасти модальними змінами в формі присудків або головних членів речення, але здебільшого вони виражаються сполучниками» [там же, с. 272]. Сутність супідрядності вчений зводив до формально виражених різним видам зчеплення й до різних ступенів залежності простих речень.

Мовознавець стверджував, що безособове дієслово може розглядатись як вираження предиката при суб'єкті, що виражений іншим реченням. Це інше речення може бути граматично від першого незалежним, з'єднаним з ним за допомогою паратаксису; але воно може бути й залежним граматично, з'єднаним з ним за допомогою гіпотаксису, що досягається відповідними сполучниками [8, с. 98].

Ці ідеї були підтримані й розвинуті далі О. М. Пешковським. У статті «Существует ли в русском языке сочинение и подчинение?», на основі якої пізніше був написаний розділ про паратаксис і гіпотаксис у складному реченні в книзі «Русский синтаксис в научном освещении», дослідник показав, що при підрядності на відміну від сурядності показник відношення знаходиться в одній із частин і «становить його органічну формальну приналежність» [5, с. 145].

Аналізуючи статтю О. М. Пешковського «Существует ли в русском языке сочинение и подчинение?» [5], В. А. Белошاپкова зазначає, що ця робота була першою в російській науці спробою показати мовну сутність сурядності й підрядності в складному реченні. До цього часу поняттями *сурядність* й *підрядність* користувалися, не розкриваючи того, які мовні факти лежать в основі цього протипоставлення [1, с. 731].

О. М. Пешковський зауважував, що в складному реченні, на відміну від словосполучення, паратаксис має значний вплив, як і підрядність, займаючи *половину всій області сполучення речень*. Словосполучення без гіпотаксису виявлялися неможливими, тому що два паратактичні члени обов'язково або були підпорядковані якому-небудь третьому, або самі підпорядковували собі який-небудь третій. Складні ж цілі, на думку мовознавця, – звичайне явище. У складному реченні сурядність виступає як самостійний тип зв'язку [4, с. 462].

Учений убачав відмінність паратактичних сполучників від

природі. В тих случаях, когда мы встречаемся с попытками воздействовать на внутреннюю логику развития образов, мы расцениваем их как плод авторского просчета.

В фельетоне совершенно иначе, так как в нем на равных выступают факт и человек, документ и человек. Этим определяется специфика фельетонного сюжета, который должен передать сатирически окрашенное взаимодействие документального и человеческого материала. Роль фельетониста в формировании сюжета принципиально отлична от роли автора обычного рассказа. В рассказе судьба героя более или менее автономна, она строго следует за перипетиями сюжета. Сам способ раскрытия образа посредством эпизодов и ситуаций, имеющих объективный характер, подразумевает более резкую ослабленность субъективного начала, чем в том случае, когда не объективно-художественная, а художественно-публицистическая логика ведет раскрытие образа.

В фельетоне автор стремится к воссозданию правды конкретного факта и не стремится внушить читателю так называемую художественную правду, т. е. правду синтезированного образа. Хотя знает, что высокохудожественный образ полнее и глубже отражает жизнь. Но он сознательно стремится к иному. Ему важно вызвать у читателя живую действительную реакцию именно по адресу данного, сию минуту случившегося события, сегодня живущего лица, сосредоточить на нем удар, приковать внимание.

Этим стремлением обусловлена в значительной мере специфика построения фельетонного образа, особенности его развития в сюжете. Природой фельетонного образа объясняется и совершенно иное использование вымысла в фельетоне. Художественные средства используются не для перевода реального факта в сферу типизированного художественного вымысла, а для того, чтобы оттенить, придать факту большей подлинности, документальности. Этот процесс прямо противоположен употреблению художественных средств в рассказе, где они служат для того, чтобы конкретный факт, конкретный эпизод, ту или иную жизненную проблему претворить в типизированную картину.

В фельетоне обязательно присутствует сатирическая мысль. Понятие и образ органически, но по-иному, чем в рассказе, переплетаются в фельетоне как жанре сатирическом. Мысль фельетониста опирается на образ, иллюстрируется образом, но никогда в фельетоне образ не получает такого самодовлеющего значения, как это бывает почти всегда в обычном художественном произведении. Фельетонный типаж не является пружиной действия. Сам автор переставляет его в соответствии со своим заранее сделанным авторским выводом. По-особенному строятся образ и сюжет в фельетоне потому, что это по природе своей гибридный жанр, совмещающий элементы и функции статьи, сатирико-юмористической

монтера, а развитие темы плохих башмаков – блестящих с виду, но дрянных по качеству. Сам Щеголев – не активно действующий персонаж, а страдательное лицо, которое призвано лишь иллюстрировать различные моменты в развитии темы. Точно так же сделаны фельетоны А. Зорича «Экспортный товар», «Дело № 6354» и многие другие. В них образы развиваются не самостоятельно, а как более или менее глубокая иллюстрация главной темы.

Тематические положения, ассоциации и рассуждения фельетониста – это те элементы, из которых строится фельетонный сюжет, подобно тому как в рассказе ими являются ситуации и мотивы.

Ситуация потому является основным компонентом сюжета, что эта форма наилучшим образом отвечает выявлению сущности героя. В фельетоне публицистическом и беллетризованном сюжетные мотивы направляются не героем, а автором, который ведет сюжет, потому что именно он является главным действующим лицом произведения.

В фельетоне на первом плане не герой, а автор. Это он судит, ведет сюжет. Об этом фельетонист постоянно напоминает читателю либо интонацией, либо прямым указанием на свою роль хозяина сюжета. Например, фельетон-шутка М. Горького «Моментальный брак». Герою приходит в голову идея «моментальных браков». Но чтобы ни взбрело ему на ум, какую бы фразу он ни произнес, немедленно вторгается автор. Его роль в фельетоне выражена в подчеркнутой форме. Обычно фельетонист субъективное начало выявляет не в виде прямых словесных указаний, а в форме и в ходе развития сюжета. Поэтому основными сюжетобразующими моментами в фельетоне являются не ситуации, а ассоциации, рассуждения автора.

Проявленность авторской личности может быть большая (в публицистическом фельетоне) или меньшая (в беллетризованном). Но она не затушевана, не спрятана в образе. Личность и позиция автора всегда отчетливо ощутимы. «Есть моменты, когда писатель – я говорю о некоторых – вынужден сам стать действующим лицом своего произведения, когда он не может довериться вымышленным, хотя бы даже им самим, героям» [5, с. 530]. В этих словах М. Кольцова очень верно охарактеризованы роль и место личности фельетониста в произведении.

В рассказе тоже может быть подчеркнута роль авторской личности (введение условной фигуры рассказчика-повествователя, рассказ от первого лица). Однако функции автора в фельетоне и образа повествователя в рассказе при формальном сходстве глубоко различны.

В рассказе «я» рассказчика может принимать самое непосредственное участие в событиях, вести за собой героев, влиять на их судьбы, но это «я» бессильно лишает читателя иллюзии объективности, естественной логичности в развертывании событий. Так как автор обычного художественного произведения подчиняет течение сюжета его

гіпотактичних у тому, що вони як «показники відношення стоять або при кожному із співвіднесених < >, або між співвідносними, не зливаючись внутрішньо ні з одним з них. Останнє доводиться < > можливістю перестановки при збереженні на попередньому місці сполучника, наприклад: *В комнате ее стоял рояль, но никто не слышал, чтобы она играла* = *Никто не слышал, чтобы она играла, но в комнате ее стоял рояль*» [5, с. 140].

Підрядні сполучники, за О. М. Пешковським, більш міцно приєднуються до свого підрядного речення: «При підрядності < > перестановка із збереженням сполучника на попередньому місці (тобто по суті відрив речення від його сполучника) із збереженням того ж відношення між думками ніколи й ні за яких умов не можлива. Це є вирішальним моментом» [5, с. 141].

О. М. Пешковський, порівнюючи такі приклади, як *Только началась музыка, как он вошел* – *Только что он вошел, как началась музыка* дійшов висновку, що вирішити, що чому підпорядковується у таких реченнях, неможливо. Вони зворотні, як і складносурядні, але паратаксисту й гіпотаксисту в власному значенні слова в цих реченнях немає. Тобто взаємне підпорядкування – не різновид підпорядкування, а особливий вид зв'язку, при якому *незворотне відношення відображено одночасно й однорідно в обох співвіднесених*. Умовно таке поєднання О. М. Пешковський назвав *взаємним підпорядкуванням* [там же, с. 467–468].

О. М. Пешковський зробив спробу визначити відмінність паратаксисту від гіпотаксисту й тим самим визначити сутність сурядності й підрядності. Виходячи з того, що поняття паратаксисту й гіпотаксисту припустиме й до слів у реченні (до характеру взаємозв'язку членів речення, наприклад в сполученнях, *брат учитель* або *учитель брат*, також *брата учителя* й т. ін. ми маємо сурядність, а в сполученнях *брат учителя* або *учитель брата* – підрядність), О. М. Пешковський указував, що, де звуковий показник відношення є тільки в одному зі співвіднесених (*учитель брата*), відношення виходять незбіжні й незворотні; там же, де цей показник є в обох співвіднесених (*учителя брата*) – показник родового відмінка, *учитель брат* – нульовий показник (взаємозбіжні й зворотні) [4, с. 54]. Отже, на думку вченого, зворотність відношення є показником сурядності, а незворотність – показником підрядності.

Пояснюючи цей показник гіпотаксисту, О. М. Пешковський зазначає, що «зміна відношення викликана відривом сполучника від того речення, яке воно собою починає, й прикріпленням його до іншого речення. А якщо так, то сполучник тут не ритмічно тільки примикає до свого речення, а складає його формальну органічну приналежність, яку складає морфема в окремому слові. Іншими словами, тут показник відношення не тільки зовнішньо, але й внутрішньо поміщений тільки в одному зі співвіднесених,

що й утворює підрядний тип сполучення» [5, с. 145].

О. М. Пешковський відзначав, що й у складносурядних реченнях «при протиставних сполучниках (наприклад, *строг, но справедлив* або *справедлив, но строг*) виходить при перестановці якийсь внутрішній здвиг, але «цей здвиг, мабуть, суто психологічний, а не граматичний» [4, с. 58].

О. М. Пешковський стверджував, що «Як усе просте давніше складного, так і сурядність давніше за підрядність» [там же, с. 473]. Це вчений пояснює тим, що підрядні сполучники майже всі досить ясно знаходять своє походження, а сурядні належать *первісним*. Відбивається це також і на переважанні сурядності над підрядністю в давньому й народному мовленні. Під час перекладу з давніх мов на сучасні постійно доводиться замінити паратакисис гіпотакисисом (пор. давньоруське сполучення: *Володимир умерль есть, а воротися, брате...* = сучасному *Владимир умер, так воротись, брат; аще можете, поклонитесь до земли, али вы ся начьнет не мочи, а трижды, а того не забываете* = *скільки можете, кладите поклоны, а если уже разболеетесь, то хоть трижды, а не забывайте этого*; пор.: розмовне мовлення в Писемського: *Раз через реку переезжали, так он все кричал, точно старуха у нас: «та, вон, лошади дишлом в избу толкнули, а она думает, что гром...» (Ипохондрик – замість *когда* лошади)* [там же, с. 473]. Процес витіснення сурядності підрядністю є одним з окремих випадків загального процесу розвитку синтаксичної перспективи.

О. М. Пешковський висунув також гіпотезу про те, що безсполучниковість давніше за сурядність і підрядність. Учений доводив, що «у давньому й повсякденному мовленні ми на кожному кроці знаходимо безсполучникові сполучення речень там, де сучасне суто літературне мовлення вимагає сполучників... Наприклад, *Был там один, тоже старый товарищ, лет двадцать мы с ним не видались, учительшка жалкий, Корпелов...* (Островск. Від автора було б, цілком імовірно – *с которым лет двадцать мы с ним не видались*). *Умру, не скажу*. (Островск. *Хоть умру, но не скажу* [4, с. 473–474].

«Погляди О. М. Пешковського на проблему сурядності й підрядності в складному реченні мали значний вплив на подальші розробки цього питання», – зазначає Є. М. Ширяєв [18, с. 32]. Багато положень О. М. Пешковського дали поштовх для створення нових теорій у синтаксисі складного речення. Так, «неясні положення О. М. Пешковського, і перш за все розв'язання питання про сурядність і підрядність у безсполучниковому складному реченні, дали імпульс до створення принципово нової теорії безсполучникового складного речення, у становленні якої головна роль належить М. С. Пospelову» [там же, с. 32].

Отже, дослідивши наукові погляди учених Московської лінгвістичної школи, ми з'ясували, що здійснені мовознавцями дослідження з паратакисису й гіпотакисису в складному реченні сприяли

через аналогію, сравнение, посредством аллегории. Жизненный факт при помощи фельетонной обработки непосредственно, минуя стадию воплощения его в художественные образы, возводится к типическому. Малая тема, т. е. частная история отдельного случая, переходит в результате развертывания фельетона в большую, частный факт приобретает социальное звучание. Фельетонист подбирает другое явление, связанное по ассоциации с данным жизненным фактом, и на основе найденного и подчеркнутого сатирически сходства или различия делает обобщение. Фельетонный образ несет в себе параллели по отношению к ассоциативной теме, заявленной, как правило, уже в начале произведения.

В фельетоне образ развивается в качестве иллюстрации авторской мысли, известного, заданного положения. Например, большая тема в фельетоне М. Кольцова о Петре Струве – политическое линияние либерального российского интеллигента. Она раскрывается посредством чисто фельетонного приема параллельного линияния его бороды. Основные этапы эволюции Струве связаны с изменениями рыжей бороды своего хозяина. «Рыжая борода разочарована», «Она уже либеральна» и т. д. В результате в сознание читателя врезается образ линияющей и мятущейся бороды как символ переменчивости и виляния либерального интеллигента.

Иногда в фельетоне функцию ассоциативной темы выполняет параллель с каким-либо известным сатирическим образом-типом или эпиграф, концентрирующий основную мысль произведения. В первом случае реальное жизненное лицо в ходе фельетонного сюжета примеряется, прикладывается своими характерными и социально значимыми сторонами к литературному образу, но никак не сливается с художественным типом, который остается в памяти читателя как совершенное воплощение индивидуального и типического. А фельетонный герой предстает только в одном ракурсе, а именно как определенный, конкретный бюрократ, подхалим, авантюрист. Социальная сущность не выражается им самим или через него. Выражение ее как бы передоверяется введенному в фельетон гоголевскому, щедринскому, чеховскому или какому-либо иному персонажу.

В беллетризованном фельетоне автор, обычно, не прибегает к подобным приемам. Он строит сюжет, стилизуя его развитие под совершенно самостоятельное движение фабулы художественного произведения. Однако и в данном случае, если мы имеем дело с фельетоном, а не с рассказом, вышедшим под грифом «фельетон», автор создает не тип, а иллюзию обобщенного образа. Например, фельетон А. Зорича «Башмаки» сделан в форме рассказа. В нем повествуется о том, как монтер Щеголев трижды вынужден был обменивать скверные башмаки, приобретенные в кооперативе. Но потом плюнул и купил подходящие на толкучке. Отличие этого беллетризованного фельетона от рассказа заключается в том, что суть его составляет не раскрытие образа

специфики. Но с середины XIX века начался новый процесс. Параллельно с расцветом собственно художественной литературы началось усиленное развитие гибридных художественно-публицистических жанров, которые внесли немало нового в представление о сущности и природе художественного образа.

При знакомстве с художественным произведением мы воспринимаем картины жизни, созданные писателем, во всей их неповторимой конкретности. И только работа мысли постепенно приводит нас к пониманию, что в этих картинах заключён глубокий внутренний, обобщающий смысл, т. е. от единичного мы идем к общему. Следовательно, задача писателя в том, чтобы воссоздать в образе такую конкретную единичность, в которой с наибольшей силой концентрируется общее и существенное. Таким образом, типическое выражается в индивидуальном, а индивидуальное является конкретным выражением типического. В. Г. Белинский писал: «Типизм есть всеобщий закон искусства» [1, с. 136], потому что типизация в равной мере является процессом конкретизации и индивидуализации жизненных событий и характеров. Таким образом, художник раскрывает общее в самом образе.

Приёмы фельетониста другие. Однако создание обобщения вне конкретного, единичного облика человека, предмета или явления природы, в ассоциативной, аллегорической или просто публицистической форме – процесс не менее закономерный, чем создание типизированного художественного образа.

И художник, и фельетонист, создавая свои обобщения, основываются на объективных законах отражения действительности. Но первый создаёт диалектическое единство отдельного и общего. А второй включает в черты героя или явления готовое, сформулированное обобщение, так как сам отбор объектов фельетона уже содержит элемент типизации. В этом и проявляется единство частного и общего, хотя содержание «общего» дается в отрыве от данного «отдельного».

Своеобразие эстетической позиции фельетониста объясняется условиями работы с точным, документально подтвержденным материалом, в который можно ввести и своё, но только в виде новой компоновки фактов, которая служит для более отчетливого выявления связей между ними, в форме определенных выводов из фактов. При этом типическое, обобщающее начало, обычно, не персонифицируется в образе фельетонного героя, а отрывается от него, сливаясь с личностью автора. Прототип не становится ни типом, ни характером, а является живым, конкретным индивидом со своей собственной фамилией, с присущими именно ему чертами, поступками. Обобщение же выносится за рамки реально действующего лица фельетона.

В публицистическом фельетоне сущность жизненного явления раскрывается не через форму, присущую этому явлению, как в рассказе, а

більш глибокому вивченню проблеми; вони спонукають до нових шукань на сучасному етапі. Адже «сучасна наука може успішно розвиватися тільки за умови відмінного знання того, що було зроблено нею раніше, з урахуванням її успіхів і досягнень, з прагненням подолати її помилки й помилкові погляди» [2, с. 13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык : синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Будагов Р. А. Чему учит нас история науки о русском языке / Р. А. Будагов // Филологические науки. – 1986. – № 3. – С. 9–19.
3. Коротаева Э. И. Академик А. А. Шахматов о предложении с однородными членами и о сложном предложении / Э. И. Коротаева // Докл. и сообщ. Инст. русск. языка. – М. ; Л., 1948. – Вып. 1. – С. 70–94.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Гос. Учпедгиз, 1956. – 512 с.
5. Пешковский А. М. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений / А. М. Пешковский // Избранные труды / Пешковский А. М. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 52–57.
6. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение : общий курс / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды : в 2 т. / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – С. 21–197.
8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
9. Ширяев Е. М. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Е. М. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 221 с.

В статье рассматривается вопрос об изучении паратаксиста и гипотаксиста в трудах ученых Московской лингвистической школы. Показано то новое, что было внесено представителями Московской школы в исследование проблемы сочинения и подчинения в сложном предложении (Ф. Ф. Фортунатов, А. А. Шахматов, А. М. Пешковский).

Слабоуз В. В.
(м. Слов'янськ)

**ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНОЇ НАЗВИ**

Власні назви (ВН), що утворюють у мові вагомий пласт лексики, привертають увагу вчених з найдавніших часів. Неослабний інтерес філософів, лінгвістів, логіків, психологів та представників інших наук цілком зрозумілий: оніми – це засіб задоволення фундаментальної комунікативної потреби ідентифікації конкретної особи, місця, предмета, тварини, рослини серед великої кількості їм подібних. Ідентифікуюча функція онімів зумовлює історично максимально відкритий характер системи, що виявляється в її постійному поповненні новоствореними іменами. Отже, ми можемо зазначити, що питання про значення власних назв є дискусійним і водночас актуальним.

Метою статті є огляд й аналіз точок зору вчених різних напрямків щодо питання про значення власних назв. Одностайно визнаючи за визначальну відмітну ознаку онімів індивідуалізуючу функцію, вчені, тим не менше, висловлюють різноманітні судження щодо мовного статусу онімів: у науці все ще продовжується полеміка між прихильниками концепції асимантичності онімів (Дж. Ст. Мілль, А. Нурен, А. Гардінер, О. Функе, Ж. Вандрісс, С. Ульман, Дж. Хьюсон, А. А. Реформатський, О. С. Ахманова, О. М. Галкіна-Федорук, В. І. Безруков, Н. Д. Арутюнова, Л. Єльмслев, П. Кристоферсен, З. Г. Ісаєва та ін.), їхніми опонентами, які наділяють оніми більш багатим, у порівнянні із загальними назвами, значенням (Х. Джозеф, Г. Сунт, О. Єсперсен, Х. Серенсен, М. Бреаль, Є. Курилович, Є. Гродзинський, Г. Фреге, Б. Рассел та ін.), дослідниками, які пропонують компромісне вирішення проблеми – визнання наявності в онімів мовленнєвого значення при відсутності мовного значення (Л. Вейсгербер, В. І. Болотов, М. В. Нікітін, Б. І. Косовський, Є. Б. Шерешевська, Л. І. Василевська, А. В. Суперанська, Р. З. Мурясов, Дж. Серл, В. Далберг, У. Лангедонк, Д. І. Руденко та ін.), і мовознавцями, які розвивають тезу про повноправний, хоча й специфічний, мовний статус власних імен (С. Д. Кацнельсон, В. А. Ніконов, Н. Г. Комлев, Н. Ф. Іртенєва, Л. П. Ступін, Л. А. Булаховський, Ю. А. Карпенко, Л. Г. Шеремет, Д. І. Єрмолович, Н. С. Деревенкова, Є. С. Отін, Р. Я. Шапіро, О. І. Фоякова та ін.).

Розглянемо послідовно основні положення кожного із виділених

Гохберг О. С.
(г. Славянск)

**СПЕЦИФИКА СТРУКТУРИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ОБРАЗА В ФЕЛЬЕТОНЕ КАК
ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ЖАНРЕ**

История развития русского фельетона как художественно-публицистического жанра подтверждает, что этот жанр существенно изменился. В фельетоне переплетаются элементы художественной литературы с публицистическими. И именно в сочетании, в единстве этих противоположностей заключается жанровая специфика фельетона. Он находится на стыке жанров. Но представляет не просто смешение некоторых их признаков. Фельетон – это и жанр, и особый способ художественно-публицистического восприятия и отображения жизни. Е. И. Журбина писала «Фельетон принадлежит к той сфере восприятия действительности, в которой диалектически соединяются два принципа её освоения: принцип искусства литературы и принцип искусства публицистики» [4, с. 249–250].

В истории литературы иногда случается так, что некий промежуточный жанр, считающийся как несовершенный, нарушающий устоявшиеся представления о норме художественного творчества, начинает быстро развиваться, обогащая традиционные жанры литературы. Так случилось и с фельетоном.

Изучение своеобразия специфики фельетона необходимо для решения некоторых важных теоретических вопросов, в частности проблемы художественного образа.

Современное представление о художественном образе (диалектическое единство конкретного и общего, индивидуального и типического, обладающее эстетическими качествами) сложилось на основе опыта мирового искусства. Большинство исследователей специфика искусства определяется исходя именно из такого понимания образа. Например, определяя своеобразие искусства

А. Дрёмов писал: «Художественная образность – это необходимое, неотъемлемое свойство. Если нет художественного образа, то вообще нельзя говорить об искусстве» [2, с. 15]. Художественный образ автор понимает только в одном смысле: единство противоположностей отдельного и общего.

Нужно отметить, что до определенного периода развитие искусства шло по пути все большего выявления собственно художественно-образной

11. Преподобный Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. – Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. – 652 с. – (Репр. : Писания преподобного отца Иоанна Кассиана Римлянина / пер. с лат. Епископа Петра. – изд. 2-е. – М. : Типо-Литография И. Ефимова, 1892).

12. Снигирев Р., протоиерей. Библейская археология : учебное пособие для духовных школ / Снигирев Р. – М. : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007. – 576 с. : ил.

13. Сорокин А., протоиерей. Введение в Священное Писание Ветхого Завета : курс лекций. – изд. 2-е, испр. / Сорокин А. – К. : ИЦ «Пролог», 2003. – 315 с.

14. Хрестоматия по истории древнего востока. – М., 1980. – Т. 1. – С. 152–177.

15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до матеріалів : www.hist.msu.ru/ER/Text/hammurap.htm

Розглянуто питання щодо встановлення паралелей між законами хаммурами та книгою завіту.

підходів до трактування знакової специфіки оніма.

На формування поглядів прибічників першого напрямку значний вплив здійснили ідеї Дж. Ст. Мілля про значення й використання іменників. Відкинувши постулати ранніх логічних систем (особливо системи Локка), згідно яких іменники розглядалися як імена уявлень людей про предмети, і, сприйнявши ідеї Гоббса про імена одиничних предметів та імена, що є загальними для багатьох речей, Міль став на шлях денотативної семантики і запропонував тлумачити іменники як імена позначуваних ними предметів. Вважаючи, що співвідношення значення і позначення, яке є неоднаковим для імен різних класів, своїм корінням сягає самої природи мови, він вважав основою диференціації лексикона протиставлення конотації і денотації: імена конотативні (загальні) мають, на думку Мілля, певний понятійний зміст (концепт, сигніфікат) і при цьому денотують (позначають) предмети дійсності (інакше кажучи, такі слова/імена при вказуванні на предмети одночасно дають про них деяку інформацію), у той час як неконотативні імена (власні імена), виступаючи виключно денотативними одиницями, називають предмети без імплікації їм атрибутів. Про власні імена Міль пише: „Коли ми говоримо, вказуючи на людину: „Це – Браун або Сміт”, або вказуючи на місто: „Це – Йорк”, ми тим самим не передаємо слухачеві ніякої інформації про ці предмети, окрім тієї, що це їхні імена” [37, с. 23].

Розвиток ідей, висловлених Міллем, у ХХ столітті отримав логічне завершення в теорії жорстких десигнаторів (каузальної теорії) С. Кріпке. Роль базисного протиставлення в теоретичних побудовах Кріпке виконує опозиція жорстких / нежорстких десигнаторів. За визначенням, жорсткий десигнатор уявляє собою термін, який позначає один і той же об'єкт у всіх можливих світах, причому у розумінні Кріпке поняття жорсткого десигнатора зовсім не передбачає, що існування позначуваного ним об'єкта є необхідним: мається на увазі лише те, що у будь-якому можливому світі, де цей об'єкт існує або де він міг би існувати, для його позначення використовується даний жорсткий десигнатор. Нежорсткий десигнатор може змінюватися відповідно до обставин, що змінюються [8, с. 351–353].

Усі ВН Кріпке зараховує до класу жорстких десигнаторів на тій підставі, що вони начебто використовуються людиною для позначення певного об'єкта у всіх, навіть у контрфактичних ситуаціях. Для більш повного розкриття мовної природи онімів Кріпке розглядає їх в рамках теорії тотожностей. Основний постулат теорії тотожностей у його інтерпретації проголошує, що тотожність об'єктів, яка емпіристичною традицією вважається випадковою, не є такою, якщо об'єкти поіменовані жорсткими десигнаторами: „Твердження про тотожність власних імен, якщо вони взагалі правильні, повинні бути необхідною істиною” [8, с. 346]. При цьому поняття необхідної істини, як пояснює Кріпке,

передбачає, що твердження, яке є необхідно істинним, по-перше, істинне, а, по-друге, не може і не могло б бути ніяким іншим. Таким чином, беручи до уваги лише матеріальну тотожність предмета самому собі, Кріпке трактує тотожність з метафізичних позицій.

Тлумачення власних імен як жорстких десигнатів, яке дав Кріпке, органічно узгоджується із запропонованим ним описом механізму референції. Невипадково Кріпке зазначає, що референція здійснюється без будь-якої опори на знання істотних властивостей об'єктів, а виключно внаслідок установаження й збереження „причинного ланцюга”, який іде від першого використання імені (так званої „ситуації хрещення об'єкта”) до всіх наступних використань, причому поява і закріплення референції відбувається в ситуаціях „хрещення” на основі упізнавання людиною якої-небудь випадкової, а не істотної, ознаки позначуваного об'єкта

Ідеї Мілля та Кріпке знайшли численних прибічників як у зарубіжній, так і у вітчизняній лінгвістиці. Так, саме теза Мілля про відсутність у ВН лексичного значення покладена в основу теорії етикеток О. Функе, згідно якої ВН характеризуються як особливі мітки, що служать, подібно до ярликів або порядкових номерів на книгах у бібліотеці, для мисленого розрізнення індивідуумів. Підкреслюючи розрізнявальну функцію ВН, Функе відзначає, що імена-етикетки приклеюються до індивідуальних об'єктів свідомо, але питання про те, яким чином у свідомості людини виникає зв'язок між іменем-етикеткою та потрібною особою, ним не розглядається [35, с. 77–79].

Міллівського трактування власних імен як „неконотуючих міток”, що виконують у мові лише функцію називання, сягає широко відома концепція „розрізнявальної сили звука” А. Гардинера. „Власна назва, – пише А. Гардинер, – це слово або група слів, специфічним призначенням яких визнається ототожнення і які виконують або мають тенденцію виконувати це призначення виключно через розрізнявальний звук, незалежно від будь-якого значення, приналежного цьому звукові з самого початку або набутого ним у результаті асоціації з об'єктом або об'єктами, ототожненими через цей звук” [33, с. 73]. Визнання розрізнявальної сили звука, пояснює Гардинер, означає лише те, що підходить до вивчення власних імен треба з позицій функціонування мови, а не з точки зору мови як системи. Тим часом для розмежування функціонуючих власних імен учений пропонує враховувати не конкретні умови відповідного акта мовлення, як можна було б очікувати, а ступінь автономності розрізнявальної функції власних імен, залежно від якої він виділяє чисті власні назви (*pure proper names*), що сприймаються людиною як безумовно довільні беззмістовні звукові ланцюжки (напр., *Rorocatepetl, Verangetorix*), і менш чисті власні імена, тобто або імена, які не втратили етимологічне значення, або імена, явно експлікуючі такі ознаки своїх носіїв, як стать, національність, країна [33, с. 40–42].

Божественным откровением и имеют непреходящее универсальное, общее значение для всего человечества. И, соответственно, никакие параллели между Десятословием и творениями языческих законодателей в принципе быть не может.

Наше исследование можно закончить цитатой из творений свт. Иринея Лионского, емко характеризующей взаимоотношение Ветхого и Нового Заветов: «Заповеди рабства (Бог) отдельно дал через Моисея народу, пригодные к его образованию и вразумлению, как сам Моисей говорит: «и Господь повелел мне в то время сказать вам постановления и суды» (Втор. 4, 14) [2, с. 172]. Эти последние, которые были даны им в рабство и как знаменья, Он отменил Новым Заветом свободы. Естественные же, благородные и всем общие (заповеди) Он расширил и умножил, независтно и щедро даруя людям через усыновление знать Бога Отца и любить его всем сердцем и без противления следовать Его слову, воздерживаясь не только от худых дел, но и от пожеланий к ним» [6, с. 357].

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостол с толкованием блаженного Феофилакта Архиепископа Болгарского. – Смоленск : Одигитрия, 2006. – 1343 с.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета / в рус. пер. с парал. местами и приложениями. – М. : Российское Библейское общество, 2008. – 1371 с.
3. Василиадис Николай. Библия и археология / Николай Василиадис / пер. с новогреческого издат. отделом Свято-Троицкой Сергиевой Лавры. – Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2003. – 415 с.
4. Закон Божий, составленный по Священному Писанию и изречениям Святых отцов, как практическое руководство к духовной жизни. – М. : Ковчег, 2005. – 704 с.
5. Замаровський В. Спочатку був Шумер. Науково-художній нарис / Замаровський В. – К. : Веселка, 1983. – 207 с.
6. Иринея Лионский, святитель. Творения / Иринея Лионский. – М. : Паломник, 1996. – 622 с. – (Репр. : Сочинения святого Иринея, епископа Лионского / изд. в рус. пер. протоиер. П. Преображенским. – Спб. : Изд. книгопродавца И. Л. Тузова, 1900).
7. Лопухин А. Библейская история Ветхого Завета / Лопухин А. – Монреаль, 1986. – С. 116–160.
8. Мень А. Курс по изучению Священного Писания. Ветхий Завет / Мень А., прот. Исагогика. – Краматорск : ЗАО «Тираж-51», 2002. – 633 с.
9. Николай Сербский, святитель. Слово о Законе. Номология / Николай Сербский. – М. : Феофания, 2007. – 124 с.
10. Православная энциклопедия. – М., 2003. – Т. 4. – 752 с.

Третья причина – внутренний нравственный закон, действовавший в сердцах многих язычников и требовавший справедливости в отношениях между людьми. Именно поэтому преп. Иоанн Кассиан Римлянин в своих «Писаниях» указывал: «Бог, сотворив человека, напечатал в его природе знание закона, который, если бы человеком по намерению Господа был сохранен, как получен, то не было бы необходимости давать другой, который после обнародован посредством письма» [11, с. 319].

Апостол Павел в послании к римлянам писал: «Ибо, когда язычники, не имеющие закона, по природе законное делают, то, не имея закона, они сами себе закон: они показывают, что дело закона у них написано в сердцах, о чем свидетельствует совесть их и мысли их, то обвиняющие, то оправдывающие одна другую» (Рим. 2, 14–15), [2, с. 1226]. Блаженный Феофилакт Болгарский в своем толковании на послание апостола Павла к Римлянам указывает, что апостол «говорит здесь о трех законах: о законе писанном, о законе естественном и о законе дел. «Языцы, не имущие закона.» Какого? Писанного. «Естественном законная творят.» По какому закону? По закону, обнаруживающемуся в делах. «Сии закона не имущие.» Какого? Писанного. «Сами себе суть закон.» Как это? Руководясь законом естественным. «Иже являют дело закона.» Какого? Закона в делах... этим он доказывает, что и в древнейшие времена, и прежде, нежели дан закон, род человеческий находился под тем же промыслом... Познание добра и зла, говорит, Он вложил во всех изначала; когда же увидел, что оно не помогает, то пришел наконец Сам» [1, с. 350].

Итак, кодекс Хаммурапи – это закон человеческий, одна из многих попыток выработать справедливые правила для общественной жизни в Вавилонском государстве. Справедливость этих правил весьма относительна, так как исходит из извращенных языческих понятий того времени. Помимо языческих традиций, на формирование законов Хаммурапи повлияли законы благочестивой жизни патриарха Авраама, на уровне преданий сохранившиеся в народе, и закон естественный, т. е. закон совести, от начала вложенный Богом в сердце человека.

Закон Моисеев – Закон Божий, данный через пророка Моисея израильскому народу, а через него и всему роду человеческому. Этот закон уникален, непреложен и доньше в основной своей части, т. е. в Десятословии, требует безусловного исполнения. Однако, помимо Десятословия, в законе Моисеевом находят «постановления и суды», данные Богом Израилю по снисхождению к грубости и чувственности нравов этого народа. Эти заповеди имели временный воспитательный характер и с пришествием Нового Завета утратили свою актуальность. При проведении параллелей между законами Хаммурапи и Синайским законодательством сравнению подлежат лишь эти так называемые «заповеди рабства», действительно имеющие много общего с законами Вавилонского государства, тогда как заповеди Десятословия являются

У цілому можна зробити висновок, що незважаючи на здійснену Гардинером спробу відмежуватися від деяких теоретичних постулатів Мілля (зокрема, Гардинер відкидає тезу Мілля про змістовну виключність власних імен і заперечує правомірність абсолютизації їх сингулярності), його концепція „розрізнявальної сили звука” не вийшла за межі міллівської логічної доктрини.

У процесі аналізу лінгвістичних робіт, виконаних з позицій логіко-філософської школи Мілля-Кріпке, привертає до себе увагу той факт, що їх автори зумовлюють постульовану ними відсутність у ВН лексичного значення її нездатністю виражати поняття. Напр., датський лінгвіст В. Брьондаль вважає, що понятійність оніма наближається до нуля і на цій підставі визначає його як знак неописаного об'єкта, тобто як знак, який називає, але не описує [25, с. 72–73]. О. М. Галкіна-Федорук прямо вказує, що „власні імена не містять в собі ні поняття, ні значення, вони є тільки розрізнявальним знаком” [4, с. 53]. Аналогічно семантику власних імен трактує А. А. Реформатський: „Загальна властивість усіх власних імен полягає в тому, що вони...ніяких понять не виражають. Власні імена гіпертрофовано номінативні...” [16, с. 39]. Як виключно розрізнявальний, такий, що не має лексичного значення, мовний знак ВН представлено у роботах Ж. Вандрієса [3, с. 179], П. Кристоферсена [31, с. 58], К. А. Левковської [9, с. 176], А. А. Уфімцевої [26, с. 72–73], З. Вендлера [43, с. 117], Ю. С. Маслова [11, с. 114], Ю. С. Степанова [218, с. 11–12], Н. Д. Арутюнової [1, с. 190–191].

Не заглиблюючись до нюансів теоретичних розходжень, які є серед прибічників концепції асемантичності власних імен, відзначимо, що в цілому їх об'єднує визнання таких положень:

- в основі розмежування імен загальних та власних лежить жорстке протиставлення двох мовних функцій – денотативної (ідентифікуючої) та семасіологічної (класифікуючої);
- функціональна специфіка власних назв знаходить вираження в їхній гіпертрофованій номінативності (денотативності);
- спеціалізація власних назв у денотативній функції є наслідком їхньої семантичної різноманітності, яке полягає у відсутності в них лексичного значення.

Як відомо, в історії науки теорія Дж. Ст. Мілля розпочала широку дискусію з проблем „денотативної семантики” імен, у ході якої до власних імен було вироблено інший, протилежний міллівському, підхід. Опонентом Дж. Ст. Мілля виступив його сучасник англійський логік Х. Джозеф, але основи цього напрямку у трактовці семантичної специфіки власних імен були закладені ще філософами-стоїками, які вперше висловили думку про те, що **ВН має більш багате значення**, ніж назва загальна [41, с. 72].

На відміну від Мілля, Джозеф стверджував, що для ВН важливе не

загальне, а часткове, і виводив значення ВН з позначуваного нею об'єкта. Відкидаючи положення Мілля про нездатність ВН конотувати, Джозеф порівняв їх з мітками, підкреслюючи при цьому, що мітка, яка спрямовує нашу думку на індивід, не може не мати значення. Показуючи, що ВН має більше значення, ніж назва загальна, він зіставляв фрази „Людина за бортом!” та „Палітур за бортом!” (супутник Енея) [25, с. 59–60].

У ХХ столітті логічна дискусія про значення ВН вступила в новий етап. У цей час увагу вчених привернуло положення Мілля про асиметричний дуалізм загальних назв: у логіко-філософських працях явище асиметричного дуалізму, яке найбільш явно виявило себе в конкретних судженнях, стало розглядатися як джерело порушення дії лексичних законів.

Одним із перших спробу подолати логічні невідповідності, які створюються положенням про семантичний дуалізм, здійснив Б. Расел. В основі створеної ним теорії дескрипцій лежить філософська гіпотеза про існування двох принципово різних типів знання – знання за знайомством і знання за описом. Знання за знайомством відповідають так звані „логічні власні імена”, а знання за описом звичайні власні імена. Звертаючись до „логічно власних” імен, Расел суворо слідує за Міллем: „логічно власні” імена просто відсилають до безпосередньо знайомих об'єктів. Що стосується звичайних власних імен, то вони уявляють собою, за Раселом, приховані певні дескрипції. Оскільки Расел зараховує, у свою чергу, певні дескрипції до прихованих символів, він вважає, що дескрипції самі по собі смислу не мають і не можуть забезпечити успішну референцію. Тому, згідно Раселу, „уявні власні назви”, тобто згорнуті певні дескрипції, відсилають саме до того об'єкта, який задовольняє дескрипцію” [15, с. 48–53].

Теорія дескрипцій була підтримана Г. Фреге: як і Расел, він прийшов до висновку, що різні носії мови звичайно використовують власну назву в різних смислах, хоча і з тією ж референцією, при цьому відмінності у властивостях, які можуть асоціюватися з іменами, породжують різні ідіолекти [28]. Таким чином, у теорії Фреге-Расела звичайні власні назви представлені як ідіолектні одиниці, смисл яких залежить від пов'язаних з ними індивідуальних „ідентифікуючих дескрипцій”, а не від єдиного смислу, який визнає все суспільство.

Учення Х. Джозефа, Г. Фреге, Б. Расела послужили логіко-філософською базою для створення лінгвістичної теорії „більшого значення” власної назви, у рамках якої власні назви характеризуються перенавантаженістю конкретним семантичним змістом. Детальну розробку і закінчене оформлення ця теорія отримала у працях Г. Суїта [42], О. Есперсена [6], Х. Серенсена [41].

На відміну від послідовників Мілля та Кріпке, прибічники концепції „великого значення” власної назви аналізують не мовне, а мовленнєве

Первая – установление ветхозаветного культа было вызвано лишь Домостроительством Бога, позволившим жить Израилю по законам, соответствующим их грубому восприятию, и приносит себе жертвы, к которым уже привыкли и пристрастились язычествовавшие израильтяне. «Итак, некоторые заповеди из снисхождения по причине невоздержания некоторых, чтобы такие люди, ожесточившись, не отчаялись совсем в своем спасении и не сделали отступниками от Бога; то не должно удивляться, если и Ветхом Завете Бог допустил нечто такое для пользы народа и посредством вышеупомянутых обрядов привлекал к тому, они через них получили спасение, соблюдая Десятословие, и удержанные Им не возвращались к идолослужению, и не отстали от Бога, но научились всем сердцем любить Его», – писал св. Иринея Лионский [6, с. 349–357]. Народ израильский еще не был готов к усвоению и исполнению Божественных истин. Об этом так писал в своих творениях преп. Иоанн Кассиан Римлянин: «Не могло быть преподано и евангельское совершенство прежде исполнения закона. Ибо еще не могли слышать: «кто ударит тебя в правую щеку твою, обрати к нему другую» (Мф. 5, 35) [2, с. 1016] те, которые не довольствовались отмстить за свои обиды равным воздаянием, но за легкую пощечину воздавали смертельные удары пятаком и раны стрелами; за один выбитый зуб требовали жизни ударивших. Нельзя было говорить: «любите врагов ваших» (Мф. 5, 4) [2, с. 1016] тем, между которыми считалось большим плодом и пользой любить своих друзей, а от врагов удаляться, оставить их одной ненависти, не притеснять их и не убивать» [11, с. 319–321].

Причина вторая кроется в самих законах Хаммурапи. Вполне возможно, что древние законы Месопотамии содержат отголоски заповедей, данных Богом патриарху Аврааму и воспринятых от него окружающими богоизбранный род народами. Господь так обращается к Исааку: «Благословятся в семени твоём все народы земные, за то, что Авраам, отец твой, послушал гласа Моего и соблюдал, что Мною заповедано было соблюдать: повеления Мои, уставы Мои и Законы Мои» (Быт. 26, 4–5) [2, с. 27].

Во время раскопок в городе Мари археологами были найдены глиняные таблички с клинописными текстами, в которых упоминается имя Авраама с детерминативом божества, что говорит о посмертном почитании этого патриарха в качестве бога местными язычниками. При таком уважении древних народов Месопотамии к личности Авраама естественно предположить заимствование ими законов и жизненных правил, по которым жил патриарх и его семейство.

В результате передачи этих законов из рук в руки и от «народа к народу» они могли претерпеть многочисленные поправки и искажения. И уже в измененном виде войти в состав законов Старовавилонской эпохи.

вся жизнь народа Божьего в целом и каждого человека в отдельности. Обоснование заповедей находится только в Боге, в Его святой воле: «Я Господь, Бог твой, который вывел тебя из земли Египетской, из дома рабства: да не будет у тебя других богов пред лицом Моим» (Исх. 20, 2–3) [2, с. 73].

«Бог един и единствен и потому ревнив – быть единым есть то же самое, что быть ревнивым; постольку он может направить на человека такую энергию яростной взыскательности, которая невозможна для самого властного языческого божества. Отсюда единственный в своем роде тон, который мы сразу же ощущаем в «Десятословии», – тон безоговорочности. Обычный тип древнего законодательства (кодекс Хаммурапи, хеттские законы и т. п.) исходит из правовых «казусов» и оформляется по парадигме – «если кто-либо... то..., но если... то...». Здесь нет места ни для каких «если» и ни для каких «но». Обусловленность сменилась безусловностью» [13, с. 58], – размышляет Аверинцев С. С. – один из выдающихся современных переводчиков Священного Писания.

Закон Моисеев – путь, который Бог указывает Своему народу, давая заповеди, – это путь жизни, блага, полноты Божественных даров. Этому пути противоположно блуждание, беспутье, итог которых – гибель, смерть. Нарушение заповедей Божиих влекло за собой смерть духовную. Однако «чувственным сынам Израиля», выросшим среди Египетского идолопоклонства и суеверия, сложно было воспринимать Божественные истины. И в наказаниях ветхозаветных можно усматривать снисхождение Божие к грубости и бесчувственности Израильского народа. Отсюда – угроза быть наказанным смертью за идолопоклонство, колдовство, половые извращения, убийство, т. е. такие грехи, которым были подвержены народы Ханаана. Мнимая жестокость некоторых постановлений Синайского законодательства, соблазняющая и смущающая скептиков и критиков Священного Писания, имела целью оградить страхом смертной казни народ Божий от подражания Ханаанским культам действительно жестоким и кровавым.

При раскопках так называемых высот в Газере и Мегидде было найдено множество горшков с остатками человеческих жертвоприношений, детских костей. Изучение «Царского кладбища» в Уре Халдейском позволило археологам прийти к заключению о многочисленных ритуальных убийствах, сопровождавших обряд царского погребения. Современная археология может представить много доказательств существования человеческих жертвоприношений в древней Месопотамии [5, с. 130]. Таким образом, сжигание детей, ритуальные убийства и самоубийства составляли неотъемлемую часть языческих обрядов населения Ханаана и Вавилонии.

Но как же объяснить некоторое **сходство** законов Хаммурапи и Синайского законодательства? Можно предположить **три причины**:

значения імені. Визначальним фактором для встановлення значення власної назви вони пропонують вважати контекст. Так, полемізуючи з Міллем, О. Есперсен пише: „...велику кількість ознак мають власні назви, а не назви загальні. Користуючись термінологією Мілля, але повністю розходячись з його точкою зору, я наслідуюся стверджувати, що власні назви (у тому вигляді, як вони реально використовуються) „конотують” найбільшу кількість ознак” [6, с. 71–72].

Велика увага вивченню питання про контекстуальну залежність значення власних імен приділена в працях Х. Серенса. Розглядаючи власну назву у світлі сосюрівської теорії мовного знака Х. Серенсен вказує, що з точки зору довільності/мимовільності між назвами власними та загальними немає ніякої різниці, оскільки у будь-якому випадку відношення між позначуванним і значенням уявляють собою умовний рефлекс, який може бути „перезумовлений” [41, с. 33–34]. Виходячи із цього посилення, Серенсен ототожнює значення мовного знака (як загальної назви, так і власної) з інформацією, що він передає, але при цьому вказує, що для виявлення своєрідності власної назви, яка полягає в її здатності позначати індивідуальність, необхідно використати формулу: **P = the X that is doing something at the time T, at the place P**, згідно якої власна назва позначає той самий індивід, який робить те-то, у такий-то час, у такому-то місці [41, с. 90–92].

Неважко побачити, що запропоноване Х. Серенсеном тлумачення знакової специфіки власного імені виявляє очевидну схожість його теоретичної позиції з позицією Б. Расела. Б. Расел розглядає певні дескрипції (аналогі власних назв) як особливі комплекси існування, що складаються з просторово-часових точок-моментів, які відображають специфічні риси відповідних відрізків дійсності [15, с. 336]. Обидва вчені, і Расел, і Серенсен, зводять значення власної назви до інформації, що міститься в ній, перетворюючи тим самим власну назву з мовного знака у своєрідну персоналію. У той же час не можна не відзначити, що, на відміну від Расела, Серенсен зумів більш чітко визначити специфічні властивості власних назв, звернувши увагу на те, що звичайні власні назви і конотують як описові фрази, і вказують на об'єкти як „логічно власні” назви [41, с. 54–56].

Розглядаючи теоретичні основи „мовленнєвого” підходу до знакової специфіки власних назв, варто відзначити, що переміщення акценту у вивченні власних назв на поглиблений аналіз їхньої мовленнєвої семантики сприяло включенню у зміст наукових дискусій таких питань як критерії розмежування імені та дескрипції, обґрунтованість протиставлення „логічно власних” назв та звичайних назв загальних, правомірність тлумачення звичайних власних назв як згорнутих певних дескрипцій, розмежування значення та використання. Оскільки в ході обговорення цих питань було показано, що неправомірне ототожнення

значення та використання зумовлює неспроможність дескриптивного тлумачення значення власних імен [22], у науці активізувався пошук компромісних рішень проблеми знакової специфіки власних назв, що переслідують мету пом'якшення полярності мовного та мовленнєвого підходів, які взаємовиключають один одного. У результаті у трактовці значення власної назви склався третій (електичний) напрямок, прихильники якого в одних випадках розділяють думку прибічників концепції асемантичності власних назв, а в інших випадках – стають на позиції тих, хто розвиває теорію „семантичної перевантаженості” власних назв.

У зв'язку з цим не можна не підкреслити, що становленню цього напрямку у тлумаченні знакової своєрідності власних назв немало сприяв процес загальної прагматизації теорії референції, у результаті якого в фокус уваги дослідників потрапили такі фактори, як залежність акта референції від комунікативних намірів мовця [34; 10; 19], здатність адресата розпізнати ці наміри [19], а також залежність адекватного сприйняття повідомлення адресатом від усвідомлення ним способу уявлення предмета мовцем [39]. Таким чином, саме у процесі еволюції теорії референції були створені необхідні передумови для „компромісних” логіко-філософських і лінгвістичних концепцій власних назв, у рамках яких власні назви постають як свого роду „напівжорсткі десигнатори”.

Відмова від безумовного зарахування власних назв або до жорстких десигнаторів, або до згорнутих певних дескрипцій виразно прозвучала у працях Дж. Серля, який, не виносячи остаточного вердикта жодній із двох теорій, що виступають суперниками, у той же час продемонстрував, з одного боку, їхню обмеженість, а з іншого боку – прийнятність, для певних умов, кожної з них.

Поставивши питання про те, чи мають власні назви значення (sense), Дж. Серл уточнює, що відповідь на нього можна отримати, якщо зіставити способи ідентифікації одиничних об'єктів, що лежать в основі розмежування власних імен і певних дескрипцій. Для аналізу ідентифікуючого потенціалу власних назв та певних дескрипцій Дж. Серл використовує принцип ідентифікації, згідно якому успішна референція до певного об'єкта здійснюється тільки в тому випадку, якщо вираження уявляє собою ідентифікуючу дескрипцію або якщо мовець, за першою вимогою, виявляється здатним пред'явити таку дескрипцію.

Розглядаючи власні назви під цим кутом зору, Серл визнає, що є вагомі аргументи, які свідчать як про відсутність значення у власних назвах, так і такі, що доводять протилежне. Вбачаючи рішення проблеми власних назв у розумному поєднанні положень концепцій Мілля і Фреге, Серл, зокрема, стверджує, що Міль мав усі підстави відмовляти власним назвам у дескриптивності на основі відсутності у них дефініцій, а Фреге не менш правомірно наділяв власні назви особливим способом презентації

Закон Моисеев по-другому реагирует на подобную ситуацию:

«Если кто застанет вора подкапывающего и ударит его так, что он умрет, то кровь не вменится ему; но если взошло над ним солнце, то вменится ему кровь» (Исх. 22, 2–3) [2, с. 75].

Таким образом, человек, убивший вора ночью, совершает убийство невольное и остается невиновным, а причинивший смерть при свете дня явно превысил меру защиты своего имущества и подлежит суду как убийца.

9. «Если кто отдаст ближнему на сохранение серебро или вещи, и они украдены будут из дома его, то, если найдется вор, пусть хозяин дома придет пред судьей и поклянется, что не простер руки своей на собственность ближнего своего» (Исх. 22, 7–8) [2, с. 75]. Взятый на хранение вещи очищается от подозрения в воровстве путем клятвы Именем Божиим перед судьями, и как невиновный не обязан возмещать украденное.

В законах Хаммурапи иное отношение к подобной проблеме:

«Если человек захочет отдать на хранение другому человеку серебро, золото или что бы то ни было, то все, сколько он хочет отдать, он должен показать свидетелям и заключить договор, затем только он может отдать на хранение» (§ 122, законы Хаммурапи) [14, с. 158], а далее в законах царя Хаммурапи следует: «Если человек отдал свою вещь на хранение, а там, куда он отдал, его вещь пропала вместе с вещами домохозяина либо из-за подкопа, либо из-за пролома, то домохозяин, который был небрежен и потерял вещь, которую ему дали, должен ее восполнить, а затем возместит хозяину имущества: домохозяин может разыскивать свои вещи и забрать у своего вора» (§ 125, законы Хаммурапи) [14, с. 158].

В Синайском законодательстве взаимоотношения между людьми более простые и доверительные, чем в законах Хаммурапи, где уже есть обязательные письменные договоры при свидетелях и, ввиду этого, более строгая ответственность.

Из сопоставления Закона Моисеева с законами Хаммурапи можно сделать вывод о сходстве двух кодексов в группировке, во фразеологии, во многих частностях, особенно в правиле талиона – равномерного наказания за увечья, за кровосмешение, – в постановлениях против имущественного вреда и т. п., но при этом существует основное и принципиальное различие – смысловое. Законы Хаммурапи рассматривают проступки с точки зрения исключительно материального вреда для личности или опасности для государства и общества. Им чуждо понятие преступления как греха, отпадения от Бога, нарушения Его воли. При частом упоминании богов, тем не менее, эти законы не имеют религиозного характера и представляют собой свод юридических правил, основанных на древних традициях Месопотамской судебной практики. Закон Моисеев не «закон» в юридическом смысле этого слова, а «указание пути». Этот путь –

зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу, обожжение за обожжение, рану за рану, ушиб за ушиб» (Исх. 21, 23–25) [2, с. 74].

«Если человек выколол глаз сыну человека, то должны выколоть ему глаз» (§ 196, законы Хаммурапи) [14, с. 162].

«Если он переломил кость человеку, то должны переломить ему кость» (§ 197, законы Хаммурапи) [14, с. 162].

«Если человек выбил зуб человеку равному ему, то должны ему выбить зуб» (§ 200, законы Хаммурапи) [14, с. 162].

5. Для неумышленных убийств в Синайском законодательстве существует возможность оправдания:

«Кто ударит человека так, что он умрет, да будет предан смерти; но если кто не злоумышлял и Бог попустил ему попасть под руки его, то Я назначу у тебя место, куда убежать убийце» (Исх. 21, 12–13) [2, с. 74].

Такая альтернатива отсутствует в законах Хаммурапи и более того даже дети не освобождаются от смертной казни:

6. «Если строитель построил человеку дом и свою работу сделал непрочно, то этот строитель должен быть казнен» (§ 229, законы Хаммурапи) [14, с. 163].

«Если он убил сына хозяина, то должны убить сына этого строителя» (§ 230, законы Хаммурапи) [14, с. 163]. Сын воспринимается не как свободная личность, но как собственность или «часть» отца. Закон Моисеев подразумевает в каждом человеке личность и, соответственно, наказание будет только за личные преступления человека: «Отцы не должны быть наказываемы смертью за детей, и дети не должны быть наказываемы смертью за отцов; каждый должен быть наказываем смертью за свое преступление» (Втор. 24, 16) [2, с. 193].

7. Однако наказание за оскорбление родителей в Законе Моисеевом строже:

«Кто ударит отца своего, или мать свою, того должно предать смерти» (Исх. 21, 15) [2, с. 74].

«Кто злословит отца своего, или свою мать, того должно предать смерти» (Исх. 21, 17) [2, с. 74].

Непочитание родителей, давших жизнь детям, приравнивается к непочитанию Бога, даровавшего жизнь всем людям. Отсюда – одинаковое наказание смертью.

«Если сын ударил своего отца, то ему должны отрубить руку» (§ 195, законы Хаммурапи) [14, с. 162], – в законах Хаммурапи наказана лишь «провинившаяся» часть тела.

8. Вор, пойманный на месте преступления, по законам Хаммурапи, должен быть убит немедленно: «Если человек сделал пролом в дом другого человека, то перед этим проломом его следует убить» (§ 21, законы Хаммурапи). «Если человек совершил ограбление и был пойман, то этот человек должен быть убит» (§ 22, законы Хаммурапи) [14, с. 154].

об'єкта, що зумовлює наявність у них значення. Помилка Фреге, на його думку, полягала лише в тому, що той прирівнював ідентифікуючу дескрипцію, що виступає як субститут власної назви, до дефініції. Але відзначених недоліків, вважає Серл, можна уникнути, якщо визнати, що, з одного боку, власні назви виступають як мовні одиниці, що не мають значення (при цьому мається на увазі неможливість їхнього використання для опису або конкретизації характеристик об'єктів), а з іншого боку – як мовні одиниці, що мають значення (у цьому випадку мається на увазі нежорсткий логічний зв'язок назви з характеристиками позначуваного об'єкта). Виходячи з неможливості абсолютної ізоляції ідентифікуючої функції від предикатної, Серл робить висновок, що специфіка власних назв полягає в нежорсткому детермінуванні ними ознак позначуваних об'єктів, що в результаті зумовлює їхні унікальні прагматичні характеристики [40].

Цікавою спробою з точки зору визначення способу раціонального поєднання положень каузальної теорії Кріпке та теорії дескрипцій Расела є робота Д. І. Руденко. Вказуючи на принципову конструктивність теорії жорстких десигнаторів для аналізу власних назв (мається на увазі теза Кріпке про ототожнення референта власної назви за випадковими ознаками), Руденко одночасно відзначає її обмежений характер, що виявляється в абсолютизації матеріальної, формальної, тотожності. Усвідомлення необхідності конструювання теорії власних назв у тісному зв'язку з проблемою гносеологічної тотожності (тобто тотожності у межах якогось класу), а також ознаки правомірності тлумачення власних назв як аналогів певних дескрипцій, що кваліфікують просторово-часові параметри об'єктів, повинно привести дослідника, на думку Руденко, до висновку про доцільність суміщення концепту жорстких десигнаторів з трактуванням власних назв через поняття свідомого комунікативного наміру або через поняття прихованих дескрипцій. Умовою такого суміщення він вважає врахування особливого характеру подібних дескрипцій, який дозволяє їм забезпечувати найменування, але не забезпечує логічно бездоганне виділення іменованого об'єкта з універсума, його повну унікальність, яка значно залежить від пізнавальних установок та можливостей конкретного носія мови. Тому значення власних імен Руденко ототожнює з ідентифікуючими дескрипціями, що використовуються у кросвордах, підкреслюючи загальну націленість власних назв не на мову у вузькому розумінні, а на мовлення [17, с. 25–26].

Яскравим відображенням логіко-філософських „компромісних” рішень проблеми знакової специфіки власних назв у лінгвістиці можна вважати теорію „прагматичного значення” власної назви. Представники прагматичної течії вважають, що примирити судження з питання про значення власної назви, які взаємовиключають одне одного, можливо, якщо прийняти за вихідну теоретичне посилення про необхідність проводити принципове розмежування між двома видами значення: логіко-

семантичним (концептуальним) та прагматичним (асоціативним). При цьому концептуальне значення, первісне та об'єктивне за природою, розглядається ними як внутрішньо належне мовній одиниці, а прагматичне значення, другорядне, що відрізняється суб'єктивністю та нестабільністю, виводиться за межі мовної системи. У контексті викладеного розуміння значення власні назви постають як мовні одиниці, що не мають (внаслідок їхньої нездатності позначати референти, що належать до одного класу) концептуального значення, але мають (внаслідок відображення ними в кожному окремому випадку властивостей окремого референта, які пізнали комуніканти) прагматичне значення [32, с. 129–130; 36, с. 119–126; 38, с. 116–118].

Прибічники „компромісного” підходу до трактування значення власної назви стверджують, що для власних назв актуальним є співвідношення „слово-річ”, тому, зводячи мовне значення оніма до потенційної вірогідності бути використаним для іменування, вони зосереджують свою увагу на аналізі його денотативного (енциклопедичного) значення, особливо підкреслюючи соціальний характер останнього [2, с. 1–10; 25, с. 266; 14, с. 6–7; 18, с. 255–256; 20, с. 249–253]. У цьому відношенні характерним є зауваження А. Соломоніка: розглядаючи проблему співвідношення конотативної та денотативної функцій слова з типом його значення, А. Соломонік пише, що значення слів виявляються як у конотації, так і в денотації, але вони є значеннями різних типів. На його думку, при реалізації називної функції слова наявне протистояння „знак-позначуване”, внаслідок чого слово виражає все ті характеристики, які властиві позначуваному. Номінативну специфіку власних назв А. Соломонік бачить у тому, що вони набувають свої значення у процесі називання і під впливом об'єкта, що називається, а назви загальні – після усвідомлення людиною співвіднесених з ними понять, тому у значеннях власних назв превалюють індивідуальні ознаки позначуваних предметів, а їхнє функціонування імплікує виняток із правила [20, с. 252–253].

Абсолютизація індивідуалізуючої семантики актуалізованої власної назви в кінцевому результаті привела до повної заміни поняття „значення” поняттям „інформація”, що знайшло, зокрема, відображення у відкритому заклик у вивчати не семантику, а інформацію власної назви [24, с. 8].

Зіставлення полярних („мовного” та „мовленнєвого”) напрямків у трактуванні знакової специфіки власної назви показує, що обидва напрямки демонструють лише зовнішню контрастність, виявляючи при ближчому розгляді єдину глибинну основу – заперечення знакової природи власної назви. Але якщо у першому випадку власним назвам відмовляють у наявності лексичного значення прямо, то у другому – завуальовано, через обтяження їхнього значення конкретним образом позначуваної особи. Справді, неважко побачити, що заперечення наявності

3. «Если купили раба Еврея, пусть он работает тебе шесть лет, а в седьмой год пусть выйдет на волю даром» (Исх. 21, 2) [2, с. 74].

Похожее место есть и в законах Хаммурапи:

«Если долг одолел человека, и он продал за серебро свою жену, своего сына и свою дочь или отдал их в кабалу, то три года они должны обслуживать дом их покупателя или их закабалителя, в четвертый год им должна быть предоставлена свобода» (§ 117, законы Хаммурапи) [14, с. 158].

«Если человек купил в чужой стране раба или рабыню другого человека, а когда он явился в свою страну, хозяин раба или рабыни опознал своего раба или свою рабыню, то, если это раб и рабыня – дети страны, им должна быть предоставлена свобода безвозмездно» (§ 280, законы Хаммурапи) [14, с. 165]. В последнем случае рабство в плену засчитывается как трехгодичное рабство у себя дома и, безусловно, награждается свободой. Однако рабы-чужестранцы не имеют никаких шансов на свободу. Вообще состояние раба в Вавилонской державе приравнивалось к вещи. Соответственно, вред, нанесенный рабу, воспринимался лишь как ущерб хозяину и требовал возмещения убытков через систему штрафов.

4. «Если он (человек) выколол глаз рабу человека или же переломил кость рабу человека, то он должен отвесить половину его покупной цены» (§ 199, законы Хаммурапи) [14, с. 162].

«Если он (человек) побил рабыню человека и причинил ей выкидыш, то он должен отвесить 2 сикля серебра» (§ 213, законы Хаммурапи) [14, с. 162].

Закон Моисеев также предусматривает должное наказание за смерть раба:

«Если вол забодает раба или рабу, то господину их заплатит 30 сиклей серебра, а вола побить камнями» (Исх. 21, 32) [2, с. 75].

Но сам раб не воспринимается как вещь, и хозяин, причинивший вред рабу жестоким обращением с ним, должен быть наказан: «Если кто ударит раба своего или служанку свою палкою и они умрут под рукою его, то он должен быть наказан» (Исх. 21, 20) [2, с. 74]. Если же раб получил увечье, то это повод для его освобождения от рабства.

«Если кто раба своего ударит в глаз или служанку свою в глаз и повредит его, пусть отпустит их на волю за глаз; и если выбьет зуб рабу своему или рабе своей, пусть отпустит их на волю за зуб» (Исх. 21, 26–27) [2, с. 74].

И в Законе Моисеевом, и в кодексе Хаммурапи убийство карается смертью. Понятие о справедливости у древних народов подразумевало возможность равномерного воздаяния. Поэтому – смерть за смерть, «око за око», «зуб за зуб», «а если будет вред, то отдай душу за душу, глаз за глаз,

**Параллели между законами Хаммурапи и Законом Моисеевым.
Принципиальное их различие. Предположительные причины их
внешнего сходства:**

- а) Божественное Домостроительство;
- б) влияние законов Авраама;
- в) естественный закон.

Для более обстоятельного выявления сходства либо различия Синайского законодательства и законов Хаммурапи необходимо провести сопоставление похожих по смыслу параграфов.

Итак, сравним:

1. «Кто украдет человека из сынов Израилевых и, поработив его, продаст его, или найдется он в руках у него, то должно предать его смерти» (Исх. 21, 16) [2, с. 74].

«Если человек украл малолетнего сына другого человека, то он должен быть убит» (§ 14, законы Хаммурапи) [14, с. 153].

В первом случае строгость кары может быть объяснена цитатой: «Вы будете у Меня народом, избранным из всех племен, ибо вся земля Моя; вы будете у Меня царственным священством и народом святым» (Исх. 23, 22) [2, с. 77]. Господь избирает Израильский народ Себе в удел. Воровство и порабощение иудея – святотатство. Во втором случае действует юридическая практика Вавилонии, по которой воровство почти всегда каралось смертью.

2. «Если человек украл имущество бога или дворца, то этот человек должен быть убит; а также тот, который принял из его рук краденое, должен быть убит» (§ 6, законы Хаммурапи) [14, с. 153].

«Если человек украл либо вола, либо овцу, либо осла, либо свинью, либо же лодку, то, если это принадлежит богу или дворцу, он должен заплатить в тридцатикратном размере, а если это принадлежит мушкенуму, он должен возместить в десятикратном размере. Если вор не имеет чем платить, он должен быть убит» (§ 8, законы Хаммурапи) [14, с. 153].

Последний параграф предполагает альтернативу смертной казни лишь условно, если бы вор имел возможность заплатить в тридцатикратном размере, то не пошел бы на преступление.

Закон Моисеев в подобном случае повелевает поступать намного гуманнее: «Если кто украдет вола или овцу и заколет и продаст, то пять волов заплатит за вола и четыре овцы за овцу» (Исх. 22, 1) [2, с. 74].

«Укравший должен заплатить; а если нечем, то пусть продадут его для уплаты за украденное им; если он пойман будет и украденное найдется у него в руках живым, вол ли то, или осел, или овца, пусть заплатит за них вдвое» (Исх. 22, 3–4) [2, с. 75]. Рабство иудея было временным и являлось в данном случае лишь отбыванием трудовой повинности для возмещения ущерба.

у власної назви узагальненої семантики, а також змішування понять „мовне значення” та „інформація” означає штучне перетворення власних назв або у незначущі мітки-етикетки, або у своєрідні ярлики, що є пустими в мовній системі і наповнюються конкретним мовленнєвим смислом при актуалізації в мовленні. Тим часом відомо, що, згідно діалектичного розуміння мовних знаків, тільки ті знаки є знаками мови, які мають узагальнений характер і відносну стійкість – властивості, що забезпечують функціонування мови як засобу спілкування [27, с. 198–199, 783]. У світлі сказаного стає ясным, що і „компромісні” рішення проблеми знаковості власних назв представляють собою, по суті, чергову спробу формулювання з позицій „мовленнєвого” підходу старої невирішеної проблеми в нових термінах.

Відзначаючи недоліки розглянутих вище підходів до проблеми знакової специфіки онімів, ми вважаємо необхідним підкреслити, що акцентування їхньої односторонності зовсім не передбачає заперечення тієї позитивної ролі, яку вони відіграли в становленні і розвитку теорії ономастики: саме в результаті їх зіставного вивчення у лінгвістиці було зроблено висновок про необхідність дослідження ономастичних одиниць в їх цілісності, з урахуванням, з одного боку, протиставлення, з іншого боку, єдності мови та мовлення.

З позицій діалектичної теорії пізнання власні назви розглядаються Л. М. Щетиніним, Н. Ф. Іртенською, С. Д. Кацнельсоном, В. А. Никоновим, Н. Г. Комлевим, Є. С. Отіним, Л. П. Ступіним, В. Д. Бондалетовим, Л. А. Булаховським, Ю. А. Карпенком, М. Н. Єрмаченком, Є. Куриловичем та іншими вченими. Визнаючи, що значення онімів як одиниць мови є таким же складним і діалектичним, як і значення загальних назв, прибічники „мовно-мовленнєвого” підходу до вивчення власних назв підкреслюють, що якісна своєрідність семантичних компонентів у власних назвах зумовлює їхню мовно-мовленнєву специфіку і об’єднує їх в особливу підсистему в межах загальної лексико-семантичної системи мови [7; 30; 23; 12; 13].

Незважаючи на те, що деякі положення, висунуті в рамках цього напрямку у трактуванні значення власної назви, уявляються дуже суперечливими (див., наприклад, тезу про вираження власною назвою загального поняття в мові та одиничного поняття в мовленні [30; 29], твердження про неодмінну співвіднесеність акустико-графічного образу оніма з індивідуальним об’єктом [5]), підсумкові висновки лінгвістів відповідають діалектичному розумінню співвідношення загального та одиничного в слові і можуть бути підсумовані таким чином:

- оніми мають як мовне, так і мовленнєве значення;
- мовне значення онімів відрізняється бідним змістом і великим об’ємом внаслідок незначного набору класоутворюючих сем;

- актуалізація особливого, індивідуалізуючого, компонента значення зумовлює варіативність мовленнєвого значення оніма.

Обґрунтованість цих висновків підтверджується сучасною розробкою широкого кола питань номінації, а також розповсюдженням досягнень теорії референції на власні назви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение / Арутюнова Н. Д. // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 188–206.
2. Болотов В. И. Актуализация антропонимов в речи (на материале английского языка) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук / В. И. Болотов. – Л., 1971. – 21 с.
3. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 410 с.
4. Галкина-Федорук Е. М. Слово и понятие / Галкина-Федорук Е. М. – М. : Учпедгиз, 1956. – 54 с.
5. Ермаченко М. Н. Семантико-грамматические особенности имен собственных (на материале французского языка) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук / М. Н. Ермаченко. – М., 1970. – 26 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
7. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / Кацнельсон С. Д. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 109 с.
8. Крипке С. Тождество и необходимость / С. Крипке // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII. – С. 340–376.
9. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / Левковская К. А. – М. : Высш. шк., 1962. – 269 с.
10. Линский Л. Референция и референты / Л. Линский // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII. – С. 164–178.
11. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Высш. шк., 1975. – 327 с.
12. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
13. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.
14. Прокудина О. А. Некоторые аспекты номинации (на материале антропонимов английской художественной прозы XX в.) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук / О. А. Прокудина. – Л., 1985. – 17 с.

подчиняющиеся царской администрации, так называемые «царские люди», полностью зависящие от царя. «Вардумы» – рабы, люди, воспринимавшиеся лишь как собственность своих хозяев [12, с. 133].

Существование сословий влияло на судебную практику. Таким образом, достоинство и неприкосновенность «мушкенумов» расценивается намного дешевле, чем «авилумов». Однако имущество царских служащих охраняется более строго. Повреждение раба расценивалось как порча или уничтожение чужой собственности. «Авилумы» по закону могли становиться рабами только на время [5, с. 131].

Статьи, связанные с религиозными вопросами, ограничиваются лишь поведением жриц, их привилегиями либо наказаниями в случае нарушения законов. Вообще женщина воспринималась как чья-то собственность: жена, вдова, дочь. Жена мужа, дочь отца были очень слабо защищены существующими законами. Только независимые женщины – жрицы приравнивались к «авилумам», но они были исключены из нормальной семейной жизни.

Существование «храмовых блудниц», «храмовых наложниц» подчеркивает порочность и развращенность языческого культа того времени [5, с. 131]. Общая религиозность была присуща всем членам общества и выражалась в произнесении клятвы именем одного из языческих божеств при каком-нибудь неопределенном либо спорном случае. При отсутствии свидетелей и недоказуемости преступления обвиняемого могли бросить в воду на суд «божеству реки». Человека, выжившего при благополучном исходе этого испытания, считали «оправданным богами» [5, с. 131]. Ни пыток, ни тюремного заключения не было в древней Месопотамии. Судебная практика того времени не занимается исправлением правонарушителя и не знает идеи «исправления страданием». Воровство имущества «богов», точно так же, как и имущества дворца, караются смертью. Однако здесь не борьба со святотатством, а стремление защитить храмовую собственность, приравненную к собственности дворца. Вообще в кодексе Хаммурапи не существует законов, регулировавших отношение человека к божеству. Преступления, за которые по Синайскому законодательству следует наказание смертью, т. е. поклонение чужим богам, хуление имени Божия, нарушение субботы, были неизвестны жителям Месопотамии. Языческое общество, считавшее существование многих богов фактом, не подлежащим сомнению, не было готово воспринять идею монотеизма и тем более веры в единственность и исключительность Бога праотцев Авраама, Исаака и Иакова.

усердный, совершенный, (...) герой царей...» [14, с. 152]. «Я – Хаммурапи, царь справедливости, которому Шамаш даровал правду! Мои слова отменны, мои деяния не имеют равных!» [14, с. 152], – в этом гимне самому себе Хаммурапи раскрывает истинную природу своей деятельности. Не любовь к богам (языческая религиозность всегда практична и материальна), не любовь к подвластным людям, а жажда власти и любовь к самому себе заставляют его трудиться в области законотворчества. Царь несправедливый и жестокий, не заботящийся о подчиненных не удержится долго на престоле. Возбудив неразумным поведением ненависть к себе у подвластных народов, он может вскоре лишиться не только власти, но и жизни. Хаммурапи вполне понимал это и старался снискать уважение и доверие у покоренных племен не силой оружия, но мудрым и справедливым управлением государством.

Законы Хаммурапи отличаются, однако, своей жестокостью. Если в основе системы наказаний традиционного месопотамского законодательства (законы Эшнунны, Билаламы) лежало прежде всего материальное возмещение ущерба, даже в случае нанесения физического вреда, то в Законах Хаммурапи очень часто преступления караются смертной казнью или предписывается наказание по принципу талиона – возмездие равным за равное. Причина этой особенности законов Хаммурапи кроется в своеобразном понимании справедливости. Невозможность откупиться делала равным перед законом и богатого, и бедного. В законе Моисеевом нарушение многих заповедей каралось смертью, и некоторые исследователи видят в этом обстоятельстве заимствование из законов Хаммурапи. Однако же причины, вызывающие подобное наказание в обоих кодексах абсолютно разные. В законе Моисеевом смерть навлекают на себя люди, нарушающие заповеди религиозного характера, дабы истребить грех из среды освященного народа. В кодексе Хаммурапи целью кары было лишь возмещение ущерба потерпевшему в пример прочим.

В законах Хаммурапи отсутствуют статьи, касающиеся простейших преступлений: обычной кражи, убийства, колдовства, хотя присутствуют нормы, связанные с обвинениями в этих преступлениях. Скорее всего, в эти законы включены только статьи, касающиеся случаев и ситуаций, нормы по которым были впервые установлены или отредактированы Хаммурапи. Значительная часть этих норм не рассчитывалась на обязательное исполнение во всех случаях (полюбовные сделки частных лиц, несомненно, могли их обходить), а предназначалась для разрешения конфликтных ситуаций.

Общество, жившее по законам Хаммурапи, не было равноправным. Уже существовало деление на сословия. «Авилумы» – свободные граждане, имеющие право на частную собственность и свой земельный надел. «Мушкенумы» – граждане, не имеющие своей собственности и

15. Рассел Б. Человеческое познание. Его сферы и границы / Б. Рассел. – М. : Изд-во иностр. лит., 1957. – 555 с.

16. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Учпедгиз, 1960. – 431 с.

17. Руденко Д. И. Имена естественных классов, собственные имена и имена номинальных классов в семантике естественного языка / Д. И. Руденко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1987. – Т. 46. – № 1. – С. 20–35.

18. Руденко Д. И. Имя в парадигмах «философии языка» / Руденко Д. И. – Харьков : Изд-во «Основа», 1990. – 299 с.

19. Серл Дж. Р. Референция как речевой акт / Серл Дж. Р. // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII. – С. 3–13.

20. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1955. – 352 с.

21. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.

22. Стронсон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стронсон // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1982. – Вып. XIII. – С. 109–133.

23. Ступин Л. П. О лексическом значении имен собственных (к постановке вопроса) / Ступин Л. П. // Вопросы теории и истории языка. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1969. – С. 216–224.

24. Суперанская А. В. Лингвистический аспект ономастических исследований / Суперанская А. В. // Труды ун-та. – Самарканд : Самаркандский государственный ун-т им. А. Навои, 1976. – Вып. 284. – Серия 3: Вопросы ономастики. – С. 5–12.

25. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Суперанская А. В. – М. : Наука, 1973. – 367 с.

26. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

27. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

28. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / Флоренский П. А. – М. : Правда, 1990. – Т. I. – 490 с.

29. Шеремет Л. Г. Значение и стилистический потенциал английских имен собственных (именования людей) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук / Л. Г. Шеремет. – Л., 1984. – 20 с.

30. Щетинин Л. М. Переход собственных имен в нарицательные как способ расширения словарного состава языка (на материале английских фамильных имен) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук / Л. М. Щетинин. – М., 1962. – 17 с.

31. Christophersen P. The Articles. A Study of Their Theory and Use in English / Christophersen P. – London : Humphrey Milford; Copenhagen : Munksgaard, 1939. – 206 p.

32. Dalberg V. On Homonymy between Proper Names and Appellatives / Dalberg V. // Names. – New York, 1985. – Vol. 33. – № 3. – P. 127–135.

33. Gardiner A. The Theory of Proper Names / Gardiner A. – London ; New York ; Toronto : Oxford Univ. Press, 1954. – 76 p.

34. Grice H. P. Meaning / Grice H. P. // Semantics (an interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology). – Cambridge Univ. Press, 1971. – P. 53–59.

35. Funke O. Zur Definition des Begriffes „Eigennamen“ / Funke O. // Probleme der Englischen Sprache und Kultur. Festschrift Johannes Hoops, zum 60. Geburtstag überreicht von Freunden und Kollegen. – Heidelberg : Winter, 1925. – S. 72–79.

36. Langendonck W. V. Pragmatics and Iconicity as Factors Explaining the Paradox of Quantified Proper Names / Langendonck W. V. // Names. – New York, 1985. – Vol. 33. – № 3. – P. 119–126.

37. Mill J. St. A System of Logic, Rationative and Inductive. Being a Connected View of the Principles of Scientific Investigation / Mill J. St. – New York : Harper and Brothers, 1864. – 600 p.

38. Pomp B. Theses on Proper Names / Pomp B. // Names. – New York, 1985. – Vol. 33. – № 3. – P. 111–118.

39. Schiffer S. Naming and Knowing / Schiffer S. // Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language / ed. by P. A. French et al. – Minneapolis : Univ. of Minnesota Press, 1979. – P. 61–74.

40. Searle J. R. The Problem of Proper Names / Searle J. R. // Semantics (An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology). – Cambridge : Univ. of Colgary, 1971. – P. 134–141.

41. Sørensen H. S. The Meaning of Proper Names with a Definiens Formula for Proper Names in Modern English / Sørensen H. S. – Copenhagen : Gad, 1963. – 117 p.

42. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. Part II. Syntax / Sweet H. – Oxford : The Clarendon Press, 1903. – 137 p.

43. Vendler Z. Singular Terms / Vendler Z. // Semantics (An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology). – Cambridge. Univ. of Colgary, 1971. – P. 115–133.

В статье рассмотрены теоретические предпосылки исследования вопроса о значении собственных имён.

Месопотамию. Хаммурапи, однако, был не только успешным завоевателем и создателем единого государства, но и хорошим администратором, вникавшим во все вопросы управления присоединенными территориями, а также реформатором и законодателем. Знаменитые законы Хаммурапи прославили своего правителя несравненно больше, чем его военные победы.

Законы Хаммурапи высечены на черном базальтовом столбе, который в качестве трофея был увезен эламитами из Вавилонии в XII веке до н. э. в город Сузы – столицу Эламского царства. В 1901 г. во время раскопок древней столицы Элама французскими археологами этот памятник был обнаружен и передан в Луврский музей в Париже.

Кодекс законов Хаммурапи содержит 282 статьи, но на столбе сохранилось 247 статей, остальные были выскоблены, очевидно, по приказу царя-победителя, который, видимо, собирался увековечить и свое имя на освободившемся месте. В верхней части лицевой стороны изображен сам Хаммурапи, молящийся «судье богов», покровителю справедливости и солнечному богу Шамашу, который вручает ему законы. Вся остальная часть столба была с обеих сторон заполнена клинописным текстом, состоящим из трех частей: введения, собственно законов и заключения. Недостающие статьи частично восстановили по фрагментам копий «Законов», записанных на глиняных табличках, которые были обнаружены в тех же Сузах и других местах, особенно в знаменитой Ниневийской библиотеке царя Ашшурбанипала (669 – около 630 гг. до н. э.).

Текст законов начинается с торжественного вступления, стиль которого напоминает культовые эпические поэмы. Вначале прославляется бог Мардук – покровитель Вавилона, далее – славится сам Вавилон и установленное богами «вечное царство» Хаммурапи и уже затем – цель законов: «дабы справедливость в стране была установлена, дабы погубить незаконных и злых, дабы сильный не притеснял слабого, ... дабы плоть людей была убогатворена» [14, с. 152].

Хаммурапи – язычник, поэтому ему чуждо понятие о смирении. Боги, призываемые им во введении и заключении свода законов, не участвуют в законотворчестве. Свою полную победу над врагами Хаммурапи усматривает в благоволении многочисленных языческих божеств к тому порядку, который он хочет водворить в созданной им вавилонской державе. Законы изданы от имени царя, а длительное самовосхваление и изысканные многочисленные титулы, внешне ничем не отличающиеся от божественных, должны были убедить читающих и слушающих в непогрешимости законодателя и неоспоримости изданных законов.

«Я (...) бог царей, знающий мудрость, расширивший ниву Дильбата, наполнивший житницы (...), владыка достойный жезла и короны (...),

Божией. Правда, были по воле Божией, но обозначение воли – двоякое. Желает кто-нибудь чего-нибудь предпочтительно перед всем прочим, как Павел: «Ибо желаю, чтобы все люди были как и я» (1 Кор. 7, 7) [2, с. 1249], то есть безбрачным. Желает кто-нибудь и по снисхождению, как тот же самый Павел: «Желаю, чтобы молодые вдовы вступали в брак» (1 Рим. 5, 14) [2, с. 1231], – это воля снисходительная. Чтобы не рассвирепели против Христа – он и снизошел. Так и Бог прежде не хотел тука и кровей. Когда же увидел, что евреи, принося жертвы идолам, сильно придерживаются этих самых жертв, позволил им приносить в честь Его жертву» [1, с. 350]. Свт. Ириной Лионский справедливо писал о Божественном снисхождении к иудейскому народу при даровании им обрядового закона: «Итак, если в Новом Завете Апостолы, как оказывается, дают некоторые заповеди из снисхождения, по причине невоздержания некоторых, чтобы такие люди, ожесточившись, не отчаивались совсем в своем спасении и не сделались отступниками от Бога, то не должно удивляться, если и в Ветхом Завете Бог допустил нечто такое для пользы народа и посредством вышеупомянутых обрядов привлекал народ к тому, чтобы они через них получили спасение, соблюдая Десятословие, и, удержанные им, не возвращались к идолослужению и не отпали от Бога, но научились всем сердцем любить Его» [6, с. 353]. Итак, Синайское законодательство состоит как бы из двух частей: десяти заповедей, имеющих непреходящее, вечное значение, и обрядового закона, данного Иудейскому народу по снисхождению Божественному.

Законы Хаммурапи: Хаммурапи – царь-законодатель; некоторые особенности его кодекса.

«Сокрушитель четырех стран света», «Дракон среди царей», «Заботливый князь», «Владыка, достойный жезла и короны» – такими и подобными этим титулами величает себя в предисловии к своим законам один из самых знаменитых царей Старовавилонской эпохи – вавилонский царь Хаммурапи [14, с. 152].

Хаммурапи – 6-й правитель 1-ой династии Вавилона. (1792–1750 гг. до н. э.). Имя Хаммурапи – аккадская передача аморрейского (западноеврейского) имени Амму-рапи, буквально означающего Бог-предок – врачеватель. Незаурядный государственный деятель и удачливый военный организатор, он глубоко и искренне уверовал в свою особую миссию – совершить объединение Месопотамии. В 1764 г. до н. э. он в союзе с государством Мари поднял мятеж против эламского владычества и начал войну со всеми остальными государствами Месопотамии. При этом Хаммурапи открыто провозгласил восстановление общемесопотамской державы «Шумера и Аккада», некогда уничтоженной кочевниками-аморреями. Эта война завершилась полной победой грозного завоевателя, сумевшего объединить под своим владычеством всю

*Усова О.О.
(м. Донецьк)*

АНТРОПОЕТОНИМИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ЖАНРОУТВОРЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

(на матеріалі новел і оповідань М. Хвильового)

Проблеми літературних жанрів усе більше привертають увагу лінгвістів. Художній твір певного жанру є не тільки формою буття літератури, але й формою буття мовлення. З погляду лінгвістики жанр розглядається як певний відбір і комбінаторика мовленнєвих засобів. Твір кожного жанру має набір специфічних ознак, які відбиваються на всій структурі твору, у тому числі й на доборі лексики. Власні назви (далі ВН) підпорядковуються жанровим особливостям художнього тексту (далі ХТ), функціонують у межах того чи іншого жанрового поля і за встановленими в ньому нормами.

Досліджуючи лексичну систему твору важливо спиратися на ідею М. М. Бахтіна [1] про безумовну функціонально-комунікативну детермінованість мовного жанру й залежність мовленнєвої структури твору від його жанрової специфіки. Кожний мовний жанр відбиває специфічні умови й мету тієї або іншої області людської діяльності своїм змістом, лінгвістичним стилем (добором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мовлення) і своєю композиційною побудовою. Специфічні жанрові ознаки служать базою для визначення мовленнєвого потенціалу їх втілення. Комунікативна спрямованість жанру реалізується на всіх рівнях ХТ, але особливо наочно на лексичному й композиційному рівнях.

О. І. Фоякова, наголошуючи на тісному взаємозв'язку ВН з жанром тексту, відзначає: «...сам ономастикон текста, его состав, отбор и взаимодействие ИС (имени собственного) с контекстом определяются законом жанра и художественного метода писателя, родом и видом литературного произведения и законами его построения в поэзии, прозе и драме...» [3, с. 38].

Статус ВН як елементу жанроутворюючої лексики постійно знаходиться у центрі уваги вчених, що займаються дослідженнями у царині поетонімології. Досліджується жанроутворююча роль та функції онімів у науковій фантастиці (О. О. Калинюк, О. Ю. Карпенко, Т. Є. Єгоршина), у творах детективного жанру (І. М. Петрачкова), вивчаються жанрові особливості ВН у літературній казці (Т. В. Дякова, І. М. Апоненко), билиці (С. Є. Волоскова), драматичного твору (Л. П. Волкова).

Під час вивчення функціональних особливостей ВН у різних видах літературного тексту береться до уваги специфіка поетоніма як мовленнєвого знаку і виявляється конкретний прояв цієї специфіки в окремих жанрах.

ВН як елемент жанроутворюючої лексики твору вивчена ще недосить повно. Зрозуміло, що лексичні одиниці не можуть бути закріплені за якимось певним жанром, але їх форми, частотність та спільне використання у певному контексті можуть стати показниками жанру.

В той же час поетоніми в інших жанрах, зокрема в новелі та оповіданні, ще не були предметом окремого дослідження. Це обумовлює мету нашої розвідки – виявити закономірності використання поетонімів у творах цих жанрів, визначити наявність чи відсутність жанроутворюючих ознак поетонімії новели та оповідання.

Матеріалом для дослідження стали 14 новел і 15 оповідань М. Хвильового, які виходили з 1921 до 1927 рр. Номінаційна система цих творів нараховує 231 антропоетонім, вжитий 3591 раз.

Вся ця антропонімна лексика є частиною багатого словника письменника. Як стилістична, експресивно-оцінна і характеротворча категорія несе в собі ідейно-художній та експресивний заряд. Антропонімікон новел і оповідань М. Хвильового тісно пов'язаний з концепцією персонажів, ідейною спрямованістю творів, манерою розповіді, часом написання. Добір антропоетонімів суворо регламентується тематичними межами й ідейною глибиною новел і оповідань. М. Хвильовий на сторінках своїх творів відтворює реальний антропонімікон Слобожанщини початку ХХ ст. Оригінальність письма М. Хвильового – основоположника й пропагандиста романтичної течії в українській радянській літературі – полягає в передачі щирої, романтичної віри в торжество революційних ідеалів, в юному ентузіазмі імпресіоністично-реалістичного самовираження, нещадному запереченні міщанства, пасивності й втоми в настроях і світосприйнятті недавніх героїчних борців революції. Склад антропоетонімів новел і оповідань М. Хвильового різноманітний і насичений, їх структура відповідає усталеній традиції іменування тогочасного мовного простору, уживаються антропоетоніми за законами ХТ, узгоджуються з сюжетом новели й концепцією кожного твору.

Обираючи ім'я для персонажа, автор прагне ідентифікувати, охарактеризувати його. Іменування у новелах та оповіданнях не відрізняються: всі вони спираються на норми робітничої й сільської антропосистеми, а в деяких (новели «Вступна новела», «Колонії, вілли...», «Редактор Карк», «Свиня», «Арабески», оповідання «Із Варинної біографії», «Лілюлі», «Заулок») вбачаються традиції іменування революціонерів та інтелігенції радянських часів. Серед антропоетонімів новел М. Хвильового кількісно переважають одночленні іменування (183), менше використовує автор двочленні моделі (41) і тільки два рази

Однако Иудейский народ, помраченный длительным общением с идолопоклонниками и долгое время живший в окружении языческих традиций Египта, не сумел сразу постигнуть высокий смысл возвещенных ему Божественных заповедей. Устрашенный славою Богоявления, народ стал упрашивать Моисея: «Говори ты с нами, и мы будем слушать, но чтобы не говорил с нами Бог, дабы нам не умереть» (Исх. 20, 19) [2, с. 73]. Таким образом, Израиль сам отказался от личного общения с Богом, испугавшись величия Божественной славы.

Доказательством неспособности иудейского народа сразу подняться на высоту предлагаемых ему божественных и общечеловеческих истин явилось изготовление золотого тельца и воздаяние народом ему божественных почестей. «Итак, Закон был для них (иудеев) и средством научения, и пророчеством будущего. Ибо Бог сперва наставил их через естественные заповеди, изначала насажденные в людях, т. е. через Десятословие, не исполняющий которого не имеет спасения, и Бог ничего более от них не требовал. Так Моисей говорит во Второзаконии: «Эти слова Господь изрек ко всему собранию сынов Израилевых на горе и ничего не прибавил, и написал это на двух досках, и дал мне» (Второз. 5, 22) [2, с. 174], дабы желающие следовать Ему соблюдали заповеди. Но когда они решились сделать тельца и обратились сердцами своими опять к Египту, желая быть рабами вместо свободных, то получили прочее служение, сообразное с их пожеланием, хотя не отделявшее их от Бога, но державшее их под игом рабства» [6, с. 352], – писал свт. Ириной Лионский.

А. П. Лопухин справедливо указывал, что «... во многих постановлениях закона нельзя не видеть уступки укоренившимся взглядам израильского народа, низкому уровню его нравственного развития, одним словом, его «жестоковости». Этим объясняется установление известного закона равномерного возмездия: «Око за око, зуб за зуб» (Исх. 21, 24) [2, с. 75]. И вообще влияние этого условия было так значительно на законодательство, что во многих случаях оно скорее приспособляется к древним обычаям, чем вводит новые законы, так что без отношения к этому обстоятельству часто остались бы непонятными истинный смысл и значение того или иного закона» [7, с. 116]. Мнение Лопухина подтверждается словами пророка Иезекииля: «Вслед происхождения сердца их были очи их, и Я дал им заповеди недобрые и оправдания, в которых они не будут жить» (Иез. 20, 24) [2, с. 812]. Блаженный Феофилакт Болгарский в своем толковании на Послание ап. Павла к Евреям так объясняет причину установления (законных) ветхозаветных жертвоприношений: «Сказав прежде, что ни жертвы, ни приношения, ни всесожжений, ни жертвы за грех, – которые приносятся по закону, – Ты не восхотел и не благоизволил», потом прибавил: «вот, иду исполнить волю Твою, Боже» (Евр. 10, 8–9) [2, с. 1319], – сам Павел изъясняет слова Давида. Ты спросишь: что же? Разве жертвы по закону не были по воле

внимал громopodobним Божественним словам. Так были даны человеческому роду Десять заповедей – знаменитый Декалог:

1. Я Господь, Бог твой... да не будет у тебя других богов пред лицом Моим (Исх. 20, 2–3) [2, с. 73].

2. Не делай себе кумира и никакого изображения того, что на небе вверху, и что на земле внизу, и что в воде ниже земли; не поклоняйся им и не служи им, ибо Я Господь, Бог твой (Исх. 20, 4–5) [2, с. 73].

3. Не произноси имени Господа Бога твоего напрасно (Исх. 20, 7) [2, с. 73].

4. Шесть дней работай и делай всякие дела твои, в день седьмой – суббота Господу Богу твоему (Исх. 20, 9–10) [2, с. 73].

5. Почитай отца твоего и мать твою (Исх. 20, 12) [2, с. 73].

6. Не убивай (Исх. 20, 13) [2, с. 73].

7. Не прелюбодействуй (Исх. 20, 14) [2, с. 73].

8. Не кради (Исх. 20, 15) [2, с. 73].

9. Не произноси ложного свидетельства на ближнего твоего (Исх. 20, 16) [2, с. 73].

10. Не желай дома ближнего своего: не желай жены ближнего твоего, ни раба его, ни рабыни его, ни вола его, ни осла его, ничего, что у ближнего твоего (Исх. 20, 17) [2, с. 73].

Это главный нравственный закон, данный Богом Иудейскому народу, а через него и всему роду человеческому. Господь начертал свои заповеди на двух каменных скрижалях и передал Своему верному рабу – Моисею. Первые четыре заповеди, начертанные на одной скрижали, определяют отношение человека к Богу Создателю. Другие шесть, начертанные на другой скрижали, определяли отношение человека к человеку. Две скрижали – два вида любви. Господь Иисус Христос на вопрос, какая наибольшая заповедь в законе, ответил: «Возлюби Господа Бога твоего всем сердцем твоим и всею душою твоею и всем разумением твоим: сия есть первая и наибольшая заповедь: вторая же подобная ей: возлюби ближнего твоего, как самого себя; на сих двух заповедях утверждается весь закон и пророки» (Мф. 22, 36–40) [2, с. 1042].

Синайское Десятословие по своим началам является необычайным и чудесным в истории человечества. Оно не только устанавливает истинные воззрения на Божество, но и ставит отношения к Богу человеческого рода и взаимные отношения между людьми на совершенно новых для языческого мира началах – на началах любви. Сами заповеди, которые Господь предписал соблюдать, и которые составляют закон, не рассматриваются как простое повеление, как относительные установления, чем-то обусловленные, но они основываются на самой неизменной природе Бога, которая истинна и является источником блага и любви. Поэтому исполнение заповедей – это проявление доверия к Богу и деятельное выражение любви к Нему.

тричленну модель. Вибір моделі йменування залежить від віку, соціального статусу, ставлення автора й дійових осіб до персонажа. Вживання двочленного антропоетоніма найчастіше несе певну характеристику, тоді як одночленна виконує і номінативну, і характеристичну функцію.

Серед антропоетонімів досліджених новел ми виявили 8 моделей іменування персонажів:

- одночленні: імена (*Микита, Сидір, Микола, Нестір, Олекса, Андрій, Василь, Вадим, Іван, Марія, Варвара, Валентина, Горпина, Марфа*), серед них: демінутив (*Наталочка, Дюнічка, Стасик, Андрюша*) та гіпокористика (*Пріся, Соня, Нюся, Гапка, Валька, Параска, Дунька, Манька, Палажка, Савка*); прізвище (*Канашикін, Семенко, Пилипенко, Карк, Шкіц, Ларіков, Молодчиков, Івнов, Гордієнко, Земмель, Фігнер, Райський, Яблучкіна*); прізвисько (*Кирпик, товариш Жучок, Же, Мура*); патронім (*Миколаївна*);

- двочленні: ім'я + прізвище (*Юліан Шпол, Раїса Азарх, Тема Касальська, Савко Гордієнко, Матвій Юхименко, Іван Іванов, Йосип Гордієнко*); ім'я + по батькові (*Анфіса Павлівна, Льоля Огре, Наталя Миколаївна, Матвій Самойлович, Митро Юхимович, Карл Іванович, Карпо Сидорович*); ім'я + псевдонім (*Олесь Досвітній*);

- тричленні: ім'я + по батькові + прізвище (*Пульхерія Іванівна Жоха, Варвара Трохимовна Петренкова*).

Паралельно з антропоетонімами у новелах М. Хвильового зустрічається і безонімна номінація. Цю номінацію використовує автор у новелах: «Дорога й ластівка» та «Я (Романтика)», в оповіданнях: «Лілюлі», «Пудель», «На озера», «Мати», «Злочин»: *дорога, ліс, ластівка, главоверх чорного трибуналу, я, дегенерат, мати, Кирпанева жінка, жінка товариша Огре, баришня не Тоня, баришня з редвидату*. Причому в оповіданнях «Лілюлі» і «Пудель» ця номінація одного персонажа функціонує паралельно з онімною: *жінка товариша Огре – Льоля Огре – Льоля, баришня з редвидату – баришня не Тоня – Тетяна*. В інших творах персонажі без власного імені (далі ВІ) проходять через усю оповідь. Для підсилення узагальненості оповіді автор замість конкретних імен для другорядних персонажів використовує в новелах умовні криптоніми: *Зет, Ігрек, графиня Х*.

Система номінацій у досліджених новелах складається з 5–14 поіменованих персонажів, а в оповіданнях з 2–12. ВІ персонажів новел вперше в тексті вживаються разом з характеризуючим атрибутом, рідше, без нього, в оповіданнях характеризуючий атрибут майже не вживається. «– Очевидно зустрінемо професора Канашикіна, – серйозно відповідає мій приятель» [4, с. 120], «В колонії виховательки – тьотя Бася, соцвосниця... да...» [4, с. 131], «На стола поклав браунінга і на нього дивився тривожно – редактор Карк.» [4, с. 136], «Моїх товаришів легко пізнати:

доктор Тагабат, Андрюша, третій – дегенерат (вірний вартовий на чатах).” [4, с. 324], “Ще треба розповісти про Карла Івановича і про Хаю – між іншим...” [4, с. 252]. Докладно розглянувши всі ситуації вживання ВІ в новелах М. Хвильового, ми одержимо номінаційний ланцюжок, що наскрізно проймає ХТ, називаючи персонажа, подаючи його характеристику, переродження, або посилюючи сатиричний ефект у новелі: *товаришка Зоя – Зоя, редактор Карк – Карк, товариш Райський – Райський, товаришка Яблучкіна – Яблучкіна, Іван Іванов – Іванов – Іван, Йосип Гордієнко – Гордієнко – Йосип, Наталя Миколаївна – Миколаївна – Наталочка, Вівдя – Дюня, Гапка – товариш Жучок*. Характеризуючий атрибут протягом оповіді може з’являтися поряд з ім’ям, зникати, тоді ім’я функціонує в ХТ самостійно, або заступати ім’я персонажа: *професор Канашикін – Канашикін – професор*. В оповіданнях же автор вживає характеризуючий атрибут тільки поряд із ВІ: *дід Кудря, професор Гамбарський, сторож Матвій, мадемуазель Арйон, горбун Альоша, діловод Кук*, і тільки в одному творі (оповідання «Лілюлі») атрибут заступає ВН: *горбун Альоша – Альоша – горбун*. Окремо варто сказати про титульне слово *товариш*. Створюючи новелу чи оповідання, автор використовує титульне слово з різним функціональним навантаженням. Максимально наближуючи свої твори до життя нової комуністичної України, М. Хвильовий послідовно відтворює традиції спілкування в суспільстві: *товариш Ларіков, товариш Андрій, товаришка Валентина, товаришка Шмідт, товариш Огре, товариш Аральський*. У новелі «Кіт у чоботях», використання титульного слова підсилює ефект переродження звичайної жінки на рядового творця революції, її «муралю», комуністки: “Отже, про глухе слово Гапка. Гапка – глухо, ми її не Гапка, а товариш Жучок. Це так, А то – глухо” [4, с. 154]. В оповіданні «Із Вариніої біографії» зміна статусу головного персонажа супроводжується додаванням до його імені титульного слова: *Варя – Варка – Варвара Трохимовна Петренкова – товариш Варя*. Введення титульного слова *товариш* у сатиричні новели допомагає авторові створити необхідний настрій. Вживаючи на початку оповіді титульне слово, а тільки потім подаючи ім’я персонажа, автор налаштовує читача на необхідне сприйняття персонажа: “... з Зоєю і два товариші: один товариш з товаришкою, тепер жінка (чи як там?): Райський і вона Яблучкіна, Четвертий – Петушков” [4, с. 252]. Причому далі в оповіді послідовно іменує персонажів тільки на прізвища. В оповіданнях титульне слово використовується, загалом, тільки для підкреслення реалістичності описуваних подій.

У новелах «Вступна новела», «Колонії, вілли...», «Редактор Карк», «Шляхетне гніздо», «Синій листопад», «Дорога й ластівка», «Я (Романтика)» автор обирає тільки одну форму для іменування свого персонажа, яка з’являється разом із персонажем і вже не змінюється до

критика может послужить соблазном. И чтобы помочь этим неутвержденным душам, требуются некоторый опыт и знания в данном вопросе. Поэтому сделаем попытку сравнить закон Моисеев и законы Хаммурапи и попытаемся ответить на задаваемые скептиками вопросы.

Синайское законодательство:

Десятословие – вечные заповеди человечеству; «Заповеди рабства»

Синайскому законодательству предшествовала эпоха патриархов. Долгое время избранный народ состоял из отдельных благочестивых людей-патриархов, которые последовательно из рода в род передавали друг другу полученные ими божественные обетования и вверенный им залог истинной религии, получая в то же время разъяснения, подтверждения и дополнения в личных явлениях и откровения Бога и Его святых ангелов. «Выбор, терпение и постепенность – вот Божии методы по руководству и воспитанию рода людского. Подобно тому, как Он избрал праведного Ноя, чтобы от него после потопа приумножить новое человечество, так же он позднее избрал Авраама, одного из многочисленных потомков Сима, чтобы через него и его потомков, сына Исаака и внука Иакова, создать народ, которому Он даст всеобъемлющий нравственный закон» [9, с. 32], – писал Святитель Николай Сербский.

Однако после длительного периода египетского рабства избранное семейство, ставшее уже многочисленным народом, потеряло способность к непосредственному общению с Богом отцов. Причиной этому были следующие факторы: влияние окружающего идолопоклонства, огрубение чувств, вызванное постоянной зависимостью от угнетателей, забвение божественных обетований, данных предкам-патриархам.

Для того, чтобы установить новый способ взаимоотношения, Господь избрал пророка Моисея, вывел под его предводительством израильский народ из Египта и на Синайской горе заключил с богоизбранным народом завет, известный ныне как Закон Моисеев или Синайское законодательство. «Вы видели, что Я сделал египтянам и как Я носил вас как бы на орлиных крыльях и принес вас к себе. Итак, если вы будете слушаться гласа Моего и соблюдать завет Мой, то будете моим уделом из всех народов, ибо Моя вся земля. А вы будете у меня царством священников и народом святым», – говорит Господь своему народу через пророка Моисея (Исх. 19, 3–6) [2, с. 72].

Итак, в третий месяц по исходе из Египта Израиль приходит в Синайскую пустыню. Там, у подножия горы Хорив, народ располагается станом. По указанию пророка Моисея люди постом и воздержанием готовятся к встрече с Богом. И вот час Богоявления настал. Господь сошел на гору в огне и дыме, при страшных раскатах грома и сверкании молний, при оглушительных звуках труб и сотрясании скал. «Моисей говорил и Бог отвечал ему голосом» (Исх. 19, 19) [2, с. 72]. Народ в священном трепете

ради сохранения свободы людской и выявления человеческой злобы» [9, с. 15]. Как богослов свт. Николай Сербский далее писал: «В сущности, только Творец есть единственный Законодатель. Но так как человек представляет собой образ и подобие Божие, то он более всего похож на Создателя. И в силу своей похожести на Создателя, человек принимал и усваивал закон, данный Богом, или полностью, или частично, или никак.

В последних двух случаях человек пытался и сам быть законодателем для себя и других. Но на этом поприще он должен был, рано или поздно, ощутить свою немощь, осознать свое падение и отпадение от Бога» [9, с. 15]. Не одна тысяча лет понадобилась языческим народам, чтобы прийти к познанию своего отпадения от Бога и удаления от истинного Закона. Только с приходом в мир Спасителя и только в лоне Церкви Христовой стало возможным для заблудшего человеческого общества осознание своих заблуждений и возвращение к исполнению спасительных Божественных постановлений.

В настоящее время существует множество научных трудов, посвященных вопросам древнего законодательства. Современные археологические находки в Месопотамии, особенно обнаруженные и уже дешифрованные, тысячи клинописных глиняных табличек из древних библиотек позволяют подробно изучить быт и культуру тех древних племен и народов, среди которых довелось обитать богоизбранному народу Израиля.

Открытие кодексов законов государства Эшнунны, Билаламы, законов царя Липит-Иштара, законов Хаммурапи и др. породило много вопросов, связанных с обсуждением истинности и божественности Закона, данного Богом через пророка Моисея иудейскому народу и записанного в книгах Священного Писания Ветхого Завета.

Одни ученые утверждали, что уровень развития общества и уровень морали, отраженные в законах Моисея, слишком высоки для той древней эпохи. Другие, наоборот, встречая сходство содержания заповедей Моисея и кодексов законов ассирийцев, вавилонян и ханаанейцев, говорят о том, что пророк Моисей позаимствовал свои законы из кодексов Хаммурапи. Третьи, не ставя вопрос о заимствовании, упрекают Синайское законодательство в жестокости, приводя примеры из законов Эшнунны и Билаламы, где любые преступления карались не смертью, а материальными штрафами.

Конечно, для тех, кто руководствуется в своей жизни верой в Божественность Священного Писания и доверием к Святоотеческим творениям, вопросы, задаваемые учеными-рационалистами, не принесут никакого вреда. Критические рассуждения о Библии большей частью являются не объективным исследованием научных фактов, а субъективным проявлением отношения критика к Богу и Его заповедям. Однако существуют люди, колеблющиеся умом, для которых подобная

кінця оповіді. Цим же характеризуються і оповідання: «Життя», «Юрко», «Силуєти», «На озера», «Пудель», «Мати», «Наречений», «Бараки, що за містом», «Легенда». М. Хвильовий загалом використовує реальні антропоніми (Юліан Шпол, Матвій Самойлович, Сулима, Чепіга, Шкіц, Андрій, Василь, Павло, Мишко, Гандзя, Наталка, Манька, Марія, Нюся), у новелах зустрічаються фіктоніми (Павлина Анфісівна) та псевдоніми (Олесь Досвітній). Антропонімікон цих новел і оповідань відповідає традиції іменування в народному середовищі, серед революціонерів та української інтелігенції.

Часто вживає автор у своїх новелах і оповіданнях демінутив та гіпокористики, які є ізофункціональними. Відповідно до народної традиції іменування ці форми ВІ використовуються для дітей і молоді, а в оповіданнях і як вияв приязних стосунків між персонажами: *“І до матері: – Мамо, вгомоніть Соню, чого вона розкричалась? Поколишіть...”* [4, с. 257], *“Увечері правнучка Манька приганяє корови з дедуциного свого не свого вигону”* [4, с. 202]; *“І сказав тоді Аркадій Андрійович: – Мар’янку! Що ти робиш???”* [4, с. 285], *“Степанида Львівна спитала: – ...Може вам водички гаряченької? У нас сьогодні, знаєте, Аркаша жаловань одержав...”* [4, с. 288]. Проте, створюючи новелу, автор використовує ці форми й в інших ситуаціях. Так, у новелі «Я (Романтика)» М. Хвильовий використовує форму *Андрюша* для іменування молодого комунара, бійця революції, непевного, переляканого, неспівомовного: *“Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, в чека, проти його кволої волі. І Андрюша, цей невеселий комунар, коли треба енергійно розписатись під темною постановою – «розстрілять», завше мнеться”* [4, с. 324]. У магічно-таємничих «Арабесках» «феєрверками гіперболізму крізь темряву буденщини» проривається «огнецвіт фантазії автора на видноколі молоді української літератури» [4, с. 22]. Образ буденщини, бюрократії втілює автор у другорядних персонажів і дає їм відповідні імена, що підкреслюють їх нікчемність, мізерність, серед них використовує зокрема й демінутив *Антошка*: *“– Антошка! Антошка тут як тут. Цей бородатий симпотяга до чотирьох годин сидить за моїми дверима й тиче – автоматично – пальцем у напис: «Без докладу не входить»”* [4, с. 306]. Демінутиви *Андрюша*, *Антошка* у цих ситуаціях вживання ілюструють жанрозалежну роль антропоніма.

Новели «Кіт у чоботях», «Солонський Яр», «Арабески», «Свиня», «Кімната ч. 2» характеризуються вживанням двох різних форм імені одного персонажа, що на перший погляд може вважатися порушенням жанрових особливостей іменування у ХТ. Персонажі у новелі постають перед читачем вже сформованими, тому додаткові відомості про них автор може подати тільки через форму ВІ. Вживання на початку оповіді однієї, а потім іншої форми ВІ для одного персонажа допомагає авторові глибше розкрити його образ. Так, у новелах «Кіт у чоботях» і «Солонський Яр» на

початку оповіді автор знайомить читача з персонажем і називає його однією формою імені, а потім вже до кінця вживає іншу форму іменування: *Ганка – товариш Жучок, Савко Гордієнко – Савко*. У цій зміні прихована вся інформація про персонажа: “*Савко Гордієнко, безусий голова з гострим обличчям, подивився у вікно і підійшов до натовпу*” [4, с. 181] “*Савко подумав...*” [4, с. 181], “*Савко суворо подивився і спитав: ...*” [4, с. 183]. В оповіданнях «Заулок», «Лілюлі», «Сентиментальна історія», «Із Варинної біографії», «Бандити», «Злочин» головні або другорядні персонажі мають по 2–3 форми іменування: *Леонід Гамбарський – Гамбарський, Мар’яна – Мар’янка, Аркадій Андрійович – Аркаша, Степаніда Львівна – Степушка, товариш Огре – Ізмаїл, Льоля – Льоля Огре – жінка товариша Огре, Б’янка – Б’яночка, Варя – Варка – Варвара Трохимовна – Варвара Трохимовна Петренкова, Сергій Петренко – Сергій – Серьoga – Петренко, Ванько Петренячий – Петренячий – Ванько, Онисько Кривий – Онисько – Кривий, Кметь – Мусій – Мусій Кметь*. Ці форми не виконують якоїсь іншої функції, на відміну від подібних ситуацій у новелах, крім номінативної. Вживання декількох форм іменування для одного персонажа автором в оповіданнях використовується, на нашу думку, з метою наближення оповіді до читача.

Тричленну форму номінації ми зустрічаємо один раз у новелі «Арабески» і один раз в оповіданні «Із Варинної біографії». Імпресіоністична манера письма підштовхує автора для деяких персонажів добирати характеризуючі імена, оскільки залишаючись у жанрі новели він не має можливості подавати найменшу характеристику персонажа, особливо другорядного, який тільки згадується в оповіді. Промовистий поетонім *Пульхерія Іванівна Жоха* подається в новелі «Арабески» разом з появою персонажа, одночасно з’являється персонаж з не менш промовистим прізвиськом *Крутик*, що додатково переконує читача у правильному трактуванні характеристики персонажа. А далі автор використовує тільки формулу «ім’я + по батькові» для цієї дійової особи. В оповіданні тричленна формула з’являється декілька раз і посилює ефект зневажливого ставлення до персонажа: “– *Так що здравствуйте, Варваро Трохимовно Петренкова... тоісь верная гражданська супруга камуніста Петренка, – ...*” [4, с. 558]. У сатиричних новелах «Свиня», «Кімната ч. 2» тільки один з персонажів має подвійну форму іменування, але кількісне вживання її і функції цих форм відрізняються від згадуваних раніше. Так, форма *Карл Іванович* у новелі «Свиня» вжита 41 раз і називають його так і сам автор, й інші персонажі, а форма *Ка-арль* – 10 рів, її використовує Хая, підкреслюючи у такий спосіб свою інтелігентність, винятковість. Антропоетонім *Ка-арль* в цій ситуації, безсумнівно, несе характероутворюючу функцію, але характеризує не Карла Івановича, а Хаю, образ якої М. Хвильовий передає з їдкою іронією. Дві форми найменування вживає автор для персонажа з новели «Кімната ч. 2»: *Вівдя*

во II в. об історії розвитку богоизбранного іудейського народу, в котрому Бог укріпляв дух через пророків: «Так и вначале Бог создал человека по Своей благодати, избрал патриархов ради их спасения и приготовил народ, чтобы научить следовать Богу, пророков же поставил на земле, чтобы приучить человека носить Дух Его и иметь общение с Богом [6, с. 350]. Свт. Иринея Лионский так говорит о Промыслительном попечении Бога по отношению к человеческому роду: «Он (Бог – А. Ф.) сам ни в ком не нуждается, но нуждающимся в Нем дает общение Свое: угодившим Ему устроит, как архитектор, дело спасения, не видевшим в Египте дает от себя вождя, странствующим в пустыне дает самый годный закон, вступившим в добрую землю доставляет достойное наследие, и для обращающихся к Отцу закаляет тельца упитанного и дарит им первую одежду, и разнообразными способами устроит человеческий род в согласие спасения» [6, с. 350].

Любое человеческое общество не может существовать без законов. Даже самые грубые варвары имели определенные правила общественной жизни. Поэтому уже на заре цивилизации среди древних народов Месопотамии и Египта создавались целые кодексы религиозных, гражданских, политических и др. законов.

Конечно, законодатели того времени были людьми незаурядными. Это либо правители, выдающиеся своими административно-политическими способностями, либо умудренные опытом прожитой жизни жрецы-наставники. Все они понимали, что издание законов не является обыденным актом человеческого бытия и всегда в своих произведениях апеллировали к некоему верховному существу.

Позабыв Закон Божий, потомки Адама заменили его мифологией, а поклонение единому истинному Богу переросло в обожествление демонов и сил природы. Соответственно, издаваемые постановления и правила представляли собой, с одной стороны, искаженные остатки правильных понятий, передаваемых из рода в род от Адама, Ноя и их благочестивых потомков, подтверждаемые голосом совести и врожденным чувством справедливости в самих законодателях, а, с другой стороны, разного рода суеверия возникли на почве длительного демонообщения. Отличие произведений человеческого законодательства от единственного истинного по существу закона – Закона Божьего – хорошо выразил Святитель Николай Сербский в своей книге «Слово о Законе. Номология.»: «Люди зачастую злоупотребляли как Законом Божиим, так и своей законодательной властью, и навязывали обществу свои законы, выгодные лишь им самим, оскорбляя тем самым Бога и унижая ближних своих. Подобные злоупотребления в законотворчестве допускали как отдельные правители, так и завоеватели, группы олигархов и партии» [9, с. 15].

Свт. Николай Сербский справедливо полагал, что: «злоупотреблений законом и законотворчеством Бог не благословлял, однако попускал их

9. Сказания о земной жизни Пресвятой Богородицы. [Репр. переиздание. – М., 1904]. – М. : Светоч, Арсенал, 1990. – 379 с.

У статті розглядається важлива проблема виховання підлітків і молоді на прикладі земного життя Пречистої Богородиці, також наведено тексти двох занять на цю тему. Такі і подібні цим заняття авторка статті пропонує проводити у школах на уроках з християнської етики і православної культури, а також у гуртках і на кураторських годинах у вищих навчальних закладах.

Архим. Феофан (Люшкин)
(г. Святогорск, Святогорская Успенская Лавра)

ЗАКОНЫ БОЖЕСТВЕННЫЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ (к вопросу о параллелях между законами хаммурапи и книгой завета) (Исх. 21–23)

Закон Божий и заповеди человеческие.

Господь Бог, будучи совершенной любовью и являясь источником благодати, пожелал сотворить человеческий род, дабы было кому наслаждаться Божественными благодеяниями и просвещаться лучами благодатной любви. Но человек как существо сотворенное и ограниченное, несмотря на совершенство своей первозданной природы, нуждался в заповедях Божиих уже в самом начале своего бытия. Заповедь послушания (не вкушать от древа познания добра и зла) дана была Адаму в Раю как средство для укрепления человека на пути добра, как повод дальнейшего нравственного преуспеяния.

Человек создан по образу и подобию Божьему, поэтому свободная воля является неотделимой особенностью человеческой природы. Но там, где свобода, там возможно колебание при выборе, возможен соблазн. И первый человек не устоял перед искушением и нарушил Божественную заповедь. В результате – потеря Рая, потеря будущего блаженства, рабство греху и смерти, отверженность от Бога.

Однако Господь не оставил людей, не отвратился от них до конца, и от первого дня грехопадения вел их к будущему спасению. Пресекавши преступность первобытного человечества, потом Бог избрал из потомства спасшегося от потопа Ноя сначала только один род для хранения благочестия и веры в истинного Бога и в грядущего спасителя. Это род Авраама, Исаака и Иакова. Господь неоднократно являлся своим избранникам, открывал им законы и давал заповеди для богоугодной жизни среди общества идолопоклонников, погрязших во грехах и заблуждениях. Из избранного благочестивого рода с течением времени образовался целый народ – народ иудейский. Свт. Иринеи Лионский писал

(60 раз) – *Дюня* (10 раз). Використання гіпокористики в новелі свідчить тільки про приязні стосунки між персонажами, які його вживають. У цих новелах, не зважаючи на достатню кількість персонажів «Кіт у чоботях» – 6, «Солонський Яр» – 5, «Арабески» – 11, «Свиня» – 12, «Кімната ч. 2» – 8, дві форми іменування вжиті тільки для одного – головного або знакового – персонажа.

Твори «На глухій шляху» та «Чумаківська комуна» дослідниками творчості М. Хвильового й упорядниками видань його творів класифікуються по-різному – і оповіданнями, і новелами. Антропоетоніми цих творів автор, як завжди, ретельно добирає. Жанрові особливості новели при іменуванні персонажів, на нашу думку, М. Хвильовим тут не порушуються, проте надзвичайно схожі з антропоетонімами оповідань. На відміну від вже згадуваних новел «Кіт у чоботях», «Солонський Яр», «Арабески», «Свиня», «Кімната ч. 2», де два варіанти імені належать тільки одному з персонажів новели і, як правило, перший варіант іменування згадується 1–2 рази, а інші – від 7 (другорядний персонаж) до 60 раз (головні персонажі), у творах «На глухій шляху» та «Чумаківська комуна» один персонаж має 2–3 варіанти номінації, які вжиті в оповіді від 1 до 28 раз: *Наталя Миколаївна* (10) – *Миколаївна* (3) – *Наталочка* (4), *Андрій* (28) – *Андре* (5), *Іван Іванов* (1) – *Іванов* (20) – *Іван* (4), *Йосип Гордієнко* (2) – *Гордієнко* (7) – *Йосип* (3), *Валентина* (20) – *Валька* (1). Але як і в інших новелах, тут персонажі постають вже сформованими особистостями, і вживання декількох варіантів номінації відтворює звичну ситуацію спілкування. Двочленною моделлю іменування або повною формою імені персонажа називає автор, а всі інші форми використовують дійові особи під час спілкування, що ми бачимо і при вивченні антропоетонімів оповідань: *Микита Гордійович* (20) – *Микита* (4), *Онисько* (14) – *Онисько* (1) – *Кривий* (1), *Ванько* (10) – *Петренячий* (4) – *Ванько Петренячий* (2), *Кметь* (152) – *Мусій* (3) – *Мусій Кметь* (1), *Варя* (160) – *Варка* (20) – *Варвара Трохимовна Петренкова* (2) – *Варвара Трохимовна* (2) – *товариш Варя* (2), *Серьога* (19) – *Сергій* (8) – *Сергій Петренко*(6).

Однією з ознак як новели, так і оповідання вважається лаконізм, що є зовнішньою ознакою творів цього жанру. Це веде до внутрішньої економії в доборі й обробці мовного матеріалу. «Персонажами новел є особистості, як правило, цілком сформовані... Автор у Н. концентрує увагу на змалюванні їх внутрішнього світу, переживань і настроїв» [2, с. 510]. В оповіданні «Характери показані здебільшого у сформованому вигляді» [2, с. 522]. Отже, жанрова особливість цих творів відбивається і на доборі самих антропоетонімів та їх форм.

Новела близька до оповідання, іноді її вважають різновидом оповідання [2, с. 522], тому провести чітку межу між антропоетонімами оповідань і новел, на наш погляд, дуже важко, а іноді – неможливо.

Створюючи новели й оповідання, М. Хвильовий добрав мовний матеріал відповідно до законів жанру. Антропоетонімам цих творів М. Хвильового властиві лаконізм, яскравість і влучність, а оскільки вони є жанрозалежними одиницями, то у більшості творів виступають тільки в одній формі, яка містить всю ємну інформацію про персонажа, формує образну структуру твору, номінує і характеризує дійових осіб. Проте концентруючи увагу читача на змалюванні внутрішнього світу, історії переродження особистості, або створюючи комічний ефект, автор використовує іноді й більше форм антропоетонімів для одного персонажа, але кількісна перевага належить тільки одній «головній» формі. Таким чином, антропоетоніми новел і оповідань М. Хвильового детермінують жанрову специфіку художнього твору і, паралельно з іншими лексичними одиницями, активно виконують жанроутворюючу функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / Бахтин М. М. // Собр. соч. / Бахтин М. М. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5 : Работы 1940–1960 гг. – С. 159–206.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
3. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте : учебное пособие / Фоякова О. И. – Л. : ЛГУ, 1990. – 104 с.
4. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / Микола Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія, Оповідання. Новели. Повісті / упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка ; передм. М. Г. Жулинського. – 650с.

Стаття посвящена изучению жанрообразующей роли поэтонимов в лексической организации новеллы и рассказа. Осуществлен анализ исследований поэтонимосферы произведения как важной жанрозависимой категории. Проанализирован антропонимикон новелл и рассказов Н. Хвильового, что дало возможность выделить особенности проявления их жанрового своеобразия.

*Спічка А. Г.
(м. Слов'янськ)*

ДЕЯКІ СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІСЕМІЧНИХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ ІНШОМОВНОМУ ТЕКСТІ

У сучасній науці лінгвістиці вивчення особливостей полісемії лексичних одиниць тексту, стійких словосполучень, тобто фразеологізмів,

Икона Успения Пресвятой Богородицы

ЛІТЕРАТУРА

1. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. Канонические / в рус. пер. с парал. местами. – Нью Йорк ; Женева ; Лондон : Объединенные библейские общества, 1951. – 925 с. : ил.
2. Владимир Мономах. Поучение // Библиотека литературы Древней Руси / под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб. : Наука, 2000. – Т. 1. XI – XII века. – С. 456–475, 538–542.
3. Дмитрий Ростовский, святитель. Творения святителя Дмитрия Ростовского : в 3 т. / Дмитрий Ростовский. – М., 2005. – Т. 1. Житие. Поучения. – 928 с.
4. Дмитрий Ростовский, святитель. Творения святителя Дмитрия Ростовского : в 3 т. / Дмитрий Ростовский. – М., 2005. – Т. 2. Поучения. Слова. – М., 2005. – 828 с.
5. Дмитрий Ростовский, святитель. Творения святителя Дмитрия Ростовского : в 3 т. / Дмитрий Ростовский. – М., 2005. – Т. 3. Руно орошенное. Алфавит духовный. Слова. – М., 2005. – 716 с.
6. Земля Иисуса / Паоло Джамбоне, Гаро Налбандян и др. / пер. Лилии Зотовой, Марии Катковой. – Италия : Изд. Centro'Stampa Editoriale Bonechi, 2008. – 128 с. : фото, ил.
7. Иоанн (Максимович), архиепископ. Да обновится Русская земля / Иоанн (Максимович) / сост., предисл. Т. А. Соколовой. – М. : Издательство Сретенского монастыря, 2006. – 285 с. – (Духовное наследие Русского зарубежья).
8. Путешествие в Святую Землю // Альбом фотографий с текстами / изд. и расп. Omar Abu Ghanam, фото Мардирос Налбандян. – Иерусалим : Mount of Olives Press, 2008. – 192 с. : фото, ил.

Гробниця матери Пресвятой Богородицы – праведной Анны – в храме-гробнице Божьей Матери

Гробниця Пресвятой Богородицы в пещерном храме

які виступають у тексті як система зв'язків та дискурсивних відношень, проблем їх перекладу, викликає високу зацікавленість багатьох вчених-лінгвістів як вітчизняних, так і зарубіжних. В першу чергу до цих вчених слід віднести видатних російських лінгвістів-філологів Н. Н. Амосову, І. Р. Гальперіна, В. В. Виноградова, О. І. Москальську, А. А. Уфимцеву, українських філологів В. А. Кухаренко, В. В. Левицького, А. М. Науменко, а також німецьких вчених Н. Kronasser, К. Baldinger, W. Schmidt та багато інших. Безпосередньо проблемам перекладу цієї категорії лексичних одиниць художнього іншомовного тексту присвячені роботи видатних російських вчених Л. С. Бархударова, В. Н. Комісарова, Л. К. Латишева, українських вчених Р. П. Зорівчак, О. Д. Огуй, І. В. Корунець, В. І. Карабан та інших. В роботах цих вчених особливості вищезазначених лексичних одиниць, способи їх перекладу досліджуються на рівні тексту. Російський вчений-філолог І. Р. Гальперін визначає текст, зокрема й художній текст, як «...витвір мовленнєвотворчого процесу, який складається... з низки основних одиниць, об'єднаний різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову» [2, с. 18]. На основі визначення такої суті художнього тексту слід урахувати подвійність змісту і форми висловлювань у тексті. На думку українського вченого А. М. Науменко «...у художньому тексті експліцитне (зовнішнє, безпосередньо висловлене) менш вагоме і менш об'ємне, ніж імпліцитне (внутрішнє, переносне)» [4, с. 74]. Таким подвійним змістом виступає у словниковому запасі мови ціла низка прошарків лексики: полісемні слова, фразеологізми, тропи, омоніми та інші [4, с. 75]. Отже, встановлення різних значень та способів перекладу полісемічного слова, фразеологізму досягається насамперед за допомогою контексту, ситуації.

Семантика полісемічних слів, стійких словосполучень у художньому іншомовному тексті охоплює систему дискурсивних відношень, що допомагає визначенню комунікативної суті тексту. Процес семантичного перетворення слова є важливим способом поповнення лексики за допомогою вже існуючих в іноземній мові (англійській, німецькій) номінативних одиниць.

Вивчення цього процесу, визначення способів перекладу полісемічних лексичних одиниць, фразеологізмів у художньому іншомовному тексті є на даний час дуже актуальним, оскільки ці мовні явища лежать в основі оволодіння іноземною мовою та навичок їх перекладу. Тому **метою** даної статті є розглянути деякі способи перекладу полісемічних лексичних одиниць, фразеологізмів на основі художнього німецькомовного тексту.

Як свідчить практика у художньому тексті дискурсивні відношення впливають на ситуативну семантику багатозначних лексичних одиниць, стійких словосполучень, на їхню залежність від конкретного контексту. З

метою виявлення та вивчення цих ознак лексичного складу художнього іншомовного тексту, зняття труднощів їх адекватного розуміння і здійснення перекладу у сучасній комунікативній лінгвістиці широко використовується спосіб контекстологічного перекладу полісемічних лексичних одиниць, фразеологізмів. Дослідженню функцій контекстологічного аналізу лексичних одиниць велике значення приділяла видатний російський вчений-філолог Н. Н. Амосова, яка розглядала контекст як єдність реалізуючого слова та індикатора, тобто їхні взаємодії, ситуативну залежність значень лексичних одиниць тексту [1, с. 47].

Видатний український філолог В. А. Кухаренко також підкреслює значущість у перекладі контекстологічного аналізу лексичних одиниць художнього тексту, який на її думку, «...нарощує змістовий потенціал слова, додає слову невластиві йому значення, змінюючи ті, що є... Перетворення значення лексичних одиниць (слів) розширює інформаційні межі повідомлення, забезпечує насичення тексту додатковим змістом, модальністю, експресивністю» [3, с. 50, 51].

Дійсно, з твердженням В. А. Кухаренко та багато інших вчених слід погодитися, оскільки під впливом екстралінгвістичних стимулів слово починає вживатися у незвичному контексті художнього тексту за рахунок поширення його експресивності. Як свідчить практика опрацювання та інтерпретації художнього німецькомовного тексту у новому контексті фіксується нове значення лексичних одиниць.

У процесі вивчення контекстуальної поведінки полісемічних лексичних одиниць, фразеологізмів на основі лінгвістичної інтерпретації художніх творів сучасних німецьких письменників з використанням методу контекстологічного аналізу і перекладу можна констатувати, що семантика лексичних одиниць відзначається значною варіативністю компонентного складу.

Як приклад розглянемо короткий уривок з твору видатного німецького письменника Hermann Hesse „Peter Camenzind“.

„Unser Dörflein Nimikon *liegt* auf einer dreieckigen, zwischen zwei Bergvorsprünge geklemnten *schrägen* Fläche am See. Ein Weg führt nach dem nahen Kloster, ein zweiter nach einem viereinhalb Stunden entfernten Nachbarort, die übrigen am See gelegenen Dörfer erreicht man zu Wasser. Unsere Häuser sind im alten Holzstil erbaut und haben *kein bestimmtes Alter*, es *kommen* fast niemals Neubauten vor., [6, s. 9].

Виокремлені слова використовуються автором згідно контексту у другорядному значенні (*liegen* – розташовуватися; *schräg* – навкісний; *kein bestimmtes Alter* – невизначений термін; *vorkommen* – зустрічати).

З метою порівняння розбіжностей між основним (безпосереднім, прямим) значенням та другорядним (опосередкованим) вищезазначених лексичних одиниць твору є доцільним додати також основне значення цих слів: *liegen* – лежати; *schräg* – косий; *kein bestimmtes Alter* – невизначений

Голгофа, місце в Ієрусалимском храме Воскресения Христова, где был распят Иисус Христос над костями праотца Адама

Икона Не рыдай мене, Мати в Претории, месте, где Понтий Пилат допрашивал Иисуса Христа

Место Рождества Христова в Вифлеемском храме, в пещере Рождества

Базилика Благовещения Пресвятой Богородицы в г. Назарете

вік; *vorkommen* – виходити вперед. В ході аналізу виявлено також частотність змін значення відповідно до контексту. Частіше дієслова та іменники тексту твору змінюють своє значення, зміст. Отже, аналіз полісемічних лексичних одиниць твору Н. Hesse, використання методу контекстологічного аналізу дозволяє стверджувати, що письменник не обмежується тільки вживанням узуальних слів, тобто лексичних одиниць з прямим (основним) значенням, але прибігає до різноманітних семантичних і структурно-семантичних перетворювань, знаходить шляхи оновлення значення слів, їхньої актуалізації. Їхнє розуміння під час читання оригінального німецькомовного художнього твору відбувається також шляхом ситуативного переосмислення значення, появи конотативних семантичних відтінків.

Текст твору Н. Hesse „Peter Camenzind“ насичений фразеологізмами, які виконують зображальну функцію, оскільки вони використовуються письменником у їхньому конотативному значенні з метою додати змісту твору більше образності, експресивності, стилістичної забарвленості. Фразеологізмам притаманний семантико-стилістичний потенціал [5, с. 153]. Значення лексичних одиниць, які входять до компонентного складу фразеологізмів, змінюються в залежності від контексту. Переклад таких фразеологізмів здійснюється описовим способом, тобто їхнім тлумаченням. Наведемо декілька прикладів фразеологізмів, які використовуються у творі Н. Hesse та підлягають описовому перекладу:

Stachel im Herzen haben – відчувати щемливу біль у серці [6, s. 65]

keinen Halt finden – не знайти ніякої рівноваги [6, s. 72]

Notiz nehmen – звернути увагу [6, s. 77]

etwas hinterm Berge nicht halten – нічого не приховувати [6, s. 123]

einen Senf dazugeben – вставляти слівце, навіть якщо тебе не питають, лізти в розмову [6, s. 31]

aus dem Stegreif reden – розмовляти експромтом, без будь якої підготовки [6, s. 94]

Отже, у наведених прикладах представлено розширення семантичної структури фразеологізмів, яке пов'язано з їхньою здатністю до переосмислення, отримання нового значення. За рахунок цієї ознаки збільшується діапазон використання фразеологізмів у конкретному творі як засіб художнього зображення. Зміст фразеологічних одиниць впливає на індивідуальну поведінку головних персонажів твору Н. Hesse.

Таким чином, проаналізувавши семантико-стилістичні особливості полісемічних лексичних одиниць, фразеологізми художнього німецькомовного твору „Peter Camenzind“ Н. Hesse, способи їх перекладу можна зробити висновок, що використання автором такого лексичного складу слів, словосполучень надає мові роману більшої емоційності, експресивності, образності та робить текст твору захоплюючим для читачів. Способи перекладу, які розглянуто у дослідженні, призводять до

більш упевненого сприйняття, до безпомилкового та швидкого знаходження співвідношень під час перекладу. Дана тема є перспективною для подальших досліджень в галузі сучасної лінгвістики тексту, зокрема художнього іншомовного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л., 1963. – 267 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики) / А. М. Науменко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 416 с.
5. Фразеологія: знакові величини / [Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М.]. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 255 с.
6. Hermann H. Peter Camenzind / Hermann H. – Berlin, 1955. – 171 s.

В статье рассмотрены особенности лексической полисемии, фразеологизмов на уровне художественного иноязычного текста. В ходе исследования выявлено, что семантика многозначных лексических единиц и фразеологизмов охватывает систему дискурсивных связей в художественном немецкоязычном тексте. Рассмотрены способы перевода многозначных слов и фразеологизмов – контекстный и описательный – на основе немецкоязычного художественного романа „Peter Camenzind“ Германа Хессе.

*Шепель Ю. А.
(г. Днепродзержинск)*

РАЗРЕШЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ ПРОИЗВОДНЫХ В ПРЕДЕЛАХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЯДА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОЛЯ

Поднимая вопрос о семантической структуре производных слов тех или иных словообразовательных рядов, мы попытаемся установить (1) как содержательные характеристики и различия производных прилагательных, составляющих словообразовательные ряды, коррелируют со словообразовательной структурой; (2) что предопределяет отнесение производных разных словообразовательных рядов к одному или разным семантическим полям. Для этого рассмотрим одну из важных проблем, которая касается вопроса семантического моделирования рядов

Икона Божьей Матери Достоинно есть, называемая также Киккская

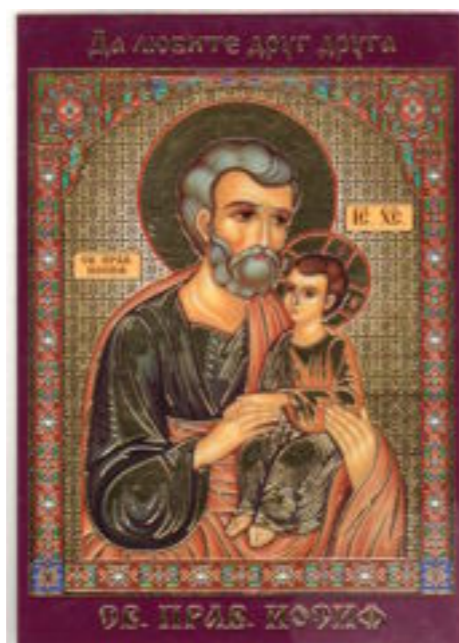
Иверская икона Божьей Матери в Воскресенском храме г. Славянска, писанная на Афоне в конце XIX века

опираясь на духовный опыт христианства, и принять истинно верное решение. Т. о. в духовно-нравственном воспитании подростков и молодежи следует опираться на духовный опыт земной жизни Пресвятой Богородицы, что даст возможность укреплять их дух, т. е. добрую волю и мудрый разум.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Икона Божией Матери Трех Радостей

Св. прав. Иосиф Обручник с Богомладенцем Иисусом Христом

производных слов и связанных с анализом влияния полисемии на этот процесс.

Анализ словообразовательного ряда как комплексной двусторонней единицы словообразовательного уровня рассматривается нами с позиции полевой семантики. Мы исходим из того, что словообразовательный ряд отвечает требованиям лингвистического (словообразовательного) поля, подобно словообразовательному гнезду.

Предметом исследования в статье стали имена прилагательные и те словообразовательные ряды, которые они образуют в системе русского языка.

Объектом исследования послужила полисемия производных прилагательных и семантические связи как одноаффиксальных, так и разноаффиксальных производных слов в словообразовательных рядах, приводящие к появлению частичной синонимии или паронимии.

В современном языкознании по-разному истолковываются свойства лексико-семантических микроструктур. Это указывает, с одной стороны, на различный опыт разработки лексических сфер разными исследователями, а с другой, – на отличия принципиально теоретического характера. Полевой подход к изучению языковых явлений как методологический приём обуславливается природой самого объекта анализа и является следствием стремления современной лингвистики осмыслить язык как систему и описать языковые факты в их системной взаимосвязи.

Пристальное внимание к теории «поля» (Г. С. Щур, В. М. Русановский, П. А. Соболева, А. В. Бондарко, О. Г. Ревзина, Н. Ф. Клименко, В. Н. Мигирин, Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс, Е. В. Клобуков, П. П. Березницкая, М. В. Всеволодова, Г. А. Золотова, Е. С. Кубрякова, Г. Шуфень, Н. А. Мех, Ю. А. Шепель и мн. др.) привело к постулированию их разнообразных типов (семантических, лексических, морфологических, синтаксических, грамматико-лексических, словообразовательных), представляющих собой весьма значительные варианты общей идеи – смысловой связи слов друг с другом в языке.

Интенсивная разработка теории поля поставила на повестку дня вопрос о необходимости решения ряда проблем, которые в самом общем виде можно свести к таким: 1) какое направление в изучении языковых функционально-семантических категорий следует предпочесть – дедуктивное, индуктивное или дедуктивно-индуктивное, 2) как определять само поле – как понятие методическое или онтологическое, 3) обязательна ли для поля опора на грамматическую категорию или языковые средства, которые могут быть объединены семантической функцией без опоры на грамматическую категорию? Если не обязательна, то, что в таком случае составляет ядро поля, не имеющего в центре морфологической синтаксической категории?

Исходя из вышеизложенного, традиционно поле изучалось с позиции методической оппозиции «взаимодействие // противодействие» лексических и грамматических средств, а также с разных направлений: исходя из центра – грамматической категории – и рассматривая взаимодействующие с ней средства других уровней, или в обратном направлении – перенося основное устремление на лексические средства выражения определенного значения. Характеризуя то или иное поле, исследователи в большинстве случаев не дают конкретного определения «языкового поля», ограничиваясь только лишь косвенной его характеристикой через свойственные ему признаки (Й. Трир, А. Лерер, Г. С. Щур, В. Н. Хохлачёва, А. В. Бондарко, М. В. Всеволодова). Моделирование системы языка выявило эффективным приёмом её познания. Одной из первых моделей системы языка признаётся модель уровней, которую в разное время представляли в виде спирали, цепочки, лестницы, этажерки и др. материальных фигур, дала лишь самую приблизительную разбивку состава языковой системы на классы элементов (фонем, слов, словоформ, словосочетаний и пр.). Вместе с тем полевая модель системы языка в настоящее время имеет разнообразные интерпретации и применения. Предмет исследования в современной теории поля составляют группировки языковых единиц, объединяемых на основе общности выражаемого ими значения (семантический принцип), по общности выполняемых ими функций (функциональные принципы) или на основе комбинации этих двух признаков (функционально-семантический принцип). Выделяемые группировки поля представляют собой системные образования с характерными для любой системы связями и отношениями, которые в то же время обладают собственными специфическими чертами. Специфика поля как способа существования объекта характеризуется явлением аттракции, суть которого в том, что благодаря существованию данной группы элементов с общим признаком, этот синтагматический по своему происхождению признак закрепляется за данным элементом. Другой важной чертой считается возможность пересечения отдельных полей, что приводит к образованию общих сегментов (зон) для семантического перехода (например, от ядра к периферии) [1]. Пересекаются не поля вообще, а формирующие категории. Таков сам механизм пересечения. Осложнённые значения (т. е. пересечение с другими категориями) традиционно считаются признаком периферийности. Пересечение полей происходит в центре и не затрагивает периферию категории. Пересечения же нескольких полей тоже образуют свое поле с «минусовым» центром, где все характеристики этих полей выражены минимально [6].

Поле может объединять в своем составе разнообразные языковые средства, принадлежащие к различным грамматическим классам или уровням языка. Например, Р. М. Гайсина трактует лексико-семантическое

ублажая многими похвалами Пречистую Его Матерь. Вслед за исцелением Афонии были исцелены те из пораженных слепотою, которые, сознавая свой грех, с раскаянием подходили с проводниками к одру Богородицы и касались его руками. Милосердная наша Владычица, как в Своем рождении, так и в успении Своем не восхотела никого опечалить и милостиво утешила их благодатными своими дарами. Апостолы пробыли при гробе Пресвятой Богородицы трое суток, днем и ночью воспевая псалмы. Одновременно слышалось пение небесных воинств, ублажающих Пречистую Богородицу. Св. ап. Фома не присутствовал на преславном погребении Божией Матери. На третий день он явился в Гефсиманию и сильно плакал. Св. апостолы, сжалившись над ним, решили открыть гроб, чтобы ап. Фома мог увидеть хотя бы мертвое тело Преподобной Богородицы, поцеловать его и получить хоть некую ослабу своей печали. Но, когда св. апостолы, отвалив камень, открыли гроб, то пришли в ужас: во гробе тела Богоматери не было. Остались одни погребальные пелены, распространявшие дивное благоухание. К вечеру, после молитвы, апостолы в конце трапезы увидели на воздухе стоящую Пречистую Богоматерь, окруженную ангелами. Она сияла неизреченным светом и сказала им:

– Радуйтесь! – ибо Я с вами во все дни.

Св. апостолы обычно поднимали часть хлеба, оставляемую ими для Христа, и восклицали: «Господи, Иисусе Христе, помогай нам!» – но вместо этого они воскликнули:

– Пресвятая Богородице, помогай нам!

С этого времени апостолы как сами уверовали, так и святую Церковь научили верить, что Пресвятая Богородица в третий день после погребения была воскрешена Своим Сыном и взята с телом на небо.

(Рассматривание иллюстраций)

VI. Подведение итога занятий:

– Все верующие, кроме протестантов, почитают Деву Марию как заступницу и покровительницу всех людей. В одной из православных молитв мы, призывая на помощь Пресвятую Богородицу, поем: «Под Твою милость прибегаем, Богородице Дево, молений наших не презри в скорбех, но от бед избави нас, Едина чистая и благословенная».

Подобные занятия можно проводить на уроках кружках по христианской этике и православной культуре в школах, лицеях, а также на кураторских часах в вузах.

Духовное воспитание подростков и молодежи включает в себя не только развитие сферы душевных чувств, но и воспитание невозможности совершать проступки и преступления как из страха Божьего, так и из любви к Нему. К воспитанию душевно-гармоничного человека духовное воспитание добавляет выработку твердой христианской воли и мудрого разума, который всегда поможет в трудном случае поразмышлять,

помогали другие апостолы из числа 12. Апостол Иоанн Богослов нес впереди райскую ветвь, испускавшую сияние. Все шли с пением и молитвой вблизи, окружая одр, над которым появился облачный круг, подобный венцу, слышалось ангельское пение до самой гробницы. Многие из иудеев, услышав необычное пение и увидев торжественное шествие, присоединились к нему, удивляясь той славе и чести, какие воздавались пречестному телу Матери Иисуса Христа.

Фарисеи и книжники, узнав об этом, приказали учеников Христовых убить, а тело Богоматери сжечь. Но когда послушная подстрекателям толпа, вооружившись, в ярости побежала за сопровождавшими тело Пресвятой Богородицы, то внезапно облачный круг, плывший по воздуху, спустился на землю и, точно стеною, окружил как св. апостолов, так и остальных христиан. Преследователи слышали только пение, но никого не видели за облаком. Ангелы же поразили злобных преследователей слепотой. А иудейский священник Афония, проходивший мимо, с неистовой яростью подбежал к одру, чтобы сбросить на землю тело Пречистой Богородицы. Но когда его руки коснулись одра, тотчас невидимый ангел рассек их посередине невещественным мечом Божьего отмщения, и они повисли, не отрываясь от одра. Сам же Афония упал на землю, горько сокрушался и, поняв свой грех, стал каяться и говорить св. апостолам:

– Помилуйте меня, рабы Христовы!

Св. апостол Петр приказал остановиться и сказал Афонию, что он получил то, чего желал, что Бог – отмщений Господь явил Себя, и только он, Иисус Христос, которого несправедливо гнали и убили по велению первосвященника и Синедриона, может исцелить его, Афония, сам он должен уверовать всем сердцем и исповедовать устами, что Иисус Христос есть истинный Мессия, Сын Божий.

Афония воскликнул:

– Верую, что Он есть предвозвещенный пророками Спаситель мира – Христос; мы с самого начала увидели, что Он есть Сын Божий, но, омраченные злобною завистью, не хотели открыто признать величия Божия и предали Его безвинно смерти. Однако Он силою посрамил всех нас – его ненавистников. Мы пытались путем подкупа стражи утаить Его Воскресение, но ничего не могли сделать, т. к. слава об этом повсюду распространилась.

Свт. апостолы возрадовались радостью Ангелов о кающемся грешнике. Свт. ап. Петр повелел Афонию с верою приложить раны усеченных рук к висящим на одре, призывая имя Пресвятой Богородицы. Афония исполнил это и тотчас отсеченные руки присоединились к своему месту: они сделались совершенно здоровы. Остался только знак, точно красная ниточка, окружавший локоть. Афония пал ниц пред одром Пресвятой Богородицы, кланяясь рожденному от Нее Христу – Богу и

поле слов, выражающих отношение, как межчастеречное и включает в него глаголы, прилагательные, существительные и наречия, обозначающие актанты этих ситуаций «на основе тенденции тяготения слов актантной семантики к соответствующим словам предикатной семантики» [4].

Поле, подобно всякому системно-структурному объединению, имеет определённую структуру (конфигурацию). Понятие структуры поля подразумевает наличие обусловленных группировок элементов внутри данного множества, пересечение отношений в структуре, наложение связей [11]. Поле может иметь в своем составе несколько микрополей, обладающих относительной самостоятельностью.

Вне всякого сомнения, полевая модель утверждает представление о языке как о системе подсистем. Согласно этой модели язык предстаёт как функционирующая система, в которой происходят постоянные перестройки элементов и отношений между ними. В рамках теории функционально-семантических полей выделяются такие типы полей: 1) моноцентрические (сильно центрированные), имеющие чётко выраженную доминанту, 2) полицентрические (слабо центрированные), которые базируются на совокупности различных средств, не обладающих единой гомогенной системой. В пределах последнего типа различаются два подтипа: а) поля рассеянной, диффузной структуры, имеющие множество компонентов при слабо выраженной границе между ядром и периферией, б) поля компактной полицентрической структуры с явно выраженными центрами [2].

Основополагающим для понятия «лингвистического» поля как синхронной системы являются: 1) понятие инварианта поля, 2) понятие структуры поля, то есть сети отношений между его элементами.

Возможность интерпретации словообразовательных полей обуславливается тем, что категория «поля» характерна для всех уровней языка (ср. наличие инвариантных групп в фонетике, лексике, морфологии, словообразовании и синтаксисе). Определяются словообразовательные поля на материале разных грамматических элементов. Самоё же различие словообразовательных полей зависит от содержания конкретного материала. В частности, для эффективного сравнения различий на словообразовательном уровне довольно часто создают некоторую общую базу (*tertium comparationis* – эталон). Как общую базу можно использовать также собственно словообразовательные поля, *resp.* в их рамках ряды упорядоченных семантических признаков.

Под **словообразовательным полем** обычно признаётся совокупность производных слов, относящихся к одной части речи, а также образованных от слов одной части речи и пр. При этом заметим, что самостоятельное категориальное значение имеют не аффиксы, а семантическое поле, в которое «втягиваются» аффиксальные образования. Признание факта относительной семантической нейтральности словообразовательных

формантов, вместе с тем, не означает отказа от их систематизирующего, моделирующего влияния. Так, в основу выделения, скажем, префиксального √ суффиксального словообразовательного поля можно положить то стержневое, главное значение, которое приобретает приставка √ суффикс в соединении с мотивирующим коррелятом. Отношение же между значением приставки √ суффикса и семантикой мотивирующего коррелята весьма сложное и разностороннее. Приставочное √ суффиксальное поле определяется как совокупность приставочных √ суффиксальных слов определенной части речи, характеризующихся обобщенностью семантики, создаваемой сложным взаимодействием значений аффикса, мотивирующего коррелята и контекста; общностью морфемного состава; общностью функций, суть которых заключается в том, что элементы, включенные или включающиеся в них, имеют или приобретают значения, общие для элементов данного поля [8].

В области семантики словообразовательные поля можно ограничить иерархически упорядоченным набором систематических признаков. Если этот набор изобразить графически [9], то каждое его ребро будет представлять один семантический тип. С этим семантическим типом может быть связано несколько словообразовательных типов (характеризующихся, прежде всего, особым формантом, т. е. собственно словообразовательным рядом).

Полевый подход к языковым фактам характеризуется рядом свойств, общих для всех типов полей. Остановимся на этом [10].

1. Большинство лингвистов склонны считать основным атрибутом поля наличие сложного взаимодействия элементов его составляющих, образующих определенную структуру. Такое же взаимодействие отмечается и между элементами словообразовательных полей. Причина этого кроется во множественности признаков языковых явлений.

2. Общее стержневое значение поля присутствует в каждом из входящих в ту или иную группу производных слов как инвариант, в то время как значение, характерное для подполя, входящего в заданное поле, может быть нехарактерным для всего этого поля.

3. Общее стержневое значение поля не едино. Оно распадается минимум на два значения, которые могут быть полярными.

4. Поле – неодноуровневое понятие. Оно включает в себя совокупность элементов, принадлежащих различным уровням языка.

5. Членение поля на центр и периферию обуславливается неоднородностью входящих в него элементов.

6. Структура полей может быть различна: она зависит от количества и свойств элементов, их составляющих, а также от отношений, возникающих между ними.

Значения производных слов-конституентов словообразовательных рядов являются основными составляющими словообразовательных полей

своей кончине. Ей явился архангел Гавриил и вручил ей райскую финиковую ветвь, которую должны будут нести перед ее гробом. Божья Матерь вручила эту ветвь ап. Иоанну Богослову и поручила ему сообщить апостолам и всем сродникам дату ее скорой кончины. Собравшиеся верующие и сродники начали горько плакать и рыдать, но Богородица просила их не плакать, а радоваться ее кончине, т. к. стоя у Божьего Престола, лицом к лицу с Сыном Своим и Богом, Она сможет с большим дерзновением умолять Его о милосердии и благодати не только за них, но и за весь мир.

Тело свое Божья Матерь завещала похоронить недалеко от Иерусалима в Гефсиманском саду, где находится гробница праведных Ее родителей Иоакима и Анны, а также Ее обручника Иосифа. Сейчас это Храм Гробница Божией Матери. Спускаясь по широким и глубоким ступеням вниз Храма, справа, в углублении в стене, можно поклониться мощам Иоакима и Анны, а слева – мощам Иосифа Обручника.

Ангел восхитил и перенес на облаке всех апостолов, кроме ап. Фомы, к дому Иоанна Богослова. Ап. Павел сказал Богородице: «Радуйся, Матерь Жизни и мое проповедание, если я до вознесения Господа Иисуса Христа не мог насладиться лицезрением Его здесь, на земле, то, взирая теперь на Тебя, думаю, что вижу как бы Его».

Пятнадцатого (28) августа в 3 часа дня, в благословенный час, отошла от земной жизни Пресвятая Богородица. Она была в доме ап. Иоанна Богослова, лежа на украшенном одре и ожидая пришествия к себе Сына Своего и Господа. Внезапно в горнице заблестел свет Божественной славы, помрачившей все светильники. Те, кто там был, увидели, что кровля горницы открыта и слава Господня нисходит с небес. Увидев приближение Сына Своего с тьмами ангелов и архангелов, Матерь Божия в великой радости воскликнула: «Величит душа Моя Господа и возрадовася дух Мой о Бозе Спасе Моем, яко призре на смирение рабы своя» (Лк. 1: 46–47) [1, с. 62].

Побеседовав с Господом и Сыном Своим Иисусом Христом, Божья Матерь вновь сказала в конце: «Буди мне ныне по глаголу Твоему» (Лк. 1: 38) [1, с. 62], – и снова возлегла на одре.

Она безболезненно, как бы уснув, предала душу Свою в руки Иисуса Христа. И тотчас началось дивное ангельское пение: «Радуйся, Благодатная! Господь с Тобою, благословенна Ты в женах» (Лк. 1: 28) [1, с. 62].

Лицо преблагословенной Девы Марии сияло, как солнце, и от пречистого Ее тела исходило дивное благоухание. Все верующие со страхом его целовали. От честных мощей Богородицы исходила освящающая сила, все больные получили от него исцеление.

На другой день апостолы Петр, Павел и Иаков, брат Господень, став во главе, подняли одр Пресвятой Богородицы с честным Ее телом. Им

Икона «Снятие с креста»

Гроб Господень в Иерусалимском храме Воскресения Христова

После молитвы Она вернулась в дом ап. Иоанна Богослова, и от присутствия невидимой силы Божьей, окружавшей Богоматерь, и от славы Господней лицо Ее осияла благодать Божия. Она начала готовиться к

этих рядов. Они выступают как сложное составляющее единство двух частей: (1) *общей (инвариантной)*, свойственной всему разряду слов, составляющих определенное словообразовательное поле: (2) *особой*, принадлежащей конкретному производному или группе производных слов и отличающей одно слово от другого или одну группу дериватов от другой. Выражение производными словами одного или нескольких значений указывает на наличие в нем простой или сложной семантической структуры. Под *семантической структурой* в этом случае мы понимаем совокупность семантических компонентов, присутствующих в значении слова одновременно. Объединение производных слов по признаку частных словообразовательных значений как лексических созначений самих корней приводит к выделению словообразовательных полей. В отличие от словообразовательного типа словообразовательное поле не связывает себя тождеством форманта, оно основывается на тождестве значения. Ср., например, асимметрию языкового знака в словообразовательном ряду на =eu=

горец	}	один словообразовательный ряд \Leftarrow один словообразовательный тип
комсомолец		
ленинец		
партиец		

борец	}	в одном словообразовательном ряду с <i>горец</i> ..., но принадлежит другому словообразовательному типу; объединяет общий формант, общее значение лица, но различаются от вышеприведенных мотивирующей основой (глагол).
гонец		
писец		

Подводя итог всему вышесказанному, отметим следующее.

Рассматриваемые в пределах словообразовательных рядов, как, впрочем, и словообразовательных гнезд, наборы классов слов вполне отвечают понятию лингвистического поля [12]. Это объясняется тем, что в основе каждого из них лежит некоторый неизменный вариант. Таким инвариантом является множество словообразовательных структур.

В полях типа «гнездо» и «макрогнездо» инвариантом, как известно, признаётся первый деривационный шаг. В полях типа «ряд» и «макrorяд» – последний деривационный шаг [5, с. 3–8].

Элементами словообразовательных полей являются классы слов идентичной словообразовательной структуры. Сеть отношений между элементами поля складывается из системы противопоставлений каждого из них всем остальным.

Основными классификационными единицами словообразовательного уровня в системе, состоящей из таких единиц, как

деривационный шаг; словообразовательная структура слова; словообразовательное гнездо и словообразовательный ряд; макрогнездо и макроряд, признаются словообразовательная структура слова и словообразовательное гнездо / ряд. Без этих единиц невозможно ни вычленение элементарной единицы словообразовательного уровня (= деривационный шаг), ни получение более крупных единиц (= макрогнезд и макрорядов) [7].

Значительное количество однокорневых слов, принадлежащих к разным словообразовательным рядам и вступающих в синонимические и паронимические отношения, являются многозначными словами.

Между многозначными словами возможны смысловые связи по одному из значений, т. е. отдельные ЛСВ полисемичных слов могут вступать в синонимические связи. Когда отдельные значения полисемичных слов вступают в синонимические отношения, другие обнаруживают паронимические связи. Паронимические отношения отдельных значений полисемичных слов можно проиллюстрировать на примере прилагательных, относящихся к словообразовательным рядам на =ическ(ий), =ичн(ый). Эти прилагательные в русском языке, как правило, представлены коррелятивными парами типа *академический* – *академичный*, *автоматический* – *автоматичный*, *аллегорический* – *аллегоричный*, *анархический* – *анархичный*, *антипатический* – *антипатичный*, *апокрифический* – *апокрифичный*, *ароматический* – *ароматичный*, *артистический* – *артистичный*, *астматический* – *астматичный*, *атавистический* – *атавистичный*, *демократический* – *демократичный*, *иронический* – *ироничный*, *лирический* – *лиричный*, *методический* – *методичный*, *исторический* – *историчный*, *мелодический* – *мелодичный*, *метафизический* – *метафизичный*, *мифический* – *мифичный*, *мистический* – *мистичный*, *монистический* – *монистичный*, *неврастенический* – *неврастеничный*, *органический* – *органичный*, *пластический* – *пластичный*, *полемический* – *полемичный*, *схематический* – *схематичный*, *технический* – *техничный*, *трагический* – *трагичный*, *экономический* – *экономичный*, *юмористический* – *юмористичный*, *этический* – *этичный* и др. (всего 54 пары). Сложные отношения между парами прилагательных словообразовательных рядов на =ическ(ий), =ичн(ый) создаются полисемантизмом многих прилагательных ряда на =ически(ий), которые, развивая качественные значения, синонимизируются с прилагательными словообразовательного ряда на =ичн(ый). Например, в МАСе слово *методичный* объясняется как «то же, что и *методический* во втором значении», то есть с прилагательным *методичный* прилагательное *методический* совпадает в качественном значении. Аналогичные отношения имеют место у пар *антагонистический* – *антагонистичный*, *демократический* – *демократичный*, *драматический* – *драматичный*, *лирический* – *лиричный*,

Рафаэль Санти «Мадонна в кресле» (Богородица с Иисусом Христом и младенцем Иоанном Крестителем)

Вифлеемская икона улыбающейся Божией Матери

Иерусалимский храм Воскресения Христова

Одна из почитаемых в нашей земле икон – Касперовская икона Божией Матери

мелодический – мелодичный, метафизический – метафизичный, мифический – мифичный, мистический – мистичный, патриотический – патриотичный, прозаический – прозаичный, поэтический – поэтичный, психологический – психологичный, ритмический – ритмичный, полемический – полемичный, иронический – ироничный, симптоматический – симптоматичный, статический – статичный, схематический – схематичный, трагический – трагичный, феерический – фееричный, цинический – циничный, флегматический – флегматичный, романтический – романтичный, фантастический – фантастичный.

Для дифференциации словообразовательной паронимии и синонимии нами используется идея о логическом отношении омосемичных единиц при синонимии: полное совпадение и включение (=абсолютные синонимы), пересечение (=частичные синонимы), полное несовпадение (=разные слова).

Различаются лексические и словообразовательные синонимы и паронимы.

Паронимы лексические – это слова разных словообразовательных гнезд, образуемые от омонимичных корней или одного корня. Лексические значения компонентов паронимической пары обязательно разграничены, ср.: *земляной – земной, обидный – обидчивый, цветной – цветовой, просительный – просительский, разборочный – разборчивый, спасательный – спасательский, непроницаемый – непроницательный.*

Частичные синонимы ∨ паронимы – это близкие по значению однокорневые слова, располагаемые в одном словообразовательном гнезде, но в разных словообразовательных рядах. Для частичной паронимии ∨ синонимии характерна синонимия ступеней деривации, ср.: *покупательный – покупательский* $R_3R_1R_1O - R_3R_2R_1R_1O$, *малахитный – малахитовый* R_3R_2O , *раскольнический – раскольничий* $R_3R_2R_1R_1O$, *насильный – насильственный* $R_3R_2O / R_3R_2R_3R_2O$, *мелодический – мелодичный* R_3R_2O , *прозаический – прозаичный* R_3R_2O , *сладкий – сладостный* $R_3O / R_3R_2R_3O$ и др.

Для синонимов, образуемых на одном и том же шаге деривации, характерна синонимия аффиксов, ср.: *нераздельный – неразделимый, романтический – романтичный, ремесленнический – ремесленный, наследный – наследственный, дарёный – даровой, гневливый – гневный.* Отдельную тему для изучения представляют словарные «паронимические пары», характеризующиеся наличием полисемичного параллелизма в словах с лексической полисемией.

Частичная синонимия ∨ паронимия чаще всего сохраняется на уровне ЛСВ многозначных слов. Сохранение семантических связей между ЛСВ даёт возможность лексикографам идентично толковать пары слов, приводимые в словаре О. В. Вишняковой [13] как паронимы. Довольно часто такие пары слов рассматриваются как словообразовательные

варианты. Различение словообразовательных синонимов и вариантов – специальный вопрос, требующий дальнейшего специального исследования с позиции семантической структуры словообразовательных гнезд и пересечения словообразовательных рядов. Не меньший интерес могут представлять синонимы \vee паронимы, образуемые на базе одного / нескольких значений омонимичных слов типа *публицистический*_{1,2} и *публицистичный*₁.

Попытку осмыслить паронимию и показать паронимы в их связях с другими языковыми единицами, определить свойственные им признаки предприняли украинские лингвисты Д. Г. Гринчишин и А. А. Сербенская [14]. В основу анализа учёные положили понятие «семантического поля». В словаре авторами различаются полные и неполные паронимы. В частности отмечается, что «способность полностью расходиться в значениях проявляют *полные* паронимы (их ещё называют настоящими, абсолютными или максимальными). Однако в определенные паронимические отношения могут вступать также и близкие в звуковом отношении слова (чаще всего однокорневые), у которых процесс размежевания по значению полностью не завершился: в отдельных значениях они расходятся, в других – сближаются, вступая далее в синонимические связи. Это – *неполные* паронимы» [14, с. 3–4]. Авторы словаря неполные паронимы относят к частичным синонимам.

Основой выделения паронимов среди однокорневых разноаффиксальных образований является семантическая оппозиция слов одной части речи, образованных от одного корня¹.

В сфере имён прилагательных среди лексических паронимов широко представлены суффиксальные образования: *хваткий* // *хватский*, *старательный* // *старательский*, *разборочный* // *разборчивый*, *обличительный* // *обличительский*, *опытнический* // *опытный*, *наёмнический* // *наёмный*, *мучительный* // *мучительский*, *наблюдательный* // *наблюдательский*, *просветительный* // *просветительский*, *неорганический* // *неорганичный*, *ароматический* //

¹ Идея рассматривать паронимы в кругу многих лексико-семантических явлений была высказана Ш. Балли, назвавшим впервые паронимы термином «псевдоомонимы». Современные исследователи в области лексикологии, развивая идею Ш. Балли, относят паронимы к явлениям, смежным с синонимией, антонимией и омонимией, на том основании, что такое рассмотрение должно выявить специфические черты паронимии, а это в свою очередь позволяет установить реальные закономерности функционирования паронимов в речи. Конкретизируя это положение, можно рассмотреть паронимию в семантическом плане, выяснить взаимозависимость и соотношение паронимии \wedge синонимии, паронимии \wedge многозначности, паронимии \wedge омонимии, паронимии \wedge антонимии, а также определить в конечном итоге пути исследования паронимии в семантико-ассоциативном плане [Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.]

Икона Божьей Матери в Иерусалимском храме

Базилика Успения Пресвятой Богородицы

Церковь Магнификата т. е. встречи Пресвятой Богородицы с праведной Анной в Эйн-Кареме

храм.

– Почему Божья Мать и Иосиф Обручник, возвращаясь домой, потеряли Христа? Где они его нашли?

– Иисус Христос не пошел из Храма в Назарет, и они нашли Его в Храме.

– Что же делал в Храме отрок Христос?

– Он беседовал с законоучителями, фарисеями, и все дивились его знаниям и мудрости. (Рассматривание видов Иерусалима).

– Правильно. А теперь обратите внимание на Стену Плача, оставшуюся от древнего Иерусалимского Храма. Ее почитают иудеи, а христиане идут мимо через Овечьи ворота (недалеко от них находится Овчая купель – Вифезда) заходят в древний Иерусалим и идут по пути крестных страданий Христа. Этот путь называется по-латыни *Via Dolorosa* – Путь Скорби. На нем 14 остановок. Путь пролегает мимо Претории, где допрашивал Христа Понтий Пилат и откуда он нес свой очень тяжелый крест и заканчивается он на Голгофе, в Храме.

Божья Мать всегда помогала Христу, поддерживала Его, и во время крестных Его страданий была рядом с Ним. Невозможно передать словами всю ее боль и скорбь на Голгофе, которая также находится в том же Храме Гроба Господня, но к ней ведут высокие ступени на верхний этаж. На кресте Иисус Христос поручил Божью Мать апостолу Иоанну Богослову, сказав, что отныне Она будет его Матерью, а он – Ее сыном. На месте древнего Креста – животворящего Древа Господня – сейчас стоит другое распятие, а чуть сзади от него находится истинное место Животворящего Древа Господня. Оно покрыто престолом, под ним углубление, указывающее на место Животворящего Древа. Паломники на коленях движутся к этому святому месту, прикладываются к нему и могут приложить к нему деревянные кресты, купленные в Иерусалиме. На Голгофе, рядом с Распятием Христа справа находится икона Божией Матери в полный рост (для нас – слева), а с другой – икона апостола и евангелиста Иоанна Богослова.

Дом ап. Иоанна Богослова находится в иудейской (аристократической) части Иерусалима, недалеко от Сионской горницы, где на Пятидесятницу произошло сошествие св. Духа на апостолов.

При исходе из этой земной жизни Пресвятая Богородица желала видеть св. апостолов, которые уже разошлись с евангельской проповедью по вселенной. Она возносила свои молитвы ко Господу на Елеонской горе, и когда она кланялась, то и масличные деревья пригибались книзу.

ароматичный и др.

Паронимия, на наш взгляд, является следствием словообразовательных процессов и пересечения семантических полей однокорневых разноаффиксальных производных словообразовательных рядов. Для слов-паронимов характерно несовпадение (почти полное) сфер лексической сочетаемости, что исключает употребление одной паронимической лексемы вместо другой в одном и том же контексте. При возможном совпадении лексической сочетаемости паронимов некоторых пар (ср. *реальный взгляд // реалистическое искусство*) наблюдается несовпадение сфер содержательного отождествления, что также исключает взаимозаменяемость лексем одной и той же паронимической пары.

Однокорневые слова становятся паронимами, когда приобретают наибольшую самостоятельность, наибольшую дифференцированность в своём лексическом значении, ср.: *солярный // соляровый, командированный // командировочный, склочнический // склочный, эстетный // эстетский, строительный // строительский, просительный // просительский, прожигательный // прожигательский, луковичный // луковый, непроницаемый // непроницательный, поручительный // поручительский, отходный // отходчивый, проповеднический // проповедничий, подрядный // подрядческий, гусачий // гусачий, мучительный // мучительский, наёмничий // наёмный, опытнический // опытный, старательный // старательский, спасательный // спасательский, обличительный // обличительский, разборочный // разборчивый* и др. Поэтому невозможно отнести к абсолютным паронимам все однокорневые слова, в которых одно слово указывает на признак, а другое – на часть этого же признака в ином качестве и количестве типа *мучной – мучнистый, волосатый – волосастый, носатый – носастый* и др.

Для разграничения паронимов и синонимов необходимо найти признаки, определяющие каждое из этих двух лингвистических явлений в системе однокорневых образований. Тем общим, что создаёт предпосылки для смешения однокорневых разноаффиксальных слов в процессе их употребления, являются на семантическом уровне – близость пары (или большого количества) слов; на морфологическом уровне – общность корневой морфемы и принадлежность к одной части речи; на фонетическом уровне – сходство звуковых оболочек слов.

Отсюда, с лексической точки зрения синонимы – однокорневые слова в том случае, если они выражают одно понятие, имеют значение одного объёма, одинаковую лексическую валентность, принадлежат к одной и той же части речи, стилистически разноплановы. Паронимы – если они выражают разные понятия, дифференцирующий элемент значения указывает на неполное совпадение смысловых объёмов членов ряда, что превращает их в отдельные лексические единицы и проявляется в

специфике их сочетаемости с другими словами при функционировании их в языке.

При выявлении объёмов значения однокорневых образований обнаруживается разрыв в семантическом содержании как у синонимов, так и у паронимов. Однако для синонимов характерны незначительный семантический сдвиг и, в большинстве случаев, стилистическая разноплановость. Для паронимов разрыв в семантическом содержании является более существенным.

Так как в нашем исследовании речь идет об однокорневых словах разных словообразовательных рядов, то в основу разграничения таких образований, как синонимы и паронимы, должен быть положен принцип общности и различия.

Однокорневые синонимы и паронимы имеют общий смысловой центр. Они семантически сопряжены, как было показано выше, через семантическую мотивированность и вершину словообразовательного гнезда. Но у двух слов, составляющих паронимическую пару, различна предметно-логическая основа, что вызывает их разную лексическую сочетаемость. Проверкой разрыва в семантике двух, как минимум, производных слов от моносемичных корней может служить подбор синонимов к каждому из них. Так, в парах прилагательных *главный // заглавный, незаменимый // незаменимый, неслышимый // неслышимый, гнилой // гнилотный, дождевой // дождливый, духовный // духовой, дымный // дымовой, дарёный // даровой, грозный // грозовой, громкий // громовой, водный // водяной, шумный // шумовой, шелковистый // шёлковый, каменистый // каменный, лобный // лобовой, зернистый // зерновой, горделивый // гордый, гневливый // гневный* замена одного компонента другим – признак паронимической аттракции, или семантического синкретизма, на основе близости звучания элементов каждой пары и подсознательной ассоциации говорящего, который устанавливает семантическую параллель между разными по значению словами. Такое непреднамеренное смешение основывается на том, что смысловая сторона компонентов таких пар однокорневых слов подвержена психологическому перенесению прямого значения на переносное. Синонимическое выравнивание слов по аналогии оказывается функциональным проявлением паронимии.

Среди общего числа лексических паронимов, входящих в адъективные словообразовательные ряды, наиболее пополняемой в современном русском языке последних десятилетий является группа суффиксальных прилагательных. В образовании их принимают участие такие суффиксы, как *=н/=лив=, иj/=ск=(=еск), иj/=ов/=ев=, =иj/=н=, =чат/=очн=, =ат/=аст=*. Однако наиболее продуктивными являются ряды прилагательных на *=ическ(ий)/=ичн(ый), =еск(ий)/=н(ый)*.

К словообразовательным паронимам мы относим слова,

которая за свое смирение и терпение, любовь к Богу и молитве была избрана «вместилищем» «невместимого Христа». И до и после Его Рождества она была и осталась Девой: в момент Рождения Христа архангел Гавриил рассек Ее чрево, и так появился на свет Младенец Христос.

8. Беседа о встрече Богоматери и Богомладенца Иисуса Христа, Иосифа Обручника с Симеоном Богоприимцем.

После рождения Христа, его на 8-й день обрезали, а на 40-й день по Закону Моисееву принесли в Иерусалимский Храм.

Божья Мать с Богомладенцем и Иосиф Обручник встретились в Иерусалимском Храме со старцем Симеоном Богоприимцем и Анной пророчицей. Это событие составляет смысл и содержание христианского праздника Сретения Господня.

– Что вы знаете о том, кто такой Симеон Богоприимец?

– Он был переводчиком Библии с еврейского (арамейского) на греческий язык.

– Сколько лет он прожил и почему?

– Он прожил более 200 лет. Однажды он переводил слова из Исаии пророка о том, что Дева примет во чреве и родит Сына Божия. Он написал слово «дева», а потом усомнился, хотел стереть его с восковой дощечки и написать «жена», но ему явился ангел и сказал ему, что он не умрет, пока не увидит эту Деву и Богомладенца.

– Почему он так обрадовался этой встрече?

– Потому что он увидел и Деву Марию, и младенца Христа. И еще потому, что теперь он мог умереть, он устал так долго жить.

– Правильно. Об этом поется в молитве «Ныне отпускаеши, Владыко...». Св. прав. Симеон Богоприимец сказал Деве Марии о будущих страданиях Христа и предсказал, что и Ей Самой придется много пострадать.

9. Беседа о детстве и юности Христа.

Божья Мать очень любила и берегла Христа и в детстве, и в юности.

– Скажите, пожалуйста, где и с кем жил в детстве и юности до 30 лет Иисус Христос?

– Он жил в Назарете, в доме Иосифа Обручника.

– Кем был Иосиф Обручник, что он сам делал и чему научил Христа?

– Он был древоделом, плотником, и этому мастерству научил и Христа.

– Как же воспринимали иудеи Христа: только как сына Девы Марии или и как сына Иосифа?

– Они считали его сыном Иосифа и Марии.

– Когда Христу исполнилось 12 лет, Иосиф Обручник со Пречистой Богородицей и Отроком Христом ходили на праздник в Иерусалимский

– Как вы думаете, почему же не в доме родился Христос?

– В то время много людей из рода царя Давида собрались в Вифлееме для переписи, поэтому для Девы Марии, Иосифа Обручника и ап. Иакова брата Господня (сына Иосифа Обручника от его первой жены Саломии, не нашлось места ни в одном доме.

– Правильно. А теперь давайте посмотрим на Вифлеемский Храм – Базилику Рождества Христова.

7. *Рассматривание внешнего вида Храма и невысокого входа в него – Врат Смирения.*

Вифлеемский Храм – Базилика Рождества Христова

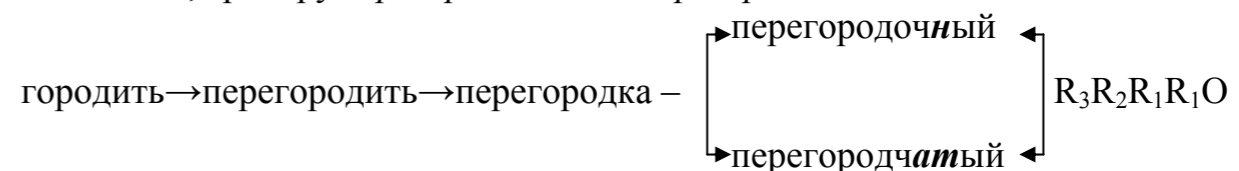
– Посмотрите на крошечный вход в этот Храм, он называется Врата Смирения, а чуть выше вы увидите остатки прежнего большого входа. В 332 г. имп. Константин велел построить над пещерой Рождества Христова храм, который в большей части сохранился до наших дней, но при имп. Юстиниане в VI в. он был восстановлен, в частности апсида (свод), разделенная на три части: помещение, предназначенное для притвора, и две лестницы, ведущие в Пещеру (Гроб) Рождества. Вы видите верхнюю часть этого Храма с четырьмя рядами мощных коринфских колонн из красного известняка, а также фрагмент древнего пола.

Справа расположен православный притвор, в котором находится удивительной красоты улыбающаяся икона Вифлеемской Божией Матери, и рядом расположена правая лестница в пещеру Рождества Христова. (Рассматривание Вифлеемской иконы Божией Матери и видов серебряной звезды на точном месте рождения Иисуса Христа, а также видов Алтаря Рождества Христова и Алтаря Яслей).

Из пещеры, где находится точное место Рождества Христа, идет лестница в более глубокую пещеру с местом Яслей и Алтарем над ним, а напротив него находится место поклонения волхвов Христу.

Все православные христиане глубоко почитают Божию Матерь,

располагаемые в пределах одного словообразовательного гнезда, но разных словообразовательных рядов и различающиеся лексическим значением, ср. пару *перегородочный // перегородчатый*:

Словообразовательная паронимия появляется 1) как следствие словообразовательных отношений, устанавливаемых между разными значениями полисемичных слов (*кондукторный – кондукторский*); 2) в результате развития \vee появления словообразовательной омонимии на нулевом шаге или $n + 1$ шаге деривации (*коренной – корневой, клеточный – клетчатый*); 3) за счет направления актов деривации в разных ветвях одного словообразовательного гнезда, ср.: *пес > псарня > псарный* и *пес > псарь > псарский*; 4) за счет разной степени проявления признаков (*водный – водяной, болотистый – болотный*); 5) в связи с сохранением семантической связи с устаревшими словами (*ниточный – нитяный*).

Исходя из факта существования морфологического варьирования слова в языке, словообразовательные синонимы понимаются нами как модификации количества и материального состава словообразовательных морфем, не нарушающие тождества слова. Основными признаками словообразовательных синонимов являются а) тождество корневой морфемы и б) семантическая близость, находящая отражение в синонимии словообразовательного форманта и одинаковой синтаксической функции производного, ср.: *зубатый* и *зубастый*, *сверхмодный* и *супермодный*, *архимодный*. Появление и развитие полной или частичной лексико-словообразовательной синонимии наблюдается обычно в той группе однокорневых паронимически связанных слов разных словообразовательных рядов, которые входят в одно гнездо и образуются или на одном и том же деривационном шаге, или на разных шагах деривации, ср.: *мелодия > мелодичный, мелодический* R_3R_2O , *мистика > мистический, мистичный* R_3R_2O , *хватать (хватить) > охватить / обхватить > охваченный / обхваченный* $R_3R_1R_1O$, *чеканить > чеканка > чеканочный / чеканный* $R_3R_1R_1O$; *наследовать > наследный* и *наследовать > наследство > наследственный* $R_3R_1O / R_3R_2R_1O$, *сладкий > сладостный* $R_3O / R_3R_2R_3O$, *шелк > шелковый и шёлк > шёлковый > шелковистый* $R_3R_2O / R_3R_3R_2O$ и др. Следствием словообразовательной синонимии является формантная избирательность производящих внутри словообразовательного гнезда, то есть образование слов по одной и той же словообразовательной модели.

Среди словообразовательных синонимов одного словообразовательного гнезда, но разных словообразовательных рядов выделяются (1) производные одного и того же шага деривации (назовём их

одношаговыми равнопроизводными), ср.: *безотлучный* – *неотлучный* (R_3R_1O), и (2) производные разных шагов деривации (назовём их *межшаговыми равнопроизводными*), ср.: *боевой* – *боевитый* $R_3R_2R_1O$ – $R_3R_3R_2R_1O$ и др.

Равнопроизводные прилагательные-синонимы подразделяются на две группы: *корневые*, ср. *отчетливы* – *четкий* R_3O ; и *аффиксальные*, ср.: R_3R_1O *безвозвратный* – *невозвратный*, *безутешный* – *неутешный*, *безотлучный* – *неотлучный*; R_3R_2O *гармоничный* – *гармонический*, *мелодичный* – *мелодический*, *басистый* – *басовитый*; R_3R_3O *безопасный* – *неопасный* (*опасный*).

Разнопроизводные словообразовательные синонимы-прилагательные в структурном отношении также характеризуются, как и равнопроизводные, неравнозначностью и подразделяются на две группы: 1) одно моноформично – другое полиформично, ср. *великий* R_3O – *величавый* $R_3R_2R_3O \vee R_3R_3O$, *бестактный* R_3R_2O – *нетактичный* $R_3R_3R_2O \vee R_3R_2O$, *бесталаный* R_3R_2O – *неталантливый* $R_3R_3R_2O \vee R_3R_2O$; 2) оба синонима полиморфичны, ср.: *антинаучный* $R_3R_2O \vee R_3R_3R_2O$ – *ненаучный* $R_3R_2O \vee R_3R_3R_2O$; *безызвестный* – *неизвестный*; *невооруженный* $R_3R_3R_1R_2O \vee R_3R_1R_2O$ – *безоружный* $R_3R_2O \vee R_3R_1R_2O$.

Прилагательные-синонимы одного словообразовательного гнезда и разных словообразовательных рядов характеризуются в основном гетерогенность R =структуры. Гомогенные R =структуры можно наблюдать в группе отадъективных производных со значением негации и противопоставления (*неспокойный* – *беспокойный*, *безвозбранный* – *невозбранный*) и квантитативным значением (*подслеповатый* – *подслепой*, *святой* – *священный*).

Смысловые различия между словообразовательными синонимами большей частью характеризуются либо квантитативным признаком, либо наличием негации. Квантитативный признак для ряда производных прилагательных русского языка может усложняться эмоционально-оценочной коннотацией, ср.: *здоровый* – *здоровенный* (*прост.*).

Таким образом, в заключение можно отметить, что однокорневые образования создают многоступенчатую иерархию в языке. Это вынуждает их по-разному интерпретировать. Среди однокорневых слов выделяются морфологические варианты и отдельные слова как самостоятельные семантические единицы. Если общий принцип разграничения морфологических вариантов одного слова и разных (параллельных) производных слов представляется достаточным, то теоретические критерии дифференциации словообразовательных рядов еще не выработаны. Имеют место случаи, когда от одного корня образуются два и более однокоренных слова, принадлежащих к одной части речи и близких или тождественных по значению типа *аккордный* – *аккордовый*, *анархический* – *анархистский*, *диетический* – *диетичный*, *атлетический* – *атлетичный*, *гигиенический* – *гигиеничный*, *ракушковый* – *ракушечный*, *черепаховый* – *черепаший*, *песочный* – *песчаный* и др.

5. Беседа о православном и католическом почитании Девы Марии.

– Скажите, пожалуйста, как звали родителей Пресвятой Богородицы? (Иоаким и Анна).

– Правильно. У Божией Матери были земные родители, которые, как вы уже слышали, родили ее хотя и в преклонном возрасте, но все же естественным образом. Однако католики, начиная с IX в., стали утверждать, что Дева Мария была так же непорочно зачата, как и Иисус Христос. В XII в. у них окончательно утвердился догмат о непорочном Ее зачатии. Можем ли мы, зная, что этого нет ни в Священном Писании, ни в Священном Предании, согласиться с католиками в этом вопросе?

– Нет, не можем.

– Верно. Мы почитаем Божию Матерь, которая рождена земными родителями Иоакимом и Анной – праведными богоотцами, как называют их в православной церкви.

А сейчас мы вспомним с вами, как же обратилась к Божией Матери св. праведная Елисавета, ее двоюродная сестра, когда в селении Горнее (Эйн Карем) Богородица посетила ее, беременную будущим пророком Иоанном Крестителем. Вспомните, пожалуйста, начало молитвы «Богородице Дево, радуйся»:

– Богородице Дево, радуйся, Благодатная Марие, Господь с Тобою! Благословенна Ты в женах и благословен плод чрева Твоего.

Св. апостол Лука (1: 41–43) записал в своем Евангелии о посещении Божией Матерью св. праведной Елисаветы и словах последней так: «Когда Елисавета услышала приветствие Марии, разыграл младенец во чреве ее; и Елисавета исполнилась Святого Духа.

И воскликнула громким голосом, и сказала: благословенна Ты между женами, и благословен плод чрева Твоего! И откуда это мне, что пришла Матерь Господа моего ко мне?» (Лк. 1: 42–43) [1, с. 62]

Посмотрите на иконы, на которых изображена встреча Богоматери с праведной Елисаветой, а также виды Горненского русского православного монастыря, построенного в XIX в. при архимандрите Антонине Капустине в память об этом событии – встрече Божией Матери с праведной Елисаветы.

У католиков также есть Церковь Магнификата (т. е. Посещения), построенная в память об ответе Девы Марии, данном Ею прав. Елисавете. (Рассматривание иллюстраций из книги «Путешествие в Святую Землю», с. 16–18)

6. Беседа о Рождестве Иисуса Христа в Вифлееме.

Все вы знаете, что Иисус Христос родился в Вифлееме. А где же именно? И кто же первый его поздравил?

– Христос родился в пещере для скота, и первыми его поздравили пастухи и волхвы с Востока.

Именно в г. Назарете произошло то величайшее чудо, которое изображается обычно на иконе Благовещения Пресвятой Богородицы. Архангел Гавриил явился к Деве Марии с райской ветвью лилии и, протянув Ей цветок, сказал: «Радуйся, Благодатная, Господь с Тобою».

2. *Рассматривание иллюстраций с видами Назарета в книге «Земля Иисуса» (с. 12–15), а также в кн. «Путешествие в Святую Землю» (с. 14–15)*

Вот посмотрите на церковь св. Гавриила в Назарете. Это греческая церковь, созданная в XVIII веке. Над ней небольшая колокольня, а внутри вы увидите старинный бесценный иконостас на первом верхнем этаже. В подземной части церкви – крипте, богато украшенной бело-зеленовато-бирюзовым мрамором, находится источник, откуда все паломники берут воду. Снаружи этот источник образует фонтан, называющийся Фонтан Девы. В апокрифах излагается версия, будто бы реальным местом Благовещения, местом первой встречи Богородицы и архангела Гавриила было это место, где теперь находится церковь св. архангела Гавриила и Фонтан Девы. Туда, к Фонтану, пришла за водой Дева Мария. Но потом, после приветствия, архангел Гавриил явился Пресвятой Богородице в доме Иосифа Обручника. На месте этого дома теперь находится католическая Базилика Благовещения. Вот посмотрите, на трех разворотах книги «Путешествие в Святую землю» (с. 8–13) вы увидите внешний и внутренний вид этой Базилики (см. № 9).

3. *Рассматривание иллюстраций из книг «Земля Иисуса» [1] и «Путешествие в Святую Землю» [2], а также наборов открыток с видами Иерусалима, Вифлеема и Назарета.*

4. **Беседа:**

– *А вот перед вами икона Благовещения. Кто может нам рассказать, что же сказал архангел Гавриил Пресвятой Богородице?*

– *Архангел Гавриил сказал Пресвятой Богородице: «Радуйся, Благодатная! Господь с Тобою; благословенна Ты между женами» (Лк. 1: 28) [1, НЗ, с. 62].*

– *Как чувствовала себя при этом Дева Мария?*

– *Она была смущена, она размышляла над тем, что бы значило такое приветствие, как говорится в Евангелии от Луки (Лк. 1: 29) [1, НЗ, с. 62].*

– *Что же еще сказал Ей архангел Гавриил?*

– *Он сказал Ей, что Она станет Матерью Сына Божьего.*

– *Правильно. В Евангелии от Луки (1: 26: 30) пишется, что ангел сказал Деве Марии: «Не бойся, Мария, ибо Ты обрела благодать у Бога; и вот зачнешь во чреве и родишь Сына и наречешь Ему имя: Иисус» (Лк. 1: 30–31) [1, с. 62].*

Многоступенчатая иерархия однокорневых производных создаёт условия для их различной интерпретации. Наличие синонимов типа *костистый – костлявый* свидетельствует о развитии динамических процессов в системе прежде всего словообразовательных типов и далее – в системе словообразовательных рядов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко. – М. : Языки слав. культуры, 2002. – 736 с.

2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика : проблемы системности / А. В. Бондарко // Русский язык в научном освещении. – 2003. – № 1(5). – С. 5–23.

3. Всеволодова М. В. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка / М. В. Всеволодова // Вопросы языкознания. – 2009. – № 3. – С. 699.

4. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле отношения в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. М. Гайсина. – Уфа, 1982. – 32 с.

5. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294 с.

6. Туманова Ю. А. Простые предложения, описывающие наличие объекта в объёмном пространстве : дисс. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю. А. Туманова. – М., 1985. – 125 с.

7. Шаумян С. К. Основания порождающей грамматики русского языка / С. К. Шаумян, П. А. Соболева. – М. : Наука, 1968. – 373 с.

8. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд в системе словообразования / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – 304 с. – Библиогр. : С. 289–300.

9. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2001. – 116 с. – Библиогр. : С. 210–212.

10. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2001. – 116 с. – Библиогр. : С. 210–212.

11. Щур Г. С. О новом и старом в теории «поля» в лингвистике / Г. С. Щур // Уч. зап. Ярославского пед. ин-та им. В. Д. Ушинского, 1970. – Вып. 73. – С. 19.

12. Soboleva P. A. Transformation as a Semantic tool of studying natural languages / P. A. Soboleva // Foundation of Language. – 1965. – № 1. – p. 290–291.

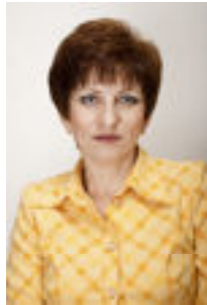
СЛОВАРИ

13. Вишнякова О. В. Словарь паронимов русского языка / О. В. Вишнякова. – М. : Рус. яз., 1984. – 352 с.

14. Грінчишин Д. Г. Словник паронімів української мови /

Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. школа, 1986. – 222 с.

У статті порушуються питання вирішення проблеми поліформії похідних слів в межах словотвірного ряду, який визначається як лінгвістичне (словотвірне) поле.

Савченко Е. В.
(г. Славянск)

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ГЛАГОЛОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РУССКОМ, УКРАИНСКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

С начала 80-х годов XX столетия начинается становление нового раздела славянского языкознания – сравнительного словообразования славянских языков. Дальнейшее развертывание сопоставительных дериватологических исследований делает их одним из приоритетных направлений языкознания в целом и словообразования в частности. «Сопоставительное изучение словообразовательных гнезд (СГ) родственных языков обогащает арсенал приемов сравнительно-типологических исследований близкородственных языков, а с другой стороны, создает необходимые предпосылки к составлению двуязычных словообразовательных гнездовых словарей (русско-белорусского, русско-украинского, белорусско-украинского), так необходимых для вузовской и школьной аудитории» [6, с. 53–54].

Становление сопоставительного языкознания как актуального научного направления явилось логически обоснованным следствием эволюции лингвистической науки и ее методологии. Важную роль в развитии словообразовательной науки сыграли работы И. И. Ковалика, М. Докулила, Е. А. Земской, В. В. Лопатина, И. С. Улуканова и др. В области сопоставительного словообразования славянских языков продолжается разработка методики адекватного описания и типологического сопоставления славянских языков.

Книга А. Д. Зверева представляет собой описание словообразовательной структуры суффиксальных имен прилагательных современного русского языка, мотивированных географическими названиями. Материал рассмотрен в сопоставлении с фактами других восточнославянских языков при помощи синхронно-сопоставительного метода, который «предполагает анализ производных русского языка в соотношении с соответствующими структурами украинского и белорусского языков» [4, с. 13].

Г. П. Нецименко в своей работе рассматривает вопрос об аспектах

– *Ребята, среди икон, которые я вам показываю, найдите те, которые соответствуют этим праздникам.*

– *Вы все правильно определили, а теперь послушайте.*

Дева Мария воспитывалась в Иерусалимском храме, Ей дозволялось первосвященником Захарией молиться во Святая Святых, что удивляло всех, но он позволял Ей это по особому внушению Божию. Пресвятая Дева, которой предстояло самой стать Божественным Храмом, жила вместе с другими девами в особых пристройках к храму. Она любила уединение и молитву, вела жизнь чистую и святую, Ее отличали скромность и смирение, кроткость и внимание к другим. С раннего утра и до 3 часов дня Она пребывала в молитве во Святом Святых, а затем занималась рукоделием или чтением книг, изучением Священного Писания. После 9-го часа Она вновь молилась, пока Ангел не являлся к Ней с пищей. Она имела острый ум, была благоразумна, вышивала священнические облачения, хорошо знала Закон. Однажды первосвященник Захария увидел, как ангел принес пищу Пресвятой Деве во Святая Святых, как свидетельствовал Георгий Никомедийский. Захария удивлялся и ужасался, как могут Ангелы заботиться о Ее житейских нуждах. Блаженный Иероним добавлял, что «ангелы посещали Ее каждый день» [9, с. 54].

Когда Пресвятой Деве Марии исполнилось 14 лет, она дала обет безбрачия. В это время закончился срок Ее пребывания в храме. Ее должны были либо выдать замуж, либо обручить какому-либо старцу. Но, зная о Ее обете, Ее обручили 80-летнему старцу Иосифу, прозванному Обручником. У него давно умерла первая жена Саломия, он имел от нее двух дочерей: Марию и Саломию, а также сыновей Иуду, Иосию и Иакова. Мария была обручена с Клеопой, но воспитывала и младших братьев, Иосию и Иакова брата Господня. Старшим же сыном был Иуда – брат Господень. Саломия вышла замуж за Зеведея. У них родились 2 сына Иаков Зеведеев и Иоанн Богослов. Сына Марии и Клеопы звали Симеон. Впоследствии после Иакова брата Господня, апостола от 70-ти, Симеон был вторым епископом г. Иерусалима. Иосиф Обручник также был из рода царя Давида, как и Пресвятая Дева. Дочь Иосифа Обручника Мария встретила Пречистую Деву Марию в доме Иосифа Обручника как сестру. Апостол Иоанн Богослов как родственник Марии Клеоповой называет ее «сестрою Матери Иисуса» (Ин. 19: 25) [1, с. 126]. Она стала в будущем одной из жен, служащих Христу, и она также стояла, как и Саломия, Мария Магдалина и Иоанн Богослов при кресте Спасителя.

Занятие № 2 (продолжение)

1. Слово учителя.

В доме Иосифа Обручника в Назарете Дева Мария занималась хозяйством, шила, читала священные книги. Она всегда была тиха, скромна, заботлива ко всем членам большой семьи Иосифа Обручника.

посвятит его Богу.

После того, как Анна пообещала принести своего ребенка в дар Богу, ей явился ангел – вестник Божий – и сообщил ей, что ее молитва услышана Богом, и что она родит Дочь, благословенное Чадо, Которая будет выше всех дочерей земных. В Ней благословятся все колена земные, через Нее произойдет спасение всего мира, и имя ее будет Мария, что значит «Госпожа». Ангел повелел Анне идти в Иерусалим, и она отправилась в храм возблагодарить Господа. Затем ангел явился и праведному Иоакиму и сказал ему, что его молитва услышана Господом, как и молитва его жены Анны, у них родится такая Дочь, Которая всем принесет радость и избавление. Ангел велел Иоакиму идти в Иерусалим к Золотым воротам, где он встретит свою жену в удостоверение слов ангела, сказанных им ему и его супруге. Иоаким поспешил к Золотым воротам Иерусалима, и там встретился со своей женой. Счастливые, они возблагодарили Господа и вернулись домой. Через 9 месяцев у Иоакима и Анны родилась дочь, которую они назвали Марией. Когда ей исполнилось 3 года, они привели ее к Иерусалимскому храму. Она сама взошла по 15 огромным ступеням, по числу «степенных псалмов». Первосвященник Захария завел ее во Святая Святых, куда входит только первосвященник да и то только 1 раз в год.

(Показ иконы Введение во Храм Пресвятой Богородицы).

5. Беседа.

Православные христиане чтут Рождество Пресвятой Богородицы 8 (21) сентября, а память праведных Иоакима и Анны, ее родителей, 9 (22) сентября. Введение во Храм Пресвятой Богородицы чтут 21 ноября или 4 декабря по новому стилю.

Икона Рождества Пресвятой Богородицы

сопоставления словообразовательных систем разных славянских языков. Рассматривается значимость комплексного синхронно-диахронического подхода при сопоставительном изучении близкородственных языков. Описываются закономерности, выявившиеся в результате сопоставления и установления степени близости между сравниваемыми языками [5].

В монографии «Сопоставительное исследование русского и украинского языков» обосновывается методика сопоставительного исследования этих языков с учетом специфики близкородственных языков, а также анализируются в сопоставительном плане внутривидовые процессы и явления на словообразовательном, морфологическом и других уровнях. «Общие тенденции развития русского и украинского языков на современном этапе проявляются, главным образом, в наличии параллельных лексико-словообразовательных процессов, характеризующих создание новых слов и словосочетаний в различных сферах общественно-политической жизни, науки, техники и т. п.» [7, с. 16].

В. А. Горпинич называет два основных направления в сравнительно-сопоставительном исследовании словообразования: «а) выяснение общих и специфических закономерностей развития словообразовательной системы восточнославянских языков; б) выявление существующих «взаимозамен» в процессе речевой деятельности в условиях украинско-русского, украинско-белорусского или белорусско-русского билингвизма, выявление словообразовательной интерференции» [3, с. 11].

Сопоставительное изучение восточнославянских языков в плане словообразования относится к числу малоразработанных проблем, несмотря на то, что словообразовательные системы в русском, украинском и белорусском языках имеют много общего. Это обусловлено как генетическими причинами, так и последующими тесными связями, установившимися между республиками в эпоху Советского Союза. В советское время наряду с развитием национальной специфики каждого из языков возникает ряд конвергентных общих явлений и признаков. Вместе с тем происходят параллельные изменения в языках, появляются новые языковые явления на основе специфических национальных черт каждого из языков, словообразовательный материал одного языка становится достоянием другого, уменьшается удельный вес периферийных языковых элементов.

Обращение к деривационным парадигмам однородных лексических групп позволяет выявить их структурно-семантические особенности и закономерности и словообразовательный потенциал мотивирующих слов. В системе славянских языков значительная роль принадлежит группе слов со значением деятельности.

В современном украинском литературном языке глагол *робити* имеет 8 значений: «1. Займатися якою-небудь справою, діяльністю. // Виконувати роботу, дію у вказаному обсязі. // Обробляти (землю).

2. Виготовляти, виробляти що-небудь. // Створювати мистецькі вироби, твори. 3. Діяти, поводитися яким-небудь чином. 4. Перетворювати кого-, що-небудь. 5. Приводити до чого-небудь, викликати щось. 6. Займатися якою-небудь працею. 7. Обслуговувати кого-небудь своєю працею. // Працювати де-небудь. 8. Перебувати в дії, діяти, виконуючи своє призначення; функціонувати» [2, с. 1037]. Можно констатировать, что семантическая наполненность данного слова задает параметры украинского словообразовательного гнезда с вершиной *робити*.

СГ с вершиной *робити* в современном украинском языке принадлежит, как и в современном русском языке, к гнезду-дереву. В СГ входят: 127 глаголов, 242 существительных, 70 прилагательных, 70 причастий, 6 деепричастий, и 2 наречия, то есть СГ *робити* насчитывает 517 производных (без базового слова). Производные гнезда расположены на 5 словообразовательных ступенях, т. е. глубина гнезда – 5 деривационных шагов. Ширина СГ, т. е. количество непосредственных производных базового слова – 77 лексем.

Дериваты СГ *робити* – это производные, которые широко употребляются в литературной, диалектной и профессиональной речи и именно поэтому, кроме стилистически нейтральных, в состав гнезда вошли слова с разной стилистической окраской: *робитонька*, (зм.-пестл.), *роботуха*, *роботяжечка* (розм.-пестл.), *роботяй* (редк. от *роботяга*), *робучий* (діал.) – «трудолюбивый», *робітня* (діал.) – «мастерская, цех», *виробка* (гірн.) – «место, где добывают полезные ископаемые», *роба* (застор.) – «работящая, трудолюбивая женщина», *робіння* (застор.) – «работа, труд», *зробок* (діал.) – «истощенный работой человек», *зрібний* (діал.) – «домотканый», *поробок* (спец., техн.) – «поперечные нитки ткани, которые переплетаются с продольными», *роботизна* (застор.) – «барщина».

Образование многих производных «прозрачно», что объясняется, прежде всего, тесными связями дериватов с базовым словом, а также системой значений вершин гнезда, так как чем больше спектр значений базового слова, тем менее крепкой является семантическая связь между производным и производящими. Словообразовательная структура производных гнезда проявляется в их способности члениться на составные части: *робити* → *роз-робити* → *розробл-ювати* → *розроблювати-ся*. Значение производящего составляет сумма значений мотивирующего и форманта.

При словообразовании у СГ *робити* происходит взаимоприспособление основы производного слова к словообразовательному форманту: к мотивирующей основе присоединяется суффикс и вызывает в ней морфонологические изменения. На морфемном шве в СГ *робити* происходят такие изменения: а) чередование (*робити* – *робл-ен(ий)*; *робити* – *робл-енн(я)*; *робити* – *робіт-ник*; *робити* – *робоч-(ий)*; б) изменение ударения (*робити* –

чтут Пресвятую Деву. Сегодня вы узнаете и увидите, за что же все почитают Божью Матерь и чем наше православное почитание Ее отличается от католического.

V. Изучение нового материала.

1. Слово учителя.

Божья Матерь родилась в г. Назарете от земных родителей Иоакима и Анны. 50 лет они прожили в благочестивом браке, но у них не было детей. Однажды они отправились для молитвы Богу в Иерусалим. Иоаким пошел в храм, чтобы принести жертву Богу, но первосвященник не принял его дары, сказав, что он, вероятно, недостойн, от него отвернулся Господь, т. к. у него нет детей. Горько было Иоакиму и Анне, много лет они просили детей у Господа. Праведный Иоаким не сетовал, а решил уйти и Иудейскую пустыню для усердной молитвы.

2. Показ видов *Иудейской пустыни и Иерусалима* из книг «Земля Иисуса» и «Путешествие в Святую Землю» [6; 8].

Вид Иудейской пустыни за г. Вифлеемом

3. Слово учителя.

Сорок дней Иоаким без пищи пребывал в пустыне и молился Богу о даровании ему чада, пообещав Господу, что он посвятит свое дитя Богу. Праведная Анна оставалась около Иерусалима, вероятно, у своей сестры, дочь которой Елисавета также много лет не имела детей со своим мужем – священником Захарией.

Елисавета тоже была уже в преклонных годах и, как могла, утешала горько плачущую Анну. Анна много молилась ко Господу и так же, как и ее муж, дала обет Господу в том, что если Он дарует ей ребенка, то она

стала спрашивать ее о том, где же она вычитала такую нелепость, но она ответила, что не помнит, но знает, что это были не брошюры сектантов, типа «Сторожевой башни». С большим удивлением сначала, а потом с умиротворением она выслушала то, что я кратко успела сказать ей о Пречистой Деве Марии. Поэтому мне захотелось поделиться своими знаниями о Божией Матери с теми, кто будет читать мою статью. В основу ее положены, составленные мною полгода назад при обучении в ДонНУ на отделении «Христианской этики и православной культуры» тексты двух занятий о земной жизни Пресвятой Богородицы. В них я частично использовала свои личные наблюдения, полученные мною во время пребывания в 2008 г. на Святой Земле, а также купленные там открытки и альбомы с фотографиями и иллюстрациями.

Тема занятий: Земная жизнь Пресвятой Богородицы. Путешествие по Святым местам Палестины (2 часа).

Цели занятий: 1) образовательная: рассказать о земной жизни Пресвятой Богородицы во Святой Земле (Назарете, Вифлееме и Иерусалиме); 2) развивающая: развивать внимание, сосредоточенность и умение аккуратно пользоваться наглядностью о Святой Земле и жизни Богородицы; 3) воспитательная: воспитывать любовь к Божией Матери и почитание Ее как Заступницы усердной православных христиан.

Задачи занятий:

1. Мотивационная – заинтересовать слушателей изучением жизни Пресвятой Богородицы.

2. Когнитивная – побуждать детей и взрослых осмысливать свой жизненный опыт в сопоставлении с жизненным путем Божией Матери.

3. Поведенческая – побуждать их исправлять свою жизнь, вырабатывать навыки добрых поступков, глубокой молитвы.

I. Оргмомент.

II. Актуализация темы.

Вот уже почти две тысячи лет христиане считают Божью Матерь не только матерью Иисуса Христа, Богородицей, но и своей матерью и Заступницей усердной. (Со слов: «Заступнице усердная, Мати Господа Вышняго...» начинается тропарь Казанской иконе Божией Матери – одной из самых почитаемых на Руси с древности). О жизни Пресвятой Богородицы сложено множество проникновенных молитв, песнопений, сказаний.

III. Сообщение темы занятия. Сегодня я расскажу вам о земной жизни Пресвятой Богородицы и о местах во Святой Земле: Назарете, Вифлееме и Иерусалиме, связанных с Божьей Матерью.

IV. Мотивация темы.

«Дева Мария, Пресвятая Богородица, Пречистая Богоматерь, Царица Небесная», – так называют православные христиане *Божью Матерь*. Англичане ее называют *Our Lady*, французы – *Notre Dame* – все народы

роблення; підробити – підробка – підробіток; виробити – виробляти).

Большинство слов в соотносительных гнездах украинского и русского языков образованы по сходным деривационным формулам: *робітник – работник, робітка – работка, напівбезробітний – полубезработный, роботодавець – работодатель, переробка – переработка* и другие. По аналогичным схемам создавались новообразования послеоктябрьского периода: аббревиатуры *робфак – рабфак, робкор – рабкор, робселін – рабкрин*; сложения *робіничо-колгоспний – рабоче-колхозный, агітробота – агитробота*.

И в русском, и в украинском СГ на первой словообразовательной ступени от базового слова образованы однотипные приставочные глаголы: *доробити – доработать, заробити – заработать, переробити – переработать, підробити – подработать, приробити – приработать*; приставочно-постфиксальные глаголы: *вробитися – вработаться, виробитися – выработаться, наробитися – наработаться*. Наблюдаются различия в семантике украинских и русских приставочных глаголов: в украинском языке слова *виробити(ся), заробити(ся), обробити(ся)* имеют значение «запачкать(ся)».

В украинском современном языке больше производных, образованных при помощи двух приставок: *попідробляти, поприробляти, пообробляти, попереробляти, позаробляти, подоробляти*. В русском языке глаголы с двойными приставками были характерны для периода XVIII века, в современном языке они утрачены.

В украинском СГ *робити* широко представлена зона приставочных глаголов, которым в русском языке соответствуют другие приставки: *від-робити – от-работать, з-роблений – с-работанный, під-робити – подработать, роз-робити – раз-работать*.

В современном украинском литературном языке в СГ с вершиной *робити* входят слова, которые в современном русском литературном языке относятся к СГ *делать*: *виробка – выделка, зробити – сделать, металовироби – металлоизделия, неробство – безделье, недороблений – недоделанный, підробити – подделать, землеробство – земледелие, саморобний – самодельный, виноробний – винодельный*.

Многие слова в русском языке имеют синонимичные взаимозаменяемые основы *работ-* и *дел-*: *виробляння – выработка, выделка; недоробити – недоработать, недоделать; обробити – обработать, возделывать, обделать; переробити – переработать, переделать; підробити – подделать, подзаработать; пророблений – проработанный*.

Некоторые лексемы из украинского СГ в русском языке передаются следующими основами: 1) *производ-*: *виробництво – производство, виробничник – производственный, виробничо-технічний – производственно-технический, планово-виробничий – планово-производственный, кіновиробництво – кинопроизводство, товаровиробник – товаропроизводитель*; 2) *готов-*: *виробити –*

изготовить, виробник – изготовитель, залізоровний – железоизготовительный, новозроблений – новоизготовленный; 3) труд-: співробітник – сотрудник, співробітництво – сотрудничество, робучий – трудолюбивый, робучість – трудолюбие; 4) твор-: віршоробство – стихотворчество, віршороб – стихотворец; 5) дей-: лихороб – лиходей, лихоробство – лиходейство.

Отмечены в украинском СГ *робити* безэквивалентные производные, а ряд слов не имеет одноструктурных соответствий в русском языке или переводится словами с другими корнями: *робитоньки, роблювати, робіння, робітненька, роботай, повироблюваний, зробка, заробляций, позаробляти, зароблена, заробітчанство, заробітчанин* та ін.

В современном украинском языке СГ *робити* развивается, постоянно пополняясь новыми словами. Словообразовательные гнезда глаголов деятельности *працювати, діяти, творити, виконувати, чинити, коїти* и др. проявляют гораздо меньшую словообразовательную активность.

В лексической системе белорусского литературного языка группа глаголов деятельности представлена лексемами *рабіць, працяваць, дзейнічаць, ствараць, здзяйсняць, учыняць, тварыць, майстраваць* и некоторыми другими. Ведущим в группе является глагол *рабіць* – «делать, совершать; производить, изготовлять; строить, сооружать; работать, трудиться» 1, с. 9 .

Глагол *рабіць* возглавляет многочисленное по количеству производных словообразовательное гнездо (более 300 слов), в которое входят: 1) производные, имеющие однокоренные соответствия в украинском и русском языках:

белорусский	украинский	русский
<i>работніца</i>	<i>робітниця</i>	<i>работница</i>
<i>рознарабочы</i>	<i>різнороб</i>	<i>разнорабочий</i>
<i>заработак</i>	<i>заробіток</i>	<i>заработок</i>
<i>зарабляць</i>	<i>заробляти</i>	<i>зарабатывать</i>
<i>абрабіць</i>	<i>обробити</i>	<i>обработать</i>

2) словарные единицы, имеющие однокоренные соответствия только в украинском языке:

белорусский	украинский	русский
<i>земляроб</i>	<i>землероб</i>	<i>земледелец</i>
<i>земляробства</i>	<i>землеробство</i>	<i>земледелие</i>
<i>падробка</i>	<i>підробка</i>	<i>подделка</i>
<i>зрабіць</i>	<i>зробити</i>	<i>сделать</i>

СГ, возглавляемое глаголом *працаваць*, имеет меньший объем (около 200 производных), однокоренные соответствия имеются только в украинском языке.

белорусский	украинский	русский
<i>праца</i>	<i>праця</i>	<i>работа, труд</i>
<i>працавітасць</i>	<i>працьовитість</i>	<i>трудолюбие</i>
<i>працавіты</i>	<i>працьовитий</i>	<i>трудолюбивый</i>

сталкивается с агрессивной тактикой сектантства, с другой стороны – с распространением мусульманства.

Духовно-нравственное воспитание в нашем обществе всегда было и остается важнейшей проблемой в воспитании детей, подростков и молодежи. Наша православная культура более чем за тысячу лет наработала множество подходов к этой проблеме. Вспомним «Поучение» Владимира Мономаха, в котором для нас ценно и содержание, и жанр поучения-завещания детям и другим людям. Великий русский князь Владимир Мономах, как известно, завещал «не лениться», а «трудиться». Перефразируя слова из притчей царя Соломона, Владимир Мономах писал в поучении: «Прежде всего, Бога ради и души своей, страх имейте Божий в сердце своем и милостыню подавайте неоскудную, это ведь начало всякого добра» [2, с. 495]. Вспомним также труды свт. Димитрия Ростовского (Даниила Саввича Туптало) [3; 4; 5]. Свт. Димитрий Ростовский в своем «Поучении на страсти Господа Нашего Иисуса Христа» писал о силе духа Пресвятой Богородицы, стоявшей у Креста Иисуса: «Говорит Соломон: Жену добродетельную кто найдет? (Притч. 31, 10). А вот Пресвятая Дева стоит мужественно у Креста и столь невыносимо страдает, что Ей приходят на память слова Симеоновы: *И Тебе Самой оружие пройдет душу* (Лк. 2, 35). В то время, когда заходит наше Солнце – Христос, – Пречистая Дева стоит у Креста, избранная как солнце, прекрасная как луна, возвышенная как утренняя заря. В то время, как открылась тьма всего мира, Она, как горящая свеча, пылает любовью» [4, с. 636]. Вспомним и труды свт. Феофана затворника, который разделял воспитание духовного и душевного человека, а также свт. Иоанна Максимовича, [7], нашего земляка, уроженца села Адамовки Донецкой обл., вся просветительская деятельность которого протекала в XX в. зарубежом, т. к. он был архиепископом Западноевропейским, Шанхайским, а затем Сан-Францисским и помог многим нашим соотечественникам обрести новую жизнь в этом городе.

Свт. Иоанн (Максимович) справедливо писал: «Чем более распространялась Христова вера, чем больше на земле славилось имя Спасителя мира, а вместе с Ним и Та, Которая удостоилась быть Матерью Богочеловека, тем больше увеличивалась и ненависть к Ней врагов Христовых» [7, с. 24].

Хотя атеизм перестал быть в нашем обществе официальным направлением мыслей людей, но до сих пор его последствия ранят души многих и прежде всего молодежи и подростков.

Недавно, перед праздником Рождество Пресвятой Богородицы, который традиционно у нас называется вторым праздником Пречистой Богородицы, в случайной беседе с девятнадцатилетней девушкой я узнала от нее нечто кощунственное. Она рассказала мне о том, что где-то читала о Богородице, что Та была не просто земной женщиной, а очень грешной. Я

Донбасские исторические предания тесно взаимодействуют как с другими группами произведений в пределах своего жанра (прежде всего – с топонимическими преданиями), так и с другими жанрами фольклора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Великан над Донцом : выдающиеся люди о Донбассе / сост., предисл., коммент. К. Ф. Спасенко. – 2-е изд., доп. – Донецк : Донбасс, 1983. – 157 с.
2. Легенды Донеччины / зібрав і упорядкував М. Янко. – Дружківка, 1995. – 119 с.
3. Новицкий Я. П. Малорусскія народные преданія, повѣрїя и рассказы : оттискъ изъ Адресъ-Календаря г. Александровска на 1908 г. / Я. П. Новицкий. – Александровскъ, 1907. – 32 с.
4. Тимофеев П. Т. Добрые дела не исчезают. Фольклорный сборник / П. Т. Тимофеев. – М. : Мол. гвардия, 1987. – 143 с.

Статтю присвячено аналізу ідейно-художньої специфіки історичних переказів Донбасу. Визначено основні проблеми творів, своєрідність головних героїв, основні особливості організації оповіді, розглянуто низку художніх засобів.

*Зиновченко Н. Л.
(z. Славянск)*

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ ЗЕМНОЙ ЖИЗНИ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ

В настоящее время очень многие сознают, что христианство является той духовной основой, на которой возникла не только европейская культура, но и традиции и духовное мировосприятие многих других народов.

Десятилетия атеизма в XX в. не вытравили из сердца нашего народа любовь к Богу, Пречистой Деве Марии, почитание заступника христиан и покровителя г. Киева Архистратига Михаила, постоянную уверенность наших людей в помощи им в любых обстоятельствах жизни свт. и чудотворца Николая, великомученика и целителя Пантелеимона, великомученика и победоносца Георгия и др. святых.

В XVII – начале XVIII вв., когда жил и творил свт. Димитрий Ростовский, шло внутреннее разделение христианства, усиление размежевания между православием и католичеством. В наше время идет более глубокое дробление христианства, вовлечение многих людей в различные секты. Православие в нашей стране, с одной стороны,

працаздольнасть працездатність работоспособность

Многие производные из СГ *рабіць* и СГ *працаваць* находятся в отношениях структурно-семантической корреляции: *неапрацаваны, невыраблены* – «необделанный»; *апрацаваць, вырабіць* – «отделать»; *адрабляць, адпрацоўваць* – «отрабатывать»; *распрацаваны, разроблены* – «разделанный»; *разпрацаваць, разрабіць* – «разработать (о земле)»; *неапрацаваны, неўроблены* – «невозделанный»; *культпраца, культпраца* – «культпраца» и др. При этом в гнездах представлены и безэквивалентные производные. СГ *рабіць*: *прарабіць* – «проделать», *парабляць* – «поделывать», *падрабіць* – «подделывать», *супрацоўнік* – «сотрудник», *земляроб* – «земледелец» и др. СГ *працаваць*: *чаепрацоўка* – «чаепереработка», *поўбеспрацоўны* – «полубезработный», *перепрацоўваць* – «перерабатывать», *перепрацаваць* – «переработать» и т. п.

В белорусском языке функционирует СГ с вершиной *дзеінічаць* (в русском языке соответственно СГ *действовать*, в украинском – СГ *діяти*). Остальные глаголы деятельности (с абстрактной семантикой) обладают в белорусском литературном языке невысоким словообразовательным потенциалом.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что основную задачу сопоставительного изучения близкородственных языков составляет исследование языковых структур, в которых взаимодействуют, перекрещиваются элементы разных языковых систем. Языковые факты русского языка могут быть более глубоко поняты и раскрыты, если рассматриваются в сопоставлении с соответствующими фактами украинского и белорусского языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беларуско-рускі слоўнік / склад. К. А. Кобызева і інш. ; навук. рэд. П. П. Шуба. – Мн. : Нар. асвета, 1988. – 175 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов / В. О. Горпинич. – К. : Наук. думка, 1973. – 166 с.
4. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках / А. Д. Зверев. – М. : Высш. шк., 1981. – 207 с.
5. Нещименко Г. П. О некоторых аспектах сопоставительного изучения славянского словообразования / Г. П. Нещименко // Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1983. – С. 30–51.
6. Павленко Н. А. К вопросу об историческом и сравнительно-типологическом изучении словообразовательных гнезд / Н. А. Павленко // Актуальные проблемы русского словообразования : сборник научных статей / отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 53–54.

7. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. / отв. ред. Г. П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1991. – 381 с.

У статті зроблена спроба зіставного аналізу словотвірних гнізд дієслів діяльності (на базі дієслова *робити*) в російській, українській та білоруській мовах. Простежуються спільні та відмінні риси в утворенні слів цих мов.

Винникова Т. С.
(г. Славянск)

К ВОПРОСУ О РАЗНОВИДНОСТЯХ ПЕРЕХОДА ИЗ ОДНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ В ДРУГУЮ

Трансформациология – раздел морфологии, изучающий проблемы переходности в области частей речи и контаминантов (термин предложен В. Н. Мигириным [8]).

Части речи – это «классы слов, характеризующиеся:

1) единством обобщенного значения (напр., предметности у существительного, процесса у глагола), отвлеченного от лексических значений всех слов данного класса;

2) общностью грамматических категорий и словоизменения;

3) тождественностью синтаксических функций» [10, с. 389], другими словами, это лексико-грамматические разряды слов, объединенные общей семантикой, общим грамматическим значением и его формальным выражением, соответственно, слова распределяются по частям речи на основании семантического (общее грамматическое значение), словообразовательного (набор словообразовательных моделей и инвентарь словообразовательных средств для пополнения лексики данной части речи, а также способность выделять основы для пополнения лексики других частей речи), морфологического (инвентарь ее словоформ и парадигм, система морфологических категорий и морфологических разрядов) и синтаксического (обычная, первичная синтаксическая функция слов данной части речи) критериев.

Любое отдельно взятое слово принадлежит к определенной части речи, но в процессе развития языка слова из одной части речи могут переходить в другую. Сущность такого перехода заключается в том, что слова данной части речи приобретают общее грамматическое значение, присущее другой части речи. Такой переход обозначается термином *транспозиция* (в таком понимании дублетом *транспозиции* является термин *конверсия*). Результатом транспозиции является появление т. н.

донбасская земля¹.

Предание «Горючий камінь» – одно из произведений, посвященных открытию залежей угля в Донбассе. Согласно этому преданию, один охотник бродил по степи. Близился полдень, охотник немного устал, а до дома было еще далеко. Решил он немного отдохнуть и поесть. Снял с плеча убитого зайца, тетерева, мешочек с несколькими окуньками. Заметил в овраге родник и спустился к нему. Собирая хворост для костра, охотник увидел лисью нору, земля возле которой была черной, а между ней – черные камешки. Он набрал этих камешков и пошел к роднику.

«Почистив мисливецю окуня, зробив на землі п'ятачок для вогнища, обклав його чорними камінцями, принесеними з лисичої нори, висік вогню». Положил охотник в жар окуня, засыпал сверху черной землей. А через некоторое время увидел охотник, что земля и черные камешки, принесенные от лисьей норы, оказались охваченными сильным жаром. Понял охотник, что перед ним чудо – горючий камень.

Он насобирал этих камней и черной земли, взял дичь и рыбу и пошел в слободу, чтобы рассказать всем новость.

А через некоторое время там вырос посёлок Лисий Байрак и начала работать первая в Донбассе угольная копальня [2, с. 81–82].

В данном предании указано название посёлка, однако оно не связывается с лисьей норой, возле которой охотник нашёл уголь, поэтому данное предание следует рассматривать как историческое, а не топонимическое.

Герой произведения – не известный исторический деятель, а безымянный охотник, который случайно находит уголь. Но он человек наблюдательный и сообразительный, что в итоге и приводит к открытию месторождения каменного угля.

Данное произведение по характеру организации повествования близко к бывальщине (в тексте есть подробности, не характерные для преданий), однако наличие временной дистанции и историческая значимость описываемых событий позволяют отнести его к жанру преданий.

Таким образом, мы видим, что что главными персонажами исторических преданий Донбасса чаще выступают не известные исторические личности, а безымянные герои из народа. Они демонстрируют ценные в народе качества и черты характера – свободолюбие, находчивость, ум, любознательность, силу характера, патриотизм, справедливость, умение дружить и т. д.

В основном региональные предания представляют собой произведения социально-бытового характера.

¹ Это предание известно и в другом варианте, заканчивающемся объяснением происхождения названия села.

фрагмента и в первой части третьего предложения. В первом предложении придаточные части представляют собой неопределённо-личную (с главным членом «сказали») и безличную (с главным членом «надо убирать») конструкции. Сказуемое первой части третьего предложения «было принято» выражено глаголом-связкой «быть» в прошедшем времени и страдательным причастием прошедшего времени «принято», т. е. мы видим пассивную конструкцию. Указания на то, кем было принято решение, кому пытался доказать коногон свою правду, нет. Создаётся впечатление, что это сила обстоятельств, рок.

«Куда девались старый коногон и его конь, никто не знает до сих пор. Очевидно, они не смогли предать друг друга и ушли в заброшенные выработки. И людям иногда казалось, что из глубины шахты слышится ржание коня».

Сила дружбы побеждает судьбу, и память об этом не умирает:

«Преданную дружбу коногона и его коня до сих пор вспоминают люди. И сказ об этом передаётся от старых к молодым. И каждый шахтёр знает, что самое ценное в большом шахтёрском деле – это верная дружба».

В конце текста мы видим ссылку на традицию: «сказ об этом передаётся от старых к молодым». Завершающая фраза явно афористична, что, с одной стороны, сближает рассматриваемое произведение с притчей, с другой же – характерно и для других фольклорных жанров, в частности для лирических необрядовых песен (например, «На чужой стороншке – плохое житьё»).

Несмотря на то, что здесь нет ярких исторических событий и лиц, в сказе нашли отражение особенности шахтёрского труда в старые времена, моральные ценности шахтёров, что и позволяет нам, с учётом эпической дистанции и ссылки на традицию, отнести данное произведение к историческим преданиям.

Донбасс, как известно, – крупнейший центр металлургической и угольной промышленности. Добыче полезных ископаемых в этом регионе в своё время серьёзное внимание уделял Пётр Первый, которому приписывается знаменитое изречение о каменном угле: «Сей минерал если не нам, то нашим потомкам зело полезен будет». Есть предание, повествующее о том, при каких обстоятельствах были сказаны эти слова.

Во время Азовского похода на привале местные казаки, сидя у костра, бросили в огонь куски каменного угля. Температура костра настолько поднялась, что сидевшие вокруг были вынуждены отодвинуться. Тогда-то царь и произнёс фразу, ставшую крылатой [1, с. 145].

Предание подчёркивает роль русского царя Петра Великого в развитии Донецкого края, его умение увидеть великое в малом. Показывает это небольшое повествование и то, насколько богата

трансформантов – единиц, которые сохраняют звуковой облик исходного слова, но приобретают комплекс дифференциальных признаков новой части речи. Исходное слово и трансформант являются функциональными омонимами.

Вузовские программы по языку требуют обязательного изучения явления транспозиции в области частей речи. При этом анализ учебников по русскому и украинскому языкам показывает, что явлению транспозиции в них уделяется недопустимо мало внимания (см. об этом: [1], [3], [4], [5], [9], [12], [13] и др.); между развитием лингвистической науки и отражением научных достижений в вузовской научно-методической литературе есть некоторая дистанция.

Цель данной статьи – систематизировать лингвистический материал, посвященный проблеме разновидностей перехода частей речи из одной в другую.

В современном русском языке существует 12 видов транспозиции. Назовем и кратко охарактеризуем переходные явления в области частей речи.

- Субстантивация (от лат. *substantivum* – имя существительное) – это переход в класс существительных слов, принадлежащих другим частям речи; в разряд имен существительных чаще всего переходят прилагательные, реже – причастия, числительные, местоимения, наречия, междометия и служебные слова: *Больной поправился* (субстантивация прилагательного).

- Адъективация (от лат. *adjectivum* – имя прилагательное) – это переход слов других частей речи в разряд имен прилагательных; в прилагательные переходят причастия, иногда – местоимения и числительные: *изысканный вкус, молотый кофе* (адъективация страдательных причастий прошедшего времени).

- Пронаминализация (от лат. *pronomen* – местоимение: *pro* – вместо, *nomen* – имя) – это переход слов других частей речи в местоимения; в значении местоимений могут употребляться существительные, прилагательные, причастия, числительные: *А дело уж идет к рассвету*. (А. Грибоедов).

- Нумерализация (от лат. *numeralis* – числовой) – переход слов других частей речи в класс имен числительных. Числительные, как и местоимения, являются самыми консервативными частями речи, поэтому их пополнение за счет слов других лексико-грамматических разрядов – явление очень редкое. *Капля, куча, море, сила, масса, много, мало* и т. п. (отметим, что некоторые лингвисты считают подобные языковые факты нумерализацией, другие же относят такие слова либо к именам существительным, либо к т. н. количественным наречиям).

- Вербализация (от лат. *verbum* – глагол) – переход слов других частей речи в класс глаголов. Такой переход находит не морфологическое

выражение, а синтаксическое: слова других частей речи выполняют функцию глагольного сказуемого: *Татьяна – ах!* (А. С. Пушкин) (= *Татьяна ахнула*).

- Адвербиализация (от лат. *adverbium* – наречие) – переход слов других частей речи в наречие; в разряд наречий могут переходить существительные, числительные и деепричастия: *в начале лета – вначале*.

- Предикативация (от лат. *praedicativus* – категорический, утвердительный) – переход слов других частей речи в слова категории состояния, или предикативы (*выгодно, грустно, дорого, жарко, лестно, морозно, пасмурно, похвально, празднично, приятно, прохладно, свежо, светло, тепло, торжественно, туманно, удобно, хорошо, отличной* др.).

- Модальность – переход слов других частей речи в модальные слова. Процессу модальности подвергаются наречия (*бесспорно, верно, случайно, естественно* и др.), глаголы (*кажется, казалось, разумеется, знать, видать* и др.), имена существительные (*правда, право, факт* и др.), причастия (*видимо* и др.).

- Переходы самостоятельных частей речи в служебные части речи:

- препозитивация – переход слов других частей речи в предлоги: *Много звезд в безмолвии ночном горит, блестит **кругом** луны на небе голубом.* (Е. Баратынский). Такой переход сопровождается ослаблением или утратой семантики самостоятельной части речи, а также утратой грамматических признаков, словоизменения, синтаксических функций и приобретением трансформантом функции опосредованной связи между глаголом и существительным или существительным и существительным. Предлоги пополняются преимущественно за счет наречий (*вблизи, вдоль, возле, вокруг, впереди, кругом, мимо, навстречу, накануне, около, после, против, раньше, относительно, согласно* и др.), предложно-падежных сочетаний (*вовремя, в течение, в продолжение, за счет, по поводу, по причине, насчет, ввиду* и др.), глагольных форм (*благодаря, включая, спустя* и др.);

- конъюнкционализация – переход слов других частей речи в разряд союзов. В союзы переходят местоимения (*что, как, когда* и образовавшиеся на их базисе союзы типа *потому что, невзирая на то что, вопреки тому что, благодаря тому что, так как, тогда как, по мере того как, с тех пор как, между тем как* и др.), наречия (*едва, пока, только, лишь, ровно, словно, точно, чуть* и др.), несколько существительных (*раз, правда, благо*), деепричастие *хотя (хоть)*;

- партикуляция (от лат. *particula* – частица) – переход слов других частей речи в частицы. При партикуляции полнозначное (исходное) слово полностью теряет лексическую семантику, грамматические признаки и синтаксические функции и приобретает определенные логические, модальные и эмоционально-экспрессивные оттенки. Различают диахроническую и синхроническую партикуляцию.

Частицы пополняются за счет перехода в них наречий (*ещё, уже,*

Предание построено как сообщение определённого факта и не содержит оценочных суждений. Можно предположить, что это связано с отсутствием влияния гайдамащины на историю региона.

К историческим преданиям, на наш взгляд, может быть отнесён и рабочий сказ «Верная дружба»¹ [4, с. 119–120].

В центре повествования – случай «с коногоном и его конём, верным другом по тяжёлому шахтёрскому труду». Время действия произведения отнесено в давние времена: «Было это давным-давно». Место действия – «одна из шахт», какая именно – «никто не скажет», однако «все знали, что хлеб насущный они зарабатывали честно. И такой верной дружбы никто не помнит». Т. е. с самого начала оказывается, что как время, так и место действия не имеют значения, значимостью обладает само событие. Это – вводная часть произведения (оно вообще отличается очень чёткой композицией).

В основной части выделяется рассказ о многолетней трудовой дружбе коногона и коня, т. е. даётся мотивация случая на шахте:

«Коногон когда-то был молодым и сильным, молодым и резвым был и конь. Каждый день они трудились по многу часов. Этот труд очень сблизил, сроднил молодого коногона и молодого резвого коня. А к концу работы оба так уставали, что трудно было понять, кто кого ведёт и поддерживает. И оба, особенно в эти минуты, были благодарны друг другу. И коногон всё это понимал и мог выразить признательность своему верному другу тёплыми словами, отдать последнюю хлебную корочку. И конь тоже всё понимал, но свою благодарность выражал лишь тихим ржанием. И эта трудовая дружба длилась не год, не два, а много-много лет».

Старился и высыхал коногон, старился и высыхал конь. И старый коногон понимал, что придёт время и его четвероногого друга выведут из шахты. И тогда дни его будут сочтены». То, о чём говорится в последнем предложении данного фрагмента, может быть отнесено как к коню, так и к самому коногону, и это делает повествование более напряжённым.

О самом случае на шахте сообщается весьма сдержанно, что, как мы считаем, подчёркивает, с одной стороны, трагизм происходящего, а с другой – невозможность для коногона иного выбора:

«И вот пришло время, когда коногону сказали, что коня надо убирать. Старый коногон упорно доказывал, что они вдвоём ещё никогда не подводили. Но решение было принято, и коногон в последний раз пошёл со своим верным четвероногим другом на работу. И больше их никто не видел».

Коногону и его коню противостоит некая безликая сила, действия которой описаны прежде всего в первом предложении приведенного

¹ Мы понимаем под сказом не жанр, а форму организации повествования.

войско?» – пыта царыця кошового. И вновь достойный ответ с обыгрыванием слова «нестройное»: «Та такъ, каже, матусю, – замырение: нипротивъ кого строиться...»

Но запорожцев не оставили в покое – «стали ихъ претиснять, ставъ Потемка населять слободы, сажать нимцивъ... взяли воны и подалысь: яки за Кубань, яки посунулись въ Турещыну...»

Следующий эпизод – присяга – демонстрирует находчивость запорожцев и их преданность родной земле, на которой им, к сожалению, не нашлось места. «Прыйшлы, а паша и каже: тоди я васъ прыйму, якъ запрысягнете вирно служить в мой земли». «Добре, кажутъ, согласни»... Сталы збирать ихъ пидъ прысягу, а у ихъ у каждого в торбыни була християнська земля; воны понасыпали въ чоботы земли, пидйшли пидъ прысягу и кажутъ: «на чый земли стоемо, тому цареву и будемо служить!» Такъ воны и робылы: було в турещыни жывуть, а помичь дають своимъ хрещенимъ».

Но для информанта запорожцы – уже история, славное прошлое:

«– Что же, диду, и до сихъ поръ запорожцы жывуть подъ туркомъ?»

– Есть, кажутъ, та мало: ихъ выведено видтиль, и тутъ уже воны перевелысь...»

Предание своеобразно истолковывает реальные исторические события, подчёркивая антинародные действия власти. Так, у царя, платившего дань людьми, «не було жалю и на макове зерно! Тобъ треба гришмы платыть подать, а винъ мыромъ (людьми)...» Не лучше ведёт себя и Екатерина: верит наговорам врагов и идёт воевать против своих подданных. Фаворит царицы князь Потёмкин, пренебрежительно именуемый Потёмкой, тоже предпочитает иностранцев: он стал «населять слободы, сажать нимцивъ», запорожцев же «стали претиснять».

В образе запорожцев народ воплотил лучшие человеческие качества: свободолюбие, смелость и мужество, жизненную стойкость, патриотизм, миролюбивость в сочетании с готовностью защищать свои интересы, находчивость и т. п.

В данном тексте представлено несколько эпизодов из жизни запорожского казачества, относимых к разным периодам истории; основные из них – создание Сечи, столкновение с Екатериной, уход в Турцию и присяга. Мы считаем, что это несколько преданий из цикла о запорожцах, которые рассказчик, направляемый вопросами фольклориста, производящего запись, соединяет в одно целое.

В рассмотренное произведение включено ещё одно предание:

«Якъ сплюндровалы запорожца, то била того горилаго дуба (перед этим информант пояснял название «Горилый пенъ». – Ю. Л.) жывъ якыйсь гайдамацькій ватажокъ, а на Савурь-могыли – другый – Сава; ото винъ якъ схоче до себе поклыкать Саву въ гости, то почепе на дуба копыцю сина, дожде ночи и пидпале. Побаче Сава огонь, – на коня, и скака...» [3, с. 10].

только, лишь, единственно, исключительно, определённо, просто, прямо, именно, подлинно, точно, ровно и др.), местоимений (что, как, то, это, там, тут, так, себе, всё и др.), глаголов (было, бывало, дай, пусть, пускай, знай, поди и др.).

• Интеръективация – это переход слов из других частей речи в междометия. В процессе интеръективации участвуют имена существительные (батюшки! матушки! дудки! марш! добро! и др.), глаголы (хватит, будет, брось, поди, помилуй, здравствуйте, смотри, скажи, подумаешь и др.), наречия (вперед, вон, горько, полно, прямо, довольно и др.), местоимения (что, так и др.): *кремлевский караул* (имя существительное) и *караул!* (междометие); *давай* (глагол в повелительном наклонении) *вещи* и *давай!* (= пока).

Процесс сопровождается потерей исходным словом номинативности, категориального значения, форм изменения, синтаксической нагрузки и приобретением трансформантом способности выражать различные чувства. *Оправился, поднял мешок и только взялся рукою за скобу двери – услышал истошный крик: «Ка-ра-у-у-ул!... Уби-и-ли! Ка-ра-у-ул, люди добрые!»... Посреди двора, раскорячившись, стоял Захар Денисович и ... орал: «Ка-ра-у-у-ул!».* (В. Шукшин).

Степень активности каждого процесса различна. Широко осуществляется переход других частей речи в именасуществительные, безлично-предикативные слова, модальные слова. Невелико в количественном отношении, но достаточно ощутимо по употреблению число слов, пополняющих служебные части речи (предлоги, частицы, союзы). Единицами представлены имена числительные, образованные в результате диахронной трансформации; практически отсутствует процесс вербализации – пополнения глаголов за счёт других частей речи.

Хочется надеяться, что в ближайшее время противоречие между развитием лингвистической науки и отражением научных достижений на страницах вузовских учебников будет устранено.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Современный русский язык / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. – М. : Логос, 2002. – 528 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Русский язык, 1972. – 614 с.
3. Гнатюк Л. П. Українська мова / Л. П. Гнатюк, О. В. Кононенко. – К. : Феміна, 1995. – 192 с.
4. Голанов И. Г. Морфология современного русского языка / Иван Григорьевич Голанов. – М. : Высшая школа, 1965. – 285 с.
5. Гужва Ф. К. Морфология русского языка / Федор Кириллович Гужва. – К. : Рад.школа, 1987. – 223 с.
6. Краткий справочник по современному русскому языку / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант / под ред. П. А. Леканта. – М. : Высшая школа, 1991. – 382 с.

7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов.энцикл., 1990. – 685 с.
8. Мигирин В. Н. Очерки по теории процессов переходности в русском языке / Виктор Николаевич Мигирин. – Бельцы, 1971. – 199 с.
9. Русский язык : в 2 ч. / под ред. Л. Ю. Максимова. – М. : Просвещение, 1989. – Ч. II. – 288 с.
10. Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Филин Ф. П. – М. : Сов.энцикл., 1979. – 432 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Українська мова / за ред. П. Д. Дудика. – К. : Вища школа, 1988. – Ч. 1. – 382 с.
13. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 688 с.

У статті наведено характеристику 12 різновидів транспозиції як явища переходу з однієї частини мови в іншу (субстантивізація, адвербіалізація, прономіналізація, нумералізація, вербалізація, адвербіалізація тощо).

*Решетняк О. О., Боровик О. Й.
(м. Слов'янськ)*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДЕЯКИХ ПАРТИКУЛЬОВАНИХ СУБСТАНТИВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

З початку існування перекладознавчої теорії та практики одне з чільних місць займають дослідження, пов'язані з труднощами перекладу повнозначних частин мови. Проблема передачі неповнозначних слів іноземними мовами і дотепер практично залишається поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, що пояснюється, на нашу думку, відсутністю єдиного погляду серед дослідників на наявність лексичного значення у службових слів та труднощами, пов'язаними з омонімією та полісемією переважної частини службових частин мови.

Деякі спроби аналізу перекладу англійських речень російською мовою із російськими частками були здійснені В. Н. Комісаровим, Я. І. Рецкером, В. І. Тарховим. Л. А. Омеляненко аналізував російські еквіваленти англійських простих речень із частками “only” та “even”, а В. І. Карабан виявив можливі прийоми перекладу окремих українських

«Подальсь воны въ лись, въ пуши, повыкопувалы землянки и давай жыть». Это и были запорожцы. Их примеру последовали и другие: на второй и третий годы количество запорожцев значительно увеличилось – «стало ціле військо», а люди всё продолжали идти.

Это мирные люди, которые хотели спокойно жить на родной земле, своими руками зарабатывая себе на жизнь: они обживают дикую степь, среди них есть «ковали, шевци, ткачи, ганчари, шаповалы; есть знахари, характерныкы», но они готовы защищать свою свободу: «Ставь непрятель докучать имъ набигами, и давай воны биля его ворожить. Стыко не пошле війська, воны все и порубають... Характерныкы булы вельки!.. Стала ходыть чутка, шо жывуть десь запорожци – таке страшне військо, шо и не прыступышь».

Коротко сообщает предание и о том, что управляет запорожцами кошевой, которого они избирают. «Військо выбере хахартерныка, тай орудуе винь нымъ».

И так запорожцы жили, пока не отвоевали у турок значительную территорию – «одь Орили та до моря шырынею, оть Бога-ричкы та до «Горилого пня» довжынею», т.е. включая степи. Как поясняет информант, «Горилый пень» – «туды пидь Донщыну, за Савурь-могилою» (там рос огромный дуб, который, после того как он усох, «обпалылы, и довго чорнивь винь середь степу; – его выдно було за сорокь версть»).

Далее предание говорит о том, что запорожцы «пидь турка пишлы», и объясняет, как это произошло.

«Сталы ворогы докучать царыци, шо буцимь бы то запорожци шкоду роблять, вона зибрала військо и пишла на ихь».

Но Екатерина не смогла победить запорожцев. Предание, описывая бой, использует традиционный мотив – героев «пули не берут»: «Зійшлысь москали, зійшлысь и запорожци. Москали стріляють, а запорожци заполы пидставляють...¹ Понабиралы повни заполы куль, тай пишлы до царыци. «Велькый свить, матусю! на тоби оци заряды, воны може згодяться».

Удивлённая царица приглашает запорожцев к себе на угощение. Ей интересно, как живут запорожцы, но свой вопрос она задаёт в довольно оскорбительной форме: «какъ вы живете, яловое, запорожское войско, безъ жень?» – и получает достойный ответ, свидетельствующий о присущем казакам чувстве юмора: «Жывемо, кажуть, такъ: сорочку покы вс... поты обидравь, бо никому прать».

Далее следует эпизод посещения царицей лагеря запорожцев. «Дивиться, – хто чоботы квацное дегтемь, хто ..., хто матню лата, хто кашу варе, хто нужу бье, а инчий – вуса круте... «Что же у вась такое нестройное

¹ В данной фразе наблюдаем и рифмовку, характерную для песенного эпоса и иногда встречающуюся в сказках: «стриляють» – «пидставляють». На наш взгляд, это свидетельствует об использовании в данном предании общефольклорного типического места.

*Ледняк Ю. В., Ледняк А. В.
(г. Славянск)*

ПРОБЛЕМАТИКА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СПЕЦИФИКА ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЙ ДОНБАССА

Исторические предания – это народные прозаические произведения, повествующих об исторических событиях и лицах; это история, увиденная глазами народа, пропущенная через его сознание.

Несмотря на значительный интерес фольклористов (работы С. Азбелева, В. Аникина, А. Дея, Н. Костомарова, А. Лазарева, А. Никифорова, В. Соколовой, К. Чистова и др.) к жанру преданий в целом и к историческим преданиям в частности, предания данной группы, записанные в Донбассе, до сих пор не стали объектом серьезного научного исследования.

Цель данной статьи – рассмотрение идейно-художественного своеобразия донбасских исторических преданий.

Собственно исторических преданий в Донбассе зафиксировано немного.

Примером подобных произведений является предание «Происхождение запорожцев», записанное Я. Новицким в 1876 г. в с. Ольгинское Мариупольского уезда Екатеринославской губернии (сейчас – Донецкая область) от Андрея Иващенко, 67 лет [3, с. 9–11]. В предании даётся народное объяснение истоков Запорожской Сечи, рассказывается о быте запорожцев, о том, как они воевали, и т. д.

Время образования Сечи, согласно преданию, – «давня давнына».

«Якыйсь-то бувъ руськый царь, шо стояв пидь страхомъ у чужеземця... <...> Такъ ото нашъ царь тому непрятелеви и платывъ подать людьмы; було займе, якъ отару овецъ, тай жене». Тот, кто попадал к неприятелю, уже не возвращался: «помынай якъ звалы».

Однажды послал русский царь «тому супостатови людей самихъ отбирныхъ». Они вышли в степь, посоветовались друг с другом и решили не исполнять царский приказ: «чого мы пидемо до проклятого кимлыка-мухамеда? На заризь?»

часток англійською мовою[4, с. 104].

Причинами існування незначної кількості праць із перекладу часток є відсутність серед дослідників єдиної думки щодо лексичного значення часток, їхнього функціонування, а також проблеми, пов'язані з багатозначністю й омонімією з іншими повнозначними та неповнозначними частинами мови деяких українських часток. Певну інформацію щодо процесів переходу слів між лексико-граматичними класами містять праці В. В. Бабайцевої, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. М. Ожогана. Суттєвим аспектом цієї загальної проблеми є перехід слів різних частин мови у частки. Питання походження і складу вторинних часток ще не до кінця розв'язане.

Функціональний аспект вторинних часток, механізми процесів переходу в межах масивів «прислівник – частка» ще не були предметом окремого дослідження. Саме малоз'ясованість багатьох питань походження та синтаксичного функціонування вторинних часток і зумовлює актуальність обраної теми. Мета роботи – з'ясувати результати транспозиційних процесів у межах вторинних часток на рівні синхронії української та англійської мов, окреслити їх специфічні функціональні особливості. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити особливості переходу прислівників у частки, виокремивши при цьому гібридні типи слів, яким певним чином властиві ознаки обох зазначених частин мови на синхронічному рівні порівнюваних мов; простежити потенціал транспонованих партикул у розповідних реченнях, встановити визначальні особливості їх функціонування у процесі творення стверджувальних і заперечних конструкцій. Пропонована стаття розширює лінгвістичні знання про склад, походження українських та англійських часток та їх функціональні властивості.

Незважаючи на певну увагу мовознавців до трансформаційних змін на синтаксичному та морфологічному рівнях (Е. П. Калечиц, В. В. Бабайцева, І. Р. Вихованець, В. М. Ожоган), процес партикуляції прислівників потребує більш ґрунтовного дослідження. У сучасній українській мові відприслівникова партикуляція, поряд із відзайменниковою та віддієслівною, є важливим джерелом поповнення складу часток. Процес переходу прислівника в частку є поступовим і має два основні етапи – синтаксичний та семантичний. Багаторазове вживання прислівника у функції частки, розширення його використання в різних контекстах і в тому ж значенні послаблює його лексичну вагу. Саме це і призводить до модифікації прислівника та перетворення його в аналітичну синтаксичну морфему (за І. Р. Вихованцем). Таким етапам трансформаційного процесу сприяє морфологічна й синтаксична аморфність та ізоляція прислівника у структурі речення. Дослідники відзначають також застиглість, закостенілість прислівника як класу слів,

периферійність його функції в реченні [2, с. 265]. Це сприяє певній автономності його, що, у свою чергу, зумовлює потенційну можливість пере kwalіфікації прислівника не лише в частку, але і його базовий характер для утворення службових слів.

Другорядний член речення (синтетичний або аналітичний прислівник) за умови, що він виражений словами абстрактного лексичного значення з наявною у них потенцією релятивності, нерідко зближується семантично і граматично з однофункціональними прийменниками або іншими релятивними морфемами [3, с. 218–219]. Саме семантична багатоаспектність прислівника, абстрактність його лексичного значення спричиняється до того, що в ньому потенційно закладене лексико-граматичне значення службового слова. Про універсальність та поліфункціональність значення прислівників свідчить і той факт, що даний клас слів об'єднує в собі деривати від дієслів, прикметників та іменників. На синтаксичному рівні змінюється і синтаксична позиція прислівника, що є початковим етапом трансформаційно-деривативних процесів його структури. У сучасній українській мові адverbіальна позиція має дві модифікації: придієслівну (у словосполученні і реченні) і придієслівно-присубстантивну, тобто детермінантну (у реченні). Певні зміни у таких позиційних модифікаціях прислівника і становлять перший етап його трансформації. Прислівник, за І. Р. Вихованцем, не має свого специфічного лексичного значення, тому у прислівниковій синтаксичній позиції можуть бути компоненти з лексичним значенням ознаки, процесу і предмета, що ставить його у синтагматичний зв'язок із предикатом. На нашу думку, специфічність лексичного значення прислівника, його своєрідність виявляється саме у контамінації семантичних аспектів категорійних значень різних частин мови. Щодо зв'язку прислівника з предикатом, то дуже часто новий або частковий його розрив сигналізує про рух прислівника у напрямку до частки. Найчастіше таких трансформацій зазнають прислівники узагальнено-вказівної семантики.

Розглянемо на прикладах трансформаційні зміни, що відбуваються в прислівниках у процесі їх партикуляції. Прислівник *так* – обставинний способу дії, виступає в сучасній українській мові у двох позиціях – придієслівній та присубстантивно-придієслівній, напр.: *Чи здолаєш без вагання Так же вмерти, як і жить?* (М. Вороний); *Так і молодість твоя промине, милий мій...* (В. Поліщук). Переміщення прислівника в нетипову для нього синтаксичну позицію, що зумовлюється іноді цілим комплексом семантичних, ритмо-мелодійних причин, призводить до появи у лексичному значенні прислівника додаткових смислових чи емоційно-експресивних відтінків, що є, по суті, першопочатком синтаксичного ступеня трансформації прислівника: *Та так яскраво, так облесно Хребет лукавий вигина*. Прислівник у таких випадках втрачає власний словесний наголос, починає сприйматися як єдине фонетичне слово з іншим

5. Соботович Є. Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Соботович Є. Ф. – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.

6. Трофименко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук / Трофименко Л. І. – К., 2004. – 20 с.

7. Шеремет М. К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи / Шеремет М. К. // Корекційна педагогіка. – № 1. – 2008. – С. 6–8.

Стаття посвячена одной из актуальных проблем логопедии – усовершенствованию использования глагольной лексики детьми с общим недоразвитием речи и направлена на определение путей эффективного овладения глаголами.

2. Після корекційного навчання у дошкільників відбулися значні зміни у формуванні уявлень про дієслово у якісному відношенні: істотно зменшилася кількість помилок, пов'язаних із неадекватним вживанням слів, частіше відзначалося неточне, але при цьому цілком адекватне використання дієслів.

3. Суттєво скоротилася кількість граматичних помилок.

4. Запропонована програма формування уявлень про дієслово сприяла значному розвитку зв'язного мовлення (збільшенню обсягу розповідей дошкільників, більш точним та розгорнутим висловлюванням, збільшенню кількості складних речень у розповідях дітей).

Підсумовуюче вищевикладене, зазначимо, що нами виявлено недостатній рівень сформованості уявлень про дієслово у дітей із ЗНМ. Це зумовило необхідність організації спеціального навчання.

У процесі обстеження виявлені певні специфічні особливості уявлень про дієслово у даній категорії дітей, які виражалися у меншому обсязі активного словника, труднощах у розумінні та вживанні слів, схожих за лексико-граматичними ознаками, обмеженості та одноманітності вживання деяких частин мови.

Проведене дослідження дозволило зробити та експериментально перевірити поетапну методику логопедичної роботи з формування уявлень про дієслово у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ із урахуванням виявлених порушень, їхніх психологічних механізмів і закономірностей становлення мовленнєвої діяльності в процесі нормального онтогенезу.

Проведене дослідження не вирішує всіх аспектів висвітлення даної проблеми і потребує подальшого вдосконалення та впровадження у практику роботи логопедів спеціальних груп для дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови й ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. Практикум : навч. посібник / Богуш А. М. – К. : Вища шк., 1995. – 192 с.

2. Елисеєва М. Б. Нормальные ошибки в речи детей раннего возраста / М. Б. Елисеєва // Практическая психология и логопедия. – 2006. – № 1. – С. 3–8.

3. Коновалова С. Н. К вопросу о формировании предикативной лексики у старших дошкольников с общим недоразвитием речи / С. Н. Коновалова // Дефектология. – 2004. – № 5. – С. 50–51.

4. Лалаева Р. И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя) / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : СОЮЗ, 1999. – 160 с.

елементом. Важливу роль у розумінні трансформаційних процесів і, зокрема, у розмежуванні частки так і однозвучного прислівника належить також контексту.

Підсилювальну англійську частку *never* слід розмежовувати з прислівником, який перекладається як «ніколи», частка ж позначає «*так і не*», «*не одного разу*» й має емоційно-оцінний характер:

Even then it *never* occurred to me that Trapnel would take this unheard of step (Powell). I have *never* thought that she could sing so magic.

Очевидно, процес партикуляції відбувався спочатку шляхом часткової втрати основного лексичного значення прислівника у певній синтаксичній позиції, адже частка може сполучатися із будь-яким словом. Важливу роль у цьому переході відіграли й інші чинники, зокрема інтонація, логічний наголос, порядок слів. Найчастіше стверджувальна частка так трапляється в розмовному мовленні у діалогах: саме в коротких реченнях-відповідях на поставлене запитання найповніше розкривається її функція. Частка ця здатна самостійно (за наявності відповідної інтонації) формувати комунікативні одиниці і без участі інших слів: *Так. А ще є краї холодні, льодові* (У. Самчук). *Так. Місце не вимовлене...* (М. Петрушевич). Категоричність ствердження досягається в художніх текстах кількаразовим повторенням та логічним виділенням частки так: *Так, так... і ми тут все по-святочному улаштуємо...* (Н. Романович-Ткаченко). Частка так може виражати різні смислові та емоційно-експресивні оцінки ствердження. Це спостерігається у реченнях, де мовець підсумовує пережите, побачене; виражає своє ставлення до сказаного: *Ось так, Ліно, степи збираємося обводнювати, а самим поки що напиться ніде* (О. Гончар). Відповідь із формально наявною часткою так може містити в собі відтінок заперечення: – *Так він і послухає!* (І. Карпенко-Карий); *Так уже й потураю!* (Ю. Яновський). Для приблизного позначення виміру у розмовному мовленні та художньо-белетристичному стилі вживається обмежувальна частка так: *Так коло півночі Яким їх покликав* (П. Мирний). Відприслівниковий трансформант так настільки утвердився в українській мові, що можна говорити про повну його партикуляцію, зміни у семантиці прислівника можна назвати модифікаційними, а не мутаційними. Це зумовлено абстрактністю прислівникової семантики, яка утримується в трансформанті так. Поліфункціональність даної партикули – ще один доказ того, що такий новотвір є необхідним у сучасній українській мові.

До часток прислівникового походження зараховують і погоджувальні частки добре, гаразд [3, с. 19]. Прислівники добре, гаразд вступають у синтагматичні відношення з іншими словами в реченні, відприслівникові трансформанти завжди інтонаційно відокремлені від інших слів у реченні, що зумовлено специфікою стилів – розмовного та художньо-белетристичного. Компоненти добре, гаразд підтверджують

висловлену думку, посилюють її правильність; саме вони виражають основне модальне значення висловлення: *Добре, я його не пуцу* (Ю. Яновський); – *Гаразд, – каже серйозно Явтух, – вірю* (Ю. Яновський). Як видно, ці слова є базовими, на тлі яких конкретизується, уточнюється основне модальне значення всього речення. Саме в цьому ще раз виявляється трансформація означальних прислівників добре та гаразд: у результаті таких транспозиційних змін трансформант набуває здатності стосуватися всього речення загалом, що не властиве омонімічним прислівникам.

До відприслівникових належить частка просто. Це слово в українській та англійській мовах може бути прислівником, прийменником та часткою. Прислівник просто виражає ще й обставинні функції місця (крім ролі обставини способу дії, яку він виконує найчастіше): *Стежки розходяться. Просто стежка для Корнія і Марії. Наліво для Ганни* (У. Самчук). Порівн.:

He *simply* could not bear joking on such subjects (Galsworthy). / He did it quite *simply*.

До часток відприслівникового походження належать також слова прямо, якраз, чисто, рівно, точно: *Один поклав собі капітана на спину, другий вхопив Ясногорську прямо на руки, як дитину, і кинувся з нею до окопів* (О. Гончар); *Ведеш мене з тюрми, з неволі Якраз на смітничок Миколи* (Т. Шевченко); *Витріщить дядько свої очі... та й вигадує якісь байки... чисто неначе стара баба розказує дітям казку* (І. Нечуй-Левицький).

Явище партикуляції діє і у сфері обставинних прислівників обох мов. У функції часток найчастіше виступають прислівники тільки, ось, де, тут, куди. У розмовному та художньому мовленні вживається частка прислівникового походження куди. Омонімічний до частки прислівник місця є досить уживаним: *Куди вона так пре несамовито?* (В. Симоненко). Порівн.: The woods and fields out there were drooping to sleep *too* in the last glimmer of the summer light (Galsworthy.); It was *too* dark to distinguish anything (Lawrence.); This morning I awoke *just* before sunrise (Gissing); I have *just* opened this window... (Bronte)

Обмежувальна англійська частка *only* (тільки) може вживатися і як прислівник, і як частка:

She said nothing, *only* looked at him as if she wanted to know many things which *only* he could tell her (Hitchens) ... / He has *only* just talked to her.

Найчисленнішою в українській та англійській мовах є група вторинних відприслівникових часток (понад 50 одиниць). Ступінь партикуляції таких похідних різний. Адаптація прислівника та його міграція до класу часток залежить насамперед від природи семантики вихідного компонента, що перебуває у прямо пропорційній залежності від ступеня її узагальненості. Прислівникові лексеми, семантика яких має

дієслівних груп з контрольними темами, системній презентації та репродукції дієслів);

2) забезпеченні функціонального засвоєння лексичного матеріалу (при використанні лексичних одиниць в мовленнєвих, навчально-мовленнєвих, ігрових ситуаціях, поступовому розкритті функціонального потенціалу засвоєних дієслів);

3) у розробці мовленнєвих (ігрових) ситуацій і вправ на слововживання, орієнтацію на урахування специфіки слова як одиниці мовлення (виявленні наявності зв'язків слова, його лексичного значення в мінімальному контексті);

4) відборі та розподілі мовного матеріалу з урахуванням його доступності, повторюваності та варіативності;

5) поетапній організації роботи над кожною лексико-граматичною темою (ознайомлення з лексичними одиницями, систематизації їх у мовленнєвих умовах; формуванні навичок слововживання у процесі виконання тренувальних вправ; самостійному використанні лексичних одиниць у різних мовленнєвих умовах).

Про результативність запропонованої методики логопедичної роботи свідчать дані, які відображають суттєві зміни у розподілі дітей за групами відповідно до рівня сформованості їх уявлень про дієслово у обстежених експериментальної та контрольної груп.

Треба відзначити, що після спеціального навчання визначилися такі показники: серед логопатів не виявилось дітей з низьким рівнем як до експерименту, так і після нього.

На кінець формувального експерименту дітей з другим рівнем (недостатнім) сформованості уявлень про дієслово в експериментальній групі не було, хоча до навчання їх кількість складала 16,7 %.

Задовільний (третій) рівень спостерігався у однієї дитини, що склало 8,3 % від загальної кількості дітей експериментальної групи, тоді як серед дошкільників контрольної групи цього рівня досягли чотири дитини (33,4 %). Різниця показників у даному випадку становить 25,1 %.

Результати четвертого рівня (задовільного) сформованості уявлень про дієслово однакові у дітей обох груп і складають 58,3 % (7 дошкільників).

Високого рівня досягли чотири дитини (33,4 %) експериментальної групи і один дошкільник (8,3 %) контрольної групи (різниця становить 25,3 %).

На основі проведеного контрольного експерименту можна зробити наступні висновки:

1. Після проведеного навчального експерименту у дітей із загальним недорозвитком мовлення значно збільшився обсяг як пасивного, так і активного дієслівного словника.

дієслівної лексики, що проявлялась у лексичних помилках, змішуванні антонімів і синонімів, неправильному слово- та формоутворенні дієслів.

До третьої групи увійшли діти (16,6 %) з недостатнім розумінням мовленнєвого матеріалу та неточним розрізненням близьких за семантикою слів.

Четверту групу (66,8 %) склали дошкільники з неправильним розумінням запропонованої лексики, які допускали деякі помилки при підборі синонімів та антонімів.

До п'ятої групи увійшли діти з високими показниками у використанні дієслів. Серед логопатів із ЗНМ таких дошкільників не було.

В основу навчального етапу нашого дослідження було покладено праці Л. Єфіменкової, Н. Жукової, Р. Лалаєвої, Н. Серебрякової, Є. Собонович, Л. Трофименко, які були адаптовані нами для роботи із зазначеною категорією дітей.

При формуванні дієслівних уявлень ми використовували ігрову форму роботи.

Перший етап запропонованої методики передбачав формування словотворення дієслів, диференціації їх за значення та звуковим оформленням і закріпленні продуктивних моделей словотворення в експресивному мовленні.

У ході навчання діти вчилися утворювати зворотні дієслова, диференціювати слова доконаного та недоконаного виду, розрізняти слова з різними префіксами.

На другому етапі відбувалося формування лексичного складу мовлення (при словозміні дієслів). Логопедична робота проводилась за такими напрямками, як:

- 1) уточнення граматичного значення дієслова;
- 2) відпрацювання його словозміни;
- 3) розвиток уміння орієнтуватися в морфологічних категоріях дієслова;
- 4) розвиток мовного аналізу та синтезу, усвідомлення мовленнєвої дійсності.

При уточненні граматичного значення дієслова відпрацьовувалось уміння розрізняти граматичне та лексичне значення словоформ, диференціація категорій іменників, прикметників і дієслів з використанням зовнішніх опор, розрізнення частин мови у реченнях та розвиток уміння встановлювати граматичні зв'язки між словами.

У процесі формування вміння змінювати дієслова використовувались різні словосполучення, закріплювалась їх словозміна при побудові речень та у зв'язному мовленні.

Специфіка логопедичної роботи у даному напрямку полягала в:

- 1) урахуванні системності при підборі, групуванні, розподілі дієслів згідно до певних тем (складанні словника дієслів, співвідношенні

більш конкретний зміст, характеризуються досить низьким ступенем партикуляції. Процес партикуляції яскраво ілюструє взаємозв'язки між мовними одиницями різних лексико-граматичних класів та взаємопроникність меж між ними. Думка про безперервну динаміку мовних змін наочно виявляється у процесах партикуляції прислівників, а також у різноманітних функціональних особливостях їх у комунікативному плані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за редакцією І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2001. – Ч. 1: Граматичні труднощі. – 271 с.
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / Корунець І. В. – Вінниця : Нова Книга, 2000. – 448 с.
6. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Николаева Т. М. – М. : Высшая школа, 1985. – 154 с.

Статья посвящена основным трансформационным процессам некоторых партикулированных субстантивов в украинском и английском языках. Авторы на основе анализа отечественных и зарубежных лексикографических источников выявили условия и цели использования анализированных частиц в двух языках.

Новікова О. О.
(м. Донецьк)

РОЛЬ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Проблема вивчення експресивного синтаксису набуває в наш час все більшого значення, оскільки з розвитком мови як засобу спілкування розвиваються засоби передавання думок, що оформлюються в різні види експресивних конструкцій. У зв'язку з цим **актуальність** обраної проблеми дослідження пов'язана із зростаючим інтересом сучасної

лінгвістики до мови права, як однієї з баз, відкритих для вивчення синтаксичних інноваційних явищ. Згадаємо, що офіційно-діловий стиль виокремлюється серед інших книжних стилів своєю стабільністю, замкнутістю та стандартизованістю. Незважаючи на суттєву кількість різноманітних документів, їх мова суворо підпорядковується вимогам офіційно-ділового викладу: точність формулювання правових норм та необхідність абсолютної адекватності їх розуміння, склад обов'язкових елементів оформлення документа, що забезпечують його юридичну правомочність, стандартизований характер викладу, стійкі форми розташування матеріалу в певній логічній послідовності тощо. Для всіх форм сучасної ділової мови обов'язковим елементом є суворі відповідність літературній нормі: недопустимим є використання лексико-фразеологічних засобів розмовного характеру, діалектних, професійно-жаргонних слів, нелітературних варіантів словозмін та словотворень, розмовних синтаксичних конструкцій. Офіційно-діловий стиль не припускає експресивних елементів: оцінювальної лексики, високих або знижених слів (жартівливих, іронічних), образних виразів. Найважливішою вимогою до мови документів є об'єктивність і «безпристрасність» викладення фактів. Проте щоб діловий документ був більш зрозумілим, точним, містким, у нього вкраплюються певні елементи експресії. У зв'язку з цим, *метою* нашої статті є виявлення та дослідження елементів експресивного синтаксису в діловому мовленні. *Об'єктом* аналізу є юридичний дискурс, *предметом* дослідження виступають вставлені конструкції як елементи експресії.

Дослідження синтаксису сучасного ділового мовлення дозволить встановити, що експресивні конструкції утворюють відкритий ряд, але найбільш популярні конструкції – це парцеляції, приєднання, лексичні повтори, вставні слова, вставні конструкції. Засоби експресивного синтаксису роблять мову живою, більш зрозумілою, діючою. Реалізація експресивного значення пов'язана з порушенням синтетичності українського синтаксису за рахунок менш поширених аналітичних конструкцій.

Одним із засобів експресивного синтаксису є вставні конструкції. Подібні конструкції досліджувалися в лінгвістиці вже з другої половини ХХ століття. Їх називали вставними або вставленими. Пізніше у 50-х роках ХХ ст. відомі мовознавці А. І. Анікін, Ф. І. Буслаєв, О. М. Гвоздев, Б. М. Кулик, А. Б. Шапіро, працюючи над розмежуванням суб'єктивної та об'єктивної модальності, поступово почали відокремлювати вставні конструкції від вставлених. Так, говорячи про диференціацію вставних і вставлених одиниць, Б. М. Кулик наголошував, що «на відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення, того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення і речення виражають такі додаткові повідомлення чи

дієслово у дітей може бути успішно використана у корекційно-виховному процесі спеціальних закладів.

Питання розвитку системи мовлення дитини та обговорення її окремих сторін, зокрема особливостей лексичної будови, знаходили відображення як у загальній – А. Богуш, М. Єлисеєва, М. Жинкін, так і в спеціальній літературі – Н. Жукова, В. Кондратенко, І. Марченко, О. Ревуцька, В. Тарасун, Н. Чередниченко, М. Шеремет та ін.

Спеціальна наука досліджує проблеми визначення та подолання різноманітних мовленнєвих недоліків, формування більш досконалої багаторівневої системи мовлення з урахуванням нормального ходу її розвитку. Так, С. Коновалова, Є. Соботович, Л. Спірова та ін. розглядали як загальні, так й окремі аспекти розвитку лексики дітей із загальним недорозвитком мовлення. Але необхідно зазначити, що вони стосуються особливостей засвоєння, сформованості, накопичення і шляхів корекції дієслівного словника для його подальшої актуалізації та застосування як засобу спілкування. Питанню щодо оволодіння кожної окремої одиниці лексики, а саме дієсловами присвячена незначна кількість робіт окремих вчених.

Практична значимість та недостатній рівень вивчення вищезазначеного питання у спеціальній літературі стали основою для визначення теми нашого дослідження.

У статті розглядається процес оволодіння дієслівною лексикою дітьми із загальним недорозвитком мовлення в умовах педагогічного процесу спеціальної групи дошкільного закладу. Вперше зроблено спробу представити особливості використання дієслівної лексики дітьми дошкільного віку із ЗНМ та шляхи її удосконалення.

Для проведення експерименту було відібрано дві групи шестирічних дітей дошкільних закладів, загальна кількість яких склала 24 особи. Половина дошкільників мали нормальний стан мовленнєвого розвитку, друга половина – діти із ЗНМ.

При розробці методики обстеження нами були використані модифіковані завдання, запропоновані В. Воробйовою, Р. Лалаєвою, А. Малярчук та ін. Вона складалася з 4 серій спеціальних завдань, направлених на виявлення у дітей-логопатів уявлень про слово на прикладі дієслівної лексики: на визначення розуміння значень цих слів, виконання завдань згідно словесної інструкції, використання даних слів у самостійному мовленні, підборі дієслів близьких та протилежних за значенням.

За результатами експерименту нами було визначено три окремі групи логопатів відповідно до рівня сформованості уявлень про дієслово.

До першої групи увійшли діти з низьким рівнем використання дієслівної лексики у самостійному мовленні.

Другу групу (16,6 %) склали логопати з неточним володінням

культурно-мовної свідомості / [редкол.: Ю. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. – Х. : ХНУ, 1999. – С. 304–309.

10. Слухай Н. В. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. Л. Мосенкіс. – К. : Видавничий дім А+С, 2005. – 165 с.

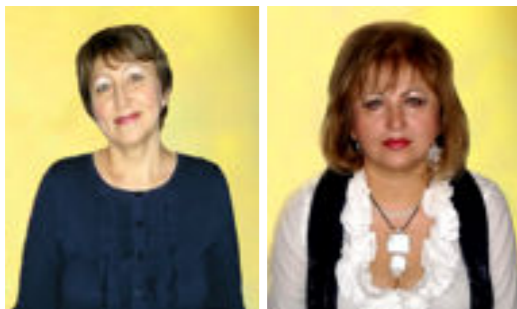
11. Степанов Ю. С. Константы : [словарь русской культуры] / Ю. С. Степанов. – СПб. : Академический проект, 2001. – 990 с.

12. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Оксана Сергіївна Таран. – Харків, 2002. – 215 с.

13. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Лабиринт, 1996. – 203 с.

14. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг ; [пер. с англ., сост. и предисл. В. И. Менжулина]. – К. : Гос. биб-ка Украины для юношества, 1996. – 383 с.

Статья посвящена анализу дефиниции понятия „архетип” в современных гуманитарных науках, в частности в лингвистике, при котором был применен комплексный подход с учетом этнопсихических, языковедческих, социокультурных, литературоведческих аспектов.

*Лактюшина Т. Л.,
Логвинова Л. Л.
(з. Слов'янськ)*

ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Важливим аспектом у контексті визначення особливостей використання дієслівної лексики дітьми із загальним недорозвитком мовлення є визначення шляхів ефективного удосконалення системи логопедичної роботи з формування лексики (на матеріалі дієслів) у дітей-логопатів.

Новітні умови досконалого оволодіння дієсловами логопатами, сприятимуть збагаченню й актуалізації словника та його граматичних форм; успішному розвитку усного зв'язного мовлення з паралельним підвищенням рівня психічних процесів; корекції особистості в цілому з перспективною успішною адаптації та реалізації в сучасному суспільстві. Розроблена система логопедичного впливу з формування уявлень про

побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якість деталі чи основні факти, що не були передбачені в перший момент формування думки [4, с. 107]. Н. М. Плющ у своїй монографії «Інтонація вставності в українській мові» вбачала відмінності обох конструкцій інтонаційної структури [6, с. 78]. Проте деякі лінгвісти беззастережно заперечують необхідність виділення вставних одиниць. Так, на думку О. Г. Руднева, ці одиниці не відрізняються від вставних компонентів жодними смисловими функціями, вираженням, синтаксичною формою [7, с. 121]. Слушною, на наш погляд, є думка А. П. Загнітка, який вважає, що «вставні слова, словосполучення та вставлені принципово різняться між собою, що зумовлюється співвідношенням об'єктивної і суб'єктивної модальності. Вставні слова, словосполучення повністю марковані суб'єктивною модальністю, вставлені ж одиниці корелюють з об'єктивною модальністю, вони постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему позицію» [5, с. 250]. Ми погоджуємось з цією думкою і, розмежовуючи вставні та вставлені компоненти, у нашому дослідженні більш детальну увагу приділимо останнім.

Головна функція вставлених конструкцій полягає в тому, щоб більш чітко та точно схарактеризувати повідомлення з позиції мовця до реципієнта. Проте, слід зазначити, що за характером вираження, вставлені конструкції дуже відрізняються. Так, наприклад, у текстах наукового дискурсу, де вживається досить багато вставлених компонентів, такі конструкції виконують виключно синтаксично-структурні з'ясувальні функції і не мають вираженого експресивно-емоційного семантичного змісту, пор.: *Згідно з кількісним критерієм елементарні словосполучення називають простими, неелементарні – складними (рідше – ускладненими), оскільки переважна більшість словосполучень складається з двох повнозначних слів, складних – з трьох і більше.* У художньо-літературному дискурсі використання вставлених компонентів спрямовано на опис та характеристику певних деталей події, персонажів тощо, пор.: *Цей герой (коли його можна так назвати) виявився не закоріненим у тканині твору (П. Загребельний); У хащах жасминових кущів – то ж, безперечно, незаймані тропічні ліси – Юра нарешті спинився (Ю. Смолич).* Отже, у текстах такого характеру вставні конструкції створюють певний емоційно-експресивний зміст повідомлення. Схожу картину щодо характеру вживання вставних компонентів можна спостерігати в текстах юридичного дискурсу. На перший погляд повідомлення в юридичних текстах є офіційними, точними, лаконічними, сухими, передбачуваними, і, головне, – позбавленими експресивного синтаксису. Однак, насправді, тексти юридичного дискурсу, володіють великою експресією. І ця експресивність юридичних текстів є категорією багатоплановою. Експресивно-емоційний характер властивий текстам обвинувачувальної та

захисної промови на різного роду процесуальних засіданнях. Ця експресія одразу визначається самою суттю ораторського мистецтва і забезпечується когнітивно – динамічними конструкціями. Адже головне завдання мовця під час промови – не лише репрезентувати той чи інший емоційний зміст повідомлення, але й відобразити почуття і переживання людини, викликаючи тим самим любов і ненависть, співчуття і засудження, тобто пробудити емоційну реакцію реципієнтів на повідомлення, від якої залежить вердикт.

Багатоплановий характер вставлених конструкцій чітко проступає в обвинувачувальних промовах, пор.: *Іванов І. І., Кузнєцов Н. М. і Зубов В. В. (за пропозицією останнього)* (пояснювальний вставлений компонент) *після перегляду кінокартини в клубі, розташованому по вул. Леніна, 55 у місті Запорозжжі, домовилися викрасти з клубу телевізор «Шарп», вартістю 980 грн.* (уточнювальний вставлений компонент), *продати його, а виручені гроші витратити на особисті цілі.* Їхня функція залишається тією ж самою – характеризувати й описувати повідомлення з погляду мовця щодо позиції слухача. Вона тісно пов'язана з іншою функцією – конверсаційною. Ця функція відображає взаємовідносини та поведінку між представниками закону та обвинувачувальними, і особливо підкреслює те чи інше експресивне значення повідомлення в діалогах між сторонами під час процесуальних засідань, пор.: *Але ось прокурор проголосив промову. І що ж? Виявляється, ніяких складнощів у справі немає й близько (істина крізь неї так і проглядається). І секрет перетворення справи, в якій на кожному кроці виникають психологічні загадки, в справу найпростішу (як таблицю множення): для цього необхідно було не пошкопитися на чорну фарбу, малюючи образ Ковальова...* Але, крім цього, вставлені конструкції в межах юридичного дискурсу набувають третьої функції – модальної. У юридичних текстах вищезазначені конструкції стають модальними. До того ж, категорія модальності в юридичних дискурсах може відповідати категоріям дійсності / недійсності, правдивості / неправдивості. Персонажі повідомляють про те, що відбулося насправді, а іноді надають неправдиві факти. Знову ж таки люди говорять про те, що могло відбутися, виражають свої суб'єктивні думки і побажання, різного роду припущення, сумніви тощо, пор.: *Мені не здається достовірною та характеристика, яка дана Ковальову в промові прокурора (між обвинуваченням і захистом тут неминуха суперечка, суперечка велика і серйозна).*

Усі три функції утворюють, на нашу думку, дефініцію про вставленні конструкції як такі, що характеризують повідомлення юридичного реєстру і при цьому забезпечують взаємовідносини партнерів спілкування в рамках юридичного дискурсу.

Підсумовуючи, зазначимо, що вставлені конструкції є одним із засобів експресивного синтаксису, що активно вживаються в юридичному дискурсі. Уміле використання цих компонентів дозволяє мовцеві впевнено

Зумовлений психічними параметрами етнічної ідентичності, зазнаючи впливу геополітичних та культурно-історичних чинників, із часом архетип реалізується, модифікується у етнопсихічному архетипі. Таким чином, власне архетип – це абстракція (як морфема у морфеміці), яка в кожного етносу має свої особливості (як аломорфи залежать від фонологічних та словотвірних змін). Архетип є спільним для усього людства, а етнопсихічний архетип – для певного етносу.

Оскільки, як уже зазначалося, архетип і етнопсихічний архетип – феномени колективного несвідомого, то проявитися у свідомості вони можуть через той чи інший концепт. Отже, символ – це один із способів вербалізації концептуальних знань і уявлень, тобто належить уже не концептуальній, а мовній картині світу, може бути архетиповим, спільним для всього людства, а становлячи характерну рису ідіостиллю певного індивідуума, є образом.

Підґрунтям для визначення етнопсихічних архетипів, отже, є психічний склад етносу, що поєднує специфічні риси етнічного характеру, особливості психічних функцій етносвідомості та відображається і фіксується в мові, матеріальній та духовній культурі народу.

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості. І такі дослідження, на наш погляд, є актуальними й перспективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баронин А. С. Этнопсихология : учеб. пособие / А. С. Баронин – К. : МАУП, 2000. – 114 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).
3. Бійчук Г. Л. Актуалізація архетипів підсвідомого засобами слова / Г. Л. Бійчук // Дивослово. – 2005. – № 10. – С. 12–18.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Вісник України. – 1998. – № 7–8. – С. 78–80.
6. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Русский язык, 2003. – 856 с. – (Библиотека словарей русского языка).
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Піхтовнікова Л. С. До проблеми стилю та архетипу / Л. С. Піхтовнікова // Міф і міфопоетика у традиційних та сучасних формах

Наприклад, архетип Вода може виявлятися в етнопсихічному архетипі „ріка” для українців та етнопсихічному архетипі „океан” для, скажімо, перуанців, маючи при цьому характеристики як спільні, так і відмінні, притаманні тільки тому чи іншому етносові.

Символ. Образ. Характеризуючи архетип, дослідники пов’язують його із символом або вказують на можливу реалізацію його у символі, чи пропонують термін „архетипний (архетиповий) символ”. Англійський лінгвіст Ф. Уілрайт пропонує до архетипних відносити ті символи, що мають однакове або схоже значення для більшої частини, якщо не для всього людства [13, с. 98]. До таких символів він відносить такі, як „небесний батько”, „земля-мати”, „світло”, „кров”, „вісь колеса”, опозиція „низ – верх”, які, незалежно від культурних епох і традицій, способів мислення тощо, мають природну подібність.

Слід, гадаємо, приєднатися до визначення архетипного символу Л. Мацько, яка вважає, що „архетипними називають найдавніші вихідні й основоположні символи, що тісно пов’язані з природою, первісним уявленнями і супроводжують усю людську цивілізацію” [8, с. 309.].

Символ є важливою категорією філософії, естетики, семіотики, психології, літературознавства, фольклористики, етнографії, лінгвістики. У царині останньої вивчається саме вербальна форма втілення символу та її різновиди – народно-поетичні (фольклорні), міфологічні, біблійні, книжні, художні, узуальні, індивідуально-авторські символи.

Часто спостерігається паралельне вживання в одному контексті термінів **архетип** та **символ** і **образ**. Погоджуємося з думкою О. Таран, що „головна різниця між образом і символом полягає у сфері їх функціонування: **образ** є породженням індивідуальної свідомості, а **символ** – здебільшого функціонує в колективній свідомості, а тому є культурно маркованим” [12, с. 48]:

Слова-символи здебільшого є архетиповими, бо ґрунтуються на етнокультурних традиціях і цінностях народу, а також фольклорних джерелах (піснях, приказках, фразеологізмах), що дає підстави говорити про типові етнопсихічні риси українців у химерному романі „Козацькому роду нема переводу...”.

Отже, взаємозв’язок та ієрархічні відношення між поняттями **культурна константа**, **концепт**, **архетип**, **етнопсихічний архетип**, **символ**, образ уявляються нам таким чином.

Ієрархічно найвищу сходинку посідає **культурна константа**, як найбільш загальне поняття.

Культурну константу можна описати через два поняття, що розмежовуються за характеристиками несвідоме / свідоме та колективне / індивідуальне: архетип (апріорний феномен, що пов’язується з колективним несвідомим) та концепт (явище свідомості, яке може бути спільним).

відчувати себе під час ділової промови. Розглянуті нами вставлені конструкції як елемент експресивного синтаксису дають можливість добирати відповідні формули звернення до аудиторії, репрезентуючи той чи інший емоційний зміст повідомлення, відображаючи почуття і переживання людини, пробуджуючи емоційну реакцію реципієнтів на повідомлення, від якої залежить вердикт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / Александрова О. В. – М. : Высшая школа, 1984. – 211 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / Дудик П. С. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Єрмоленко С. Я. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Кулик Б. М. – К. : Радянська школа, 1965. – Ч. II : Синтаксис. – 283 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис : монографія / Загнітко А. П. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Плющ Н. К. Інтонація вставності в українській мові / Плющ Н. К. – К. : Наукова думка, 1976. – 132 с.
7. Руднев А. С. Синтаксис современного русского языка / Руднев А. С. – М. : Высшая школа, 1968. – С. 121.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / Шульжук К. Ф. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Стаття посвящена дослідженню реалізації вставних конструкцій в юридическом дискурсе. Автор обосновывает функциональные перспективы вставных конструкций в юридическом дискурсе, проводит структурный и семантический анализ указанных конструкций.

*Кочукова Н. І.
(м. Слов'янськ)*

ФУНКЦІОНУВАННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Будь-який мовний стиль, як і мова загалом, не стоїть на місці, а перебуває в постійному розвитку, у якому періоди поступу й розквіту часом змінюються періодами застою чи кризи. І тому виявити й дослідити нові тенденції у використанні мовних одиниць різних рівнів у певному стилі є досить важливим.

Науковий стиль сучасної української мови перебуває в колі інтересів фахівців різних галузей. Зокрема особливості наукового стилю активно досліджують мовознавці («Українська термінологія і сучасність», Київ, 1997–2009, «Проблеми української термінології», Львів, 1964–2009). Термінологічна праця в Україні останнім часом помітно активізувалася. Оскільки науковий стиль не обмежений сукупністю термінів, а становить сферу, де мовні засоби різних рівнів відзначаються специфікою використання, у сучасному мовознавстві досліджують й інші – нетермінологічні – проблеми наукового стилю (А. П. Коваль, С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, П. О. Селігей, Г. М. Дядюра, Г. С. Онуфрієнко). Найбільш ґрунтовним дослідженням мови наукових текстів в україністиці на сьогодні залишається праця Н. Ф. Непійводи «Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)». – К., 1997.

Проблема синтаксису українських наукових текстів є малодослідженою, що спричинено величезною складністю аналізу синтаксичного рівня мови, добору фактичного матеріалу, потребою залучення комплексу методів для отримання об'єктивних результатів. Як справедливо зауважує К. Г. Городенська, «після кількох десятиліть використання в науковій сфері переважно російської мови взагалі зникла проблема синтаксису українських наукових текстів, бо їх було дуже мало і в них нерідко вживали конструкції, які порушували чи обмежували синтаксичні норми української літературної мови» [1, с. 35]. Негативні наслідки спричинило те, що під впливом російської мови часто-густо вилучали питомі синтаксичні елементи – словосполуки, моделі речень тощо і натомість запозичали відповідні російські конструкції.

Повернення української мови у сферу науки в 90-х рр. ХХ ст. виявило, що синтаксис української наукової мови багато в чому втратив

всього людства (ап'юріорні культурні константи, всеохоплені категоріальні архетипи, архетипи, первісні архетипи), а другі – вивідна категорія, реалізація першої за конкретних умов і обставин, що корелює з поняттям „етнос / народ / нація” (апостеріорні або емпіричні культурні константи, предметні архетипи, архетипи, концепти, символічні архетипи, ментальні архетипи).

Крім того, у практичних дослідженнях представлені спроби їх розмежування, класифікації та пояснення через один тільки термін „архетип”, якого, очевидно, замало для опису таких двох глобальних і абстрактних понять. Так, у роботі Н. Слухай зазначено: „Всеохоплюючий категоріальний архетип антропоцентризму в мовній творчості Т. Шевченка виявляється переважно як *архетип матриархичності*” [10, с. 52]. І далі: „<...> Категоріальний архетип матриархичності в художній системі Т. Шевченка має глибоке етнокультурне коріння, його дослідження вимагає застосування якомога ширшого кола методів <...>” (курсив наш. – С. П.) [10, с. 53].

Дослідниця також звертає на це увагу, підкреслюючи відмінність між архетипами у загальному, широкому розумінні та архетипами, що мають відношення до певної особистості як представника і виразника цілого етносу: „Юнгіанськими архетипами ніяк не охопити багатства міфопоетичних смислів центральної солярної міфології Т. Шевченка, серед яких крім комплементарних юнгіанської теорії є численні інші” [10, с. 45].

Аналогічна думка простежується і в роботі С. Кримського, який уважає, що „архетипи історично споріднених національних культур можуть розвиватись у *єдиному* (виділення курсивом наше. – С. П.) смисловому просторі, на коліях взаємних асоціацій, забезпечуючи при цьому своєрідність *власного етнічного субстрату*”, і пояснює це „спостереженням М. Гоголя, який уважав, що російська ментальність характеризується прагненням піднятися над життям у вищі виміри ідеальних сфер, тоді як для української духовності типовим є намагання злитися з буттям, увійти в його склад” (курсив наш. – С. П.) [5, с. 78].

Усе це зумовлює необхідність застосування ще одного терміна, щоб уникнути плутанини та неоднозначності. Ми пропонуємо для феноменів, які дослідники відносять до першої групи, застосовувати термін „архетип” в окресленому вище значенні, а для другої – увести термін „етнопсихічний архетип”.

Якщо архетип – це абстрактна універсалія, що відбиває колективне несвідоме людства і є спільною для представників різних етносів, то **етнопсихічний архетип** розуміємо як модифікацію, реалізацію, проекцію загальнолюдського архетипу в колективному несвідомому конкретного етносу, спричинену певними геополітичними та культурно-історичними чинниками і зумовлену психічними параметрами етнічної ідентичності (етнічного характеру, темпераменту, етносвідомості).

реконструються на підставі закономірних відповідностей у *споріднених мовах* (В. Ярцев), реконструються на підставі зіставлення реальних фактів, що належать *різним мовам* (Л. Крисін). Тут, на нашу думку, маємо не стільки суперечність, скільки вказівку на недостатність тільки одного терміна „архетип” та необхідність уведення ще одного для позначення суміжного, ієрархічно нижчого, поняття, залягають у підґрунті будь-яких художніх структур (Н. Слухай), можуть різнобічно й органічно втілюватися в художній системі, зокрема порівняннях (ототожненні, асоціюванні) (Н. Слухай);

5) виступають показником культурного розвитку етносу: у різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнитися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототиби чи можуть бути реконструйовані як прототиби (С. Кримський), як складова національного характеру розкриваються засобами культури етносу (Г. Бійчук), репрезентують прамовний стан родини або групи споріднених мов (В. Ярцев), містять інформацію про духовно-культурне начало, яке зберігається в генетичній національній пам'яті народу і поширюється у світовій культурі (Г. Бійчук), характеризують розвиток соціокультурних явищ (С. Кримський), виступають показниками фундаментальності результатів соціального та культурного процесу (С. Кримський), дають єдиний образ психічного життя нації (Г. Бійчук), стають феноменом етнічної та національної пам'яті, міфології, культури, самобутності етносу чи нації (Г. Бійчук), дають досить виразну характеристику нації, хоч і не затверджують етнічну винятковість (С. Кримський).

Кожна з наведених позицій характеризує архетип в якійсь одній площині, а в сукупності вони подають його як складне психоментальне явище, що матеріалізується в мові. К. Юнг розглядав архетипи як загальнолюдські першоджерела. Однак у кожного народу в кожен епоху вони знаходять свої засоби вираження в різних аспектах (у тому числі духовному) діяльності людини. Саме в такому розумінні ми вживаємо термін „архетиповий” до давніх, усталених, традиційних рис українців.

Отже, врахувавши розглянуті характеристики та знявши суперечності, пропонуємо таке визначення **архетипу**: це абстракція, формально визначений, мимовільний, автономний, генетично зумовлений, несвідомий імпульс, наперед установа здатність, можливість уявлення, архаїчний першообраз, надзвичайно стійкий і практично незмінний у часі, спільний для більшої частини людства, який є засобом передачі досвіду предків, недоступний безпосередньому спогляданню і чіткій типізації, проте здатний опосередковано через проекцію на уявлення чи зовнішні об'єкти виявлятися в символах та вербалізуватися різноманітними засобами.

Аналіз наукових поглядів на архетип дає нам підстави виділити два різновиди архетипів: перші мисляться як глобальна категорія, спільна для

свою національну самобутність і потребує відновлення його синтаксичних традицій, які надали б науковим текстам яскравого національного колориту [3, с. 45]. Дослідивши мову української науково-технічної літератури, Н. Ф. Непийвода дійшла висновку, що вплив російської мови на свідомість і мислення українських науковців призвів до того, що вони перестали розмежовувати синтаксичні відмінності російської та української мов у наукових текстах [4, с. 25]. Про це свідчить використання конструкцій, які порушували чи обмежували норми української літературної мови.

Спостереження за змінами у функціонуванні активних і пасивних конструкцій, що стали помітними за останні роки в українській науковій мові, дають нам підстави визначити нові тенденції в їхньому використанні, проаналізувати з погляду доцільності вживання.

Мета дослідження – здійснити аналіз функціонування активних і пасивних конструкцій у мові наукових лінгвістичних текстів.

Мовною особливістю досліджуваних текстів є активне використання предикативних форм на **-но, -то**, які є органічними для української наукової мови. Наприклад: «*Структурою посібника передбачено дев'ять розділів, послідовність розташування яких визначає логічний зв'язок із синтаксичними одиницями певного рівня...*» (З посібника); «*Теоретичний курс зорієнтовано на нові досягнення в галузі синтаксису української та російської мов...*» (З посібника); «*Основні теоретичні положення дисертації та окремі її результати й висновки апробовано у формі наукових публікацій*» (З автореферату); «*Обсяг нового варіанта правописного кодексу збільшено вдвічі: у ньому докладніше викладено правила, збільшено їх кількість, додано новий розділ «Розділові знаки при прямій мові», залучено багатий ілюстративний матеріал*» (З посібника); «*Пунктуацію кожної синтаксичної одиниці з'ясовано відповідно до типів розділових знаків та їхньою приналежністю до літературних норм*» (З посібника); «*У монографії обґрунтовано теоретичні засади розуміння основних категорій, пов'язаних з експресивністю; чіткіше розмежовано поняття «експресія» та «експресивність»; виявлено й охарактеризовано склад експресивної лексики літературної мови...*» (З анотації). Варто відмітити, що на сьогодні значно рідше трапляється в досліджуваних текстах уведення до складу таких пасивних конструкцій суб'єктного компонента у формі орудного відмінка за зразком трикомпонентних пасивних конструкцій, яке є «позанормативним», на думку провідних мовознавців [5, с. 244]. Наприклад: «*Питання про функціонування офіційно-ділових текстів в усній і писемній формах проаналізовано нами у статті...*» (Зі статті); «*Щодо магічної функції комп'ютерної підмови, то випадків її реалізації нами не встановлено*» (Зі статті). Такі конструкції вживають переважно в нелінгвістичних наукових текстах. Наприклад: «*Для розв'язання*

поставленої мети й скорельованих із нею конкретних завдань у роботі **нами використано** методи загальнонаукові...» (З автореферату); «З урахуванням розбіжностей морального розвитку особистості **нами визначено** чотири рівні сформованості старшокласників» (З автореферату); «У процесі навчально-виховної роботи **нами було визначено** систему форм, методів і засобів навчання та виховання...» (З автореферату). Ще О. Курило зазначала, що «українській мові невласиві конструкції з інструменталем дієвої особи. ...Зокрема що до фраз із присудком-пасивним дієприслівником на *-но*, *-то*, то вони не тільки граматично безпідметові: в них узагалі нема дієвої особи, в дієприслівникові-присудкові лежить поняття *хтось зробив*; інструменталь дієвої особи тут зайвий і з логічних причин неможливий» [2, с. 55]. Саме тому замість двокомпонентних пасивних конструкцій потрібно вживати безособові речення з віддієприкметниковими предикативними формами на *-но*, *-то*, для яких характерна виразна безособовість і результативність [1, с. 37]. Основне призначення конструкцій із предикативними формами на *-но*, *-то* – акцентувати на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві дії, що спостерігаємо в російській мові.

Упродовж останніх років помітною є тенденція до широкого використання три- та двокомпонентних конструкцій, до складу яких уходить предикативний пасивний дієприкметник доконаного виду, часто поєднуючись із трьома особово-часовими формами морфеми-зв'язки *бути*. Наприклад: «Деякі **спроби** аналізу перекладу англійських речень російською мовою із російськими частками **були здійснені В. Н. Комісаровим, Я. І. Рецкером...**» (Зі статті); «**Матеріали можуть бути використані викладачами і студентами філологічного і журналістського фаху, видавцями, коректорами, журналістами**» (З посібника); «**Усі результати** дослідження щодо структурних характеристик, семантико-функційних можливостей прийменникових еквівалентів української мови **отримані дисертантом самостійно**» (З автореферату). На думку Н. Ф. Непійводи, з формального боку такі пасивні конструкції не виходять за межі синтаксичної норми, але дієслівні конструкції для української мови природніші [3, с. 50]. К. Г. Городенська вважає, що абсолютно переважне вживання таких конструкцій нівелює національну синтаксичну самобутність української наукової мови [1, с. 39]. Такі конструкції потрібно замінити конструкціями на *-но*, *-то*.

Останнім часом науковці дедалі рідше вживають у наукових статтях, авторефератах, посібниках, монографіях трикомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом недоконаного виду пасивного стану на *-ся*, іменником у формі орудного відмінка на позначення суб'єкта дії та іменником у формі називного відмінка, що визначає об'єкт дії. Наприклад: «**Термінологія** як наукове поняття **вивчається багатьма вченими...**» (З автореферату); «Згідно з цим планом **автором здійснювалося**

першообраз – „символічну формулу” (О. Баронін) [1, с. 48–49], „вихідну первинну мовну форму” (Л. Крисін) [6, с. 81], „образ атрактора з усіма художніми властивостями” (Л. Піхтовнікова) [9, с. 304], „праобраз, вихідну мовну форму” (В. Ярцев) [7, с. 47], „певні пресупозиції, схильності, тенденції” (С. Кримський) [5, с. 78]. Отже, сьогодні архетип уявляється, передусім як щось, що має давнє, древнє походження (про що свідчать морфи *-пред-*, *-перв-*, *пра-*, *пре-*), тісно пов'язане з поняттями образу та символу. На цьому, власне, одностайність дослідників закінчується.

Отже, за сукупністю характеристик проаналізованих нами визначень, архетипи:

1) пов'язані із міфами або народною творчістю: *сформувалися в людині під впливом колось почутої розповіді, казки, пісні, побаченого яскравого національного обряду* (Г. Бійчук), (вірогідніше, „оформлюються, реалізуються” у казках, піснях – С. П.), покладені в основу символіки творчості, ритуалів, міфів, комплексів (А. Баронін), пояснюються виникненням перших міфів (І. Нечуй-Левицький);

2) походять від символу або образу: поділяються на *предметні архетипи* (відповідають позиції будь-якого актанта або хронотопічного показника ситуації) та *архетипи-мотиви* (відповідають позиції дії як процесу в структурі ситуації) (Н. Слухай). Можливо, вважаємо, тут якраз прислужився б термін культурна константа, оскільки архетипи не підлягають чіткій класифікації, *предметні архетипи походять від універсального символу*, який виявляє себе в етнічно закоріненому усталеному символічному архетипі (Н. Слухай). Очевидно, архетипи реалізуються, відображаються в символах, серед яких виділяють (Ф. Уілрайт, Л. Мацько) якраз архетипні (або архетипові) символи, утворюють загальні апріорні, психічні та поведінкові програми, створюють загальну структуру особистості та послідовності образів (О. Баронін);

3) виникають несвідомо і наповнені змістом: починають функціонувати там, де свідомі поняття або ще не існують, або за внутрішніми чи зовнішніми підставами взагалі неможливі (О. Баронін), не усвідомлюються, не піддаються теоретичному аналізу, а закарбовуються в пам'яті людини острівцями „закодованої” інформації і у психіці – емоційними переживаннями, збудженням (Г. Бійчук), завжди наповнюються конкретним змістом та нейтральні по відношенню до добра і зла, їм притаманні амбівалентність та іманентність (О. Баронін), *мають ступінь „чистоти” вияву, який в конкретному творінні залежить від того, як близько нове творіння попало у відповідну зону притяжіння* (Л. Піхтовнікова). Переконані, навряд чи правомірно і науково можливо визначити взагалі „чистоту” такого абстрактного поняття, як архетип, не говорячи вже про її ступінь чи близькість потрапляння поняття у зону тяжіння;

4) втілюються в художніх системах споріднених мов:

в художньому творі відбувається завдяки певним позитивним або негативним обставинам історичної епохи. Ці обставини „служать ключем, який здатний відкрити двері у сферу колективного несвідомого і розбудити архетипи до існування у просторі художнього тексту, обираючи форми, які відповідають сучасним історико-культурним вимогам. Оскільки архетип не змінює свого значення і функцій, він завжди пізнаваний, у будь-якій формі прочитується його давній зміст” [14, с. 149]. До головних рис архетипу К. Юнг відносить мимовільність, автономність, генетичну зумовленість, належність до сфери несвідомого. На основі архетипових уявлень і образів виникають символи.

Ключовими, на наш погляд, є два моменти, визначені К. Юнгом, на які, на жаль, не завжди звертають увагу сучасні дослідники, пристосовуючи термін „архетип” до своїх наукових зацікавлень.

По-перше, архетипи, маючи архаїчний характер, виявляються внаслідок несвідомої (апріорної) діяльності на „поверхні” свідомості у вигляді різного роду глибинних першообразів-символів. Тобто, архетипи, походзячи „із сивої давнини”, не тільки „розповсюджуються традицією, мовою і міграцією, але й спонтанно виникають у будь-який час, у будь-якому місці, без будь-якого зовнішнього впливу. Це означає, що „в кожній душі є форми, які попри свою неусвідомленість активно діють, представляють наші думки, почуття і дії та постійно чинять на них вплив” [14, с. 216]. Саме архетипи виявляються (реалізуються, втілюються) у символах, а не навпаки. І можливість зворотнього процесу – реконструкції, віднайдення архетипу, відштовхуючись від символу і його значення, у жодному разі не може називатися утворенням архетипу від символу. По-друге, архетипи недоступні безпосередньому спогляданню, вони розкриваються лише побіжно в універсальній символіці. „Архетип сам по собі пустий, суто формальний, – підкреслює К. Юнг, – він є не що інше, як наперед установа здатність, можливість уявлення” [14, с. 215–216].

Подає вчений і чіткі зауваги щодо проекції поняття архетипу на дослідження, пов’язані з етносом (народом) та культурою: „<...> Ця пам’ять закарбовує улюблені для кожного народу ідеї та зразки, що повторюються зі століття в століття, наскрізні мотиви поведінки та типи мислення, стійкі комплекси уявлень і переживань, які в сукупності (підкреслення наше. – С. П.) створюють загальну, позаісторичну топіку, побудовану на мінімальній кількості культурних констант” [14].

Єдине, що, на думку К. Юнга, можливе під час вивчення архетипів – це опис, інтерпретація та незначна (підкреслення наше. – С. П.) типізація, оскільки в процесі індивідуалізації особистість інтегрує зміст (архетипи) колективного несвідомого.

У сучасних наукових дослідженнях дефініція поняття „архетип” виводиться через „міфологічні мотиви, предкові схеми уявлень” (Н. Слухай) [10, с. 43], „символічні образи” (Г. Бічук) [3, с. 18],

дослідження проблеми формування загальнолюдських моральних цінностей старшокласників під час вивчення української літератури» (З автореферату); *«Проблема формування духовних потреб особистості активно розроблялася відомими зарубіжними філософами, психологами та педагогами...»* (З автореферату); *«Англо-американські запозичення розуміються більшістю лінгвістів як запозичення, що надійшли з американського варіанту англійської мови»* (Зі статті); *«Членування тексту здійснювалося писцем...»* (З посібника). Зазначені дієслівні особові форми, які виступають у ролі дієслова-присудка, мають здебільшого абстрактний та узагальнений характер, лексичне значення їх невиразне, вони легко взаємозамінюють одне одного. Такі конструкції характерні насамперед для книжних стилів російської мови, але для української є нетиповими. Деякі українські мовознавці для повернення синтаксисові української наукової мови національної самобутності пропонують замінити пасивні трикомпонентні конструкції органічними активними, у яких присудок виражений дієсловами у формі 3-ої особи однини або множини теперішнього часу і поєднується з підметом, який визначає активного суб’єкта дії, та додатком, що вказує на об’єкт активної дії. Наприклад: *«Більшість мовознавців акцентує увагу на функціонуванні складнопідрядних багатокомпонентних речень з мінімальною кількістю компонентів»* (З монографії); *«Теорію про завершення формування української мови на межі XI–XII ст., розвивають сучасні вчені Ю. Шевельов, О. Горбач, Г. Півторак»* (Зі статті); *«Досліджуючи універсалії, мовознавці визначають два підходи, дві методик, які умовно можна назвати емпіричною та дедуктивною теорією універсалій»* (Зі статті).

В аналізованих наукових текстах помітним є широке використання двокомпонентних пасивних конструкцій, які співвідносяться з трикомпонентними пасивними конструкціями, але в них редуковано позицію орудного суб’єкта дії, напр.: *«Отже, мова розглядається як енергія, рух, духовне надбання народу й характеризується як явище національно самобутнє»* (З монографії); *«У слов’янських типографіях венеціанська система пунктуації освоюється повільно, поступово»* (З посібника); *«Термін «розділові знаки» в мовознавчій літературі розглядається по-різному»* (З посібника); *«Досліджуваний період у мові ЗМІ характеризується функціонуванням значної кількості варіантів»* (З монографії).

Отже, проаналізовані тенденції дають підстави констатувати переважне вживання пасивних синтаксичних конструкцій у лінгвістичних наукових текстах, що свідчить про нівеляцію синтаксичної самобутності української наукової мови. Сучасним науковцям варто ретельніше ставитись до добору синтаксичних мовних одиниць і надавати перевагу активним конструкціям, оскільки вони становлять типологічну ознаку

синтаксису сучасної української літературної мови й української загальнонародної мови. Перспективним вважаємо дослідження співвідношення між активними і пасивними конструкціями в сучасних науково-технічних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Из новейших рекомендаций щодо складних уживань в українській мові / Городенська К. Г., Кочукова Н. І., Куцак Г. М. – Київ – Слов'янськ, 2006. – 83 с.
2. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Курило О. – К. : Вид-во Соломії Павичко «Основи», 2008. – 303 с.
3. Непийвода Н. Ф. Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних текстів) / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 45–54.
4. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с.
5. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

Стаття посвячена проблемі функціонування активних і пасивних синтаксических конструкцій в наукових лінгвістических текстах. В роботі проаналізовано соотношение между такими конструкціями, целесообразность их использования.

*Усова Н. В.
(г. Горловка)*

«РИМСКИЕ МОТИВЫ» В ПОЭТОНИМИИ Ф. ТЮТЧЕВА

Эстетический эффект каждого стихотворения создается звуками и просодическими средствами в единстве с ритмом и значением входящих в него лексических единиц. Именно поэтому анализ содержательности конкретного произведения «требует не изолированного, автономного рассмотрения отдельных частей, а исследования стиховой организации в целом как системы взаимосвязанных элементов, каждый из которых значим не сам по себе, а лишь во взаимодействии с другими» [3, с. 132]. Понимание места поэтонима в целостности произведения является

часу для всього людства чи певного етносу (етнічні константи). Константи культури в різний спосіб виявляються у різних сферах життя людини, але завжди і скрізь: у побуті, поведінці, мистецтві (образотворчому, музичному будь-якому іншому), суспільному й економічному устрої та звичайно ж, у мові.

Щодо концепту приймаємо визначення Ф. Бацевича, наведене вище, наголошуючи, що по відношенню до культурної константи він (концепт) займає дещо нижчу сходинку в ієрархії. На нашу думку, константа культури може відобразитися у кількох концептах, вербалізуючись відповідними мовними одиницями певної мови, наприклад, константа „одиночність”, у концептах „число” (один) та „самотність” (сам – один).

Те, що Ю. Степанов називав апріорними константами, є, на нашу думку, архетипами, а апостеріорні константи – власне концептами.

Одним із поширених у сучасній науці термінів є **архетип**. Поняття архетипу пов'язується з колективним несвідомим етносу, яке кваліфікується як успадкована й незмінна сукупність психічних процесів, що не належать до сфери свідомості, а лише виявляються в ній і зумовлені родовою пам'яттю людини. Колективне несвідоме визначає життєдіяльність людини й етносу. Його вивчення починається в аналітичній психології швейцарського вченого К. Юнга [14], хоч це поняття застосовувалося ще Платоном, який виокремлював у психіці несвідомого ейдоси, що згодом отримали назву архетипів.

Поняття архетипу в науковому обігу К. Юнгом використовувалося як психологічний термін на позначення певних символічних схем „колективного несвідомого” – „несвідоме як сукупність архетипів є залишком усього, що було пережите людством, аж до його найтемніших начал” [14, с. 35]. На думку К. Юнга, архетипи проявляються у свідомості як архетипові образи та ідеї, які виокремлюються з релігій, міфологій, легенд, казок.

На початку ХХІ століття „архетип” входить до термінологічного апарату гуманітарних наук узагалі та лінгвістики зокрема. При цьому спостерігається і певна суперечність у розумінні терміна, тому вважаємо за необхідне докладно розглянути вихідне розуміння архетипу К. Юнгом та інтерпретацію цього терміна сучасними науковцями.

За К. Юнгом, архетип – це образ несвідомого: „маніфестація глибшого шару несвідомого, у якому дрімають загальнолюдські першообрази і мотиви” [14, с. 105]. Науковець вважає архетип найбільш цінним загальнолюдським досягненням і збереженням попереднього досвіду, що аналізується і перевтілюється автором у процесі написання твору. При намаганні свідомо аналітично досягти архетипового образу, він (архетип) руйнується, однак не зникає. Оскільки архетип існує як засіб передачі досвіду предків, він має національні і етнічні межі.

К. Юнг вважає, що народження (пробудження) архетипового образу

вживання виділених термінів, зокрема в тексті дисертації.

Культурна константа. Концепт. Ю. Степанов визначає константу в культурі як концепт, що існує постійно, або, принаймні, тривалий час. Ототожнюючи константу із концептом, він поділяє останні на „апріорні” – які виникли до набуття людиною досвіду, та „апостеріорні (емпіричні)” – які сформувалися із набуттям певного досвіду. До першої групи дослідник пропонує відносити концепти, пов’язані з людським розумом – „одиночність”, „множинність”, „число”, або зі значимістю слів природної мови – „чоловік”, „жінка”, „цивілізація”. До другої групи належать також „любов”, „радість”, „свій – чужий”, „ремесло” [11, с. 84].

Такі концепти є не просто словами-знаками, на думку В. Жайворонка, а мовними одиницями, наповненими етнокультурним змістом, такими, які функціонують здебільшого у культурних контекстах та мають національно-культурний підтекст [4].

Константа культури ціннісно виражає найсуттєвіші для певної культури смисли, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується мовою і зберігається в ній [2, с. 87].

Концепт, за визначенням Ф. Бацевича, – термін, уведений для пояснення процесів мислення і пов’язаний з одиницями ментальних або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам’яті й усієї картини світу (зокрема мовної); смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які віддзеркалюють зміст досвіду і знань, результатів усієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних квантів знання. Концепт – це багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий поняттєво-дефінітивний і аксіологічний вимір, містить те, що людина знає, думає, передбачає, фантазує тощо про об’єкти світу, фіксується в одиницях і категоріях мови, має національно-культурну специфіку [2, с. 90].

Концепт національно-культурний – найзагальніша, максимально абстрагована, але конкретно представлена в мовній свідомості ідея культурного предмета в сукупності всіх валентних зв’язків із національно-культурною маркованістю [2, с. 91].

Підтримуючи думку про тісний взаємозв’язок понять „константа” і „концепт”, яку поділяють багато дослідників, не можемо, проте, погодитися із цілковитим їх ототожненням, адже відомо, що багатозначність для терміна, як і використання двох термінів на позначення одного поняття, – явище для науки негативне. Не претендуючи на абсолютне й кінцеве визначення, все ж розмежовуємо ці поняття, формуючи підґрунтя дослідження вербалізації етнопсихічних архетипів у мові роману О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...”.

Константу культури розуміємо як структуру вищого когнітивного порядку, певне загальне уявлення, що містить культурно ціннісну інформацію та залишається незмінним або стійким протягом тривалого

необходимым условием всестороннего исследования как явлений онимии, так и поэтических текстов, поскольку в подлинно художественном произведении все элементы объединены участием в формировании его содержательной стороны.

Есть имена в наследии поэтов, отмеченные особой значимостью, определяющие основные темы и мотивы творчества. В исследовании поэтических онимов очень важно не пройти мимо таких проприальных единиц, иначе понимание смысла как отдельных произведений, так и всего творчества писателя или поэта будет значительно затруднено или искажено. Поэтические произведения, в составе которых присутствуют имена собственные, важные для воплощения художественного замысла, обнаруживают зависимость композиционной, ритмико-интонационной, звуковой организации, а также структуры художественного образа от характера звучания и значения поэтонимов. В таких случаях, как уже отмечалось ранее, поэтонимы играют существенную роль не только в звуковой организации стиховой упорядоченной речи, но способствуют порождению звуко-смысловых связей [10, с. 132]. В одной из работ, посвящённых поэтике онимов у О. Мандельштама, В. М. Калинин писал: «У Мандельштама Петербург и Рим – это и повторяющиеся темы, и любимые образы, и притягательные слова. Привлекательные не только в смысле привлекательности для поэта, но и в плане “заряженности” культурно-историческими коннотациями, и в смысле способности вести за собой вереницу других поэтонимов, связанных с ними ассоциативно» [4, с. 78]. Значимость этих топонимов для поэзии, по справедливому замечанию В. М. Калинин, невозможно переоценить: «В любом языке их имена буквально “до краев” наполнены культурно-исторической информацией, насыщены коннотациями» [4, с. 79]. В настоящей статье мы попытались проследить связь топонима *Рим* не только с семантикой и звучанием стихотворений, в которых он употреблён, но с тематикой и содержанием поэзии Тютчева в целом, с его личным внутренним миром, с кругом волнующих его вопросов, интересов, образов и впечатлений.

В творчестве поэта привлекают внимание три стихотворения с «римской тематикой», в текстах которых встречается топоним Рим. Все три стихотворения относятся к произведениям малых форм, написанных, по определению Тынянова, «в художественной форме *фрагмента*» [6, с. 42], что вообще характерно для поэзии Тютчева. Действительно, стихотворения напоминают зарисовки с натуры или кадры кинофильмов, настолько “зримы” их образы. Написанные в разные временные периоды, они отражают определённую динамику во взглядах поэта. Если сравнивать их по композиции, то можно отметить следующее: первое в хронологической последовательности стихотворение «Цицерон» состоит из двух восьмистиший, следующее за ним «Рим ночью» – из двух четверостиший, третье – «В Риме» – из восьмистишия, не разделённого на

строфы. Это простое наблюдение позволяет заметить возрастающее стремление к уплотнению формы, даже на фоне обычной краткости стихотворений Тютчева. (И. С. Аксаков писал: «лучшие его стихотворения – короткие; они цельны, словно отлиты из одного куска чистого золота») [1]. Стихотворение «Цицерон» (1830) рассматривалось нами с точки зрения ономастики в отдельной статье [9], здесь же остановимся на двух других.

В стихотворении «Рим ночью» (1850) удивительным образом сочетаются конкретно-зримое описание ночного города и выражение состояния души автора, субъективного впечатления от внешнего мира:

*В ночи лазурной почивает Рим.
Взошла луна и овладела им,
И спящий град, безлюдно-величавый,
Наполнила своей безмолвной славой...*

*Как сладко дремлет Рим в ее лучах!
Как с ней сроднился Рима вечный прах!..
Как будто лунный мир и град почивший –
Все тот же мир, волшебный, но отживший!* [8, с. 158].

Оживляется звукопись, проявляющаяся в “разложении” фонетического состава поэтонима *Рим* на звуковые (и образные) ассоциации: *РИМ – ИМ* (эхо-рифма) – *в нОчи – сроднИлся – мИр – почИвший – мир – отжИвиИй*. Если в первой строфе стихотворения выделенный просодическим ударением топопоэтоним выдвигается в рифмующуюся позицию, то во второй сфера влияния его звукового состава распространяется на все четверостишие. Возникающий при этом синтаксический параллелизм (восклицательные предложения с одинаковой структурой) создаёт фон для ритмического выделения поэтонима. Особенности расположения, делающие онимную единицу интонационным центром, выдвигают в ритме его гласный сегмент, что определяющим образом влияет на характер ударного вокализма строфы. Употребление онима в конце полустихий смежных стихов (первого и второго) образует внутреннюю рифму, усиливающую звучание поэтонима. Весь комплекс художественных средств не только обеспечивает гармоничное звучание, но и делает имя “смысловым ключом” стихотворения. Параллелизм, построенный на разных уровнях повторов: звуковой повтор концовки стихов с онимным компонентом в первой строфе; звуковой и графический повтор поэтонима *Рим* на фоне синтаксического повтора первого и второго стихов второй строфы; двойной повтор звукобуквенного комплекса /рим/ в инверсивной анаграмме в последних стихах /мир/, создает эффект семантической игры. Звуковые соответствия выходят за рамки произведения, расширяя поэтическое пространство. Образ вечного города, погружённого в сон, символизирует мир людей, погружённый во мрак

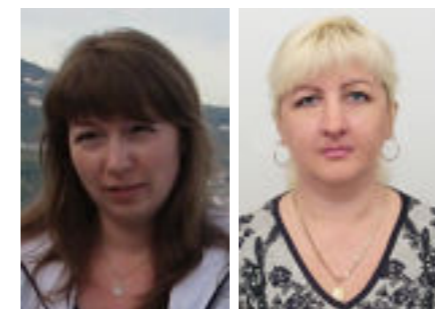
5. Шедельс Е. И. Грамматика текста и грамматика предложения / Шедельс Е. И. // Журнал иностранных языки в школе. – 1985. – № 4. – С. 16.

6. Funk H. Grammatik lehren und lernen, Langenscheidt Verlag / Funk H., Koenig M. – 1991.

7. Riesel E. Der Text im Sprachkunstwerk / Riesel E. – 1980. – S. 205–221.

8. Strittmatter E. Schulzenhofer Kramkaleder / Strittmatter E. – Berlin und Weimar : Aufbau – Verlag, 1966. – S. 35.

В статье рассматриваются возможности использования художественного текста на занятиях по грамматике. Предлагаются некоторые виды текстовых заданий.

*Малахова О. А.,
Помирча С. В.
(м. Слов'янськ)*

ПОНЯТТЯ „АРХЕТИП” У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Одним із термінів, яким послуговуються дослідники майже всіх галузей сучасної гуманітарної науки, нерідко вкладаючи у нього неоднозначний зміст, є термін „архетип”. Припускаючи можливість акцентування уваги у його дефініції на одних ознаках і віднесення інших до другорядних (залежно від наукового напрямку, об'єкта і предмета дослідження, власних наукових інтересів дослідника), вважаємо все ж неприйнятним використання цього терміна у різних значеннях і тим більше ототожнювання його з іншими суміжними термінами. Найчастіше у науковій літературі спостерігається взаємозамінне використання (на що вказує, зокрема, зазначення одного в дужках біля другого) термінів **культурна константа, концепт, архетип, символ, образ**: *Чим ширше відбивають ці символи (архетипи) психічний досвід та сучасний стан членів етнічної групи <...>* [1, с. 50]; *Ступінь складності ємності архетипу (= образ атрактора) диктує відповідний спосіб втілення <...>* [9, с. 304]; *Сучасні дослідники проаналізували окремі архетипи, символи, стали образи <...> або ментальні архетипи (концепти) <...>* [9, с. 45]; *Константа в культурі – це концепт, існуючий постійно <...>* [11, с. 84]. Таких випадків значно більше, проте й наведені тут свідчать про необхідність розмежування зазначених понять і чіткого окреслення сфери

лексичні (іменник з темпоральним значенням, прислівник часу) і словотворчі засоби (наприклад, префікс з темпоральним значенням, іменник у складі складного слова), йдеться вже про категорію текстової – темпоральної сітки, що бере участь у формуванні підтексту. Так, у мініатюрі Е. Штріттматтера «Mücke am Blatt», де в десять рядків вміщено майже все життя маленької істоти з її турботами, радощами і тривогами, темпоральна сітка надзвичайно розгалужена. Вона складається з одинадцяти дієслів у Imperfekt, чотирьох іменників з темпоральним значенням і різними уточненнями (der ganze Nachmittag, die ganze Nacht, der halbe Vormittag des nächsten Tages), словосполучення in all der Zeit і прислівника часу manchmal. Точно фіксуючи сюжетний час, автор поділяє його на окремі відрізки, незначні за своєю величиною для «героя» розповіді. Так автор поступово готує читача до основного висновку, до ідеї тексту, яка полягає в тому, що кожен міряє вдачі і невдачі, щастя і нещастя своєю міркою. Те, що здається незначним для одного може бути надзвичайно важливим для іншого. Цю думку висловлено більш чи менш експліцитно лише в кінці тексту: «Ja, das war das Glück der kleinen Mücke, und es war vielleicht nicht geringer als unser Glück manchmal». Але у підтексті вона відчувалася з самого початку [7, с. 35].

На завершення хотілося б поставити питання, яке цікавить багатьох і на яке так і не дано ще однозначної відповіді: є вживання граматичних категорій у художньому тексті з метою створення підтексту закономірністю чи випадковістю, знахідкою автора? Наскільки свідомо використовує автор той чи інший прийом? Відповіддю на це питання може бути лише аналіз великої кількості творів та дослідження з психології творчості. І все ж, на нашу думку, вдалу відповідь на це питання дав Ю. С. Степанов, який зазначив: «Випадковість панує у світі явищ і лише її бачать очі непосвяченого. Але погляд поета проникає у світ сутності, а там випадковості немає, там усе – закономірність і гармонія» [4, с. 73].

У цій спробі, хоча б частково зв'язати закономірність і наблизитися до розуміння гармонії художнього твору, вірогідно, і полягає сенс роботи над художнім твором на заняттях з граматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Гальперин И. Р. – М. : Наука, 1981. – С. 28.
2. Devekin V. N. Falsch oder richtig? / Devekin V. N., Beljakowa L. D. – М. : Высшая школа, 1985. – С. 45.
3. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Лихачёв Д. С. – М. : Наука, 1979. – С. 216.
4. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка / Степанов Ю. С. – М. : Наука, 1985. – С. 73.

вечности. Это продолжение «космической» темы Тютчева.

Развитие темы пространственно-временных отношений находим в стихотворении Ф. И. Тютчева «В Риме» (декабрь 1866). Оно демонстрирует фрагмент истории в один из её драматических моментов. И здесь имеет место слияние пространственных и временных примет в осмысленном и конкретном целом, составляющем литературно-художественный хронотоп (термин М. М Бахтина [1]). Время уплотняется, становится осязаемым, художественно-зримым. Здесь раскрывается, по мнению Б. Тарасова, свойственное Тютчеву «стремление заглянуть „за край“ культурного, идеологического, экономического и т. п. пространства и времени и проникнуть в заповедные тайники мирового бытия и человеческой души, постоянно питающие и сохраняющие ядро жизненного процесса при всей изменчивости в ходе истории (до неузнаваемости) его внешнего облика [5]. Пространство интенсифицируется, втягивается в развитие сюжета, в ход истории. Приметы времени раскрываются в пространстве, и пространство осмысливается и измеряется временем. Хотя художественный хронотоп здесь обозначен временными и пространственными маркерами, в роли которых выступают поэтонимы, он характеризуется пересечением рядов и слиянием примет.

*Средь Рима древнего сооружалось зданье –
То **Нерон** воздвигал дворец свой золотой.
Под самую дворца гранитною пятой
Былинка с кесарем вступила в состязанье:
“Не уступлю тебе, знай это, царь земной,
И ненавистное твое я сброшу бремя”. –
“Как, мне не уступить? **Мир** гнется подо мной!” –
“Весь **мир** тебе слугой, а мне слугою – **Время!**” [8, с. 249]*

Противопоставление жизни человека и жизни вечной, власти человека, пусть даже самого могущественного, и власти вечности присутствует не только в описании состязания былинки с кесарем. Оно скрыто в звуковых и семантических обертонах поэтонима. С самого начала стихотворения становится заметной инструментовка с начальным звуком топопоэтонима **р**. Цепь ассонансов, созвучных гласным **и** и **е**, рассредоточенных в поэтическом тексте, завершается жизнеутверждающим аккордом финала, параномастически связанного со звучанием топопоэтонима в заглавии: **В Риме – Время**. Но истинная художественность этого стихотворения – не в одном внешнем сочетании звуков и рифм, но в гармоничном соответствии формы и содержания. Все стихотворение является одним сложным метафорическим образом, искусно выстроенном от начала до конца.

Как верно заметил о Ф. Тютчеве однажды Ю. Тынянов, «философская и политическая мысль была той прозаической подпочвой, которая питала его стих» [7, с. 37]. Как поэт он никогда не переставал быть

мыслителем, а поэзия служила одной из форм выражения его общественных и политических взглядов. Рассматриваемое стихотворение вскрывает диалектическое единство, в основе которого лежит борьба между добром и злом, составляющая основу мира. В сюжете «фрагмента» скрывается «вечная война меняющего свои обличья Кесаря со Христом» [1]. Былинка олицетворяет собой силу слабости, такое нежное и робкое, но вместе с тем всеильное и вечное движение жизни; слабость и незащищенность добра, которое неустрашимо и неуклонно берёт верх над сильным и могущественным злом. Как человек мыслящий, высокообразованный и истинно верующий, поэт никогда не отрешался от сознания своей человеческой ограниченности, но всегда отвергал самообожание человеческого «я». Самовлюблённое тщеславие Кесаря оказывается бессильным против слабого ростка именно потому, что былинка – это проявление самой жизни – воплощение божественного начала. Господство Кесаря – лишь миг в вечности. Оппозитивные отношения: слабость – сила; добро – зло; человек – бог; быстротечный момент – вечность заложены в систему взаимодействий поэтонимов *Рим – Нерон* и поэтоним – апеллатив *Нерон /кесарь/*, с одной стороны, и *былинка* и персонифицированный апеллатив *Время* – с другой. Жизнеутверждающий финал отражает непреложные законы и основополагающие смыслы бытия. «Самовластие человеческого Я», по Тютчеву, ведёт к самообожествлению человека с его эгоцентрической природой и утратой им подлинного источника власти. «Поклонение своему я было ему ненавистно, а поклонение человеческому я вообще представлялось ему обоготворением ограниченности человеческого разума, добровольным отречением от высшей, недостижимой уму; абсолютной истины, от высших надземных стремлений, – возведением человеческой личности на степень кумира, началом материалистическим, гибельным для судьбы человеческих обществ» [1]. Мотив величия Рима вытесняется мотивом его неизбежного упадка, гибельности для человека принципов миропорядка, проповедуемых Римом. Если посмотреть шире, в этих отношениях противопоставленности заключается одно из основных положений историософии и «поэтозофии» Тютчева, сформулированное И. С. Аксаковым: «Овеществление духа, безграничное господство материи везде и всюду, торжество грубой силы, возвращение к временам варварства, – вот к чему, к ужасу самих Европейцев, торопится на всех парах Запад, – и вот на что Русское сознание, в лице Тютчева, не переставало, в течение 30 лет, указывать Европейскому обществу» [1].

Символическому образу Рима как воплощению духа западной цивилизации противопоставляется Россия по дихотомическому признаку «Восток – Запад». В России поэт видит целый мир, единый в своем основном духовном начале, «более искренне-христианский, чем Запад», "империю Востока, для которой первая империя византийских кесарей

німецькій мові характеризується виходом у макротекст. Вживання артикля пов'язується в першу чергу з його катафоричною і анафоричною функціями, з поняттям попередньої і наступної інформації. Як видно, помітну роль виконує артикль і у процесі донесення підтексту до читача.

Прекрасний приклад використання артикля для створення підтексту – уривок з твору Г. Вайзенборна «Der dritte Blick»: «Meme kennt das. Zuerst ist es stets ein Herr Soundso, dann wird er der Herr Soundso, dann wird er der Heinz oder Rene, und dann ist es eine Weile niemand mehr, bis wieder ein Herr Dr.

Lehmacher anruft». [2, с. 45].

Через чергування означеного і неозначеного артикля перед власним іменником подається вся історія розвитку відносин між людьми, а взагалі-то – і спосіб життя людини.

Однією з «сильних» морфологічних категорій є граматичний час дієслова, один з засобів висловлення часу художнього. Як відомо, художній, чи поетичний час створює фантазію, художника і пов'язаний зі сприйняттям автора, читачем і персонажами художнього твору оточуючої їх дійсності. Через його особливості, його структуру, багато в чому виявляються художньо-естетичні принципи автора, його філософські позиції. Граматичний же час найактивнішим способом включається в процес оформлення художньої ідеї автора і часто входить, як зауважує Д. С. Ліхачов, до «метахудожньої структури твору».

Звертаючись до основних тенденцій розвитку художньої літератури ХХ століття, слід зазначити, що при всій різноманітності трактовок художнього часу в сучасній літературі, спроб філософського осмислення часу реального і зображення його засобами мистецтва, об'єднуючим моментом у видатних письменників ХХ століття виступає прагнення підкреслити зв'язок часу.

Так Е. Штрітматтер у ліричній мініатюрі «Im Hofe» в невеликому за об'ємом тексті використовує три часові форми: Imperfekt, Präsens, Futur I, які відповідно формулюють уявне повернення в минуле, звернення до сучасного і спрямованість у майбутнє. «Гра» трьома часовими формами повністю підпорядкована розкриттю ідеї тексту – ідеї безперервності, спадковості і постійного розвитку в природі. Ця думка дана імпліцитно, через підтекст, який створюється завдяки особливому чергуванню граматичних часових форм, розташованих у тій послідовності, в якій розвивається час об'єктивний: від минулого через сучасне до майбутнього. Таким чином, одна часова форма підхоплює іншу і веде розвиток художнього часу вперед. Різні його пласти розмішуються в послідовності «вчора – сьогодні – завтра». Це підводить читача до розуміння того, що авторові в повній мірі властива тенденція розглядати день сьогоднішній як результат дня вчорашнього і основу для дня завтрашнього.

У тому випадку, коли до часових граматичних форм підключаються

категорій у процесі їх участі в створенні тексту. Із великої кількості видів текстів виберемо художній, а з різноманітності явищ і прийомів, у яких бере участь граматики, лише один – підтекст.

М. Бахтін писав, що треба «розуміти текст так, як його розумів сам автор даного тексту. Але розуміння може бути і має бути кращим. Могутня і глибока творчість багато в чому буває несвідомою і багатозначною».

«Багатозначність» художнього твору рідко лежить на поверхні. Вона ховається під його зовнішньою формою і не відразу відкривається навіть вдумливого і уважного читачеві. Глибинний зміст художнього тексту неодноразово ставав предметом особливої уваги літературознавців і стилістів.

Прихований зміст художнього тексту, вилучений із повідомлень про факти та події, що містяться в ньому, з прямих предметно-логічних значень слів виходить, на думку І. Р. Гальперіна, складовою частиною до текстової категорії інформативності. Є. І. Шендельс розглядає підтекст у зв'язку із широким розумінням імпліцитності, до якої він входить поряд з поняттям пресуппозиції. Е. Г. Різель називає підтекст «підзначенням», що дозволяє розкрити і зрозуміти зміст художнього твору. Говорячи про внутрішню, структурну обумовленість виникнення підтексту, Т. І. Сільман називає декілька засобів його створення: дистанційний повтор слова, паузу між репліками, переривання монологу, неочікуваний відхід від теми, введення лейтмотиву героїв.

Однак навіть у тих випадках, коли автор акцентує увагу на участі мовних засобів різного рівня в створенні підтексту, граматичні категорії майже не попадають у поле зору дослідників, і, як нам здається, зовсім незаслужено. Тут можна було б назвати низку категорій і морфологічних, і синтаксичних, і текстових, які мають великий потенціал у плані оформлення підтексту. Зупинимось на тих категоріях, які вже були розглянуті нами вище.

Почнемо з граматичного роду іменника і, не зупиняючись на ньому докладно, згадаємо лише випадок з перекладом вірша Г. Гейне «Ein Fichtenbaum», який часто наводиться як приклад. Нагадаємо, що в оригіналі в підтексті дається тема любові через протиставлення der Fichtenbaum – die Palme (тобто іменник чоловічого і жіночого роду)

Ein Fichtenbaum steht eisam.

Im Norden, auf kahler Höh...

...Er träumt von einer Palme, ...

У перекладі М. Ю. Лермонтова цей підтекст зник, бо зникло саме протиставлення «чоловічий рід – жіночий рід» і виникла можливість іншого тлумачення вірша: виникла тема самотності.

Морфологічна категорія, яка бере досить активну участь у формуванні підтексту – категорія означеності / неозначеності. Сучасний етап у вивченні артикля як основного засобу висловлення цієї категорії в

служила лише слабым и неполным предначертанием и которой остается лишь окончательно сложиться» [1].

В поезії не так явно, як в публіцистиці, но в художественной форме, отображаются концептуально значимые моменты мироощущения и миропонимания Ф. Тютчева. «Опорными пунктами» при этом становятся включенные в текст произведения поэтонимы. В этом соединении поэтонима с остальным текстом произведения, с культурно-историческим контекстом – поэтическое выражение его взглядов на предназначение России, её роль в миропорядке; на судьбы мира и человека в мире; опорные пункты его историософской мысли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксаков И. С. Федор Иванович Тютчев. [Электронный ресурс] / И. С. Аксаков. – Режим доступа :

<http://tutchev.lit-info.ru/tutchev/about/aksakov-tyutchev/tyutchev.html>.

2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / Бахтин М. М. // Вопросы литературы и эстетики. [Электронный ресурс] / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407. – Режим доступа :

<http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop1.html>.

3. Гиршман М. М. Литературное произведение: теория художественной целостности / М. М. Гиршман. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 528 с.

4. Калинин В. М. Этюды о поэтике онимов в творчестве О. Мандельштама. IV Aeterna Urbs и Третий Рим / В. М. Калинин // Филологические исследования. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2002. – Вып. 5. – С. 78–97.

5. Тарасов Б. «Русская география». Христианская историософия Тютчева. [Электронный ресурс] // © Copyright (2003–2010) журнал «Наше наследие». Русская история, культура, искусство. – Режим доступа : <http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/2003-67.php>

6. Тынянов Ю. Н. Вопрос о Тютчеве / Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – М. : Наука, 1977. – С. 38–51.

7. Тынянов Ю. Н. Тютчев и Гейне / Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – М. : Наука, 1977. – С. 29–37.

8. Тютчев Ф. И. Стихотворения / Фёдор Иванович Тютчев / сост. и подгот. текста Л. Озерова. – М. : Худож. лит., 1986. – 287 с.

9. Усова Н. В. Опыт лингвокультурологической интерпретации топонимизма (Рим в поэзии Ф. Тютчева) / Н. В. Усова // Мова і культура : науковий журнал. – Киев, 2010.

10. Усова Н. В. Фонетические средства выразительности онимов в звуковом строе поэтического произведения : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.15 / Н. В. Усова. – Донецк, 2006. – 211 с.

В статті спостерігаються зв'язки топоніма Рим не тільки з семантикою й звучанням в поезіях, в яких він вживається, але й з тематикою та змістом творчості Тютчева в цілому, з його особистим внутрішнім світом, інтересами, образами й враженнями. Розгляд поетонімії віршів здійснюється з позицій антропоцентризму, враховуючи інтертекстуальність і культурно-історичний контекст.

*Истомина А. С.
(г. Славянск)*

ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В СКАЗОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. М. ШУКШИНА

Термин «сказ» с момента возникновения стал объектом научных споров. До сегодняшнего времени ученые не сошлись в четком определении термина «сказ» и его основополагающих характерных черт. Как литературное явление сказ сформировался в русской литературе начала XIX века, однако исследования в области теории сказа начались только в 20-е годы XX века. Причиной этого послужил живой интерес писателей того времени к подобной повествовательной форме, которая стала одной из важных тенденций русской литературы.

Теоретические проблемы сказовых форм впервые сформулировал Б. М. Эйхенбаум. Именно Эйхенбаум дал определение сказа и выделил его основные черты. В статье «Как сделана "Шинель" Гоголя» ученый указывал на многие признаки сказа как особого типа повествования, в первую очередь выделяя организующую роль рассказчика, который «... так или иначе выдвигает себя на первый план, как бы только пользуясь сюжетом для сплетения отдельных стилистических приемов» [13, с. 306]. Эйхенбаум рассматривал проблему сказа прежде всего с точки зрения особого отношения к языку. Он отметил социальную обусловленность сказа, его устный, импровизационный, театрализованный характер. Сказ является воспроизведением устной речи, разыгрыванием ситуации разговора, то есть важное значение приобретает «звучание», поэтому ученый выделял две его разновидности: «1) повествующий и 2) воспроизводящий. Первый ограничивается шутками, смысловыми каламбурами и пр.; второй вводит приемы словесной мимики и жеста» [13, с. 306–307]. Свое определение сказа Эйхенбаум дал в работе «Лесков и современная проза»: «Под сказом я понимаю такую форму повествовательной прозы, которая в своей лексике, синтаксисе и подборе интонаций обнаруживает установку на устную речь рассказчика» [14, с. 251]. Также ученый указывает на такую основополагающую черту

лексичного, словотворческого) у процесі формування тексту як семантичної, комунікативної та структурної єдності.

Наведемо, як приклад, деякі види текстових завдань, які, на наш погляд, можуть бути запропоновані на завершальному етапі роботи над граматичною темою. Із всієї кількості тем виберемо три: лексично-граматичну категорію роду іменника, вживання означеного та неозначеного артикля та категорію часу дієслова.

При роботі над темою «Рід іменника» можна запропонувати знайти варіант перекладу іменника, рід якого в українській та німецькій мовах не співпадає, але так, щоб не перекручувалась сюжетна лінія тексту і не руйнувався художній образ оригіналу. Наприклад, іменник *die Welt* у вірші Г. Гессе «*Leb wohl, Frau Welt, und Schmücke / Dich wieder jung und schön*», що створює образ молоді, прекрасаючої себе жінки, не може бути перекладений як «світ»; без зміни художнього образу він не вписується в структуру вірша.

Для роботи над темою «Вживання артикля» можливі наступні завдання:

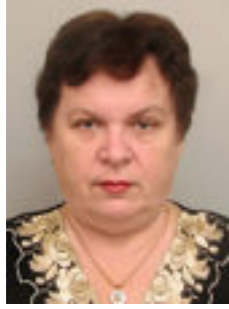
- скласти з окремих речень зв'язний текст, визначаючи місце речення в тексті за вживанням артикля;
- придумати початок казки, враховуючи особливості функціонування артикля в цьому жанрі;
- підібрати заголовок до газетної статті, наукової статті або вірша, що обов'язково включає в себе іменник, виходячи з тієї інформації, яку несуть у собі означений / неозначений та нульовий артикль.

Категорія граматичного часу, розглянута в рамках цілого тексту, дозволяє поставити наступні завдання:

- вибрати наступну часову форму для певного типу тексту (казки, дискусії, повідомлення та ін.);
- визначити, які лексичні і словотворчі засоби «підтримують» граматичну часову форму в даному типі тексту (у казці, короткому газетному повідомленні, біографії, інтерв'ю) в плані передачі сучасного, минулого чи майбутнього;
- використовувати при перекладі тексту різні часові форми для розмежування композиційних частин тексту.

Існуючі посібники з інтерпретації тексту, що розглядають участь мовних засобів у створенні художнього твору, на жаль, майже не торкаються граматичного рівня, який бере на себе виконання досить важливих завдань у рамках тексту. Про зміни, що відбуваються з граматичними категоріями після виходу їх у текст, Д. С. Ліхачов писав: «Грамматика виступає як шматок смальти в загальній методичній картині словесного твору. Реальний колір кожного шматка цієї смальти може бути зовсім не тим, яким він здається в картині в цілому.» [3, с. 216].

Спробуємо прослідкувати за зміною «кольору» деяких граматичних

*Цибулько Л. Ф.
(м. Слов'янськ)*

ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА ЗАНЯТТЯХ З ГРАМАТИКИ

Робота останніх років у галузі методики навчання іноземних мов характеризується підвищеним інтересом до мовленнєвої діяльності людини та до продукту цієї діяльності – тексту.

Вивчення мови на рівні тексту дозволило описати явища комунікативної прогресії, виявити нові категорії – корегентності, інтеграції, завершеності / незавершеності – категорії, що характеризують текст.

Мову стали вивчати із позиції граматики, коли увага звертається не лише на інформацію, що міститься в тексті, а й на характеристики відправника і отримувача інформації, на наміри автора, на умови здійснення комунікативного акту.

Тому традиційні курси вузівської програми: лексикології, теоретичної граматики і фонетики зазнають змін, намагаючись через вихід у текст розкрити нові аспекти висвітлюваних ними явищ. Не може залишатися осторонь і практична граматика, яка вже частіше використовує на заняттях текст. Вихід за межі речення дав граматиці можливість по-іншому подивитися на традиційні граматичні категорії, визначати їх роль у конструюванні тексту, відкрити підхід до нових, так званих прагмалінгвістичних категорій: категоричності / некатегоричності, прямого / непрямого висловлювання, категорії контактності між учасниками комунікації і т. ін. Є. І. Шендельс зазначає, що при цьому «не слід робити висновки, що граматика, що вкладається в рамки речення, і граматика, що сягнула за його межі, протистоять одна одній і заперечують одна одну. Навпаки, вони доповнюють одна одну і дозволяють досліджувати конкретне явище в усій різноманітності його властивостей» [5, с. 16].

Було б невірним стверджувати, що в процесі викладання граматики раніше зовсім не зверталася увага на одиниці більші за речення. Ні вибір артикля, ні порядок слів у реченні, ні узгодження часів не можна пояснити без виходу за рамки речення. Але це явище не можна було назвати регулярним. Введення в процесі навчання граматики тексту примушує викладача вводити нові завдання, що забезпечують вихід у текст, переглянути значення і роль традиційних категорій з урахуванням їх участі у створенні тексту та його стильових і жанрових характеристик, встановити взаємозв'язки явищ різних мовленнєвих рівнів (граматичного,

сказа как «...пользование устной речью, имеющей специфические социальные или профессиональные оттенки – речь крестьянина, полуинтеллигента, мещанина, священника и т. д.» [14, с. 419]. Данная черта предполагает наличие множества фразеологизмов, диалектизмов и просторечий в речи рассказчика.

Исследователь М. М. Бахтин предложил понимание сказа как установку на чужую речь. В книге «Проблемы поэтики Достоевского» ученый рассматривает проблему сказа в рамках концепции диалогичности и отмечает, что стилизация, пародия, сказ и диалог имеют одну общую черту – двунаправленность слова, то есть «...и на предмет речи как обычное слово и на другое слово, на чужую речь» [1, с. 215]. Именно Бахтин ввел в науку понятие «чужая речь», которое и стало наиболее значительным признаком сказа. Это понятие позволяет четко разграничивать автора и повествователя. Автор не надевает на себя маску рассказчика, а замещает свою фигуру его фигурой для выражения определенной позиции, «чужого» сознания. Этот «чужой» голос необходим автору как позиция, как точка зрения, «...сказ вводится именно ради чужого голоса, голоса социально определенного, приносящего с собой ряд точек зрения и оценок, которые и нужны автору» [1, с. 222]. В этом положении и сформулированы основные особенности сказового повествования, признаваемые исследователями и сегодня: в центре сказа стоит фигура рассказчика и именно его сознание формирует мир произведения; важной социальной принадлежностью рассказчика, который чаще всего, по мнению Бахтина, принадлежит к низшим слоям, к народу, и поэтому «...приносит с собою устную речь» [1, с. 223].

Критику работ М. М. Бахтина предпринял В. В. Виноградов в своей статье «Проблема сказа в стилистике», указывая на то, что «...определение «сказа» как установки на чужую речь, недостаточно» [4, с. 44]. Ученый определил основные структурные характеристики сказа, указав на необходимость четкого разграничения автора и повествователя – представителя демократической среды, ориентирующегося на определенную аудиторию. В. В. Виноградов дает следующее определение: «Сказ – это своеобразная литературно-художественная ориентация на устный монолог повествующего типа, это художественная имитация монологической речи, которая воплощает в себе повествовательную фабулу, как будто строится в порядке непосредственного говорения» [3, с. 49].

В 30–40-е годы внимание к сказу постепенно ослабевает, чтобы возобновиться в 60–70-е годы. Возобновление интереса к сказу обуславливалось стремлением литературы раскрыть характер нового героя в процессе его духовного развития и стимулировало ученых к переосмыслению понимания термина и углублению теоретических исследований данного явления. Прозе этого периода характерны

«уважение к суверенности персонажа, сращенность стиля со словом героя <...>, органическое приобщение к народно-разговорному строю языка как питательному источнику <...>, выход за пределы «круга» к целому, к народу» [2, с. 247].

В следствие этого сказ стал наиболее благоприятной формой для раскрытия образа персонажа в частности и народа в целом. Этим, очевидно, и объясняется интерес С. Залыгина, Ф. Абрамова, Б. Можаяева, В. Шукшина, В. Белова – прозаиков, пишущих о деревне, о проблемах народного бытия, – к сказовым формам повествования.

На основе произведений писателей-«деревенщиков» исследователи Г. А. Белая, Н. В. Драгомйрецкая и другие осмысливают специфику сказа в сравнении с другими повествовательными формами; Н. А. Кожевникова, Ю. Д. Левин исследуют языковые особенности сказа; В. И. Гусев, Н. И. Рыбаков – литературные и фольклорные сказовые традиции и т. д.

Наиболее теоретически и практически обоснованной нам кажется монография коллектива воронежских исследователей Е. Г. Мущенко, В. П. Скобелева, Л. Е. Кройчик. Синтезируя подходы Б. М. Эйхенбаума и М. М. Бахтина, ученые рассматривают сказ в рамках нарратологии (теории повествования) и определяют его как «двухголосое повествование, которое соотносит автора и рассказчика, стилизуется под устно произносимый, театрально импровизированный монолог человека, предполагающего сочувственно настроенную аудиторию, непосредственно связанного с демократической средой или ориентированного на эту среду» [7, с. 34]. Таким образом, типологическими признаками сказа являются «повествовательность» как основополагающая черта повествователя (носителя речи с его характерной манерой повествования), двуголосость, устность, спонтанность, диалогичность. При этом повествователь предстает фиктивным «заместителем» автора, он не просто повествует, но, воссоздавая события, участником или свидетелем которых он являлся, делает это в собственном изложении, с позиций только своего мировидения, мироощущения и культурного уровня. Как следствие, сказ передает специфические особенности устной речевой манеры героя-повествователя, который становится нарратором, обретает собственный голос, позицию и передает события с резко выраженной собственной оценкой. Автор тем самым перекладывает при помощи сказовой манеры процесс рассказывания на героя-рассказчика, тем самым формируя речевую маску как особую повествовательную позицию автора.

Таким образом, сказ как особая манера повествования имеет определенный набор признаков, одним из которых является использование лексико-синтаксических элементов: диалектные и просторечные элементы, архаическая лексика, пословицы и поговорки, фразеологические единицы, речевые клише, окказиональная лексика, индивидуально-авторские образования, построенные по типу народной этимологии, повторы разных

построения словаря, отбора лексики, правила пользования словарем. Использование словарей в качестве справочного и учебного пособия дает учителю возможность применять их как на различных уроках, так и на разных этапах урока. Лингвистические словари могут быть также использованы при объяснении непонятных и трудных слов на уроках литературы, на различных дополнительных занятиях и внеклассных мероприятиях (на кружковых занятиях, на олимпиадах, викторинах, при подготовке наглядных пособий и т. п.). Главное заключается в том, чтобы выработать у учащихся потребность в необходимых случаях обращаться к справочной литературе, научиться самостоятельно добывать новые знания.

• Работа со словарями в школе может проходить двойко. Во-первых, это работа непосредственно со словарями, изданными специально для школы, имеющимися на руках у учащихся или в школьной библиотеке (см. предложенный выше материал). Во-вторых, работа в школе может проводиться со словарями общего типа: в зависимости от конкретных условий, от уровня развития класса учитель подбирает по этим словарям необходимый дидактический материал, составляет посильные для учащихся задания по приведенным образцам, а следствием этого является выработка умения и желания обращаться к словарям и справочной литературе при самостоятельном пополнении знаний о русском языке.

Итак, словари – чрезвычайно важный источник активизации познавательной деятельности учащихся, повышения их интереса к изучению языка в школе. Использование школьных лингвистических словарей, а также других типов словарей для самостоятельного пополнения знаний о русском языке повышает интерес школьников к изучаемым лингвистическим явлениям, а также способствует всестороннему развитию их личности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Львов М. Р. Словарь справочник по методике русского языка / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
2. Методика преподавания русского языка в школе / под. ред. М. Т. Баранова. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 368 с.
3. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе / Алексей Васильевич Текучев. – М. : Просвещение, 1980. – 414 с.

У статті запропоновано окремі варіанти організації процесу навчання самостійному поповненню знань про російську мову (на матеріалі роботи зі словниками та довідниками з російської мови; на матеріалі роботи з науково-пізнавальними книжками про мову та про вчених-лінгвістів, а також на матеріалі радіопередач і телепередач про мову).

образования той или иной части речи;

- для получения кратких этимологических справок;
- для усвоения особенностей чередования звуков и т. д.

Клюева В. Н. Краткий словарь синонимов русского языка. – М., 1961. Кроме собственно словаря, книга включает предисловие «О синонимах и синонимическом словаре», ознакомившись с которым, школьники могут подготовить выступления на темы: «Явление синонимии в русском языке», «Принципы отбора синонимов для словаря», «Характеристика словаря».

К этому справочному изданию учащиеся могут обращаться в тех случаях, когда необходимо:

- подобрать к слову синонимы;
- узнать общее значение синонимов и выяснить оттеночные значения;
- дать стилистическую характеристику синонимам;
- выбрать из синонимического ряда нужное слово для точного выражения мысли.

Успенский Л. В. Этимологический словарик школьника «Почему не иначе?». – Л., 1971.

Словарь популярно рассказывает о происхождении тех слов, которые, по мнению автора, могут заинтересовать школьников.

Предисловие, написанное Л. В. Успенским, может послужить материалом для выступлений на темы: «О науке этимологии», «Из истории этимологических словарей», «Методы этимологического анализа» и «Характеристика словаря».

[Примечание: в перечне мы представили словари, которые имеются в школьной библиотеке или у автора публикации, разумеется, этот перечень может быть существенно дополнен и продолжен].

- Знакомство с любым словарём осуществляется обычно по плану.

Выясняются такие вопросы:

- а) назначение словаря;
- б) характер и содержание словника;
- в) порядок расположения слов;
- г) структура словарной статьи;
- д) система помет;
- е) система иллюстраций;
- ж) правила пользования словарём.

Непосредственной работе со словарем должно предшествовать тщательное изучение предисловия к нему.

• Работу со словарями необходимо организовать таким образом, чтобы ею заинтересовать учащихся. Для первоначального ознакомления учащихся со словарями желательно вкратце охарактеризовать их содержание вводных статей, в которых излагаются принципы и основы

типов, фольклорные элементы.

Богатством лексико-синтаксических элементов характеризуются сказовые произведения одного из ярчайших представителей «деревенской» прозы В. М. Шукшина, творчество которого стало одним из наиболее значительных литературных явлений XX века.

Нередко произведения В. М. Шукшина рассматривались исследователями в контексте изображения народного характера. Интерес к образам героев произведений Шукшина, к противоречивости их внутреннего мира оттеснил на второй план многие важнейшие аспекты творчества писателя и в первую очередь проблему сказового своеобразия произведений писателя.

Для В. М. Шукшина сказ является средством передать «живые голоса людей». Слово героя в произведениях писателя – это монолог сказового типа. Однако сказ представлен в творчестве Шукшина не как жанр произведения, а как один из типов повествования. Часто в пределах одного произведения сказ, будучи ведущей формой повествования, переплетается с диалогом, несобственно-прямой речью, несобственно-авторским повествованием. В качестве примера можно привести рассказ «Миль пардон, мадам!», где яркое, театрализованное сказовое повествование от лица героя-рассказчика, образуя сюжетно-композиционную основу рассказа, соединяется с идущей от автора предысторией героя, внесказовым диалогом Броньки с женой, т. е. авторским словом.

Сказовые элементы весьма продуктивны в прозе писателя: его рассказы, написанные в эпистолярной форме, представляют собой, по существу, записанный сказовый монолог. Так построен рассказ «Письмо». А «Раскас» сохраняет самостоятельность «чужого слова» даже в орфографии: «Значит было так: я приезжаю – на столе записка. Я ее не буду пирисказывать: она там обзывается начала» [12, т. 2, с. 286].

В такого рода сказовом повествовании в произведениях Шукшина иллюзия рассказывания создается разговорной лексикой (зачастую региональной), фразеологией, введением диалектных слов.

Своеобразие произведений писателя проявляется в том, что «в его рассказах между автором и читателем находится рассказчик, в мировоззрениях и оценках весьма близкий к автору, но не сливающийся с ним [9, с. 49].

Особую роль в художественной прозе Шукшина играет эмоциональная доминанта текста: зачастую герои Шукшина изображаются в момент наивысшего накала страстей, в состоянии эмоциональной напряженности. Система эмоциональных состояний, представленных в образах и ситуациях, направлена на выражение личностного смысла и отражает особенности русского менталитета [8, с. 114]. В речи героев Шукшина обнаруживается несколько способов системы эмоций:

«употребление лексического синонимического ряда», «частотное использование в пределах одного высказывания различного рода фразеологических единиц», «насыщения персонажей диалектными и просторечными словами», «введение окказиональных образований» [9, с. 180–187].

Определяя роль и значение фразеологизмов для характеристики языковой личности Шукшина, В. А. Чеснокова приводит следующие слова исследователя А. Д. Соловьева: «Использование фразеологического состава в художественных и публицистических текстах – показатель высокой культуры автора, его умения востребовать эти выразительные средства: фразеологизмы как номинации предметов, действий, признаков, более сложных по семантическому объему, чем слово; в структуре фразеологизмов обязательно наличествует эмотивно-оценочные компоненты, благодаря чему одним фразеологизмом дается более емкая и индивидуальная, чем свободной лексемой, характеристика персонажей, их действий, взаимоотношений: глупый – в сук вырос; убить – отворить жилы и т. п.» [10, с. 70].

В современном языкознании нет единого определения фразеологической единицы. Общее определение фразеологизму дал французский исследователь Ш. Балли: «сочетания, прочно вошедшие в язык, называются фразеологическими оборотами» [11, с. 20]. Русский ученый В. В. Виноградов выдвигал как наиболее существенный признак фразеологического оборота его эквивалентность и синонимичность слову. Однако по мнению ученого Н. М. Шанского, метафоричность присуща также и многим словам, а эквивалентность – не всем устойчивым сочетаниям, в связи с этим включение этих признаков в определение фразеологизма не совсем корректно. Ученый подчеркивал, что «правильная дефиниция фразеологизма невозможна без учета его отличий от слова и свободного сочетания» [11, с. 18]. В своей работе «Фразеология современного русского языка» Шанский дает следующее определение: «Фразеологический оборот – это воспроизводимая в готовом виде языковая единица, состоящая из двух или более ударных компонентов словного характера, фиксированная (т. е. постоянная) по своему значению, составу и структуре» [11, с. 20]. Фразеологизмы являются значимыми языковыми единицами, для которых характерно собственное значение, независимое от значений составляющих их компонентов.

Впервые классификацию фразеологических оборотов с точки зрения их семантической слитности во французском языке представил Ш. Балли. В. В. Виноградовым была дана синхронная классификация фразеологических оборотов русского языка с точки зрения их семантической слитности. А. И. Ефимовым в книге «О языке художественных произведений» дана классификация фразеологических оборотов со стилистической точки зрения. О. С. Ахманова в «Очерках по

Лапатухин М. С., Скорлуповская Е. В., Снетова Г. П. Школьный толковый словарь русского языка. – М., 1981. (Кроме этого, можно использовать и такие толковые словари: Бирюков В. Г., Ветвицкий В. Г., Гайдарова Л. М. и др. Толковый словарь русского языка : пособие для учащихся национальных школ / под. ред. М. И. Махмутова, А. В. Текучёва, Н. М. Шанского. – Л., 1982; Баханьков А. Е., Гайдукевич И. М., Шуба П. П. Толковый словарь русского языка. Для средней школы. – Минск, 1975).

Пользуясь этим справочным изданием, школьники могут получить самые разнообразные сведения о слове:

- определить его значение;
- орфографический и орфоэпический облики;
- акцентологические нормы;
- морфемное строение;
- стилистическую характеристику;
- формообразовательные и словообразовательные свойства и т. д.

Кроме этого толковый словарь включает «Краткий словарь сложносокращенных слов».

Одинцов В. В., Смолицкая Г. П., Голанова Е. И., Василевская И. А. Школьный словарь иностранных слов. – М., 1983.

Обладает большим познавательным зарядом; включает около 1500 статей, значительная часть которых кроме заглавного слова содержит также его производные. Общее число слов составляет приблизительно 3500.

После ознакомления с предисловием и методическими рекомендациями к изданию учащиеся могут подготовить выступления на темы: «Отношение к заимствованной лексике», «Пути проникновения иноязычных слов в русский язык», «Признаки слов иноязычного происхождения» и «Характеристика словаря».

Пользуясь словарём, можно выяснить:

- значение иноязычного слова;
- его происхождение;
- орфографический и орфоэпический облики;
- найти однокоренные образования;
- получить грамматические сведения и культурно-исторические справки.

Потиха З. А. Школьный словарь строения слов русского языка. – М., 1987.

Издание может оказаться полезным при определении:

- морфемной структуры слова;
- его орфографии;
- при подборе родственных слов;
- при подборе приставок и суффиксов, свойственных для

- производящую основу и словообразовательное средство, то есть словообразовательную структуру слова;
- способ словообразования;
- структуру и состав словообразовательного гнезда;
- устройство словообразовательных цепочек и словообразовательных парадигм;
- словообразовательную активность различных частей речи;
- морфонологические явления, сопровождающие процесс словопроизводства;
- случаи чересступенчатого словообразования;
- случаи неединственной мотивации производных слов.

Отдельные слова сопровождаются толкованием значения (как правило, омонимы), грамматическими и стилистическими сведениями (в тех случаях, когда эти сведения имеют отношение к словообразовательным свойствам слов).

Жуков В. П. Школьный фразеологический словарь русского языка. – М., 1980.

Пользуясь пособием, школьники могут определить:

- значение фразеологизма;
- его грамматическую характеристику;
- акцентологические нормы;
- стилистическую принадлежность;
- эмоционально-экспрессивную окраску;
- синтаксическую роль в предложении;
- источник происхождения;
- подобрать к фразеологизмам синонимы и антонимы;
- объяснить входящие в их состав устаревшие слова и формы.

Таким образом, фразеологизмы описываются с семантической, грамматической и стилистической точек зрения. Значения фразеологизмов иллюстрируются примерами из художественной литературы.

Львов М. Р. Школьный словарь антонимов русского языка. – М., 1987. Объем словаря – свыше 600 антонимических пар. Является сокращенным вариантом более полного словаря того же автора.

К изданию школьники могут обращаться в случае, когда необходимо:

- подобрать к словам антонимы и определить их значение;
- подобрать синонимические и однокорневые антонимы;
- определить стилистическую принадлежность антонимов.

Кроме собственно словаря, книга включает предисловие «Об антонимах и о словаре антонимов», изучив которое, школьники могут подготовить выступления на темы: «Явление антонимии в русском языке», «Основные способы использования антонимов в художественной литературе», «Характеристика словаря».

общей и русской лексикологии» исследовала структуру фразеологизмов. Нам более полной классификацией фразеологических оборотов представляется классификация Н. М. Шанского в книге «Фразеология русского языка». Ученый классифицировал фразеологизмы с точки зрения их семантической слитности, состава, структуры, происхождения, экспрессивно-стилистических свойств.

В данной статье мы сделаем попытку проанализировать фразеологический состав сказовых произведений В. М. Шукшина согласно классификации Н. М. Шанского.

С точки зрения семантики, В. Н. Шанский предлагает классификацию фразеологизмов, состоящую из четырех групп, разработанную на основе классификации В. В. Виноградова. Под семантической слитностью Н. М. Шанский понимает «соотношение, существующее между общим значением фразеологизма и «частными» значениями его компонентов» [11, с. 56]. С точки зрения семантической слитности можно выделить четыре группы фразеологических оборотов:

- фразеологические сращения;
- фразеологические единства;
- фразеологические сочетания;
- фразеологические выражения.

Фразеологические сращения и единства представляют собой «семантически неделимые образования, значение которых соответствуют какому-либо слову или сочетанию» [11, с. 57]. Фразеологические сочетания и выражения представляют собой «семантически членимые образования, значение которых равно значению составляющих их слов» [11, с. 57].

Фразеологическое сращение – «это семантически неделимый фразеологический оборот, в котором его целостное значение совершенно несоотносительно со значениями его компонентов» [11, с. 58]. Во фразеологических сращениях слов с их самостоятельными значениями нет, поэтому значение фразеологизма не вытекает из значений отдельных компонентов («сердце сжалось», «ума не приложу», «гони метлой поганой», «голова садовая», «сгинь с глаз», «по носу щелкать», «сердце обмирает», «парень не промах», «получил железный отпор», «болеть душа», «травил душу», «нос не задирай», «смертельный грех», «башку туманит», «свел концы с концами», «сердце заходится», «со стыда сгорала», «спасай свою шкуру», греть руки») [12, т. 2, с. 91, 91, 226, 315, 447, 461, 535, 545, 545, 547, 548, 552; т. 3, с. 89, 90, 146, 197, 200, 469, 480].

Фразеологическое единство – «это семантически неделимый и целостный фразеологический оборот, значение которого мотивировано значениями составляющих его слов» [11, с. 60]. Неделимое значение фразеологического единства появляется в результате слияния значений составляющих его слов в единое обобщенно-переносное («легкий на ногу»,

«сердце горлом лезет», «губы распухнуть», «исчезать с горизонта», «сует свой нос», «башкой работать», «одеяло на себя тянули», «обвожу вокруг пальца», «голова пухнет», «горло драть», «порешь горячку», «с цепи сорвался», «с души воротит», «терпение лопнуло», «останешься с носом», «не пудри мне мозги», «наставили рога») [12, т. 2, с. 299, 304, 396, 396, 425, 451, 461, 536, 542; т. 3, с. 14, 85, 95, 96, 461, 464, 465, 469].

Фразеологическое сочетание – «это фразеологический оборот, в котором есть слова как со свободным значением, так и с фразеологически связанным. Фразеологические сочетания образуются из слов со свободным и фразеологически связанным значением» [11, с. 61] («голову надо иметь на плечах», «грешная душа», «волокли за шкуру», «чтоб духу здесь не было», «все равно что об стенку головой биться», «болит душа», «как нерезанных собак», «гиблое дело», «господа хорошие», «гром небесный») [12, т. 2, с. 219, 219, 311, 431, 447, 449, 457; т. 3, с. 25, 528, 535].

Фразеологическое выражение – «это устойчивый в своем составе и употреблении фразеологический оборот, который не только является семантически членимым, но и состоит целиком из слов со свободным значением» [11, с. 62]. Фразеологические выражения воспроизводятся как готовые единицы с постоянным значением и составом («волков бояться – в лес не ходить», «гол как сокол», «тонкий намек на толстые обстоятельства», «с лица воду не пить», «ничто человеческое мне не чуждо», «баба с возу – коню легче», «хучь бей меня, хучь режь меня», «не боги горшки обжигают», «в гробу я вас видел. В белых тапочках», «гори оно синем пламенем», «свинья грязи найдет», «хоть стой, хоть падай») [12, т. 2, с. 95, 244, 302, 380, 451, 459, 470, 541, 543, 554; т. 3, с. 76, 97].

Одна из наиболее характерных особенностей фразеологического оборота как воспроизводимой языковой единицы является постоянство его состава. Учитывая характер состава фразеологизмов (специфические особенности образующих их слов), Н. М. Шанский выделил две группы фразеологических оборотов:

- фразеологические обороты, которые были образованы из слов свободного употребления, принадлежащих к активной лексике русского языка («с цепи сорвался», «ошалел от радости», «грусть-тоска зеленая», «гнать бы надо в три шеи», «пропади ты пропадом», «не вешай свой нос», «горб гнуть», «грех на душу», «горло перехватило») [12, т. 2, с. 47, 89, 483–484, 503, 521, 525; т. 3, с. 503, 524, 525];

- фразеологические обороты с лексико-семантическими особенностями, в которых употреблены слова устаревшие или слова с диалектным значением («голову даю на отсечение», «закусила удила», «сделать бяку», «глаз казать») [12, т. 2, с. 279, 429, 452; т. 3, с. 233].

По происхождению Н. М. Шанский выделяет четыре группы фразеологизмов:

исконно русские фразеологизмы;

- правописание слов;
- акцентологические и орфоэпические нормы (для трудных слов);
- некоторые грамматические формы;
- краткое толкование значений отдельных слов (чаще всего омонимов);

- правописание мужских и женских имён.

В основе корпуса словаря зафиксировано около 13 000 слов.

Потиха З. А. Школьный словообразовательный словарь. – 2-е изд. – М., 1964. Словарь З. А. Потихи называется словообразовательным, на самом же деле слова, включенные в него, расчленены на морфемы.

Содержит около 25 000 слов.

Пользуясь словарем, ученики могут:

- определить правописание и произношение слов;
- выделить все морфемы с учетом живых словообразовательных отношений в языке;
- установить толкование отдельных слов;
- определить чередование звуков;
- получить этимологические справки об отдельных словах.

Панов Б. Т., Текучев А. В. Школьный грамматико-орфографический словарь русского языка. – М., 1985. Включает около 10,5 тысяч слов, прежде всего таких, которые, входя в обязательный школьный лексический минимум, обычно вызывают затруднения у ребят.

Пользуясь словарём, учащиеся могут определить:

- орфографический и орфоэпический облики слов;
- их морфемное строение;
- словообразовательные и смысловые связи;
- особенности образования некоторых грамматических форм;
- лексическое значение и этимологию.

Словарь совершенно не похож на другие словари. За его необычность В. Н. Сергеев, автор книги «Словари – наши друзья и помощники», назвал его «словарем-матрешкой», имея в виду комплексный, многоаспектный характер словаря.

По нашему мнению, при незначительном расширении словника и более полной семантической информации о словах «Школьный грамматико-орфографический словарь русского языка» Б. Т. Панова и А. В. Текучева мог бы стать универсальным школьным словарем, так как, имея малый физический объем, он дает большой объем языковых сведений.

Тихонов А. Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка. – 2-е изд. – М., 1991.

Пользуясь словообразовательным словарем, читатель может определить:

- орфографический и орфоэпический облики слова;

использования для самостоятельного пополнения знаний о языке словарей и справочной литературы (при этом коснемся лишь некоторых аспектов из-за необходимости ограничения объема статьи; в качестве основных литературных источников по этому вопросу используем пособия М. Р. Львова [1], М. Т. Баранова [2], А. В. Текучева [3] и нек. др.).

• Различные типы словарей разрабатываются в зависимости от того, кому они адресуются. Так, среди лингвистических словарей выделяются словари учебные, которые преследуют цель научить человека, овладевающего языком, правильно использовать слово. В последние годы учебной лексикографии уделяется все больше внимания. Учебную лексикографию по сравнению с академической можно определить как лексикографию меньших форм и большей обучающей направленности. Безусловно, любой вид лингвистического словаря может стать учебным, если применить эффективные методические приемы, учитывая возрастные, образовательные, национальные и другие особенности адресатов. Однако учебные словари, естественно, более приспособлены к обучающим целям. Характерной особенностью словника учебного словаря является минимизация, так как без ограничения списка слов не возможен учебный процесс. При строгой и разумной минимизации не нарушается функциональное единство и система языка.

Одни авторы называют словари для школы *школьными*, другие – *учебными*. Принципиальной разницы, разумеется, нет (часто используются как синонимы), но есть все-таки определенная специфика. Школьный словарь ориентируется на официально утвержденную школьную программу. Другие словари являются и *школьными*, и *учебными*. Их можно использовать и школьнику при выполнении самых различных заданий по различным предметам. К учебным словарям для иностранцев и учащихся национальных школ могут обращаться как школьники, так и взрослые.

Итак, школьные словари предназначены для учащихся, ориентированы на школьную программу, учитывают учебно-методические интересы школы, уровень знаний школьников. Поэтому первой рекомендацией называем необходимость использования для самостоятельного пополнения знаний о языке, прежде всего, школьных словарей русского языка.

• Учащиеся должны четко знать, какую информацию в каком словаре можно получить (всю подобную информацию о словарях учащимся сообщает учитель), например:

Ушаков Д. Н., Крючков С. Е. Орфографический словарь. – М., 1984. Впервые вышел в свет в 1933 году и претерпел уже 39 изданий (начиная с 27-го издания, словарь был дополнен и переработан Л. А. Чешко).

С помощью этого издания и помещённых в нём «Важнейших правил правописания» учащиеся могут определить:

заимствованные фразеологизмы;
фразеологические кальки;
фразеологические полукальки.

Исконно русский фразеологический оборот – «это такое устойчивое сочетание слов, которое в качестве воспроизводимой языковой единицы или возникло в русском языке, или унаследовано им из более древнего языка-источника» [11, с. 89] («на скорую руку», «положа руку на сердце», «сердце в пятки ушло») [12, т. 2, с. 335; т. 3, с. 127, 523].

Заимствованный фразеологический оборот – «это такое устойчивое сочетание слов, которое в качестве готовой воспроизводимой единицы языка пришло в русский язык извне и употребляется в нем в том виде, в котором оно известно (или было известно) в языке-источнике» [11, с. 96] (положись на волю божью) [12, т. 2, с. 568].

Однако следует отметить, что выше приведенное исследование по классификации фразеологических единиц в прозе В. М. Шукшина с точки зрения семантики, состава и происхождения может относиться как к произведениям, написанным в сказовой манере, так и к произведениям, написанным в другой повествовательной форме. Как уже было отмечено выше, сказу характерна стилизация речи рассказчика под устную, таким образом наиболее уместной является предложенная Н. М. Шанский классификация фразеологических оборотов с точки зрения их экспрессивно-стилистических свойств. Н. М. Шанский выделяет:

межстилевые;
разговорно-бытовые;
книжные;
архаизмы и историзмы.

Межстилевые фразеологические обороты не несут в себе никакой оценки, они стилистически нейтральны («глаза на лоб», «попусту языком молоть», «жить на белом свете», «не поминай лихом») [12, т. 2, с. 539, 539, 549; т. 3, с. 466].

Фразеологические обороты разговорно-бытового характера имеют более узкую сферу употребления и несут в себе «сниженную» экспрессивно-стилистическую окраску: ласки, бранности, иронии, презрения, шутки, фамильярности и т. д. («чего слюни распустил», «ни слуху, ни духу», «разводить нюни», «елки зеленые») [12, т. 2, с. 221, 385, 426, 563].

Разговорно-бытовые, по определению А. И. Ефимова, фразеологизмы имеют образный характер и вносят в речь оттенок непринужденности и простоты, «при их помощи писатель добивается яркости и сочности языка, воспроизводя излюбленные средства народного выражения» [5, с. 279]. Используя их в речи персонажей, автор делает фразеологические обороты одним из средств языково-стилистической характеристики.

Фразеологизмы книжного характера употребляются обычно в научных и публицистических произведениях, а также в художественных. Они отличаются своей специфической «повышенной» экспрессивно-стилистической окраской: книжности, торжественности, поэтичности и т. д. («похож, как две капли воды», «сердце кровью плачет») [12, т. 2, с. 203; т. 3, с. 482].

Часто В. М. Шукшин использует фразеологические обороты без изменений, в общенародной форме. В этом случае фразеологические обороты, кроме своей основной нагрузки, не несут на себе никаких дополнительных экспрессивно-стилистических свойств. Однако часто в произведениях писателя наблюдается употребление фразеологизмов в измененном, переоформленном или обновленном виде, с иной семантикой или структурой. В этих случаях фразеологические обороты получают новые эстетические и художественные качества и служат для создания того или иного художественного образа, колоритной авторской речи, для обрисовки речевого портрета героев.

Так, В. М. Шукшин использует в своих произведениях фразеологические обороты с изменением лексико-грамматической стороны при сохранении их семантики и основных черт структуры («завязал рот тряпочкой», «плешь грызть», «твоими устами дерьмо жрать», «сверкать голым задом», «башка на плечах, а не холодильник») [12, т. 2, с. 535, 551; т. 3, с. 95, 146, 189]. Ярким примером является фразеологизм «как свои пять пальцев» в значении «(знать) очень хорошо, досконально, основательно», употребленный Шукшиным в рассказе «Миль пардон, мадам!» в трансформированном виде: «*Места здешние он знал как свои восемь пальцев, охотник был умный и удачливый*» [12, т. 2, с. 299]. Как правило, наречные фразеологизмы почти не допускают изменения компонентов, и, на первый взгляд, замена одного из них непонятна. Но, прочитав рассказ и узнав, что главный персонаж Бронька Пупков не имеет двух пальцев на правой руке, такая замена становится понятна читателю. Измененный фразеологический оборот обладает большей яркостью, образностью, и подчеркивает индивидуальную особенность персонажа.

Еще одним примером может служить фразеологизм «заревела коровой» в рассказе «Сураз»: «Нюра заревела коровой, бросилась обнимать Спирьку [12, т. 2, с. 386]. Существует фразеологический оборот «реветь белугой» в значении «громко, безутешно плакать», который изменен писателем для отражения быта именно сибирской деревни.

Таким образом, использование фразеологических средств общенародного характера связано с наличием сказовой формы повествования в произведениях писателя. Сказ в творчестве В. М. Шукшина служит средством обнаружения специфических свойств личности и способом раскрытия менталитета человека алтайской деревни 60–70-х годов.

явления языка в их существенных свойствах и отношениях). Проявляется в следующих умениях: выделение главного, существенного в языковом явлении; установление сходства и различия между языковыми явлениями; классификация языковых явлений по определенному признаку; формирование обобщающих выводов; установление истинности или ложности каких-либо утверждений и т. п.;

- обучение школьников самостоятельному пополнению знаний о русском языке. Для этой цели учащиеся должны знать, какие виды знаний потребуются дополнительно, из каких источников их можно получить, а учителю необходимо владеть методикой обучения школьников самостоятельной работе с источниками расширения знаний.

Известны три вида доступных источников, из которых учащиеся могут черпать необходимые сведения о языке:

- словари и справочники по языку;
- научно-популярная литература о языке и ученых-лингвистах;
- радиопередачи и телепередачи.

Каждый из источников имеет свои особенности, при этом ученики должны знать, какую информацию можно получить в каждом из источников (именно об этом и должен позаботиться учитель – для каждого источника существует специальная методика обучения школьников).

Словари и справочники дают сведения о нормах произношения, словообразования, словоизменения, а также правописания. В словарях ученики могут найти справки о значении и употреблении слов. Для учащихся публикуются специальные школьные словари. Цель издания словарей для учащихся – снабдить их справочной литературой по языку, тем самым повысить уровень их самостоятельной работы, обеспечить доброкачественным, отобраным языковым материалом.

В *научно-популярных книгах* школьники прочитают о происхождении языка, отдельных языковых явлениях, об употреблении языка в разных ситуациях обучения. Работу с научно-популярными книгами логично начинать с объявления их перечня или демонстрации книг при наличии их в школе или у самого преподавателя. Далее можно пересказать или зачитать занимательные места из книги с целью пробудить интерес к самостоятельной познавательной деятельности учащихся. В дальнейшем следует давать задания школьникам прочитать и рассказать о каком-либо языковом явлении (с учетом изучаемых тем в курсе русского языка в общеобразовательной школе). Надо стремиться к тому, чтобы школьники сами хотели бы читать такие книги и использовать на уроке знания, полученные самостоятельно.

Потребность в самостоятельном получении дополнительных знаний постепенно развивается у школьников и при ориентации их на слушание *радио- и телепередач* о языке.

Ниже подробнее остановимся на описании возможностей

Михайловна Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 2. – 241 с. (Рекомендовано Министерством образования и науки Украины (Письмо № 14/18–Г-2345 от 25.12.07 г.)).

7. Методика преподавания русского языка в школе / под. ред. М. Т. Баранова. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 368 с.

8. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – 318 с.

9. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Юрий Владимирович Рождественский. – М. : Высшая школа, 1990. – 381 с.

10. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе / Алексей Васильевич Текучев. – М. : Просвещение, 1980. – 414 с.

У статті запропоновано теоретичні й практичні завдання, які можна використовувати викладачеві у навчальному процесі при вивченні теми «Методи дослідження та методи навчання» в курсі методики викладання російської мови. Використання таких видів робіт дозволяє підвищити зацікавленість й забезпечити мотивацію до пізнавальної діяльності на заняттях з методики викладання російської мови, тобто ефективно організувати навчально-виховну діяльність студентів.

Сологуб Т. В.
(*пос. Клебан-Бык*)

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ ПОПОЛНЕНИЮ ЗНАНИЙ О РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Методика преподавания русского языка – это одна из педагогических наук, изучающая процессы обучения школьников русскому языку. Методика русского языка накопила значительный опыт, однако многие вопросы требуют и сегодня определенной конкретизации, упорядочения, уточнения, обсуждения и изучения. Одним из таких вопросов является проблема обучения учащихся самостоятельному пополнению знаний о языке. Именно этой проблеме и посвящается данная статья.

На всех учебных предметах в общеобразовательных учреждениях, в том числе и на уроках русского языка, реализуются следующие общепредметные (общедидактические) цели обучения:

- воспитание учащихся (эстетическое, морально-этическое, трудовое и др.); реализуется как в классной, так и во внеклассной и внешкольной работе в процессе соединения обучения и воспитания школьников;

- развитие логического мышления (в процессе изучения русского языка – это способность и умение учащихся правильно представлять себе

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин М. М. – М. : Художественная литература, 1972. – 470 с.

2. Белая Г. А. Закономерности стилистического развития советской прозы 20-х годов / Белая Г. А. – М. : Наука, 1977. – 253 с.

3. Виноградов В. В. Проблемы сказа в стилистике / Виноградов В. В. // Избранные труды. О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – С. 42–54.

4. Воробьева И. А. В. М. Шукшин как выразитель региональной языковой культуры русского народа / Воробьева И. А. // В. М. Шукшин. Жизнь и творчество : тезисы докладов III Всероссийской научно-практической конференции. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1994. – С. 77–79.

5. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. – изд. 2-е / Ефимов А. И. – М. : МГУ, 1961. – 319 с.

6. Луценко Е. И. Сложность «простого». Образ автора в рассказе В. М. Шукшина «Мастер» / Луценко Е. И. // Русская речь. – 1979. – № 5. – С. 49–53.

7. Муценко Е. Г. Поэтика сказа / Муценко Е. Г., Скобелев В. П., Кройчик Л. Е. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 287 с.

8. Пищальников В. А. Особенности менталитета жителя сибирской деревни, выполняемые в анализе речевых характеристик героев В. М. Шукшина / Пищальников В. А. // Творчество В. М. Шукшина. Поэтика. Стилль. Язык. (К 65-летию со дня рождения) : межвузовский сборник статей. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1994. – С. 112–121.

9. Пищальникова В. А. Исследование прозы В. М. Шукшина, как эстетической речевой деятельности / Пищальникова В. А. // Проза В. М. Шукшина как лингвокультурный феномен 60–70-х годов : монография. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1997. – С. 169–188.

10. Чеснокова В. А. Фразеологизмы в рассказах Шукшина и их перевод на румынский язык / Чеснокова В. А. // «Горький, мучительный талант» : материалы V Всероссийской юбилейной научной конференции. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 70–74.

11. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Шанский Н. М. – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.

12. Шукшин В. М. Собр. соч. : в 3 т. / Шукшин В. М. – М. : Молодая гвардия, 1985.

13. Эйхенбаум Б. М. Как сделана «Шинель» Гоголя / Эйхенбаум Б. М. // О прозе / Эйхенбаум Б. М. – Л. : Художественная литература, 1969. – С. 306–327.

14. Эйхенбаум Б. М. О литературе / Эйхенбаум Б. М. – М. : Советский писатель, 1987. – 540 с.

У статті розглядається сутність поняття “сказ” та його характерні

риси, однією з яких є використання експресивно-стилістичних одиниць. Досліджено використання фразеологізмів у творах В. М. Шукшина та зроблено аналіз фразеологічних одиниць з точки зору семантики, складу, походження, та, насамперед, з точки зору експресивно-стилістичних властивостей.

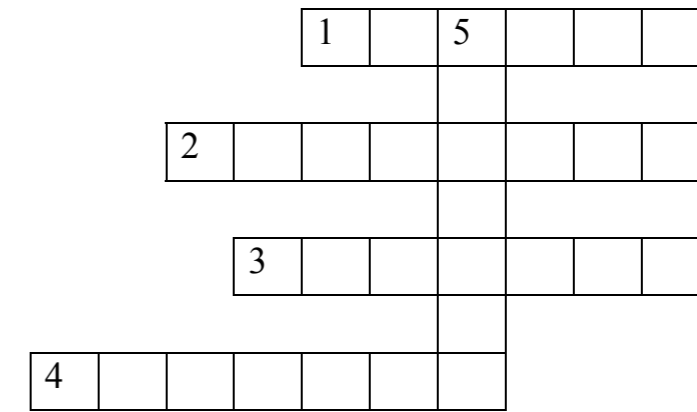

*Лобачова І. М.
(м. Слов'янськ)*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКСИМОРОНА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА ХХ ст.

Мова Біблії тяжіє до мови поетичної [7, с. 131], в основі якої лежить дієве живе слово, що є неодмінним компонентом мови виразної, емоційної, змістовної, правдивої, цілеспрямованої, наповненої переконаністю в правоті думок тощо. Саме тому в біблійних текстах ми можемо спостерігати чималу кількість мовних засобів виразності: епітетів, яскравих порівнянь і метафор, гіпербол, оксиморона, синекдохи тощо, які увиразнюють і естетизують тексти Святого Письма та роблять його більш сприйнятним для читача та слухача.

На сьогодні тропи постійно перебувають у центрі уваги багатьох мовознавців і літературознавців, але художньо-поетичні засоби творення образності в українських перекладах Біблії стають об'єктом зацікавлення незначного числа лінгвістів. Так, дослідженню образної системи Книги Псалмів присвячена стаття М. Лесюка “Мова і стиль українських перекладів Книги Псалмів” [5]. У розвідці аналізу піддаються переклади Святого Письма (Книга Псалмів) І. Огієнка та І. Хоменка. Г. Тимошик у дослідженні “Типологія біблійних порівнянь (на матеріалі перекладу Святого Письма П. Куліша та І. Пулюя)” [11] аналізує порівняльні конструкції в поетичній системі тексту Нового Заповіту і виділяє такі групи порівнянь: антропонімічні, топонімічні, зоонімічні, теонімічні тощо. У науковій роботі С. Лук'янчук “Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект)” [6] подається системний опис епітетів у конфесійному стилі, з'ясовується роль епітетних одиниць у творенні релігійного тексту та реалізація його функцій. У статті Л. Безобразової “Біблійні переклади Івана Огієнка в контексті національного відродження українців” [1] мова йде про композиційні особливості Огієнкового перекладу. Авторка зазначає, що основними рисами є початок і закінчення понадфразової єдності, випадки синтаксичного паралелізму, звукова атракція, ритмічно виділені елементи, лексичні метафори тощо. Л. Кедь у науковій розвідці “Стилістичні функції метафоричних конструкцій в Євангелії від Івана” [4] розглядає архетипні

[1. «Азбука»; 2. Ушинский; 3. Баранов; 4. Текучев; 5. Буслаев.]

Дополнительное задание.

Подготовьте реферативное сообщение об одном из известных методистов русского языка XIX – XX вв. (За справками обращайтесь к «Краткому библиографическому словарю методистов русского языка (XIX – XX вв.)» [7, с. 323–360].

Читателям предлагаем разбить описанный дидактический материал на две группы: 1) задания, посвященные методам исследования в методике преподавания русского языка; 2) задания, посвященные методам обучения русскому языку.

Предложенные нами методы и приемы работы далеко не исчерпывают всех возможностей изучения темы «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка», очевидно, что в одной статье невозможно описать все полезные советы, да и у каждого преподавателя есть свои профессиональные секреты, открытия, находки, хитрости и хитринки...

Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

ЛИТЕРАТУРА

1. Березин Ф. М. *Общее языкознание* / Федор Михайлович Березин, Борис Николаевич Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
2. Кодухов В. И. *Общее языкознание* / Виталий Иванович Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
3. Кочерган М. П. *Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти* / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
4. Львов М. Р. *Словарь справочник по методике русского языка* / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
5. Маторина Н. М. *Русский язык в вопросах и ответах* / Наталья Михайловна Маторина. – Славянск : ЧП «Канцлер», 2007. – Ч. 1. – 203 с. (Рекомендовано Министерством образования и науки Украины (Письмо № 14/18-Г-2345 от 25.12.07 г.)).
6. Маторина Н. М. *Русский язык в вопросах и ответах* / Наталья

Задание 14.

Лингвистический эксперимент

Напишите лингвистическое сочинение-миниатюру на тему «Языковой эксперимент».

[Весьма распространенным методом исследования является эксперимент по проверке доступности и эффективности новых программ, учебников, пособий, новых методов и приемов обучения, отдельных типов уроков и их циклов, целых систем обучения.

Эксперимент состоит в специально организованном обучении отдельных учащихся, их групп, классов, целых школ и районов, в которых используются новые методики, новые учебники и пр. Как правило, план и методика эксперимента утверждаются научно-педагогическими учреждениями.

Эксперимент бывает поисковый (ориентирующий), констатирующий, формирующий (обучающий), корректирующий, контрольный (проверочный).

Названные виды эксперимента носят общедидактический характер. Но есть и такой вид эксперимента, который позаимствован методикой у лингвистической науки: *лингвистический эксперимент*.

Метод лингвистического эксперимента опирается на чутье языка: учащимся предлагается выполнить ту или иную языковую задачу; каждый выполняет ее в соответствии со своим языковым опытом, индивидуальным стилем; затем результаты анализируются, делаются выводы. Метод применяется, например, для выяснения того, какие синтаксические конструкции учащиеся предпочитают употреблять при выражении одного и того же содержания. Оказалось, что к старшим классам усиливается тенденция использования сложноподчиненных предложений; исследователь делает вывод об усилении подчинительных отношений в речи учащихся по мере их взросления.]

Задание 15.

Изучение истории методики

Разгадайте кроссворд.

По горизонтали: 1. Первый известный нам печатный учебник русского языка Ивана Федорова (1574); 2. Автор учебников «Детский мир» и «Родное слово» (1948); инспектор народных училищ; 3. Один из авторов и редактор учебников по методике преподавания русского языка в школе; 4. Автор учебника «Методика русского языка в средней школе». *По вертикали:* 5. Основоположник методики преподавания русского языка как науки.

символы (“світло”, “верх-низ”, “небо”, “небесний отець”, “вода”, “очищення”, “кров”, “дух”, “душа”, “слово”, “гріх” та “любов”), що входять до складу біблійних метафоризованих конструкцій тощо.

Отже, проаналізовані наукові статті є підтвердженням цілого ряду питань, пов’язаних із дослідженням тропіки українських текстів Біблії ХХ ст., які потребують ґрунтовного розгляду з метою визначення ролі тропів у творенні образної системи Святого Письма і того, як вони сприяють осмисленню та розумінню біблійних текстів. Саме цим і обумовлюється *актуальність* нашої розвідки. *Мета* статті: дослідити тотожності та відмінності у вживанні оксиморона у співвідносних контекстах Біблії ХХ ст. Поставлена мета зумовлює розв’язання таких *завдань*: 1) проаналізувати оксиморони, вжиті в перекладах І. Огієнка та І. Хоменка; 2) визначити їхню стилістичну та естетичну функції на сторінках Святого Письма ХХ ст.

Ураховуючи специфіку й основне призначення книг Слова Божого, можна стверджувати, що тексти Святого Письма насичені свідомо поєднуваними протилежними за змістом, контрастними поняттями, які разом дають нове уявлення, сприяють виникненню несподіваного експресивного ефекту і від того – свіжості створеного образу. **Оксюморон** (від гр. *охуторон* – дотепно-безглузде) – це риторична фігура, яка є сполученням двох несполучувальних понять, що мали б виключати одне одне [10, с. 374]. Як відомо, оксюморон спонукає читача чи слухача до глибокого осмислення художнього прийому поєднання несполучуваного. Так, аналізуючи біблійні оксюморони в українських перекладах Святого Письма ХХ ст., спостерігаємо певні тотожності у вживанні цього тропа.

У контекстах щодо посольства від Івана Христителя (Мт. 11: 1–6) простежується використання однакового стилістичного засобу з метою наголошення на чудодійних вчинках Христових. Пор.: “*Сліпі прозрівають*”, і *криві ходять, стають чистими прокажені, і чують глухі, і померлі встають, а “вбогим звіщається Добра Новина”* (Мт. 11: 5) (Ог.) та “*Сліпі бачать і криві ходять; прокажені очищуються і глухі чують; мертві воскресают і вбогим проповідується Добра Новина”* (Хом.). В аналізованих контекстах наявний відмінний лексичний склад, що вказує на індивідуально-авторське бачення зображуваних подій. Така лексична будова речень не впливає на загальну семантику біблійної строфи. Порівняймо також й інший контекст з Євангелії від св. Матвія (9: 32–34) щодо uzдоровлення німого: “*І як демон був вигнаний, німий заговорив...*” (Мт. 9: 33) (Ог.) та “*Коли ж він вигнав біса, німий почав говорити...*” (Хом.) тощо. Подібне зафіксовано і в контексті щодо спасіння Ісусом того, що загинуло (Мт. 18: 11–14): “*Син-бо Людський прийшов, щоб спасти загинуле*” (Мт. 18: 11) (Ог.) та “*Бо Син Чоловічий прийшов спасти те, що загинуло*” (Хом.). У перекладі І. Огієнка наявна лексема *загинулий*, що вживається в українській мові дуже рідко [3, с. 384]. Тоді як у І. Хоменка

замість неї вжито описовий зворот – “*те, що загинуло*”, що більше відповідає граматичним нормам української мови. У порівнювальних контекстах відмінний лексичний склад сприяє і відмінній синтаксичній будові речень, що не порушує семантичної наповненості строфи.

У Посланні св. апостола Павла до римлян (4: 1–25), у якому йдеться про те, що Авраам був виправданий з віри, використання оксиморона у строфі сприяє акцентуванню на могутній силі Бога, яка властива тільки Йому: “...*Отцем багатьох народів Я поставив тебе, – перед Богом, Якому він вірив, Який оживляє мертвих і кличе неіснуюче, як існуюче*” (Рим. 4: 17) (Ог.) та “...*Я настановив тебе батьком багатьох народів, – перед тим, в кого він вірував, – перед Богом, що оживляє мертвих і кличе те, чого немає, наче б воно існувало*” (Хом.) тощо. У порівнювальних контекстах простежуємо відмінну синтаксичну будову строфи, але це не впливає на її семантичну єдність.

Зафіксовано, що оксиморон використовується в біблійних текстах з метою возвеличення слів Божих і надання їм особливого значення. Так, у контексті Євангелії від св. Матвія (8: 18–22), у якому розповідається про те, яких учнів бажає Собі Ісус, простежуємо вживання цього стилістичного засобу (що на перший погляд консолідує у собі риси суворості та неспівчутливості) задля наголошення на трагедії невикористаного моменту: “*А Ісус йому каже: “Йди за Мною, і зостав мертвим ховати мерців своїх!”*” (Мт. 8: 22) (Ог.) та “*Ісус же сказав до нього: “Йди за мною, і зостав мертвим ховати своїх померлих”*” (Хом.). Так, переклади Біблії ХХ ст. мають граматичну будову строф, що більше відповідає нормам сучасної української мови. Це вказує на існування певних традицій перекладу Святого Письма в ХХ ст. Тоді як у перекладі П. Куліша простежуються мовні норми, властиві ХІХ ст., пор.: “*Ісус ж рече до него: Йди слідом за мною; нехай мертві ховають мерці свої*” [9]. В іншому гіперболізованому контексті (Мт. 23: 23–28), у якому подано настанову на те, що не слід забувати найважливішого в Законі, наявне вживання оксиморона з метою акцентування на постаті людини, що повністю втратила відчуття відносної важливості: “*Проводирі ви сліпі, що відціджуєте комаря, а верблюда ковтаєте!*” (Мт. 23: 24) (Ог.) та “*Сліпі проводирі, що комара відціджуєте, а ковтаєте верблюда*” (Хом.).

Символічними та незмінними є слова двох мужів в одежах блискучих, що з’явилися перед жінками, які прийшли до гробу Господнього і не знайшли там тіла Ісуса: “...*Чого ви шукаєте Живого між мертвими?*” (Лк. 24: 5) (Ог.) та “...*Чого шукаєте живого між мертвими?*” (Хом.). У перекладі ХІХ ст. вони також є сталими, порів.: “...*Чого шукаєте живого між мертвими?*” [9]. Саме вживання оксиморона сприяє передачі найважливішого факту: Ісус не мертвий – Він живий. Він не герой минулого, а жива реальність сучасності, Він поруч з нами і допомагає нам жити. Ісус не тільки зразок і приклад – Він допомагає нам і скеровує нас та

результате чого ими усваивається опыт творческой деятельности и формируются творческие способности.]

Задание 12.

Експеримент (терминологический диктант)

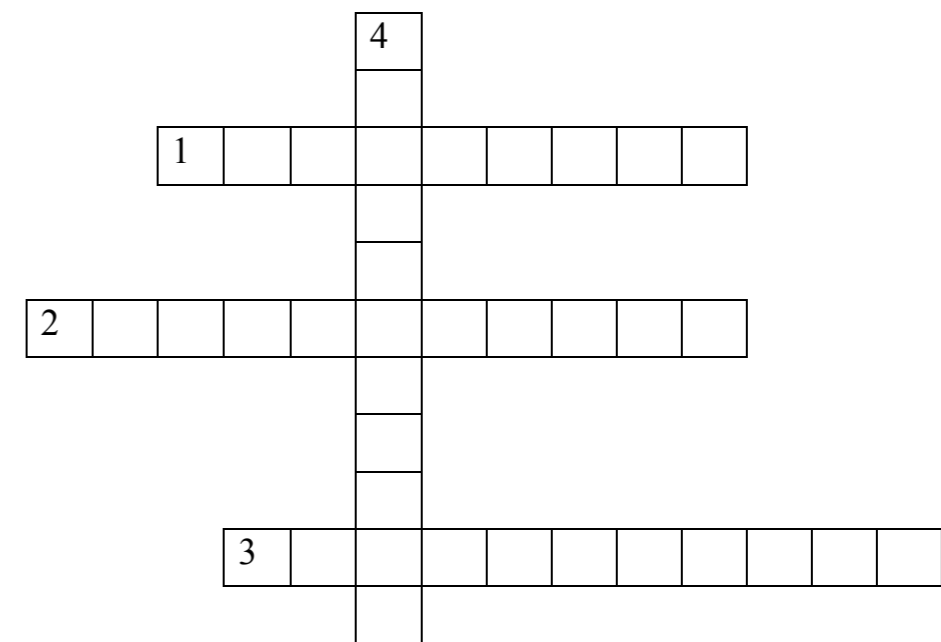
1. Поисковый эксперимент.
2. Констатирующий эксперимент.
3. Формирующий эксперимент.
4. Корректирующий эксперимент.
5. Контрольный эксперимент.

[1. Цель поискового эксперимента – выявление проблем, поиск исходных позиций, нащупывание того нового, что будет тщательно разрабатываться и вводиться позже. 2. Констатирующий эксперимент устанавливает уровень знаний, умений, навыков. 3. Формирующий эксперимент проводится с целью проверки новой системы обучения. 4. Корректирующий эксперимент проводится в том случае, если возникает необходимость повторить формирующий эксперимент либо с целью частичных изменений в методике, либо для получения более убедительных результатов, либо для отработки конкретных приемов деятельности учителя и учащихся. 5. Контрольный эксперимент проводится по завершении основного, формирующего, с целью получения материала для оценки новой методики.]

Задание 13.

Кроссворд «Подберите синоним»

По горизонтали: 1. Ориентирующий эксперимент; 2. Обучающий эксперимент; 3. Проверочный эксперимент. *По вертикали:* 4. Один из важнейших методов исследования, с помощью которого осуществляется поиск новых форм обучения, проверяются системы обучения, отдельные приемы, упражнения, уроки и их циклы, учебники, пособия, программы и пр.

[1. Поисковый; 2. Формирующий; 3. Контрольный; 4. Эксперимент.]

«Мертвые души», «Старосветские помещики» Н. В. Гоголя, «Обломов» И. А. Гончарова (соответствующие отрывки имеются в виде ксерокопий у каждого студента);

4. *И все видели, как здесь и там появлялась вдруг и быстро исчезала его худенькая фигурка...* (По Д. Фурманову);

5. *Оставим бесполезный спор, –
Сказал мне важно Черномор, –
Мы тем союз наш обесславим;
Рассудок в мире жить велит;
Судьбе решитъ мы предоставим,
Кому сей меч принадлежит.*

[1. При изучении имен существительных для грамматико-стилистического разбора. 2. При изучении имен прилагательных. 3. При изучении причастий и деепричастий. 4. При изучении наречий. 5. При изучении местоимений и глаголов.]

Задание 11.

Наглядные пособия на занятиях по языку

1. Назовите виды наглядных пособий по русскому языку.

2. Опишите основные методические правила пользования наглядными пособиями на занятиях по русскому языку.

3. Охарактеризуйте методику использования технических средств на занятиях по языку.

4. Что понимается в педагогической литературе под программированным обучением?

5. Что понимается в педагогической литературе под проблемным обучением русскому языку?

[1. Таблицы и схемы, словарные плакаты для запоминания правописания слов, альбомы-таблицы, таблицы-словари, лото, картины, портреты ученых и писателей, слайды, диапозитивы, диафильмы, кинофильмы, телефильмы и пр. 2. Наглядные пособия должны строго отвечать теме урока; следует методически умело знакомить учащихся с содержанием того или иного наглядного пособия, подготавливать к их восприятию; не следует перегружать уроки наглядными пособиями; не стоит прибегать к наглядности, когда это не вызывается прямой необходимостью и т. п. 3. При использовании различных ТСО надо самым серьезным образом учитывать общепедагогические, общедидактические, психологические и методические принципы и условия, а также особенности дидактического материала и т. д. 4. Под программированным обучением в педагогической литературе понимается такое обучение, которое осуществляется на основе специально составленных программированных пособий или с помощью обучающих машин или без них. 5. Это такая учебно-воспитательная система (часто проблемное обучение определяется как метод обучения), в которой постоянно создаются проблемные ситуации, перед учащимися ставятся проблемные вопросы, школьники вовлекаются в процесс решения проблемных задач, в

надає сили наслідувати цей зразок і приклад.

У контексті Послання св. апостола Павла до римлян (12: 1–8) щодо розумної служби спостерігаємо тотожність оксиморона на лексичному рівні в усіх перекладах: “Тож благаю вас, браття, через Боже милосердя, – **повіддавайте** **ваши тіла на жертву живу**, святу, приємну Богові, як розумну службу вашу” (Рим. 12: 1) (Ог.), “Тож благаю вас, брати, на милість Божу, **віддати тіла ваші як жертву живу**, святу, приємну Богові: **богослужбу від вас розумну**” (Хом.) та “То ж благаю вас, браттє, **щедротами Божими, представляйте тіла ваші (яко) жертву живу**, свьяту, угодну Богові; (се) **розумне служенне ваше**” [9]. Так, апостол Павло говорить про те, щоб віддати тіла в жертву Богові. Немає вимоги більш характерної для християнства. Адже християнин вважає, що його тіло та душа належать Богу, і він може так само служити Йому своїм тілом, як і розумом, і душею. Істинне богослужіння – це принесення в жертву Йому свого буденного життя, не церковні священнодіяння, але сприйняття всього світу як храму Бога живого тощо. Подібну тотожність оксиморона на лексичному рівні зафіксовано і в контексті Об’явлення св. Івана Богослова (2: 8–11), у якому подається послання до Смірнської Церкви: “...**Переможець не буде пошкоджений від другої смерті**” (Об. 2: 11) (Ог.), “...**Переможний не ушкодиться від смерті другої**” (Хом.) та “...**Хто побідить, не мати ме кривди від другої смерті**” [9]. Сполучення слів *друга смерть* є символічним на сторінках Біблії, тому і не зазнало лексичних змін. Воно означає “вічне прокляття в огненім озері” [8].

У Першому посланні св. апостола Павла до Тимофія (1: 3–20) щодо остереження неправдивих учителів простежуємо настанову провадити добру війну, яка триває стільки ж, скільки життя: “**Цього наказу я передаю тобі, сину мій Тимофіє, за тими пророцтвами, що про тебе давніше були, щоб ними провадив ти добру війну**” (1 Тим. 1: 18) (Ог.). У перекладі І. Хоменка зафіксовано лексичну заміну лексеми *війна* – *боротьбою*, які знаходяться в синонімічних відношеннях, що не порушує семантичної єдності строфи: “**Такий наказ тобі я доручаю, сину Тимотею, згідно з пророцтвами, що раніше були виголошені про тебе, щоб ти завдяки їм боровся доброю боротьбою**”. Лексичний склад оксиморона тотожний Огієнковому зафіксовано в перекладі П. Куліша, що вказує на дотримання певних традицій при перекладі Біблії: “**Се ж завітунне передаю тобі, сину Тимотею, по пророцтвах, що були перше про тебе, щоб воював ти в них доброю війною**” [9] тощо.

З метою підсилення величі досконалості та високого поклику Божого спостерігаємо вживання оксиморона в контексті Послання св. апостола Павла до филип’ян (3: 1–21) щодо життя нашого на небі: “**Аби досягнути якомь воскресення з мертвих**” (Фил. 3: 11) (Ог.) та “**Аби якомь осягнути воскресіння з мертвих**” (Хом.). Воскресіння – це динамічна сила, що впливає на життя християнина і є дуже важливою для нього. Ми не

можемо знати всього, що хотів сказати Павло цією фразою, але Воскресіння Христове є великою дієвою силою. Воно є гарантією того, що це життя варте того, щоб жити, і що наше фізичне тіло священне; воно є гарантією того, що смерть – це не кінець будь-якого буття, і що цей світ існуватиме вічно, бо це є гарантією того, що ніщо в житті чи смерті не може нас розлучити з Богом тощо.

У Соборному посланні св. апостола Якова (3: 1–12) щодо гамування свого языка, що сквернить усе тіло, простежуємо приклади, взяті з реального життя, і які базуються на протиставленні непоєднаних елементів: *“Із тих самих уст виходить благословення й прокляття. Не повинно, брати мої, щоб так це було! Хіба з одного отвору виходить вода солодка й гірка? Хіба може, брати мої, фітове дерево родити оливки, або виноград – фігу? Солодка вода не тече з солонця”* (Як. 3: 10–12) (Ог.) та *“З тих самих уст виходить благословення і прокляття. Не слід, брати мої, щоб це так було. Хіба криниця з одного джерела б’є солодким і гірким? Хіба смоківниця, брати мої, може родити маслини, або виноград – смокви? Ані солонець води солодкої не може дати”* (Хом.). У порівнювальних контекстах наявний відмінний лексичний склад строф, що доводить індивідуально-авторське бачення зображуваного. Така синонімічна варіація лексем не впливає на семантичну наповненість біблійного контексту.

У контексті Першого соборного послання св. апостола Петра (4: 1–6) щодо настанови жити по-Божому оксиморон вжито для виокремлення головної “нагороди” для християнина – можливість після смерті вернутися до Бога. Для будь-якої людини смерть – це покарання за гріхи. Якби не було гріха, не було б і смерті, і тому сама смерть уже є осудження. Так, Петро говорить, що всі люди вже осуджені, і з цієї причини вони повинні померти; незважаючи на це, Христос все ж таки зійшов у світ померлих і проповідував там Євангеліє, надавши їм ще один шанс жити в Божому Дусі: *“Бо на те й мертвим звіщувано Євангелію, щоб вони прийняли суд по-людському тілом, але жили по-Божому духом”* (1 Петр. 4: 6) (Ог.) та *“На те бо й мертвим проповідувано благовість, щоб, суджені за людською волею в тілі, вони жили у Бозі духом”* (Хом.). В аналізованих контекстах зафіксовано відмінний лексичний набір одиниць (це не порушує семантичної єдності біблійної строфи), що вказує на індивідуально-авторський підхід до перекладу.

В Об’явленні св. Івана Богослова (7: 9–17) щодо бідарів перед Божим престолом спостерігаємо наявність оксиморона з метою наголошення на тому, що за періодом скорбот, знегод і неприємностей прийде година слави, а очищення людини від усіх гріхів відбудеться через кров Христа. Коли в Новому Завіті говориться про кров Ісуса Христа, мається на увазі не тільки Його смерть, але й Його життя та смерть. Кров Ісуса Христа символізує все, що Він зробив для нас у Своєму житті, а найголовніше –

темою бесіди, определяемой целью данного урока. 3. Анализ языка состоит в выделении по определенным признакам явлений языка и в характеристике их с определенной точки зрения. 4. Это выполнение учащимися учебного задания определенного типа, имеющего целью закрепление знаний по теоретическому курсу грамматики или овладение речевыми навыками, навыками выразительного чтения, правописания и т. д. 5. Учебное пособие, позволяющее опираться на зрительные и слуховые восприятия.]

Задание 9.

Грамматический разбор как один из видов анализа языка

1. Какой вид занятий понимается под грамматическим разбором?
2. Охарактеризуйте роль и значение грамматического разбора на занятиях по языку.
3. Классифицируйте виды грамматического разбора по содержанию.
4. Классифицируйте виды грамматического разбора по объему.
5. Классифицируйте виды грамматического разбора по способу выполнения и по месту выполнения.

[1. Это такой вид занятий, преимущественно аналитического характера, при выполнении которого ученики по указанию учителя выделяют в данном тексте определенные грамматические явления, относят их по определенным признакам к тому или иному разряду и дают им более или менее подробную грамматическую характеристику. 2. Этот вид работы содействует развитию логического мышления, дисциплинирует внимание, воспитывает навыки самостоятельной работы, является прекрасным средством повторения, закрепления и проверки знаний по грамматике. 3. По содержанию следует различать: разбор фонетический, разбор орфографический, разбор морфологический, разбор слова по составу, синтаксический разбор и т. п. 4. По объему разбор может быть полным, когда производится всесторонний разбор предлагаемого текста, и частичным, когда указывается лишь на часть известных учащимся явлений или признаков. 5. По способу выполнения разбор может быть устным и письменным, по месту выполнения – классным и домашним.]

Задание 10.

Анализ языка художественных произведений

Определите, при изучении какого лингвистического материала могут быть использованы следующие литературные произведения:

1. «Пролог» к поэме А. С. Пушкина «Руслан и Людмила» («У лукоморья дуб зеленый...»), «Зеленый Шум» Н. А. Некрасова;
2. Тексты типа приводимого ниже отрывка из «Поднятой целины» М. А. Шолохова: *В Гремячем Логу ночью стынет глухая тишина. Искрятся пустынные окрестные бугры, осыпанные лебяжьим пухом молодого снега. В балках, по бурьянам пролиты густо-синие тени...;*
3. Отрывки из таких произведений, как «Челкаш» М. Горького,

напряжения сил, самостоятельности, использования творческих возможностей, и *пассивные*, рассчитанные лишь на способность школьников к подражанию и механическому копированию чего-либо. 5. В основу данной классификации методов обучения положен *источник получения знаний* учащимися.]

Задание 7.

Понятия метод и прием в методике преподавания языка

1. Что называется методом обучения?

2. Что называется приемом обучения?

3. Охарактеризуйте «взаимоотношения» между *методом обучения* и *приемом обучения*.

4. Какое из понятий – *метод* или *прием* – является частным по отношению к другому понятию?

5. Исправьте ошибки: «*Этого следует добиться, пользуясь приемом объяснительного диктанта или приемом списывания с печатного текста*»; «*Следует применить метод сопоставления*»; «*Следует применить метод показа на доске*».

[1. Способ совместной деятельности учителя и учащихся, направленный на овладение учащимися знаниями, умениями и навыками, на развитие учащихся и воспитание. 2. Деталь метода, звено в процессе применения того или иного метода. 3. Метод обучения – явление сложное; обычно в нем можно выделить ряд звеньев или последовательно сменяющихся друг друга этапов, что, в свою очередь, предполагает возможность использования на каждом из них различных методических приемов. 4. *Методический прием* является частным понятием по отношению к *методу*. 5. *Этого следует добиться, пользуясь методом объяснительного диктанта или методом списывания с печатного текста. Следует применить прием сопоставления. Следует применить прием показа на доске.*]

Задание 8.

Терминологический диктант

Дайте определения следующим понятиям:

1. Слово учителя;

2. Беседа;

3. Анализ языка;

4. Упражнение;

5. Наглядное пособие.

[1. Это общее название для всех видов более или менее развернутых высказываний учителя на уроке с целью объяснения нового материала, разъяснения чего-либо непонятного, ответа на вопросы учащихся, дополнений к материалу учебника, расширения круга сведений по тому или иному разделу программы. 2. Беседа предполагает участие в ней и учителя, и учащихся и строится на основе вопросов-ответов, связанных с

своею смертю Ісус відновив утрачені стосунки між Богом і людиною. Кров Христа принесена в жертву умилювання, Його кров'ю ми виправдані та спокутувані, завдяки їй ми маємо мир між земним і небесним тощо. З огляду на таку символічність образу Христової крові, ми простежуємо цілковиту лексичну тотожність стилістичного засобу в обох перекладах: “...*Це ті, що прийшли від великого горя, і випрали одіж свою, та вибілили її в крові Агнця...*” (Об. 7: 14) (Ог.) та “...*Це ті, що прийшли від горя великого, і обмили одіжі свої, і вибілили їх у крові Агнця*” (Хом.). У перекладі П. Куліша зафіксовано подібний лексичний склад строфи, пор.: “...*Се, що прийшли з великого горя, і вимили вони одіжі свої, і вибілили одіжі свої кровю Агнця*” [9] тощо.

У Євангелії від св. Матвія (20: 1–16), у якому подано притчу про робітників у винограднику простежуємо вживання оксиморона з метою акцентування уваги на тому, що всі люди, незалежно від того, коли вони прийшли до Бога, однаково дорогі Йому: “*Оттак будуть останні першими, а перші – останніми!*” (Мт. 20: 16) (Ог.) та “*Так то останні будуть перші, а перші – останні!*” (Хом.). Таку думку можна вважати провідною на сторінках Біблії, тому в обох перекладах вона має тотожне лексичне оформлення, незважаючи на певні відмінності у граматичному вираженні слів. Подібне зафіксоване і в контексті Об’явлення св. Івана Богослова (22: 6–17) щодо Другого Божого Пришестя. У строфі оксиморон ужито з метою наголошення на *завершеності Божій*, оскільки в Ісусі вся повнота і йому нічого не треба з другого джерела; та *владі Божій*, бо Бог – початок, і тому Він не від кого не прийняв Своєї власті; Він – середина, і тому Він не з ким не ділить Своєї власті; Він – кінець, і тому Він ніколи нікому не передавав своєї власті: “*Я Альфа й Омега, Перший і Останній, Початок і Кінець*” (Об. 22: 13) (Ог.) та “*Я – Альфа і Омега, початок і кінець, перший і останній*” (Хом.). В аналізованих контекстах простежуємо тотожний лексичний склад строфи, що ґрунтується на важливості та символічності виразу. У порівнювальних прикладах маємо певну інверсію поєднаних слів (“...*Перший і Останній, Початок і Кінець*” (Ог.) та “...*початок і кінець, перший і останній*” (Хом.). Порядок слів тотожний хоменковому зафіксовано й у П. Куліша: “*Я Альфа і Омега, почин і кінець, Первий і Останній*” [9]), що вказує на наявність певної традиції у перекладі Біблії тощо.

Отже, використання оксиморона на сторінках Біблії сприяє виникненню нового образу, який є ширшим і змістовнішим та спонукає читача до глибокого осмислення зображуваної дійсності. З’ясовано, що ті лексеми і сполучення слів, які є символічними в текстах Святого Письма, лишаються незмінними на лексичному рівні в перекладах як ХІХ ст., так і ХХ ст. (*жертва жива* (Рим. 12: 1), *друга смерть* (Об. 2: 11), *вибілили її (одіжу) в крові Агнця* (Об. 7: 14) тощо). У випадках, коли в аналізованих контекстах було виявлено відмінний лексичний склад строф (але

стилістична будова лишалася незмінною), це зумовлювалось індивідуально-авторським баченням зображуваного. З'ясовано, що така синонімічна варіація лексем не впливає на семантичну наповненість біблійного контексту.

У подальших розвідках планується дослідження інших лексичних засобів творення тропеїчної образності в українських перекладах Біблії ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безобразова Л. Біблійні переклади Івана Огієнка в контексті національного відродження українців / Л. Безобразова // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження : наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої 115-річчю від дня народження І. І. Огієнка (митрополита Іларіона). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 196–197.

2. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с. : іл.

4. Кедь Л. Стилістичні функції метафоричних конструкцій в Євангелії від Івана / Л. Кедь // Біблія і культура. – Чернівці, 2000. – Вип. 2. – С. 156–158.

5. Лесюк М. Мова і стиль українських перекладів Книги Псалмів / М. Лесюк // Біблія і культура. – Чернівці, 2000. – Вип. 2. – С. 133–137.

6. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Лук'янчук. – К., 2008. – 22 с.

7. Митрополит Іларіон. Біблійні студії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Вид-во “Наша культура”, 1963. – С. 131–275.

8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами) / [переклад Івана Хоменка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 1994.

9. Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / [переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 255 с.

10. Стилістика української мови : [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. – [2-ге вид., випр.] –

4. В чем состоит изучение школьной документации?

5. В чем состоит изучении истории в методике преподавания русского языка?

[1. Классификацию методов исследования в методике русского языка – см. начало статьи, с. 205-206. 2. Наблюдение состоит в организации планомерного, целенаправленного восприятия учащимися явлений, в частности – языковых явлений, фактов. 3. Методику обогащает также изучение опыта работы школы и лучших учителей. В опыте рождаются новые методические приемы, их системы и сочетания; передовые учителя показывают высокое мастерство воспитания. Изучению, обобщению и распространению передового опыта служат конференции учителей, публикации в журналах, газетах, сборниках. 4. Это изучение тетрадей учащихся, журналов, дневников учителей и т. п. 5. Это изучение методического наследства – того наиболее ценного, что не утратило своего значения до наших дней в трудах крупнейших методистов прошлого. Это не только обогащает современную методику, но и позволяет выверять современные решения.]

Задание 6.

Классификация методов обучения

1. Назовите основные признаки, которые берутся за основу при классификации методов обучения.

2. С каких точек зрения должен оцениваться каждый методический прием?

3. Есть ли универсальные методы обучения?

4. Какой признак берется за основу при делении методов обучения на активные и пассивные?

5. Какой признак взят за основу в следующей классификации методов обучения русскому языку: 1) слово (рассказ) учителя; 2) беседа; 3) анализ языка; 4) упражнения; 5) использование наглядных пособий; 6) работа с учебной книгой; 7) экскурсия?

[1. Методы могут классифицироваться по тому или иному их признаку: • по источнику получения учениками знаний; • по степени и характеру участия учащихся в учебном процессе; • по характеру и месту работы учеников и т. д. 2. Каждый методический прием должен оцениваться с точки зрения: • степени его приложимости к изучению данного явления языка; • его соответствия дидактическим принципам; • соответствия его психологическим особенностям и возможностям учащихся; • тех реальных результатов, к которым приводит применение данного приема и т. п. 3. Универсальных методов, которые при любых обстоятельствах давали бы одинаковый эффект, нет. Только совокупность методов может обеспечить надежное усвоение учащимися программного материала. 4. В зависимости от характера участия ученика в учебном процессе условно различают методы *активные*, требующие от учащихся

5. Владение методикой научного анализа необходимо специалисту независимо от того, какие задачи он ставит перед собой и какими приемами пользуется. Самый хороший метод или приём анализа может не дать нужных результатов без верной методики исследования, так как важен не только сам метод-прием, но и мастерство применения того или иного метода.]

Задание 4.

Методика исследования и способ описания

1. Каким термином обозначается манера описания полученных результатов и ведения доказательства?

2. Являются ли способы описания методами исследования?

3. На какие группы по характеру описания делятся способы описания полученных результатов и ведения доказательства?

4. На какие группы по средствам описания делятся способы описания полученных результатов и ведения доказательства?

5. Дайте определения следующим терминам: *формализация, неформализованный способ описания, вербальные способы описания, невербальные способы описания.*

[1. Способ описания. 2. Способы описания не являются методами исследования: они всего лишь внешняя форма того или иного приема и методики анализа. 3. Способы описания делятся по характеру описания на формализованные и неформализованные. 4. Способы описания по средствам описания делятся на вербальные и невербальные. 5. *Формализация* – способ описания, который характеризуется тем, что при изучении какого-либо явления в явном виде и однозначно задаются исходные положения (аксиомы), содержащие определенные утверждения и правила обращения с ними, а также правила получения новых утверждений и фактов. *Неформализованный способ описания* состоит в том, что исследователь собирает фактический материал и на основе его выводит свои заключения, уточняя в ходе исследования выводы и формулировки. *Вербальные способы описания* характеризуются тем, что используются обычные слова, в том числе и термины, и даются формулировки. Для *невербальных способов описания* характерно использование, вместо слов и терминов, буквенной символики и буквенных формул или схем и чертежей различных видов.]

Задание 5.

Классификация методов исследования в методике преподавания русского языка

1. Представьте классификацию методов исследования в методике русского языка.

2. Как в методике русского языка применяется наблюдение?

3. Как в методике русского языка применяется изучение опыта работы школы и лучших учителей?

К. : Вища шк., 2005. – 462 с.

11. Тимошик Г. Типологія біблійних порівнянь (на матеріалі перекладу святого Письма П. Куліша та І. Пулюя) / Г. Тимошик // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 року. – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 471–478.

В статье рассматриваются функциональные возможности оксиморона как средства образования тропической образности в украинских текстах Святого Писания XX в.

*Вєтрова Е. С.
(м. Макіївка)*

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВИБАЧЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ ст.

Як показує практика спілкування, вибачення перед співбесідником – досить неприємна та дискомфортна ситуація. Однак кожному з нас неодноразово доводилося виконувати цю роль. Причому залежно від того, наскільки грамотно й майстерно вміє вибачитися людина, залежить успіх усієї подальшої комунікації. У психологічному плані ситуація вибачення є дуже складною: співбесідники з самого початку комунікативного акту опиняються в нерівних умовах: той, хто вибачається, стає «нижчим» стосовно того, до кого звернене мовлення, тобто один із учасників спілкування обов'язково домінує над іншим. Більше того, ситуація може ускладнюватися, якщо провина є досить суттєвою, і успішне розв'язання проблеми потребує значних зусиль адресанта, спрямованих на вибір найбільш доречного вислову з великої кількості можливих. Як відзначає Г. Почепцов, мовленнєвий етикет – це не лише формули привітання і прощання, а передусім володіння куртуазним (витончено ввічливим) апаратом мовних побудов [8]. Сучасна українська мова має розгалужену систему таких мовних моделей, які допоможуть у найскладнішій ситуації. Найяскравіше вона представлена в епістолярному жанрі.

Проблема функціонування засобів вираження ввічливості в українській мові не є новою. Її розв'язанню присвятили свої роботи М. Білоус, К. Ленець, С. Богдан, О. Корніяка, Н. Журавльова та ін. Мовознавці з'ясували лінгвістичну й соціальну сутність етикетних формул, розглянули особливості їх побудови та реалізації, проаналізували різні обставини, в яких доречні ті чи інші вислови тощо. Проте вивчення етикетних одиниць у різних аспектах здійснено ще нерівномірно.

Нерозв'язаними залишаються питання, пов'язані з дослідженням особливостей функціонування етикетних висловів у різних стилях і жанрах мовлення, зокрема в епістолярному жанрі. Отже, тема нашого дослідження є **актуальною**.

Мета запропонованої статті – дослідити особливості функціонування засобів вираження вибачення в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. Ця мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити комунікативні особливості ситуації вибачення;
- 2) розглянути фактори, що впливають на вибір етикетних одиниць на позначення вибачення;
- 3) вивчити семантику та функціональні особливості засобів вираження вибачення, специфіку їх реалізації в епістолярному жанрі.

“Вибачатися” означає “просити вибачення, усвідомлювати свою провину” [1, т. 1, с. 348]. Вибачати – “виявляти поблажливість, прощати провину” [1, т. 1, с. 349]. Отже, ситуація вибачення – це передусім усвідомлення адресантом своєї вини й намагання її спокутувати за допомогою спеціальних висловів.

Етикетні формули вибачення в епістолярній спадщині письменників належать до частовживаних, що зумовлено самим жанром листа та наявністю в ньому відповідної комунікативної ситуації. Вони реалізуються, як правило, на початку листа. Це зумовлено тим, що перш ніж почати епістолярний діалог, автор послання намагається позбутися неприємних моментів попереднього спілкування, налагодити стосунки з адресатом, уникнути можливих конфліктів чи неприємностей у майбутньому. Найефективніший спосіб досягнення цієї мети – визнати свою провину, висловити жалкування з приводу того, що сталося, вплинути на емоції, поведінку адресата, викликати його прихильність.

Вибір засобів вираження вибачення в листах письменників не є довільним, а регулюється багатьма факторами, серед яких слід у першу чергу виділити такі: 1) ситуація спілкування (ступінь провини та рівень її усвідомлення адресантом); 2) тональність спілкування (офіційна, нейтральна, дружня); 3) соціальні характеристики комунікантів (вік, стать, соціальний статус); 4) характер суб'єктно-адресатних відношень; 5) лінгвостилістичні та структурно-композиційні параметри листів та ін.

У листах письменників етикетні одиниці на позначення вибачення реалізуються у двох ситуаціях: 1) коли провина автора послання виявляється незначною (нерегулярність листування, несвоєчасна відповідь на одержане послання, короткий чи недбало написаний лист); 2) коли автор послання усвідомлює свою провину як більш значну. При цьому етикетні формули обов'язково супроводжуються поясненнями щодо предмета вибачення чи ситуації, яка спричинила потребу вибачення, що надає їм інформативного характеру. Такі вислови не лише виражають усвідомлення автором послання своєї провини, виступають знаками

• єдинство общедидактических принципов, служащих основой для всех методов.]

Задание 2.

Метод и аспект исследования

1. Что называется аспектом исследования?
2. Какие дальнейшие действия в процессе познания предопределяет выбор аспекта исследования?
3. На какие группы делятся аспекты исследования по своему назначению и лингвистической сущности?
4. Установите «взаимоотношения» между понятиями *метод исследования, аспект исследования и прием исследования*.
5. Установите «взаимоотношения» между понятиями *аспект исследования и объект исследования*.

[1. Аспект исследования – это способ познания действительности, так как помогает выделить из нее отдельные стороны, явления, объекты для того, чтобы подвергнуть их специальному изучению. 2. Выделение аспекта исследования предопределяет выбор того или иного приема (или приемов) исследования, наиболее эффективного в данном случае. 3. Собственно лингвистические и заимствованные. 4. Метод исследования – аспект исследования – прием исследования. Лингвистический метод (в широком смысле термина) – это реализация аспекта исследования, нашедшая свое выражение в совокупности приемов и правил лингвистического анализа; в узком смысле слова методом является научно-исследовательский прием. 5. *Метод* – это способ подхода к действительности, способ познания природы, общества и мышления, другими словами, способ подхода к *объекту* исследования.]

Задание 3.

Методика исследования

1. Какой термин употребляется синонимично термину *метод*?
2. Каким термином обозначается самая процедура применения того или иного метода?
3. От каких причин зависят различия методики исследования?
4. Какие этапы исследования охватывает научная методика?
5. Для чего специалисту необходимо владение методикой научного исследования?

[1. Термин *методика*. 2. Термином *методика исследования*. 3. От аспекта исследования, от разного логического и общенаучного пути (например, индуктивного или дедуктивного), от самой процедуры и техники исследования, от способов описания и т. д. 4. Научная методика охватывает все этапы исследования – наблюдение и сбор материала, установление единиц и их свойств, которые необходимо проанализировать, выбор единиц анализа и способ описания, определение самого приема анализа, характер интерпретации и аспект исследования.

- изучение применимости тех или иных лингвистических, психолингвистических или психологических теорий к обучению языку;
- изучение и обобщение передового опыта школ и учителей;
- изучение истории – методического наследства и пр.

В курсе методики преподавания русского языка на русско-украинском отделении филологического факультета Славянского государственного педагогического университета теме «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка» посвящаются одна лекция и одно практическое занятие.

Предлагаем **некоторые** варианты заданий, используемых нами в учебном процессе с целью пробудить интерес и обеспечить мотивацию к познавательной деятельности на занятиях по методике преподавания русского языка, то есть эффективно организовать учебно-познавательную деятельность студентов (в роли учебной литературы используем как основные пособия по методике преподавания русского языка М. Р. Львова [4], М. Т. Баранова [7], А. В. Текучева [10], учебные пособия по русскому языку Н. М. Маториной ([5], [6]), а также пособия по общему языкознанию Ф. М. Березина и Б. Н. Головина [1], В. И. Кодухова [2], М. П. Кочергана [3], Ю. В. Рождественского [9], монографию «Общее языкознание. Методы лингвистических исследований» [8] и нек. др.).

В качестве приема подачи учебного материала используем следующий прием: «Методы исследования и методы обучения в методике преподавания русского языка в вопросах и ответах». Форма подачи материала – блоковая; каждый блок состоит из пяти вопросов (для удобства оценивания: правильный ответ – 1 балл).

Задание 1.

Общее понятие о методе

1. Что такое метод?
2. Как называется совокупность методов исследования той или иной науки?
3. Какая отрасль научной педагогики описывает методы обучения, которые (в их разных вариантах) являются общими для всех или для большинства изучаемых в школе учебных предметов?
4. Что составляет предмет методики русского языка?
5. Назовите основные признаки, которые характеризуют все многообразие методов, представленных в виде определенной системы.

Примечание. В квадратных скобках приводим примерные ответы на поставленные вопросы.

[1. Метод (буквально *путь*) – это способ подхода к действительности, способ изучения, исследования того или иного материала. 2. Методологией этой науки. 3. Дидактика. 4. Совокупность методов обучения языку. 5. Основные признаки: • полнота охвата всех сторон предмета обучения; • взаимосвязь всех методов между собой;

прояву ввічливості й шанобливого ставлення до співрозмовника, але й повідомляють про певні події, реалії з життя одержувача відповіді. *Простіть, відповідаю пізно, бо лежу вже цілий тиждень* (Коцюб., т. 7, с. 302); *Простіть, що більше не пишу: у мене тепер більш ніж коли “душа не на місці”* (Л. Укр., т. 12, с. 200).

У разі незначної провини звичайно використовуються вислови: *вибач(-те), вибачай (-те), пробач (-те), прошу пробачення (вибачення), прошу пробачити (вибачити), прости (-їть), не гнівайтесь, не сердьтеся, даруйте, перепрошую, звиніть, не бануйте*, вибір яких залежить від тональності спілкування, характеру стосунків комунікантів.

Стилістично нейтральними, незалежними від соціальних характеристик адресата й адресанта є вислови *вибач (-те), вибачай (-те), пробач (-те), пробачай (-те)*. Які свідчать наукові джерела, ці вислови запозичені з польської мови, але прийшли вони в українську мову в різний час [2, с. 168].

За даними “Етимологічного словника”, слово *пробачати* давніше. Як невід’ємний компонент мовного етикету українського народу воно почало функціонувати з XVI ст. у значенні “недобачати, пропускати”. Лексема *вибачати* почала функціонувати з XVII–XVIII ст. у двох значеннях: “*виждати, вибирати*”, а також “*дарувати, прощати*” [3, т. 1, с. 369].

У сучасній українській мові вислови *вибач(-те), пробач(-те)* використовуються як абсолютні синоніми. Словники XIX–XX ст. (наприклад, Словник за ред. Б. Грінченка та ін.) фіксують обидва слова як рівнозначні. Повний збіг їхніх лексичних значень засвідчують і листи письменників: *Пробач, дорогая мамочко, що я досі не відповіла тобі* (Л. Укр., т. 12, с. 90); *Вибачайте, будьте ласкаві* (Н.-Лев., т. 10, с. 254); *Вибач мені, ей-богу, ніколи і сухар той з’їсти, а не те, щоб лист написати до ладу* (Т. Шевч., т. 5, с. 243).

Слід відзначити, що крім спільності лексичного значення, ці слова також мають однакові можливості синтаксичної сполучуваності. Найчастіше вони поєднуються з особовим займенником у формі давального відмінка (*мені*), етикетними висловами *будь ласка, будьте ласкаві* та звертанням у структурі складнопідрядного речення: *Вибачте, бога ради, що я так вередую* (Т. Шевч., т. 5, с. 236).

Вважається, що форми *пробачай, пробачайте* є більш архаїчними [4, с. 23]. У листах письменників вони вживаються рідше, переважно у дружньому листуванні: *Пробачай, що я нагримала зопалу* (Л. Укр.).

Як свідчить проаналізований матеріал, форми недоконаного виду *пробачай (-те), вибачай (-те)* надають ситуації вибачення більш стриманого, послабленого характеру: *Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу так нашивидку. Ніколи* (Т. Шевч., т. 6, с. 164).

Вислови *вибачте, вибачайте* в посланнях є полісемантичними.

Звичні параметри їх використання можуть порушуватися, якщо, наприклад, формально виражене етикетне вибачення супроводжує контекст, який йому суперечить (незгода автора зі словами, вчинками адресата, небажанням розуміти щось як очевидне, сумнів, невдоволення): *Ще гірше вийшло з продовженням терміну на жадання деяких письменників. Цього вже, вибачайте, я не розумію* (Коцюб., т. 5, с. 69). У наведеному прикладі слово **вибачайте** набуває підкресленої експресивності: формально вибачаючись за нерозуміння, мовець прекрасно розуміє співбесідника. З погляду мовленнєвого етикету цей вислів сигналізує про незгоду автора з чиймись думками чи діями.

В іншому лексичному оточенні вислови **вибачте, вибачайте** можуть частково десемантизуватися, набуваючи статусу вставного компонента: *Се – вибачайте за одвертість – майже скрізь одна фразеологія на популярні теми* (Фр., т. 50, с. 294). Як бачимо з наведеного прикладу, адресант не має наміру вибачитися перед співрозмовником. Вислів *вибачайте за...* засвідчує лише ставлення мовця до повідомлюваного, надає ситуації спілкування додаткового емоційного забарвлення.

У посланнях Лесі Українки, І. Франка іноді трапляється рідко вживаний у сучасному мовленні підкреслено шанобливий вираз “**будьте вибачні**”, що має значення “вибачте, не вважайте за провину” [1, т. 1, с. 349]: *Нехай пані будуть вибачні* (Фр., т. 48, с. 54); *Прощайте і будьте вибачні* (Л. Укр., т. 12, с. 48). У листах письменників такі етикетні вислови функціонують обмежено.

Синонімами до слів **пробач (-те), вибач(-те)** в листах письменників виступають етикетні формули **прости, простіть**, які використовуються “при зверненні до кого-небудь як ввічливе попередження про що-небудь, як вибачення за щось сказане або зроблене” [1, т. 8, с. 354]: *Вибачайте, що турбую Вас, та zarazом простіть і за неохайний лист: страшенно хапаюсь* (Коцюб., т. 5, с. 49); *Простіть, вибачте і пишть скоріше* (Л. Укр., т. 10, с. 164). Вислови **прости, простіть** відзначаються більшою теплотою, емоційністю й використовуються переважно в листах до родичів, близьких друзів: *Простіть за такий короткий і безладний лист* (Коцюб., т. 7, с. 117); *Простіть, що так на картках пишу* (Коб., т. 5, с. 448).

У листах І. Франка, О. Кобилянської в ситуації вибачення вживається і лексема **даруйте**. Як свідчать словники, цей вислів характерний для розмовного мовлення [1, т. 3, с. 156]. Однак у листах письменників він відзначається широкою сферою функціонування – від дружньої до офіційної тональності спілкування: *Даруй мені, кохана, се, що я іменно написав* (Фр., т. 48, с. 99); *Ласкавий пане! Даруйте, що звертаюсь до Вас з проською* (Коб., т. 5, с. 274); *Даруйте, що так опізнився виразити Вам свою щирю подяку за честь і повагу, яку Ви мені вчинили* (Фр., т. 49,

*Маторина Н. М., Маторин Б. И.
(г. Славянск)*

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА (прикладной аспект)

Методика преподавания русского языка представляет собой одну из педагогических наук. Она изучает закономерности обучения школьников русскому языку, другими словами, раскрывает содержание обучения, методы работы учителя, учащихся, процессы усвоения материала, трудности, определяет эффективность рекомендуемых методов и приемов.

Методика русского языка накопила значительный опыт, однако до сих пор требуют: • упорядочения система научных понятий и терминов; • обсуждения принципы и методы обучения русскому языку; • пока недостаточно изучены закономерности усвоения русского языка учащимися разных возрастов и пр.

Данная статья посвящается проблеме методов исследования в методике преподавания русского языка (в том числе с точки зрения соотношения *метод исследования – метод обучения*).

В методике, как и в других науках, достоверность выводов и надежность рекомендаций обеспечиваются методами исследования. Методика русского языка использует методы исследования, применяемые в языкознании, в педагогике и в психологии:

- наблюдение;
- эксперимент;
- беседы;
- анкетирование;
- интервью;
- метод экспертных оценок;
- теоретический анализ литературы по методике в смежных науках;
- анализ самого предмета обучения – языка – в учебных целях;
- моделирование учебно-воспитательного процесса и его элементов;
- диагностика и прогнозирование трудностей в обучении;
- анализ документации;

5. Кононенко В. Регіональний аспект загальнонародного / Кононенко В. // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 27–29.
6. Кудрявцева М. И. Модальные слова “простите”, “извините” в речевом этикете / Кудрявцева М. И. // Рус.яз. в шк. – 1991. – № 3. – С. 76–71.
7. Сімович В. Наша товариська мова / В. Сімович // Українське мовознавство: розвідки і статті. – University of Ottawa Press, 1984. – С. 36–42.
8. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Почепцов Г. Г. – К., 1999. – 345 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Коб. – Кобилянська О. Ю. Листи / О. Ю. Кобилянська // Збір. творів : у 5 т. / О. Ю. Кобилянська. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1963. – Т. 5. Статті та спогади. Автобіографії. Листи. – С. 163–567.
- Коцюб. – Коцюбинський М. М. Листи / Коцюбинський М. М. // Збір. творів : у 7 т. / Коцюбинський М. М. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 431 с.; Т. 6. – 311 с.; Т. 7. – 415 с.
- Л. Укр. – Українка Леся. Листи / Леся Українка // Повне збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.; Т. 11. – 478 с.; Т. 12. – 694 с.
- Федьк. – Федькович Ю. А. Твори : у 2 т. / Федькович Ю. А. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2. Повісті. Оповідання. Казки. Драматичні твори. Листи. – С. 343–426.
- Фр. – Франко І. Я. Збір. творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 48. – 767 с.; Т. 49. – 810 с.; Т. 50. – 703 с.
- Шевч. – Шевченко Т. Г. Повне збір. творів : у 6 т. / Шевченко Т. Г. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 6. Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – С. 9–282.
- Н.-Лев. – Нечуй-Левицький І. С. Збір. творів : у 10 т. / Нечуй-Левицький І. С. – К. : Наук. думка, 1968. – Т. 10. Біографічні матеріали, статті та рецензії, фольклорні записи, листи. – С. 253–504.

Статья посвящена изучению функционально-семантических и коммуникативных особенностей этикетных единиц извинения в эпистолярном наследии украинских писателей XIX века. Главное внимание уделено исследованию лексического состава, семантической структуры извинений, определению их роли в переписке писателей, описанию факторов, которые влияют на их выбор в каждой конкретной ситуации общения.

с. 230). У листах І. Франка лексема *даруйте* часто вживається при вибаченні за різкі, неприємні слова: *Даруйте, що я так нечемно виражаюся* (т. 48, с. 377); *Даруйте, що, може, загостро буду з Вами говорити...* (т. 48, с. 86). Вислів *даруйте за (се) слово*, характерний для усного мовлення, у листах І. Франка до М. Павлика набуває додаткового емоційно-сміслового навантаження – виражає невдоволення, розчарування автора листа, його незгоду з думками, вчинками одержувача відповіді: *Даруйте за се слово, але в Вашім поступку я не можу бачити нічого, крім якоїсь хоробливої охоти до жебранини* (т. 50, с. 162); *Се була – даруйте за слово – більше церква, до якої сходяться самі вірні, ніж дійсна партія...* (т. 50, с. 147). Лексема *даруйте* в поєднанні з дієсловом *мусите* в посланнях І. Франка до В. Давидяка іноді виступає яскравим засобом створення жартівливо-гумористичного тону: *А може, Ви гніваєтесь за такий гумористичний тон? Як собі хочете, але мусите дарувати, бо я тепер лежу слабкий на потилицю* (т. 48, с. 15). Особливою шанобливістю, повагою до адресата відзначається вислів *даруйте ласкаво: Даруйте ласкаво, що надуживав Вашої терпеливості і не відписував Вам досі* (Фр., т. 50, с. 151).

У ситуації вибачення частовживаним є вислів *перепрошую*, поширений у західних областях України, зокрема в Галичині [4, с. 24; 5, с. 28]. Щодо використання цієї етикетної форми в українській мові В. Сімович зазначав: “польсько-французьке *przepraszam* – в українському перекладі: “*перепрошую*”, слово, що від нього так і віє чимось чужим (для мого вуха вульгарним: чомусь *перепрошувати!*). Це слово ніяк не хоче поступитися місцем суто українському народному: *вибач, вибачай, вибачте, прошу в вас вибачення*” [7, с. 41]. Однак лексему *перепрошую* в значенні “*просити вибачення, вибачатися*” фіксують українські словники [1]. Активно використовується вона в цьому значенні і в листах І. Франка (30), О. Кобилянської (20): *Перепрошую ще раз, що не відписала-м зараз на Ваше тисьмо* (Коб., т. 5, с. 264); *Сердечно перепрошую Вас, що досі за всякими літературними хлопотами та сварями не міг переписати Вам пісень* (Фр., т. 48, с. 589); *Ще раз перепрошую за клопоти* (Фр., т. 50, с. 177); Етикетні формули *перепрошаю, дуже перепрошаю (перепрошую)*, характерні для діалектного мовлення, використовуються в листах І. Франка до М. Драгоманова, В. Давидяка, М. Зубрицького; О. Кобилянської до Фр. Ржегоржа, Є. Ярошинської: *Перепрошаю за порвані останні картки* (Фр., т. 49, с. 390); *Перепрошую дуже, що приходжу нині з просьбою...* (Коб., т. 5, с. 273); *Перепрошаю, що так пізно відповідаю* (Фр., т. 50, с. 111); “*Резьянские тексты*” я одержав і *перепрошаю, що не подякував за них негайно* (Фр., т. 50, с. 80). Такі вислови зустрічаються здебільшого в інтимно-дружніх листах, надають епістолярному діалогу простоти й невимушеності. Підкресленою ввічливістю і повагою до адресата відзначаються ускладнені конструкції зі

значенням необхідності: *мушу Вас перепросити, приходиться перепросити Вас за...*, які використовуються в ділових посланнях письменників: *За покалічення Ваших книжок мушу Вас дуже перепросити* (Фр., т. 49, с. 41); *Згори мушу перепросити Вас за тон мого попереднього листа, писаного серед грудного болю й таких прикрих обставин, котрі затемнювали мені світ перед очима* (Фр., т. 48, с. 433); *Про ту річ, що Ви згадували мені при кінці у Вашому листі, я Вас мушу дуже перепросити* (Коб., т. 5, с. 430).

У листах письменників функціонують і неспеціалізовані засоби вираження вибачення: *не гнівайтесь; будьте добрі не гніватися; прошу не гніватися; не сердьтеся; не беріть за зло; прошу не брати за зло; прошу не вміняти мені в зло; не бануйте; мені дуже жаль; дуже мені шкода; жалую дуже; мені дуже прикро; дуже мені неприємно, що так сталося; надіюсь, сподіваюсь, що не прогніваєтесь на мене, винуватий я перед Вами; чую за собою вину; беру на себе вину за...* та ін. Ці вислови виражають усвідомлення автором послання своєї провини, прагнення налагодити стосунки з адресатом: *Вибачайте, я чогось ніяк не сподівалась, що то Ви самі маєте переписувати і через те якимсь надто категоричним тоном давала свої розпорядки в сій справі, не беріть мені сього за зло* (Л. Укр., т. 11, с. 115); *Якось мені тяжко на душі і сумно, і болящо – тож не гнівайтесь, дорога пані, коли тон нинішнього листа покажеться Вам де в чім надто острій, і простіть хворому чоловікові!* (Фр., т. 48, с. 445). У листах Ю. Федьковича серед неспеціалізованих засобів вираження вибачення зустрічаються діалектні форми, які надають епістолярному діалогу розмовного характеру: *не бануйте на мене, не гнівай си: Не бануйте на мене, що я си Вам з моїм листом так опізнив, але я дуже слабую* (т. 2, с. 383); *Не гнівай си, милий брате, що було, то си минуло* (т. 2, с. 390).

У ситуації, коли автор послання усвідомлює свою провину як більш значну, вислови вибачення ускладнюються лексемами зі значенням “прохання”: *будь ласка, будьте ласкаві, з ласки своєї, прошу, прохаю*, які виражають посилене ввічливе прохання адресанта пробачити його за зроблене, сказане, за те, що може бути неприємним адресатові: *Прожу простити, що ця справа так зволіклась, але то не все з моєї вини* (Коб., т. 5, с. 631); *Отсе вже другий раз турбую Вас своєю просьбою про книжки і ще раз прошу вибачення, бо, їй-богу, не маю до кого вдатися* (Фр., т. 50, с. 208); *Простіть, з ласки своєї, за турботи, що чиню Вам своїми проханнями* (Коцюб., т. 6, с. 12). У листах до офіційних осіб, малознайомих адресатів лексеми *прошу, прохаю* нерідко ускладнюються поширювачами *дуже, уклінно, ласкаво, покійно*, які виражають міру і ступінь провини автора послання, відзначаються повагою й шанобливим ставленням до адресата: *Передусім прошу Вас ласкаво вибачити, що я так довго зволікав викінчення статті для “Архіву”* (Фр., т. 50, с. 277); *Дуже прохаю вибачити мені, що так опізнився з висилкою грошей* (Коцюб., т. 5, с. 5,

с. 241); *За турботи, які сполучені з моїм проханням, уклінно прошу вибачити мені* (Коцюб., т. 5, с. 72). У листах М. Коцюбинського до А. Чайковського, М. Могульського, К. Зеленка використовується конструкція *мушу прохати вибачення*, яка свідчить про те, що усвідомлення своєї провини змушує автора послання вибачитись перед адресатом і надає листам офіційного забарвлення: *На сей раз мушу прохати вибачення, що так спізнився з відповіддю на Ваш лист* (т. 6, с. 70); *Високоповажаний добродію! І знову мушу прохати вибачення за пізню відповідь* (т. 6, с. 48).

У разі значної провини частовживаними є також експресивні вислови *сподіваюся, що вибачите мені (мене); сподіваюсь, що не прогніваєтесь; не знаю, як Вас перепрошати; не знаю, як Вас перепросити; вже не знаю, як перепросити Вас*, що виражають вагання, сумніви, невпевненість адресанта щодо способу вибачення перед поважною особою. Подібні конструкції найчастіше зустрічаються в ділових посланнях І. Франка, О. Кобилянської: *Високоповажаний пане! Я вже навіть не знаю, як перепросити Вас, що не відповідала-м досі* (Коб., т. 5, с. 402); *Сам не знаю, як Вас перепросити, почтенний друже, що так довгі часи ані слова до Вас не пишу* (Фр., т. 48, с. 14); *Сподіваюся, що Ви, шановний пане, вибачите мені за моє прохання і зробите мені честь швидкою відповіддю* (Фр., т. 49, с. 370).

У листах Т. Шевченка для вираження посиленого прохання вибачити використовуються вислови: *ради Бога, Бога-для, во имя господне, ради св. Федора Тирона*, що посилюють експресивність етикетних одиниць, апелюють до емоцій адресата: *Вибач мені, мій голубе сизий, ради великого Бога, що я тобі так оце нашивидку пишу...* (т. 6, с. 15); *Подякуйте і ви за мене Іллю Івановича за його благородну щедроту, а мені Бога-для вибачте* (т. 6, с. 67); *Во имя господне вибачайте мені, що я вам пишу тепер коротенько* (т. 6, с. 273); *Вибач мені ради Св. Федора Тирона, що я до тебе нашивидку пишу* (т. 6, с. 78).

Отже, епістолярна спадщина українських письменників XIX ст. містить надзвичайно яскраву та розгалужену систему засобів вираження вибачення, які характеризуються багатогранністю, широкою палітрою семантичних нюансів від вишуканої люб’язності до ввічливого незадоволення залежно від ситуації та мети спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
2. Терещенко С. Вибачати – пробачати – прощати – дарувати / С. Терещенко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1996. – Вип. 49. – С. 168–169.
3. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1983–1988. – Т. 1–3.
4. Богдан С. К. Чи вміємо вибачатися? / Богдан С. К. // Урок української. – 2002. – № 1. – С. 22–24.